

**T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

BUYRUKLARA GÖRE KIZILBAŞLIK

DOKTORA TEZİ

Danışman

PROF. DR. HASAN ONAT

Hazırlayan

DOĞAN KAPLAN

KONYA 2008

ÖNSÖZ

Alevilik ya da yaygın kullanımıyla Alevilik-Bektaşilik son yirmi yıldır ülkemizde tartışılan ve güncelliğini koruyan konuların başında gelmektedir. Aleviliğin popüler bir konu olmasının ardında, küreselleşmenin tetiklediği alt kimliklerin kendilerini ifade imkânı bulmasının yanı sıra uzun süredir toplumdan yalıtılmış ve kendi gettolarında yaşam süren toplulukların şehirleşmeyle beraber gün yüzüne çıkması yatmaktadır. Ancak Alevilik ya da tarihsel adıyla Kızılbaşlığın siyasi ve sosyal çeşitli sebeplerle tarih boyunca “kapalı toplum” özelliği sergilemesi ve büyük ölçüde sözlü geleneğe dayanması Alevilik ile ilgili kesintisiz bir tarihsel sürekliliği engellediği gibi yeterli ölçüde Alevi yazınsal kültür üretiminin de olmamasına sebebiyet vermiştir.

Bugün piyasada üç bini aşkın Alevilik-Bektaşilik çalışmasının bulunuyor olması, yukarıda bahsedilen yazınsal ürünlerin olmayışıyla bir çelişki yaratmamaktadır. Çünkü çoğu amatör düzeyde yapılmış bu çalışmalar, temel kaynaklara dayanmadan afâki hazırlandığı için “farklı ve keyfi Alevilik inşaları”na sebep olarak sorunu içinden çıkılmaz hale sokmuştur. Deyim yerindeyse bir “bilgi kirliliğine” maruz kalan Alevilik için öncelikli olarak yapılması gereken az da olsa sahip olduğu temel kaynakları tespit edip ortaya çıkarmak ve bunların edisyon kritikli neşirlerini yayınlamaktır.

“Buyruklara Göre Kızılbaşlık” ismini taşıyan bu çalışma, Aleviliğin temel yazılı kaynaklarından Buyruklara dayanılarak hazırlanmıştır. Çalışmada kullanılan Buyrukların çoğu elyazması halinde olup yazma kütüphanelerinden ve şahıslara ait özel kitaplıklardan temin edilmiştir. Yirmiden fazla Buyruk nüshasına dayanılarak hazırlanan bu çalışmada başlıca üç soruna dokunulmuştur; Kızılbaşlığın tarihsel arka planı, Buyrukların ortaya çıkışı ve Buyruklara göre Kızılbaşlık.

Bu uzun soluklu çalışmayı hazırlarken yardımlarını gördüğüm, fikir alışverişinde bulunduğum hocalarıma ve dostlarıma teşekkür etmek istiyorum: Kurumsal düzeyde kaynak taraması sırasında çalıştığım Konya Bölge Yazmalar, Konya Büyükşehir Belediyesi İzzet Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi, Konya Mevlana Müzesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Üsküdar Selimağa Kütüphanesi, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Enstitüsü ve tezin yazım aşamasında altı aylık zengin ortamından yararlanma imkânı bulduğum TDV İSAM Araştırma Kütüphanesi yetkililerine; Buyruk yazmalarını araştırdığım 2004–2006 yılları arasında tanıştığım ve kişisel kütüphanelerini bana açan başta Y.Yesari Gökçe olmak üzere Gazi Gökçe, Mehmet Yaman, Müfit Yüksel, Doç.Dr. Osman Eğri ve Rıza Yıldırım’a; fakülte ortamında kendileriyle sürekli görüştüğüm tez

izleme komitesi üyeleri hocalarım Prof. Dr. Şerafettin Gölcük ve Doç.Dr. Mehmet Akgül'e; tezin müsveddesini baştan sona okuyarak eleştiri ve öneride bulunan ve tezle ilgili fikir alışverişinde bulunduğum hocalarım Prof.Dr. Mehmet Saffet Sarıkaya, Prof.Dr. Dilaver Gürer, Doç.Dr. Hülya Küçük, Doç.Dr. Seyit Bahcıvan ve arkadaşım Dr. Muzaffer Tan'a sonsuz teşekkür ediyorum.

Son olarak, tezin süreçlerini baştan sona takip eden, sürekli fikir alışverişinde bulunduğum, tezi baştan sona okuyarak tezin son halini almasında yoğun emekleri bulunan hocalarım, başta danışman hocam Prof.Dr. Hasan Onat ve Prof.Dr. Sönmez Kutlu'ya şükran ve minnet duygularımı ifade etmek istiyorum.

Doğan KAPLAN

İstanbul 2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	0
İÇİNDEKİLER	3
KISALTMALAR	5
EKLER LİSTESİ.....	6
GİRİŞ.....	7
I. Konunun Önemi.....	7
II. Kavramsal Çerçeve: Kızılbaşlık, Alevilik-Bektaşilik ve Diğer Kavramlar	8
III. Araştırmanın Yöntemi	15
IV. Araştırmanın Kaynakları	17
V. Tarihsel Arka Plan: Safeviler ve Kızılbaşlık.....	31
BİRİNCİ BÖLÜM.....	47
KIZILBAŞLIĞIN KAYNAĞI OLARAK BUYRUKLAR ve BUYRUKLARIN KÖKENİ.....	47
I. Alevilik ve Yazılı Kültür	47
II. Buyruklar ve Alevi Kaynakları İçindeki Yeri	48
III. Buyrukların Kökeni	54
A. Buyrukların Ortaya Çıktığı Dönem	56
B. Buyrukların Kaynakları.....	64
1. Temel Dini Kaynaklar: Kur'an-ı Kerim ve Hadisler	64
2. Tasavvufi Kaynaklar: Safvetu's-Safa, Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi ve Tarikatnâme... ..	71
3. Hurûfî Metinleri.....	78
4. Sözlü Kültür: Kızılbaş Ozanların Nefes ve Deyişleri	80
C. Buyruklarda Mezhepsel Unsurlar	81
1. İmamet Meselesi.....	83
2. Sahabeye Bakış.....	88
3. Ehl-i Beyt	91
4. Tevellâ-Teberrâ.....	95
İKİNCİ BÖLÜM.....	97
BUYRUKLARDA SUFİLİK VE DÖRT KAPI-KIRK MAKAM ANLAYIŞI	97
I. Temel Unsurlar: Yol-Erkân-Sürek.....	99
A. Talip-Sufi ve Tarikata Giriş Erkânı	101
1. Bir Talibin Sahip Olması Gereken Nitelikler.....	105
2. Taliplerin Birbirlerine Karşı Davranışları	109
3. Talibin Mürşidine ve Rehberine Karşı Edepleri.....	110
4. Yolda Uyulması Gereken Genel Kurallar	113
5. Öğretiyi Gizlemek ya da Sırrı Fâş Eylememek	116
B. Tarikat Otoriteleri: Pir-Mürşit-Mürebbi-Rehber	119
1. Mürebbilik Şartları ve Nişanları	122
2. Mürebbilik Görevleri	124
C. Musahiplik	125
1. Musahipliğin Ortaya Çıkışı: Tarihsel Kökeni	125
2. Musahiplik Erkânı.....	127
3. Musahiplik İle İlgili Hükümler.....	129
II. Dört Kapı-Kırk Makam ve İnsan-ı Kâmil	132
A. Şeriat	138
B. Tarikat	140
C. Marifet.....	144
D. Hakikat	144
E. İnsan-ı Kâmil: Nefs-i Emmâreden Nefs-i Mutmainneye Hareket	147

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	150
BUYRUKLARDA ELE ALINAN TARİKAT ERKÂNLARI.....	150
I. Özgün Kavramsallaştırmalar: Üç Sünnet-Yedi Farz ve On Yedi Erkân.....	150
A. Üç Sünnet	151
B. Yedi Farz	152
D.On Yedi Erkân.....	155
II. Tarikat Uygulamaları: İkrar, Cem ve Tac, Kemer gibi Sembolik Unsurlar.....	156
A. Tarikatta İkrar ve İman.....	157
B. Tarikat İçinde Niyaz, Secde ve Dâra Durmak	158
C. Cem Erkânı	162
1. Mitolojik Köken: Miraç Olayı ve Kırklar Cemi.....	163
2. Uygulama: On İki Hizmet ve Sohbet Halkası	164
D. Tac ve Hırka	167
E. Tarikatta Kemer Bağlama ve On Yedi Kemerbeste.....	171
1. Tarikatta On İki Kelime/Farz	174
2. Tarikatta Kemerbağlamanın Anlamı / Meyanbeste'nin Bağlanması Açılan ve Bağlanan Nesneler	175
III. Buyruklarda Muhammed Ali Tasavvuru	178
A. Nûr-ı Muhammedî ve Muhammed- Ali Nuru	181
B. Lahmuke Lahmi Anlayışı	183
IV. Buyruklarda Düşkünlük: Suç ve Ceza.....	185
A. İlgili Terimler: Serdeste, Tarik Çalmak ve Sitem Sürmek.....	185
B. Tarikatta Günah	187
C. Çeşitli Ceza Örnekleri	189
D. Üç Sünnet ve Yedi Farzdan Düşenlere Verilecek Cezalar.....	191
SONUÇ	196
EKLER	200
KAYNAKÇA.....	229

KISALTMALAR

a:	Yaprağın/varağın numaralı ön yüzü
a.g.e.:	Adı geçen eser
a.g.m.:	Adı geçen makale
a.g.y.:	Adı geçen yazma
a.s.	Aleyhisselam
ay:	Aynı yer
b:	Yaprağın/varağın numarasız arka yüzü
bkz.:	Bakınız
c:	Cilt
CHI:	The Cambridge History of Iran
Çev.:	Çeviren
Der.:	Derleyen
DİB:	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Eİ ² :	The Encyclopedia of Islam New Edition
Haz.:	Hazırlayan
HBVAD:	Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi
İA:	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
krş.:	Karşılaştırınız
ktp.:	Kütüphane/si
LHP:	A Literary History of Persia
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi vesellem
Thk.:	Tahkik / tahkik eden
TTK:	Türk Tarih Kurumu
vd:	Ve devamı
vdğ:	Ve diğerleri
vr:	Varak
t.y.:	Tarih yok

EKLER LİSTESİ

EK: 1	Hutbe-i Duvazdeh İmam
EK: 2	Buyruklardan Bir Dua Örneği
EK: 3	Karşılaştırmalı Bir Mürebbinin Bilmesi Gereken 28 Soru ve Cevabı Tablosu
EK: 4	Karşılaştırmalı Üç Sünnet Tablosu
EK: 5	Karşılaştırmalı Yedi Farz Tablosu
EK: 6	Karşılaştırmalı Üç Sünnetten Düşenlere Verilecek Cezalar Tablosu
EK: 7	Karşılaştırmalı Yedi Farzdan Düşenlere Verilecek Cezalar Tablosu
EK: 8	Buyruk Yazmalarından Örnekler

GİRİŞ

I. Konunun Önemi

Ülkemizde hayli popüler olan Alevilik-Bektaşilik konusunda çoğu amatör düzeyde sayıları bini aşkın çalışma yapılmıştır.¹ Ancak yapılan bu çalışmalar sorunu çözmek yerine daha da karmaşıktır. Bunun sebebi -çalışma yapanların yeterliliklerinden kaynaklanan sorunların ötesinde- üst üste bindirmiş bir süreçler topluluğu olarak günümüze gelen Aleviliğin başlangıç ve bitiş noktalarını tespit etmenin güçlüğüne yanı sıra Onat'ın ifadesiyle iç içe girmiş bir geçmişte, hem geçmişin, hem de bugün ve geleceğin kaybolmasıdır.³

Alevilik ya da tarihsel gerçeklikteki adıyla Kızılbaşlığın arka planında Erdebil Tekkesi ve Safeviliğin var olduğu bilinmektedir. Bu anlamda başlangıçta Sünni-Şafii çizgide olduğu kesin olarak bilinen Erdebil Tekkesi'nin Şiileşme süreci problemin çözümünde kilit işlevi görecektir. Ancak Alevilik sorunsalının çözümünde asıl fonksiyon görececek olan Aleviliğin başlıca yazılı kaynaklarından olan Buyrukların hem köken hem de içerik olarak incelenmesidir. Daha yakın zamanlara kadar, tarihsel varlığını büyük ölçüde sözel kültürle devam ettirmiş olan Aleviliğin, yazılı kaynakları olduğu ve/veya olabileceği gerçeği göz ardı edilmişti. Ancak özellikle son yıllarda yapılan alan araştırmalarında ve çeşitli çalışmalarda⁴ Aleviliğin yazılı kaynaklarına yapılan vurgular dikkatleri bu yöne çekmiştir.⁵

¹ Ülkemizde ve dünyada Alevilik-Bektaşilikle ilgili yapılan çalışmalara ait bibliyografya denemesinde Mürsel Öztürk yazmalar dışında 526 matbu eser tespit etmiştir. Bkz. Mürsel Öztürk, *Hacı Bektaş Veli ve Çevresinde Oluşan Kültür Değerleri Bibliyografyası*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, 1991). Bu konuda daha geniş bir Alevilik-Bektaşilik Bibliyografyası hazırlamış olan Ali Yaman ise, konuyla ilgili direkt ya da dolaylı 1172 adet Türkçe kitap, 1311 Türkçe makale, 153 adet yabancı dilde kitap ve 269 adet yabancı dilde makale olmak üzere toplam 2905 yayına yer vermiştir. Bkz. Ali Yaman, *Alevilik-Bektaşilik Bibliyografyası*, (Mannheim: Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayınları, 1998).

² Alevilikle ilgili akademi dünyası dâhil olmak üzere çeşitli formasyonlardan gelen Alevi ve Sünni yazarlarca 1990 yılında yayımlanan on adet kitabın eleştirisini yapan Ocak'a göre bu yazarlar meseleye başlıca; ya milliyetçi ya hümanist ya da -özellikle Alevi kökenli yazarların tercih ettiği- Marksist yaklaşımla baktıkları için bilimsellikten uzak subjektif ve birbirinden farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Ocak'a göre sorunu içinden çıkılmaz hale getiren bu yaklaşım sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda da görülmektedir. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Alevilik ve Bektaşilik Hakkındaki Son Yayınlar Üzerine (1990) Genel Bir Bakış ve Bazı Gerçekler," *Türk Sufiliğine Bakışlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s.191-223. Ayrıca 1997'ye kadar ortaya çıkan Alevik-Bektaşî akademik ve popüler yazınıyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Karin Vorhoff, "Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilikle İlgili Akademik ve Gazetecilik Nitelikli Yayınlar," *Alevi Kimliği*, edit. T.Olsson, E.Özdağ, C.Raudvere. çev. Bilge Kurt Torun-Hayati Torun. (İstanbul: Tarık Vakfı Yurt Yayınları, 1999), s.32-66.

³ Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması," *İslâmiyât*, 2003/3, s.112. Onat'a göre siyasal ve ideolojik bir malzeme olarak kullanılan bu konuda bilimsel bilgi eksikliği keyfi Alevilik-Bektaşilik inşalarını doğurmuştur.

⁴ Yazılı kaynakların önemi üzerinde duran çalışmalar şunlardır: Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, Haz: Turhan Yörükân, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998); Anke Otter Beaujean, "Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Birkaç Not" *Tahtacılar Sempozyumu (Antalya) Bildirileri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı

II. Kavramsal Çerçeve: Kızılbaşlık, Alevilik-Bektaşılık ve Diğer Kavramlar

Kızılbaş sözcüğü, kızıl (kırmızı) ve baş kelimelerinden oluşan bir terktir. Bir kavram olarak on iki dilimli kırmızı başlık (sarık, serpuş, börk) takanları tanımlamakta kullanılan bir isimdir. Siyasi bir simge olarak Safevi hanedanını destekleyen Türkmenler için kullanılmıştır.⁶

Şimdi dönemin çağdaş kaynaklarından ayrıntılı bir inceleme yaparak konuyu ele alalım. Akkoyunlu Uzun Hasan ve Şah İsmail'in ilk dönemlerinde İran'da bulunmuş Venedikli (İtalyan) elçi ve tacirlerin yayınlanan seyahatnamelerinde, Şah Haydar ve Şah İsmail'e müritlerinin duyduğu aşırı saygıdan bahsedilmiş, kendilerinin ve müritlerinin on iki imamı temsilen on iki dilimli kırmızı bir külâh taktıklarına dair gözlemlerine yer verilmiştir.⁷ Dönemin Arap tarihçisi Nehrevâli (ö.990/1582) Şah Haydar'ın, askerlerine dokuma yünden (çuha) kırmızı bir tac giydirdiğini ve insanların onlara "Kızılbaş" dediğini söyleyerek taraftarlarına kırmızı tacı ilk defa Şeyh Haydar'ın giydirdiğini söyler.⁸ Ahmed el-Kirmânî (ö.1019/1610), Şeyh Haydar'ın beraberinde altı binden fazla askerle Gürcülere saldırdığını bu esnada askerlerine kırmızı dokuma yünden on iki parçalı tac ortaya koyduğunu ve bu tacın "tacu'l-Haydariyye" diye

Yayınları, 1995), s.1–8; İlyas Üzümlü, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, (İstanbul: Horasan Yayınları, 2002); Osman Eğri "Alevi Kaynaklarının Neşri Problemi," Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2003 yılında düzenlenen *I.Dini Yayınlar Kongresi*'nde sunulan tebliğ; *İslâmiyât* 2003/3 Aleviliğin Teolojisi Sayısı; Harun Yıldız, "Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış" *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (Yaz 2004/30), s.323–359; Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşılık Yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006).

⁵ Ülkemizde Aleviliğin yazılı kaynaklarıyla ilgili olarak kurumsal ve bireysel düzeyde akademik neşirler yapılmaya başlanmıştır. Kurumsal düzeyde Diyanet İşleri Başkanlığı, "Alevi-Bektaşî Klasikleri Projesi"ni başlatmış ve ilkin on yedi adet Osmanlıca eseri transliterasyon ve sadeleştirilmesiyle beraber tıpkıbasım olarak yayınlama kararı almıştır. 2007 yılı sonuna kadar bu proje dâhilinde yedi adet Alevi-Bektaşî klasiği yayımlanmıştır. Alevi-Bektaşî Klasikleri serisinde yayımlanan bu eserler sırasıyla şunlardır: Hacı Bektaş Veli, *Şerh-i Besmele*, haz. Hamiye Duran, (Ankara: TDV, 2007); Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, (Ankara: TDV, 2007); *Kitâb-ı Dâr*, Haz. Osman Eğri, (Ankara: TDV, 2007); *Velâyetnâme*, haz. Hamiye Duran, (Ankara: TDV, 2007); *Erkânâme I*, haz. Doğan Kaplan, (Ankara: TDV, 2007); *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem-Dâstân-ı Fâtîma-Dâstân-ı Hâtun*, haz. Mehmet Mahfuz Söylemez, (Ankara: TDV, 2007); *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, haz. Osman Eğri, (Ankara: TDV, 2007). Bireysel düzeyde de Sönmez Kutlu, *Terceme-i Menâkıb*'in on küsur nüshasını karşılaştırarak edisyon kritik yapmıştır. (Bu çalışmanın 2008 yılında yayınlanması planlanmaktadır.)

⁶ Toplulukları giydikleri elbise veya başlığa göre isimlendirme eski bir gelenektir. 16.yüzyılda Safeviler "Kızılbaş" olarak isimlendirilirken diğer egemen devletler de tercih ettikleri renklere göre isimlendirilmişlerdir. Örnek vermek gerekirse, Venedik elçilerinin raporlarında Şah İsmail'in elçisi için "della testa rossa=Kızılbaş," Özbek elçisi için "della testa verda=Yeşilbaş," Osmanlı elçisi için "della testa bianca=Akbaş" ve Gürcü elçisi için ise "della testa nera=Karabaş" ifadelerinin kullanıldığını hatırlatalım. Bkz. Mütercim Mehmet Ata Bey, (Hammer), *Büyük Osmanlı Tarihi*, II, s.371, dipnot 35.

⁷ *Sefernâme-hâ-yı Venizyan der İran*, çev. Menuçehr Emiri, (Tahran: Şirket Sehâmi, 1349), s.323 (Elçi Angiolello Seyahatnamesi); s. 429 (Venedikli adı bilinmeyen tacirlere ait seyahatnamenin 22.si).

⁸ Nehrevâli, *Kitâbu'l- İ'lâm bi-A'lâmi Beyti'llâhi'l-Harâm*. (Göttingen: Medresetu'l-Mahruse, 1274/1857), s.273.

isimlendirildiğini söyler.⁹ Müneccimbaşı (ö.1114/1702), Şeyh Haydar'ın Şirvan üzerine saldırdığında askerine kırmızı sarıklar sardırıldığı için bunlara Kızılbaş dendiğini söyler.¹⁰

Modern dönem İran ve Osmanlı tarihi uzmanları da, Kızılbaş isminin tarihsel olarak Safevileri destekleyen Türkmen zümrelerinin ortak adı olduğu, bu on iki dilimli (terkli) ve kırmızı başlığın orijin olarak Şah Haydar (ö.894/1488) tarafından icad edildiği konusunda hem fikirdirler.¹¹

Gibb'e göre, her ne olursa olsun bu isimlendirme 16. yüzyılda ve sonrasında Osmanlılar tarafından Şii mezhebi mensuplarını ve özellikle de Safevi askerlerini küçümsemek için kullanılmıştır. Yine ona göre, Kızılbaş ismi onun zamanında (1900 öncesinde) özellikle Erzurum, Sivas, Ma'muratu'l-Aziz (Elazığ) olmak üzere Kuzeydoğu Anadolu'da yayılmış bulunan Şii topluluklar için kullanılmaktadır ve bu kitlenin, -muhtemelen haksız yere- kötü bir şöhreti vardır.¹² Huart ve Savory, Şah Haydar'ın başına on iki dilimli kızıl külahı, rüyasında Hz. Ali'yi gördükten sonra kabul ettiğini ve müritlerine de giymelerini emrettiğini söylerler.¹³

Yukarıdaki verilerden hareketle Kızılbaş isminin ve on iki dilimli sarığın kaynağının Şah Haydar ve Şah İsmail olduğu ve "Kızılbaşlar" ifadesinin Safevi müritleri olan ve Şah İsmail'in Safevi devletini kurmasında ona yardımcı olan Türkmenler için kullanıldığını kesin bir şekilde söyleyebiliriz.¹⁴ On iki dilimli tac Safevilerle o kadar özdeşleşmiştir ki, Hacı Bayram Veli (ö.833/1429) tarafından kurulan Bayramiyye tarikatında bir süre kullanılan on iki dilimli kırmızı

⁹ Ahmed el-Kirmâni, *Ahbârü'd-Duvel ve Âsârü'l-Uvel fî't-Târih*, thk. Ahmed Hatit-Fehmi Sa'd (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1992) III, s.115.

¹⁰ Müneccimbaşı, *Sahâifu'l-Ahbâr Tercümesi*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1868), III, s.181.

¹¹ Bkz. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, II, s.259; E. G. Browne, *A Literary History of Persia-Modern Times (1500-1924)*, IV, (Cambridge: Cambridge University, 1930), s.48, (Bundan sonra *Modern Times* olarak göstereceğiz.); Cl. Huart, "Haydar", *İA*, VI, s.387; Yusuf Cemali, *Teşkil-i Devlet-i Safevi*, s.78-79; Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu (Ankara: TTK, 1992), s.65; Gölpınarlı, "Kızılbaş", s.789; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), s.202; Savory, "Kizil-bâsh," *EF*, s.243; Kemal Seyyid, *a.g.e.*, s.30; Abbas İkbâl Aştıyani, *Tarih-i Mufasssal-ı İran ez Sadr-ı İslam ta İnkıraz-ı Kaçariyye*, (Tahran: Kütübhaneye-yi Hayyam, t.y.), s.663 (Bundan sonra *Tarih-i İran*); Petrushevsky, *a.g.e.* s.317-318; Nasrullah Felsefi, *Zindegâni-yi Şah Abbas-ı Evvel*, I-II, s.205; Seyyid Muhsin Emin, *A'yânü's-Şîa*, (Beyrut: Dâru't-Teâruf li'l-Matbûat, 1986), I, s.20.

¹² Gibb, *a.g.e.*, s.259.

¹³ Cl. Huart, "Haydar", s.387; Savory, "Kizil-bâsh," s.243. Savory, Safevi geleneğine göre Şeyh Haydar'ın rüyasında Hz. Ali'yi 1487 yılında rüyasında gördüğünü söyleyerek tacın Hz. Ali tarafından tasarlandığını ve Uzun Hasan tarafından onaylandığını söyler. Yusuf Cemali, Haydar'ın rüyasında Hz. Ali'yi görmesini şöyle betimlemiştir: Hz. Ali'yi gördüğünü, ona "Ey oğul! Artık senden sonra bizim çocuğumuz ortaya çıkacak ve tüm kâfirleri yeryüzünden silecek, ancak bundan önce sâfilerin ve müritlerin için kırmızı bir tac hazırlaman gerekiyor, tacı hazırla ve tacın göbeğini on iki dilime böl" dediğini aktarır. Haydar, rüyayı gördükten sonra "tac-ı Haydari" diye bilinecek on iki dilimli tacı hazırlamıştır. Türkçe'de kırmızı "kızıl" olarak ifade edildiği için Safeviler ve bağlıları "Kızılbaş" adıyla meşhur olmuşlardır. bkz. Yusuf Cemali, *Teşkil-i Devlet-i Safevi*, s.78-79. Cemali, burada ayrıca Kızılbaş isimlendirmesiyle ilgili farklı bazı görüşlere de yer vermiştir. Buna göre bazıları Kızılbaş isminin ve sarığının Şah İsmail zamanında kullanıldığını söylerken bazıları bu başlığın Osmanlı'ya bağlı olan Türkmenlerle Safevilere bağlı olanları ayırt etmek için kullanılmaya başlandığını söylemişlerdir. Bazıları da Kızılbaş isminin Safevilerin Azerbaycan'a yerleşen ilk ataları Zerrin-külâh'tan geldiğini ifade etmişlerdir. bkz. Cemali, *a.g.e.*, s.80-84.

¹⁴ Kızılbaş isminin tarihi, siyasi, etimoloji ve çeşitli yönlerden incelenmesiyle ilgili bkz. İlyas Üzümlü, "Kızılbaş," *DİA*, XXV, s.546-557.

renkli tac, muhtemelen bu tacın Safevilerle özdeşleşmiş olmasından ötürü, bir süre sonra Hacı Bayram Veli tarafından altı dilimli ak çuhaya dönüştürülmüştür.¹⁵ Ancak kırmızı ve on iki dilimli tacın ilk defa Şah Haydar tarafından ortaya konulmasıyla ilgili bazı araştırmacıların farklı değerlendirmeleri de olmuştur. Örneğin Willem Floor, kırmızı ve on iki dilimli tacın ilk defa Sultan Haydar tarafından konulduğu düşüncesini ihtiyatla karşılar. Ona göre kırmızı renkli tac, Safevilere özgü değildir, onlardan önce de başka derviş grupları tarafından kullanılmıştır. On iki dilimli sarık da Safevilerden önce Bektaşilerce ve Nimetullahilerce kullanılmıştır.¹⁶ Faruk Sümer, 13 ve 14. yüzyıllarda Anadolu'daki Türk göçebe unsurunun kızılbürek giydiklerinin kesin olduğunu söylemektedir.¹⁷ Enver Behnan Şapolyo'ya göre, Kızılbaşlık kelimesinin aslı Şamanlıktan gelmektedir. Zira dinî ayinleri yürüten Şamanlar başlarına kırmızı külah giyerlerdi, Alevilerin dede veya seyyit dede dedikleri dini rehberleri de Alevi törenlerini başlarına kırmızı külah giyerek yapmaktadırlar.¹⁸

Safevilere karşıtları tarafından verilen Kızılbaş ismi, Safevilerce de benimsenmiş olmasına karşın¹⁹ daha o dönemlerde başta Osmanlı olmak üzere tüm Safevi karşıtı tarihçilerce olumsuz anlamlar çağrıştıracak şekilde ve olumsuz sıfatlarla beraber kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Yavuz Selim'in (1512–1520) tahta oturmasıyla beraber doruğa çıkan Osmanlı-Safevi çekişmesinde, askeri mücadelenin yanı sıra sonuç olarak Müslüman olan Kızılbaşlarla savaşın meşruiyeti için Şeyhülislamlardan fetva alınma yoluna gidilmiştir.

Osmanlı-Safevi çatışmasında dinî argümanların kullanılmasının bize göre iki sebebi vardır; birincisi ve daha genel olanı, geçmişten modern dönemlere kadar belirleyiciliğini her zaman koruyan siyaset-din ilişkisi, ikincisi ve daha özel olanı ise Safevi Devleti'ni kuran ve Safevi

¹⁵ Bkz. Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s.85; Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, s.262–264; Bayramiye tarikatının Safevilerle irtibatı, Hacı Bayram Veli'nin şeyhi Somuncu Baba adıyla meşhur Hamiduddin Aksarayi'nin (ö.815/1412) Safevi şeyhi Hoca Ali'nin Anadolu'ya gönderdiği halifesi olmasıdır. Bayramoğlu ve Azamat, Hacı Bayram Veli'nin şeyhi Hamiduddin Aksarayi'nin giydiği on iki dilimli kızıl tarikat tacını, II. Murat ile görüşükten sonra Erdebil sufileriyle hiçbir ilgisinin olmadığını göstermek için beyaza çevirmiş olabileceğini söylerler. Bkz. Bayramoğlu ve Azamat, "Bayramiyye," *DİA*, V, 270. Ayrıca Gölpınarlı, Kadirilerden Eşrefiyye kolunu kuran Eşrefoğlu Rumi'nin (ö.874/1469) de kırmızı çuhayı ak çuhaya çevirdiğini söylemektedir. bkz. Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.85.

¹⁶ Willem Floor, *Safavid Government Institutions*, (California: Mazda Publishers, 2001), s.129.

¹⁷ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992), s.III.

¹⁸ Bkz. Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964), s.255. Bazı araştırmacılar da Kızılbaşların kırmızı renginin Hürremdinilerin özel işareti olduğunu söyleyerek Kızılbaşlığı İrani unsurlara bağlamaktadırlar. bkz. Parsadust, (Muhammed Emin Riyahi'den naklen) *Şah İsmail-i Evvel*, (Tahran: Şirket-i Şehami, 1375), s.349. Uygulama itibarıyla Kızılbaşlığın; törenlere kadınların katılabilmesi, mistik ilahilerin Şamanların sözlerini tutması, sema'nın Şamanların vecd danslarına benzemesi, ayin-i cemde kesilen kurbanın bunlarda sığır kesimine benzemesi, don değiştirme, uçma gibi öykülerin Çin Türkistan'ındaki veli öykülerine benzemesi, kutsal yerler ve kutsal ağaçlar inancının Şamanlarda da olması gibi yedi noktada Şamanist öğelere benzerliği için bkz. John Kingsley Birge, *Bektaşilik Tarihi*, çev. Reha Çamuroğlu, (İstanbul: Ant Yayınları, 1991), s.239–240.

¹⁹ *Gidi Yezid bize Kızılbaş didi/Meğer Şahu sevmiş dise yoludur/Yetmiş iki millet sevmezler Şahu/Biz severiz Şahımerdan Ali'dür*, bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Pir Sultan Abdal*, s.64–65, şiir no: 88. *Yezit oğlan bize Kızılbaş demiş/Bahçede açılan gül de kırmızı/İncinme ey gönül, ne derlerse desinler/Kitabı derc eden dil de kırmızı*, (Aktaran Şapolyo, *a.g.e.*, s.255).

ordusunun belkemiğini oluşturan Türkmen kabilelerin Anadolu kökenli olması ve Safevilerin insan kaynağı bakımından istediği zaman Anadolu'dan beslenebilmesidir.

Bu saydığımız sebeplerden dolayı Osmanlı tarihçiliğinde, düşman olan Kızılbaşlarla ilgili olumsuz nitelermeler kullanıldığı gibi Kızılbaşların dini düşüncelerinin incelendiği ve sapkın ilan edildiği dinî eserler ve fetvalar da yayınlanmıştır. Örneğin, Osmanlı tarihçisi Feridun Bey'in (ö.991/1583) 1574 yılında tamamladığı *Münşeât-ı Selâtin* adlı devletlerarası mektuplaşmaları içeren eserinde Kızılbaşlarla ilgili olumsuz sıfatların kullanıldığını görmekteyiz. Aşağıda Farsça olarak yazılmış mektuplardan bir kaç örnek verelim.

Akkoyunlu Sultanı Yakup (ö.896/1490), II. Bayezid'e gönderdiği mektupta Şah Haydar'ın ölümünü haber verirken, "sapkınlar topluluğunun başı Şeyh Haydar/ser-i halka-i erbâb-ı dalâl Şeyh Haydar"²⁰ ifadesini kullanmıştır. Cevabi mektupta ise II. Bayezid, "Fırka-i Naciye'den Bayındırıyye'nin sapkın Haydariyye topluluğuna/güruh-ı dâlle-i Haydariyye galebe çalmasından" dolayı memnuniyetini ifade eder.²¹ Akkoyunlu Elvend'in II. Bayezid'e gönderdiği mektupta, "sapık ve saptırıcı alçak Kızılbaş topluluğunun -ki Allah onları kahretsin-/cemâat-ı dâll ve mudill evbâş-ı Kızılbaş-hazelehumullahu ve kahherahum" def u ref'i için hazır olduğunu söylemiştir.²² II. Bayezid cevabi mektupta Elvend'e, "azgın Kızılbaş topluluğu-Allah onları rezil etsin/taife-i bağıyye-i Kızılbaşıyye-hazelehumullah" karşı kendisine yardım sözü verilir.²³ II. Bayezid'in İran'daki Kürt beyi Hacı Rüstem'den Kızılbaşların Akkoyunlu ve Bayındırlı prensleriyle ilgili mücadelesini sorduğu mektubuna,²⁴ Hacı Rüstem verdiği cevapta, "Mezhepsiz Kızılbaşlar-Allah onlara lanet etsin ve yok etsin/ahvâl-i Kızılbaş-ı Mezheb-i Haraş-leanehumullahu ve demmerahum" ifadesini kullanmıştır.²⁵ Yavuz Selim, Özbek Ubeyd Han'a Çaldıran savaşından beş ay önce 1514'de bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Şah İsmail için, "Doğu halkı bu acımasız, iğrenç, kirli, günahkâr, kötü kan dökücü yüzünden bîcan kalmışlardır/ki ehâli-yi bilâd-ı şark ez desti sufi-yi beççe-i leim-i nâ-pak, esim-i effâk, zemim-i seffak bîcan âmede end bâ-tâyife-i

²⁰ Feridun Beg, *Münşeât-ı Selâtin*, (İstanbul: Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, 1858), I, s.310. Bu mektup, adı geçen eserin 309-311.sayfalarında olup "Cennet-mekân Sultan Bayezid Han Gazi hazretleri dergâhına muşarun ileyh Yakup Padişah tarafından Şeyh Haydar'ın maktul olduğu ifadesiyle takdim olunan nâmenin suretidir," başlığını taşımaktadır.

²¹ Feridun Beg, *Münşeât-ı Selâtin*, I, s.312. Burada güruh-ı dâlle-i Haydariyye ifadesinden sonra (leanehumullah-Allah onlara lanet etsin) şeklinde bir bedduanın da peşi sıra yer aldığını söyleyelim.

²² Feridun Beg, *Münşeât-ı Selâtin*, I, s.352. Mektubun başlığı, "Cennet-mekân Sultan Bayezid Han Gazi hazretlerinin dergâhına Acem Padişahı Sultan Elvend tarafından cevaben takdim olunan nâmenin suretidir," şeklindedir.

²³ Feridun Beg, *Münşeât-ı Selâtin*, I, s.353.

²⁴ Feridun Beg, *Münşeât-ı Selâtin*, I, s.353. Mektubun başlığı, "Cennet-mekân Sultan Bayezid Han Gazi hazretlerinin dergâhından umerâ-yı ekraddan Hacı Rüstem bege isdar olunan Nâme-yi Humâyun'un suretidir," şeklindedir. Bu mektupta "cemaat-ı Kızılbaş" ifadesi geçmektedir.

²⁵ Feridun Beg, *Münşeât-ı Selâtin*, I, s.354.

gümrah” diye ifadeler kullanmıştır.²⁶ Ubeyd Han da cevabi mektubunda “alçak zındıklar ve Kızılbaş kâfirleri/*Zenâdika-i Evbaş ve Melâhide-i Kızılbaş*” ifadelerini kullanmıştır.²⁷

Osmanlı döneminde Kızılbaşların dini inançlarıyla ilgili risaleler ve onlarla savaşmanın meşruiyetini vurgulayan fetvalar da yayınlanmıştır. Bu yazınsal ürünlerden bazıları şunlardır:

1. Risale fi Tekfiri Kızılbaş. Küçük Kasım Nahcıvani. İstinsah tarihi: 913/1507. Süleymaniye Kütüphanesi Murad Molla bölümü no 1826, 298–301.²⁸

2. Risale fi Hakkı Kızılbaş. Yazarı: Şemseddin Ahmed b. Süleyman İbn Kemal Paşa. Müstensihi: Osman el-Temeşvari. Süleymaniye Ktp. Osman Huldi Ö. 35/Murad Molla 1829, 53–57. İstinsah tarihi 985/1577.

3. Fetva fi Hakkı Kızılbaş. Yazarı: Şemseddin Ahmed b. Süleyman İbn Kemal Paşa. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3548, 45–47.²⁹

4. Risale fi Tekfiri Fırkatı Kızılbaş ve Beyani Dalâletihim. Yazarı: Hüseyin b. Abdullah eş-Şirvani. Süleymaniye Ktp. Reisulküttap 1206, 105b–158b.³⁰

²⁶ Feridun Beg, *Münşeât-ı Selâtin*, I, s.375. Mektubun başlığı, “Cennet-mekân Sultan Selim Han Gazi hazretleri dergâhından Semerkand Hanı Sultan Ubeyd’e irsal eylediği Nâme-i Humâyûn’un suretidir,” şeklindedir.

²⁷ Feridun Beg, *Münşeât-ı Selâtin*, I, s.378. Ayrıca bu mektuplaşmalar için bkz. Browne, *Modern Times*, s.67–69, 74–75; Nasrullah Felsefi, “Ceng-i Çaldıran,” *Mecelle-i Dânişgede-i Edebiyyât*, (Tahran: Dânişgede-i Edebiyyât, 1332/1953) sayı 2, s.50–53. Osmanlı Kaynaklarında Kızılbaşlar için olumsuz birçok kavram kullanılmıştır. Yukarıda verilenler dışında bazıları şöyledir: Kızılbaş-ı bed-kişi (kötü Kızılbaş), Kızılbaş-ı evbaş (aşağılık Kızılbaş), Kızılbaş-ı bed-maaş(kötü yaşayışlı Kızılbaş), Kızılbaş-ı bî-dîn(dinsiz Kızılbaş), Kızılbaş-ı hannas (ifrit Kızılbaş), Kızılbaş-ı mütezalzu’l-akdam (ayakları kaymış Kızılbaş), Kızılbaş-ı rû-siyahi (karayüzlü Kızılbaş), Kızılbaş-ı şum (uğursuz Kızılbaş), leşker-i şeyâtin-i bi-şumar (şeytanı çok olan asker), şâh-ı gümrah (doğru yoldan sapmış şah). Liste için bkz. Ali Sinan Bilgili, “Osmanlı Tarih Yazarlarının Algısıyla Türkiye-İran İlişkilerinde Siyasi Karakterin Dinî Söylemi: Kızılbaşlık”, *HBVAD*, (Güz 2003/27), s.35.

²⁸ İlgili bölümdeki 1826 nolu yazmada vr.298b-301a, arasında yer alan bu risalede yazar Küçük Kasım Nahcıvani, “nebevi yoldan ve kavânin-i islâmiyyeden çıkan” Kızılbaş’ın -Allah onlara lanet etsin- ahvaliyle ilgili üç fasıl yazdığını söyler. Birinci fasılda Kızılbaşın itikadı, ikinci fasılda amelleri ve yaşayışları ve üçüncü fasılda da Kur’an, peygamberler, sahabe ve müctehitlerle ilgili iddiaları ve lanetlerine yer vermiştir. Yazar, itikatlarını incelediği bölümde Şah İsmail’i ilah olarak “ilah-ı ma’bud bi’l-hakk” kabul ettiklerini, Mekke’yi yıkmaya yeltendiklerini ve kibleyi Erdebil’e nakletmeye çalıştıklarını söyler. Yazara göre Kızılbaşlar başlıca iki fırkaya ayrılmışlardır. Muvahhidun denilen birinci fırkaya göre İsmail ulûhiyette tektir, rezzaktır, hâlıktır vb. bunlardan bazıları ilahın daha önce Hz.Ali’de tahakkuk ettiğini söylerler ve tenasuha inanırlar. İkinci gruba göre ise ilah tek değildir, müteaddittir. Halifelerden her biri ilahtır, ancak ilah büyük (kebir) ve küçük (sağir) olmak üzere ikidir. Amelleriyle ilgili bölümde ise yazar, bunların namaz kılmadıklarını, diğer ibadetleri yerine getirmediklerini ancak şahlarını sık sık ziyarete gittiklerini söyler. Onlara göre “namaz kılmak, farz ve nafilâ diğer ibadetleri yapmak Rabb’e ittisal içindir, hâlbuki biz Rabbimize vâsıl olmuşuz, müşahedeye müstağrakız, bizim için ibadetlere ve zor tekliflere gerek yoktur,” der. Üçüncü bölümde ise Kızılbaşın peygamberlere, sahabeye ve özellikle de ilk halifelere lanet ettiklerini Kur’an’ın bazısını da “esâtiru’l-evvelîn” olduğu iddiasıyla Allah kelamı saymadıklarını söyler. Burada Nahcıvani’nin kullandığı ifadelerin benzeri Ebussuud Efendi’nin Kızılbaşlarla ilgili bir fetvasında da geçmektedir. Bkz. M.Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussu’ûd Efendi Fetvalarına Göre*, s.174–176.

²⁹ Bu fetvanın da içinde bulunduğu İbn Kemal’in beş risalesi Seyit Bahcıvan tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. bkz. *Hamsu Resâil fi’l-Fırak ve’l-Mezâhib li’bni Kemâl Bâşâ*, thk. Seyit Bahcıvan, (Kahire: Dâru’s-Selâm, 2005), s.195–206.

³⁰ Elli üç yapraklık bu yazmadan anlaşıldığına göre müellif Mardin’de yazmıştır. Yazma 105b.de büyük kırmızı (surh) yazıyla “Kitâbun kerim innehu min süleymane” ayetten iktibasla İran Şahı olarak da nitelendirilen Kanuni Sultan Süleyman’a uzunca bir övgüyle başlar. 107b.de müellif Hüseyin b. Abdullah Şirvani, ehl-i sünnet ve cemaat yolundan ve kavanin-i şeriat-i islamiyyeden çıkan Kızılbaşların hallerine muttali olunca bu risaleyi yazmayı zaruri gördüğünü söyler. Müellif kitabı sayılardan hayırlısı dört olduğu için dört fasıla ayırdığını söyler. Birinci fasılda bu taifenin akvâli, ef’âli ve itikadı; ikinci fasılda Hz.Ali’nin yolu, üçüncü fasılda Kızılbaşların en büyük reisi, ulûhiyetini ilan

5. Risale fi'l-Fark beyne Ehli's-Sünne ve'l-Kızılbaş. Yazarı: Yenişehirli Abdullah Efendi. Süleymaniye Ktp. Giresun Yazmalar 114, 49b-52b.³¹
6. Risale ala Ahvali't-Taifeti Kızılbaş. Beyazıt Devlet Kütüphanesi no 7881, 82-85.
7. Risale fi Hakkı Kızılbaş. Yazarı: Kasım en-Nahcuvani. Süleymaniye Ktp. Veliyüddin Efendi 3255, 25b-31b.
8. Fetva fi Kıtalı Kızılbaş el-Alevi. Yazarı: Ebussuud Muhammed b. Muhammed Yavsi el-İmadi. Köprülü Ktp. Ahmed Paşa 362, 69.
9. Elsine-i Nasda Kızılbaş Demekle Maruf Taifenin Hezeyanları. Yazarı: el-Hac Hasan b. Ömer Sunkuri. İstinsah tarihi: 1281/1864. Millet Ktp. Ali Emiri Şeriyi 246, 89-94.
10. Kızılbaş Taifesine Dair Bazı Malumat. Süleymaniyet Ktp. Serez 4002, 105b.³²
11. Risâle fi Beyânî Mezheb Te'lifât Kızılbaşıye. Süleymaniyet Ktp. Laleli 3720, 99b-103b.³³
12. Kaside der Hakk-ı Kızılbaş. Yazarı: Yahya Bey. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3436, 111-112.³⁴

eden sapkın İsmail hakkında ve Şeyh Haydar ve Şeyh Cüneyd'in sapkın görüşleri. Risalede konu işlenişi çok dağınık olup bir bütünlük yoktur, konudan konuya geçmeler olmuştur.

³¹ Yüz on dört nolu Giresun Yazmasının 49b-52b arasında yer alan bu risalede, Ehl-i Sünnet ile Kızılbaş fark etmekle ilgili sorulan soruya verilen bir fetvadır ki burada ehl-i islamdan, Rafizî olan acem diyarlarına yapılan saldırılarda ele geçirilen kadın cariyelerin mürted hükmünde oldukları için ehl-i sünnet mezhebine geçmeleri şartıyla onlarla evlenilebileceği söylenir. Böyle kişilerin ehl-i sünnet mezhebine geçerken ehl-i sünnetin temel inançlarını sözlü olarak ifade etmeleri istenmiştir. Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları vb. inançların yanı sıra sözlü olarak şunların da ifadesi zorunlu görülmüştür. "Acem şahı dedikleri kişinin Allah Teâlâ hazretlerinin yüzü kara bir kulu olduğunu" söylemeleri, Muhammed Mustafa son peygamberdir ve Hz. Ali de bir peygamber olmayıp Allah'ın bir veli kuludur. Peygamberlerden sonra insanların en faziletlisi halifelik sırasına göre Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali şeklindedir. Ehl-i Sünnet mezhebi haktır ve yetmiş iki fırka-i dâlle batıldır. Takiyye yapmak da batıldır. Bu konuyla ilgili fetvasına başvuru Ebu'ssuud Efendi de, savaş esirleri kadınların hizmetlerinin helal olduğunu, ancak mürted hükmünde oldukları için İslam'a girmeden cinsel birleşmenin (vat') helal olmayacağını söylemiştir. Bkz. M.Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi Fetvalarına Göre*, s.177.

³² Sadece 105b.de daha önceki yazmalar benzer şekilde üç bölümde, Kızılbaşların itikatları, amelleri ve İslam'ın temellerine saldırıları Arapça olarak ifade edilmiştir.

³³ Kütüphanede bu adla kayıtlı olmasına rağmen başlığı yoktur, içerikten hareketle bu isim verilmişe benziyor. Buradaki birçok yazma gibi Kızılbaşların itikatları, amelleri ve İslam şiarlarına hakaretleri konusu işlenmektedir. Müellif bu konuda söylediklerini kendi müşahedelerine ve güvenilir kişilerden duyduklarına dayandırmıştır.

³⁴ Osmanlı-Safevi mücadelesinde Safevîler/Kızılbaşlar aleyhine fetva yayınlayan üç din bilgini Yavuz Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminin müftü ve şeyhülislamı Hamza Saru Görez, İbn Kemal Paşa ve Ebussuud Efendi'dir. Bunlardan Ebussuud Efendi'nin fetvaları Ertuğrul Düzdağ tarafından yayımlanmıştır. Bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı-Fetâvâ-yı Ebussu'ûd Efendi*. (İstanbul: Şule Yayınları, 1998). Kızılbaşlarla ilgili olarak özellikle s.173-178. Aynı zamanda tarihçi de olan dönemin Şeyhülislamlarından İbn Kemal Paşa'nın (ö.940/1534) Yavuz Sultan Selim'in İran seferinin sebeplerini anlatırken Kızılbaşlarla ilgili ifadeleri meseleye dini-siyasi açıdan baktığının kanıtıdır. İfadeleri şöyledir: Taraf-ı şarkdan bâd-ı fesâd kalkub sefîne-i zemîne bir vechile ızdırâb virdi ki Arab'dan ve Acem'den Türk ve Deylem'den huzûr gitdi. Merz-i Erzincân'dan nâ-gâh bir güm-râh uruc idüp evc-i burûc-ı âsumânı tuğyâna uruc idüp beden-i Gülşen-i kişver-i Âzerbaycan'da lâle gibi Kızılbaş bitdi. Ser-ayl-i bî-meyl-i cîl-i dalîl Şeyh-zâde-i Erdebîl Şah İsmail, sebîl-i ilhâde sâlik olub şîâr-ı ibâhatı izhâr ve da'vet-i dalâleti âşikâr eyledi. Ol bed-nihâd-ı fâsid-i itikâd mezheb-i bî-asl Şîa'yı şâyî idüp avâm-ı enâmı ki, en'âmdan edalldürürler, ol dâmîle şikâr eyledi. Hazret-i Ali'nün hubbinde ve sayır Hulefâ-i Râşidûn u Eimme-i Mürşidinün bugzında mütevaggil oldı [...] Ehl-i İslâm'a belki kâffe-i enâma ol bed-fercâm-ı nekbet-encâma beliyye-i âmme ve tâmme-i kübrâyidi. Ol sebebdan Tersâ'yı ve Gebr'i koyub mezkûr Sultân-

Sonuç olarak ilk başta siyasi bir tanımlama olarak ortaya çıkan Kızılbaş ifadesi, Osmanlı-Safevi savaşının çok boyutlu ve karmaşık yapısından dolayı zamanla siyasi anlamını aşır dinî çağrışımları bulunan bir kavrama dönmüştür.³⁵ Bu dönüşüm gerçekte tamamen siyasi olan Osmanlı-Safevi çatışmasının dinî temelli olduğu algılamalarına yol açmıştır.³⁶

Yavuz Selim-Şah İsmail çatışmasında Şah İsmail yenilince dolaylı olarak “Kızılbaşlık” da yenilmiş ve “Rafizi, mülhid, zındık, evbâş” vb. olumsuz sıfatlardan sonra zamanla “mum söndürenler, ana-bacı tanımayanlar,” şeklinde yeni pejoratif sıfatlar kazanmıştır. Kavrama yüklenen tüm bu olumsuzluklar, artık bu kavramın sahipleri tarafından da kullanılmasını güçleştirmiştir.³⁷ Nitekim 19. yüzyılın sonlarına doğru Kızılbaşlık yerine şemsiye bir kavram olarak Alevilik ifadesi kullanılmaya başlanmıştır.³⁸

Günümüzde Alevilik ya da Alevilik-Bektaşilik şeklinde Bektaşilikle birlikte kullanılan bu olgunun Bektaşilik ile ilgisi ayrıntılı bir çalışmayı gerektirmektedir. Ancak kabaca bir değerlendirmede bulunmak gerekirse; “Bektaşilik” ifadesi tek başına kullanıldığı zaman, erkânı ve sistemi belli olan bir tarikat anlaşılmaktadır. “Alevilik” ifadesi ise 19. yüzyıldan sonra “Kızılbaşlık” yerine kullanılmaya başlanan şemsiye bir kavramdır. Alevilik-Bektaşilik ya da

ı cihân-güşây azm-i rezm-ârâyile ol bed-ârâyı arayıgıtdi. Bkz. Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âli Osman X.Defters*. Haz. Şefaattin Severcan, (Ankara: TTK, 1996), s.LVII.

³⁵ Onat, Osmanlı-Safevi mücadelesinin, Safevileri her ne şekilde olursa olsun destekleyen herkesin Kızılbaş adı altında takip edilmesi ve gerekirse öldürülmesi sonucunu doğurduğunu söyler. Ona göre de Kızılbaşlık, dinsel içeriğini büyük ölçüde Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasındaki iktidar kavgası sürecinde kazanmıştır. Özellikle Yavuz Selim’in Safevilerle mücadelesinin dini açıdan meşruiyetini sağlamak için Hamza Saru Görez ve İbn Kemal Paşa’dan fetva alma cihetine gitmesi Kızılbaşlık meselesinin siyaset alanından din alanına taşınmasına öncülük etmiştir. Bkz. Onat, “Kızılbaşlık Farklılaşması,” s.118, 120.

³⁶ Nitekim Browne, Osmanlı-İran arasındaki düşmanlığın temelinde dini etkenlerin bulunduğunu, “evbâş-ı Kızılbaş” teriminin kâfir ve sapkın (heretic) anlamında değerlendirildiğini söyler. bkz. Browne, *Modern Times*, s.12–13.

³⁷ Bu kavramın sahip olduğu imaj o kadar kötüdür ki günümüzde bile bunun izlerini görebilmekteyiz. Örneğin bir Sünni, Alevi karşıtlığını ifade ettiği arkadaşının “Alevi” olduğunu öğrendiğinde, “yanlış anlama, ben Alevilere değil Kızılbaşlara kızıyorum,” şeklinde cevap verebilir. Hatta Alevilikle ilgili bilgisi olmayan bir “Alevi” Sünni arkadaşlarına ya da kendi çevresindekilere “ben Aleviyim Kızılbaş veya Tahtacı değilim, fena olan onlar” diyebilir. Bizim şahsi gözlemlerimize göre “Kızılbaş” ifadesi Alevilerin belleğinde bile olumsuz anlamlar taşıdığı için, bu tür yaklaşımlar sergilenmektedir. Ancak radikal sol söylemlere sahip Alevilerin, Kızılbaş ismini hem taşıdığı militan anlamlar hem de tepkisellik adına kullandıkları da gözlemlenebilir.

³⁸ Alevilik kavramının Kızılbaş ve Bektaşiler hakkında kullanılmaya başlamasıyla ilgili bkz. Irène Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, Çev. Turan Alptekin, 2.Basım (İstanbul: Cem Yayınevi, 1994), s.25–26, 32–34, 53; aynı yazar, *Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe*, Çev. Turan Alptekin, 2.Basım, (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1999), s.319. Onat, bu yeni kavramının İttihat ve Terakki’nin politikaları doğrultusunda yaygınlaştırıldığını söylemektedir. Batılıların Anadolu’daki bir takım grupların Hristiyanlıkla ilgileri olduğuna yönelik gayretlerine karşı İttihat ve Terakki stratejik bir hamlesi olarak değerlendirir. Bkz. Hasan Onat, “Kızılbaşlık Farklılaşması,” s.124. Nitekim Alevilerle ilgili yurdumuzda ilk çalışma İttihat ve Terakki Partisi’nin Baha Said Bey’e (ö.1939) “Anadolu’da Gizli Mabretler,” adıyla yaptırdığı alan araştırmasıdır. Bu çalışma 1916 yılında Ziya Gökalp’in sadrazam Talat Paşa’ya tavsiyesiyle yaptırılmaya başlanmıştır. Ancak çeşitli sebeplerle tam ve sansürlü neşri 1926 yılını bulmuştur. O zaman Türk Yurdu dergisinde ayrı ayrı yayınlanan bu çalışmalar 1994 yılında Nejat Birdoğan ve 2000 yılında da İsmail Gökem tarafından bir araya getirilip topluca yayınlanmıştır. bkz. Baha Said Bey, *İttihat-Terakki’nin Alevilik Bektaşilik Araştırması*. Haz. Nejat Birdoğan (İstanbul: Berfin Yayınları 1994); Baha Said Bey, *Türkiye’de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*. Haz. İsmail Gökem. (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000). Ayrıca İttihat ve Terakki Fırkası’nın bu çalışmayı yaptırmalarıyla ilgili tartışmalar için bkz. Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşı’nda Bektaşiler*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), s.114–115.

Alevilik ve Bektaşilik olarak kullanıldığında ise durum biraz karmaşıklaşmaktadır. Zira bugün ülkemizde Alevi ve Bektaşi adıyla varolan iki farklı grup bulunmaktadır. İnanç ve gelenekleri aynı olan, büyük ölçüde aynı kitapları okuyan, aynı nefes, gülbank ve tercümanları söyleyen bu iki dinî grubu, birbirinden ayıran fark sosyal niteliklidir. Aleviler tarihsel olarak aşiret çevresinden ve göçebelikten beslenmiş olup siyasi olarak Osmanlı-Safevi mücadelesinde mağlup olan Safevileri destekledikleri için Osmanlı ülkesinde kent merkezinden uzak yerlerde “kapalı bir toplum olarak” varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bektaşiler ise, kökenleri göçerliğe dayansa da kent merkezlerinde bulunmanın yardımıyla daha örgütlü, imparatorluğun üst sınıf üyeleri dâhil isteyenin girebileceği “dışa açık” bir tarikat olarak varlıklarını korumuşlardır.³⁹

III. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, İslam Mezhepleri Tarihi bilim dalında yapıldığı için doğal olarak bu bilim dalının yöntemine (metodoloji) uygun bir şekilde hazırlanmıştır. İslam Mezhepleri Tarihi’nin yöntembilimsel yaklaşımı, Kutlu tarafından aynı zamanda İslam Mezhepleri Tarihi bilimdalının şimdiye kadar yapılmış en ayrıntılı ve kapsamlı tanımında şu şekilde ortaya konmuştur: “İslam Mezhepleri Tarihi, geçmişte ve günümüzde siyasi ve itikadi gayelerle vücut bulmuş ‘İslam Düşünce Ekolleri’ diyebileceğimiz beşeri ve toplumsal oluşumların, doğdukları ortamı, doğuş sebeplerini, teşekkül süreçlerini, fikirlerini, mensuplarını, edebiyatını, yayıldığı bölgeleri, İslam düşüncesine katkılarını kendi eserlerinden hareketle zaman-mekân bağlamında ve fikir-hadise irtibatı çerçevesinde betimleyici metodla ve tarafsız bir gözle inceleyen bir bilim dalıdır.”⁴⁰

Esasen sosyal bilimler alanında yapılan herhangi bir çalışma disiplinlerarası bir anlayışla hazırlanmak zorundadır. Sosyal bilimlerdeki çalışmalar bir bilim dalının inhisar ettirilmesi, sosyal bilimlerin temel ilkesi olan, “sosyal olayların bir tek açıklaması yoktur,” ilkesiyle çelişmesi demektir. O nedenle bu çalışmamızda, Mezhepler Tarihi’nin yöntembilimsel yaklaşımını esas almakla beraber diğer disiplinlerin de yöntemlerini kullanmaya çalıştık. Çünkü Alevilik, tarihsel süreçleri itibarıyla Genel Tarih, İslam Tarihi, İslam Mezhepleri Tarihi ve Dinler Tarihi’nin, dini

³⁹ Alevilik ve Bektaşiliğin mahiyetiyle ilgili olarak bkz. John Kingsley Birge, *Bektaşilik Tarihi*, çev. Reha Çamuroğlu, (İstanbul: Ant Yayınları, 1991), s.73–74, 237–239; Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s.25–26; 32–34, 53–75; aynı yazar, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, s.212. Bir Bektaşi Dedebabası olan Bedri Noyan, Alevileri, Bektaşilerin köylerde yaşayan kolu olarak tanımlamaktadır. Bkz. Bedri Noyan, *Bektaşilik Alevilik Nedir*, (Ankara 1985), s.7. Burada yeri gelmişken bazı araştırmacıların bir tarikat olarak Safeviyye’nin Bektaşiliği etkilediğini ve Safevi Devleti’nin kurulmasında baş aktörler olan Kızılbaşların, I. Şah Abbas döneminden sonra devlet teşkilatından pasifize olmalarından sonra Bektaşilik tarikatına katıldıklarına ilişkin düşüncelerini hatırlatalım. bkz. Fuzuli Bayat, “Bektaşiyiye Tarikatının Şekillenmesinde Yeseviyye ve Safeviyyenin Yeri,” *Alevilik*, haz. İsmail Engin-Havva Engin (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), s.180.

⁴⁰ Sönmez Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu,” *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes’eleleri 1*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), s.396. Kutlu bu kapsamlı tanımı daha önce Ethem Ruhi Fırlı ve Hasan Onat tarafından yapılmış tanımları esas alarak yapmıştır.

bir grup olması yönüyle Sosyolojinin, öğretileri yönüyle Felsefenin, ağırlıklı sufi ritüelleri yönüyle İslam Tasavvufu'nun hatta Temel İslam bilimlerinden Kelam, Tefsir, Hadis ve İslam Hukuku'nu (Fıkıh) ilgilendiren yönleri vardır.

Konulara göre izlenen yöntemi açıklamak gerekirse, çalışmanın başta tarihsel boyutunun ele alındığı yerlerde olmak üzere tamamında betimleyici (descriptive/tasviri) yöntem kullanılmıştır. Kızılbaşlık denince akla hemen Safeviler gelmektedir. Tarihte “Erdebil Sufileri” olarak anılan Safevilerin, Şeyh Cüneyd (ö.864/1460) ve Şah Haydar (ö.894/1488) zamanında başlayıp Şah İsmail’le (ö.930/1524) Safevi Devleti’ni kurdukları tarihsel süreçte arkalarında en büyük destekçileri Şah Haydar zamanından sonra Kızılbaş olarak isimlendirilen Türkmen oymaklar olmuştur. Kızılbaş Türkmen kabilelerin neredeyse tamamının Anadolu kökenli olması ve sürekli bir şekilde Safevi propagandasına maruz kalmaları Safeviler ve Kızılbaşlar ilişkisinin ayrıntılı bir incelemesini zorunlu kılmaktadır. Bu ilişkinin açıklığa kavuşmasıyla günümüz Aleviliğinin tarihsel kökeni hakkında ikna edici bilgilere sahip olunacağı izahtan varestedir. Bu sebeple kavramsal çerçeveyi belirgin olarak oturtabilmek için bir kavram olarak Kızılbaşlığın ortaya çıkışı, siyasi-dinî çağrışımları vb. konular, birinci bölümden önce ayrıntılı bir şekilde müstakil olarak ele alınmıştır.

Birinci bölümde Kızılbaşlığın kaynağı olarak Buyruklar konusunda, öncelikle modern araştırmacıların Buyrukların kökeniyle ilgili düşünceleri verildikten sonra çalışmada kullanılan Buyruk el yazmalarından hareketle Buyrukların orijiniyle ilgili değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca Buyruklardaki Safevi etkileri ve mezhepsel yaklaşımlar da; Buyruklarda halifelik/imamet meselesine yaklaşım, sahabeye yaklaşım, ehl-i beyte yaklaşım, tevellâ-teberrâ anlayışı gibi belli başlıklar dâhilinde söylem analizi metoduna başvurulmuş ve ele alınmıştır.⁴¹

Çalışmanın arka planını oluşturan birinci bölümden sonra ikinci ve üçüncü bölümlerde, aynı zamanda bu araştırmanın temel hedefi olan “Buyruklara Göre Kızılbaşlık,” konusu ele alınmıştır. Bu bölümlerde, Buyrukların Alevilerin yazılı kaynakları olduğu ve bu kaynakların da Safeviler döneminde yazdırıldığı gibi temel öncüller delillendirildikten sonra Buyrukların içerikleri ortaya konmuştur. Burada Buyrukların içerikleri çalışmaya yansıtılırken önceden belirlenmiş bir şablona göre hareket edilmeyip Buyruklardan hareketle ve Buyrukların çizdiği yolda bir şablon ortaya konulmuştur. Buna göre Buyruklarda geçen sufilik ve dört kapı anlayışı, tarikat otoriteleri pir, mürşit, rehber, musahiplik gibi tüm İslami tarikatların ortak konuları ile

⁴¹ Söylem analizi (discourse analysis) daha çok dilbilimcilerin kullandığı, sosyoloji ve psikoloji gibi uygulamalı bilimlerde de kullanılmaya başlanan bir yöntemdir. Amaç, herhangi bir konuyla ilgili yazılmış bir metin ya da yapılmış bir konuşmanın dilbilimsel ve sosyo-kültürel boyutlarını ele alarak sözkonusu metinde veya konuşmada var olan örtük anlamları ve satır aralarını açığa çıkarmaktır. Çalışmamızın özellikle birinci bölümünde Buyrukların kökeni ve Buyrukların ait olduğu sosyo-kültürel evreni ortaya çıkarmak için bu yöntem kullanılmıştır.

Aleviliğe özgü kavramsallaştırmalar olan üç sünnet, yedi farz, tarikatta on iki farz vb. konular ele alınmıştır. Bu bölümler hazırlanırken çalışmada kullanılan yirmiden fazla Buyruk yazması içeriklerinden hareketle *Şeyh Safi Buyrukları* ve *İmam Cafer-i Sadık Buyrukları* diye ikili bir tasnife tabi tutulmuştur. Konu anlatımı bu ikili tasnife göre yapılırken örneklendirme, bu gruptandırma içine giren Buyrukların, araştırmanın kaynakları bölümünde gösterilen özel isimleri anılarak yapılmıştır.

Ekler kısmında On İki İmam'a duayı içeren bir *Hutbe-i Duvazdeh İmam* örneği, Buyruklardan bir dua örneği, karşılaştırmalı 28 soru ve cevabı tablosu, karşılaştırmalı üç sünnet, yedi farz, üç sünnetten ve yedi farzdan düşeceklere verilen cezalar tablolarıyla çalışmada kullandığımız Buyruklardan on tanesinin orijinal başlangıç ve bitiş sayfaları yer almaktadır. Çalışmanın yazımında Türk Dil Kurumu'nun güncellen *Yazım Kılavuzu* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005) temel alınmakla beraber, alıntı yapılan yerlerde 16–20. yüzyıllara ait yazmalarda kullanılan dilin yazımı korunmaya çalışılmıştır.

IV. Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmanın temel hedefi, Aleviliğin ya da tarihsel ismiyle Kızılbaşlığın temel yazılı eserlerinden sayılan *Buyrukları* köken itibarıyla inceleyip bu eserlerin ortaya çıktığı tarihi-kültürel ortamı tespit etmek ve bu eserlere göre Kızılbaşlığı tanımlamaktır. Bu nedenle araştırmamızın temel kaynakları öncelikle, yazma kütüphanelerinden ya da özel şahıs kütüphanelerinden elde edilen Buyruk yazmaları olacaktır. İkinci olarak yazmalarda görülen Safevi izlerinden dolayı, “Safeviler ve Kızılbaşlık” meselesi konunun tarihsel arka planını oluşturmak üzere incelendiğinden konuyla ilgili çağdaş ve modern tarihsel kaynaklar da taranmıştır. Son olarak *Buyruklar* içerikleri itibarıyla tasavvufi metinler olduğu için çeşitli tasavvufi kelime ve kavramların tasavvuf bilimidindeki karşılıklarını tespit etmek için İslam Tasavvufu'nun klasik eserlerine de müracaat edilmiştir.

Tezimizin temel kaynağını oluşturan Buyrukları maddeler halinde sıraladıktan sonra ikincil kaynaklar olarak birinci bölümle ilgili tarihsel kaynakları ve Buyruklarla ilgili yapılan modern çalışmaları söz konusu edeceğiz.

A. Buyruk Elyazmaları

İlk defa 16. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmış olan Buyrukları; *Şeyh Safi Buyrukları* ve *İmam Cafer-i Sadık Buyrukları* olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutacağız. Birinci grup Buyruklar, Safevilerin Kızılbaşlar üzerinde etkili oldukları 16–18. yüzyıllara ait olup

kurgusunda Şeyh Safi ile Şeyh Sadreddin'in diyalogları, İmam Cafer-i Sadık başta olmak üzere On İki İmam vurgusunun yapıldığı ve Şah Hatayi başta olmak üzere çeşitli ozanların nefes ve deyişlerinin yer aldığı eserlerdir. İkinci grup ise Safevilerin I. Şah Abbas (ö. 1037/1628) zamanında artık devletleşme sürecini tamamladığı, Kızılbaşların devlet sisteminden kovulduğu döneme paralel olarak Anadolu'da Safevi etkisinden uzak sadece İmam Cafer kurgusu üzerine telif edilmiş geç dönem Buyruklardır. Esasen Aleviler arasında *Şeyh Safi Buyrukları* ve *İmam Cafer-i Sadık Buyrukları* olarak adlandırılmalarına rağmen içerik olarak Safevilerden bahsetmeyen Buyrukların sayısı son derece azdır. Nitekim Buyruk yazmalarını temin etmek için yapılan kütüphane ve saha araştırmalarında bu ikinci gruba girecek çok az bir materyale ulaşılabilmektedir.⁴² Bu arada yeri gelmişken bazı araştırmacılar tarafından ortaya atılan *İmam Cafer Buyruklarının* Alevilerce "Büyük Buyruk" ve *Şeyh Safi Buyruklarının* ise "Küçük Buyruk" olarak kabul edildiği düşüncesinin temelsiz olduğunu hatırlatalım.⁴³

Buyrukları gruplandırırken ikinci grup Buyrukları, ulaşabildiğimiz tek nüshasının Tahtacılar ait olması sebebiyle, ilkin "Tahtacı Buyruğu" olarak isimlendirmeyi düşünmüştük. Ancak böyle bir tasnif, Tahtacıların tarihsel geçmişiyle çelişkili bir durum oluşturacağından bundan vazgeçtik. Zira Tahtacıların geçmişten beri Safevi destekçileri oldukları bilinmektedir.⁴⁴

1. Şeyh Safi Buyrukları

Esasen Buyrukları belli bir esase göre kategorize etmek kolay olmamasına rağmen, içerik olarak Şeyh Safiyüddin Erdebili'ye dayanan Buyruklar bu isimle gruplandırılmıştır. Bu Buyrukların kurgusu, Şeyh Safiyüddin ile oğlu ve ardılı Şeyh Sadreddin arasındaki diyaloglara dayanır. Hem Alevilere ait şahıs kitaplıklarında hem de yazma kütüphanelerinde en yaygın olan

⁴² Biz, özellikle Ege ve Akdeniz bölgesine ait olan Buyruklarda Safevilerden bahsedilmemesini, tarihsel olarak bu bölgede bulunan ve Safevi Devleti'nin kuruluşunda büyük emekleri bulunan Tekelü aşiretinin ilk defa Şah Tahmasp (ö.984/1576) tarafından gözden çıkarılmasına bağlıyoruz. Tahmasp'ın ilk yıllarında onun küçük olmasını fırsat bilip devleti aralarında paylayışan Kızılbaş beyleri arasında meydana gelen mücadelelerde, daha sonra dizginleri eline alan Tahmasp, diğerlerine karşı açıkça bu oymağa cephe almış ve öldürülmelerini emretmiştir. Tekelü Ulama Sultan oymağının yok edilmesi çalışmaları karşısında 1531 yılında Azerbaycan'da Şah'a karşı ayaklanmış ancak başarılı olamamıştır. Osmanlı Devleti'ne sığınan Ulama Sultan, Kanuni Süleyman'ın vezir-i a'zamı İbrahim Paşa'yı etkileyerek Osmanlı'nın Irakeyn seferini yapmasını sağlamıştır. Tekelü aşireti II. Şah İsmail zamanında itibarını tekrar sağladıysa da I. Şah Abbas (ö.1037/1628) zamanında asıl öldürücü darbeyi yemişlerdir. Kendilerine vazife verilmediği için devlete sadakatten vazgeçtikleri için Şah öfkesinden hepsinin öldürülmesini emretmiş, bunun üzerine çoğu öldürülmüştür. bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s.57–65, 169–170.

⁴³ Bu düşüncenin kaynağı ikinci bölümde "Buyrukların Kökeni" bahsinde de anlatılacağı üzere Gölpinarlı'nın hatalı bir saptamasına dayanmaktadır.

⁴⁴ Anadolu'da özellikle Adana, Antalya, Mersin, Aydın, Balıkesir, Isparta, Muğla, Denizli, İzmir ve Gaziantep'te yoğun olarak yaşayan Tahtacıların Safevilerle bağlantısı için bkz. Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, s.173, 289, 479; Neşet Çağatay, "Tahtacılar," *İA*, XI, (İstanbul: 1979), s.669–672; Ali Selçuk, *Tahtacılar*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004), s.33–44.

Buyruklar Şeyh Safi Buyruklarıdır. Ulaşabildiğimiz Şeyh Safi Buyrukları istinsah tarihlerine göre şunlardır:

1. Kitab-ı Menâkıb-ı Şerif (Gölpınarlı 198): Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesinde 198 no ile kayıtlı yazma. 145 varaktan meydana gelmekte olup, Buyruk bölümü 12b-102a arasındır.⁴⁵ 12b.de kırmızı mürekkepli (surh) yazıyla *Kitab-ı Menâkıb-ı Şerif Bismillahirrahmanirrahim Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safi rahmetullah* ifadesi yer almaktadır. Bu mecmua Gölpınarlı'ya göre 1010/1601'den sonra tertip edilmiştir.⁴⁶ Tez içerisinde bu yazma, pratik olması bakımından *Gölpınarlı 198* olarak gösterilecektir.

2. Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr (Gölpınarlı 181): Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesinde bulunan 181 nolu mecmua. Abdülbaki Gölpınarlı bu yazmayı Seyyid Abdülkadir-i Belhi'nin oğlu S.Ahmed Muhtar'ın nüshasından istinsah ettiğini söylemiştir.⁴⁷ Toplam 68 varaktan oluşan bu yazmanın, Buyruk bölümü 7a-49b arasındır.⁴⁸ Kitabın ismi vr.7a.da *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr Hazret-i İmam-ı Nâlık Cafer-i Sadık aleyhisselam te'lif-i Seyyid Hatayi* olarak kayıtlıdır. İstinsah tarihi metnin sonunda ebce hesabıyla 1017/1608 olarak tespit edilmiştir.⁴⁹ Tezde bu yazmaya *Gölpınarlı 181* olarak göndermede bulunulacaktır.

3. Kitab-ı Makam Menâkıb-ı Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safi (Gölpınarlı 199): Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesinde yer alan 199 nolu mecmua. 162 yapraktan müteşekkil olup, Buyruk bölümü 47a.da surhla *Kitab-ı Makam Menâkıb-ı Kutbu'l-Ârifin Hazret-i*

⁴⁵ Başlangıç kısmı eksik olan yazmada 1a-12a arası Hurufi yazar Feriştioğlu Abdülmecid'in (ö.864/1459) Hutbe-i Duvazdeh İmam çevirisi, 12b-101b arası Buyruk bölümü, ardından On İki İmama salavât, Nâdi Ali, Hatayi, Kul Himmet, Kaygusuz Abdal, Sersem Abdal, Sefil, Pir Sultan, Ahmed, Kul Muhyiddin, Öksüz, Mustafa, Işık Dede Budala, Seydi, Abdal Muhammed, Yunus, Halimi, Kalender, Abdi, Gülşeni, Koroğlu, Süleyman ve Seyyid Seyfullah'ın şiirleri yer almaktadır.

⁴⁶ Gölpınarlı, a.g.e., s.262. Burada Gölpınarlı'nın hareket noktası, yazmada şiirleri yer alan Nizâmoğlu Seyyid Seyfullâh'ın vefat tarihinin 1010h./1601m.den sonra olmasıdır.

⁴⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Müzesi Abdülbâkî Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar Kataloğu*, (Ankara: TTK Yayınları, 2003), s.242.

⁴⁸ Başlangıç sayfalarında Besmele-Hamdele ve Salvele'den sonra Hz.Peygamber'i ve evlatları On İki İmamı sevmenin öneminin anlatıldığı bölümle Feriştioğlu Abdülmecid (ö.864/1459)'in, "Arabî'den Türkî'ye döndürdüm" dediği *Hutbe-i Duvazdeh İmam* çevirisi yer almaktadır. Buyruk bölümünden sonra ise 50a-62a arasında *Dergâh-ı Âlide Seyyid Abdülbâkî Efendi Hazretleri Evliyaya Muhib Olan Müminlere Gönderdiği Mektubdur* başlığıyla yeni bir bölüm başlamaktadır. Gölpınarlı, yirmi beş sayfalık bu risaleye Alevilerin "Küçük Buyruk" dediğini söyler. bkz. Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963), s.86. İçerik olarak Buyruklara benzeyen bu bölümde şeyhliğin ve müritliğin öneminden bahsedilmekte, Şeyh Safi'nin üç sünnet ve yedi farzı açıklaması, Nur-ı Muhammed ve Nur-ı Ali'nin yaratılması, tıraş ve hırka konuları işlenmektedir. 63a-64b arası *Der Beyân-ı Cehar Kelam* başlığını taşımakta olup sırayla On İki İmam, Selman-ı Farisi, Hasan-ı Basri, İmam Ali, Cüneyd-i Bağdadi, Ebu Ali Sina, Hallac-ı Mansur, Sultan İbrahim Edhem, Hz. Nuh, Seyyid Battal Gazi ve yine İmam Ali'nin dörder sözüne yer verilmiştir. Bu sözler nasihat babında ve vecize tarzındadır. Sonraki yapraklar Gölpınarlı tarafından karalama kâğıdı olarak kullanılmış çeşitli hesaplamalar yapılmıştır. Safevi şahlarının ölüm tarihleri verilmiş ayrıca Gölpınarlı bu yazmanın müellifi olarak Bisati'yi gördüğü için, Bisati Semerkandi (815), Bisati Şubetri (955)ve Bisati Muhammed (XIII. asrı hicri) notlarını düşmüş ve eserin hangisine ait olabileceğine dair çeşitli karalamalarda bulunmuştur.

⁴⁹ Gölpınarlı da bu yazmanın istinsah tarihinin hicri 1017 olduğunu söylemektedir. bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, (Ankara: TTK Basımevi, 1972), III, s.431.

Şeyh Seyyid Safi adıyla başlamaktadır.⁵⁰ Gölpınarlı'ya göre bu yazma 17. yüzyılda Anadolu'da yazılmıştır.⁵¹ Çalışmada bu yazmaya *Gölpınarlı 199* kısaltmasıyla referansta bulunulacaktır.

4. Risâle-i Şeyh Safi⁵²: Konya Mevlana Müzesi Yazmaları, Ferit Uğur Kitaplığı, no:1172'de yer alan, 83 varaklık yazmadır. İçinde farklı risaleler vardır: *Risâle-i Şeyh Safi* (1b-61a), *Sahibu'l-Hurûf Dervîş Hüseyini* (61b-62b)⁵³, *Der Beyân-ı Cehardeh Ma'sum-ı Pâk* (62b-64a)⁵⁴, *Der Beyân-ı Tâcnâme* (64a-66a), *Hâzâ Postnâme* (66a-80a), *Nefesler* (80a-83b). Müstensihî: Muhammed b. Habib. İstinsah tarihi: 7 Safer 1021/9 Nisan 1612.⁵⁵

Bu "Buyruk" metni, diğerlerinin aksine Aleviler arasında çok yaygın değildir. Diğer Şeyh Safi Buyrukları arasında büyük ölçüde bir anlatım benzerliği olmasına karşın bu buyrukta bazı farklılıklar gözlemlenmektedir. Tüm Buyruklarda dört kapı-kırk makamdan bahsedilmiş ancak kırk makamla ilgili ayrıntılı bilgi verilmemişken bu buyrukta, dört kapı-yirmi sekiz makamdan bahsetmekte ve bunların ne olduğu zikredilmektedir. Hurufilik etkisinin açık olarak gözlemlendiği

⁵⁰ Bir varağı eksik olan bu yazmanın 2a-46b arasında değişik konular işlenmiştir. 2a-2b.de postla ilgili konular, 3b-4b.de Fütüvvet Şahı Hz.Ali'nin buyurduğu fütüvvetin on özelliği, pir, nişan, müritliğin on şartı, 5a-5b.de fahr ile ilgili Hz.Muhammed'in ve On İki İmamın görüşleri, tacla ilgili konular, 12b-14b.de aşbazlık risalesi başlığıyla aşçılar esnafı ve bunların üçleri hakkında bilgi, matbah konuları, keşkülün guslü, Allah'ın her şeyi yedi yaratması, 15a-15b.de süluk-i tarikat, hadimlik kime geldi, yemek duası, 26a.da Alfabenin 29 harfinin on iki imanı ve on dört masumu temsil etmesi, 26b-31b.de *Der Beyân-ı Ehli'n-Nebi ve Evlâd-ı Âl ve Eimme-i İsnâ Aşer* başlığında Hz.Peygamberin ve On İki İmamın biyografisi verilmektedir. 32b-41b.de salavatnâmeler ve çeşitli dualar, 42a.da *Der Beyân-ı Tebernâme* başlığıyla teberin aslı, imanı, ilk defa kim çekti gibi teberle ilgili çeşitli konular, 42b-46b.de tercüman-ı kurban, tercüman-ı traş, tercüman-ı selam-ı çar, tercüman-ı tarikat, nutk-ı Mevlânâ gibi çeşitli tercümanlar işlenmektedir. Burada yeri gelmişken bu yazmanın tamamında geçen özel isimlerin remizle (ismin ilk harfiyle), Hz.Muhammed, Hz.Ali, ehl-i beyt isimlerinin surhla/kırmızı mürekkeple yazılmışken ehl-i beyt dışındaki ve sevimyen özel isimlerin siyah mürekkeple yazılmış olduğunu belirtelim.

⁵¹ Gölpınarlı, a.g.e., s.264. Bize göre de bu yazma en erken XVII. yüzyılda yazılmıştır. Çünkü Gölpınarlı'nın da haklı olarak ifade ettiği gibi 158b.de, "...kamu mü'minlerin Şah-ı Evliya hakkıyçun kabul et bu duamı, Ya İlahi! Sensin cümlelerin post-ı penâhi hürmeti hakkıyçun ve Erdebil'de yatan Şeyh Seyyid Safi ve Sultan Hatayi padişahın ve sürdükleri yolların ve erkânların tevhidlerin ve ulu azim cem'iyetlerinin zevki ve safasının ve cümle tahta geçen evladlarının ve mürşid-i kâmil Süleyman-ı zaman şahımızın dem-i devleti ve dem-i devrânı hürmeti hakkıyçun, gerçeğe Hû," ifadelerinde iktidarının devamı istenen Süleyman, I. Süleyman olup XVII. yüzyılda yaşamıştır. Zira Safevi şahırları içinde adı Süleyman olan iki kişi vardır; I. Süleyman (II. Şah Safi olarak da bilinir) 1667-1694 tarihlerinde tahta oturmuştur, II. Süleyman ise, İran'da Safevi Hanedanı'nın kesintiye uğratıp İran şahlığını ilan eden Afşar Nadir Şah döneminden (1736-1749) sonra kısa süreliğine iktidarı tekrar ele geçiren Safevi şahırlarından olup (1749-1750) arasında tahta oturmuştur. Bu dönemde Safevilerin etkinlikleri olmayıp 1760 yılında iktidarı ele geçirecek olan Zend Hanedanı'nın kuklası durumunda olmuşlardır.

⁵² Bu yazma, *Bisâtî Şeyh Sâfi Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr)* adıyla Ahmet Taşgün tarafından 2003 yılında Ankara'da yayımlanmıştır. Ancak yazmanın hiçbir yerinde en ufak bir işaret olmamasına rağmen, *Risâle-i Şeyh Safi* adı yerine Bisâtî'ye nispetle *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* başlığıyla yayınlanmıştır.

⁵³ Dervîş Hüseyini adındaki kişinin Hz. Peygamber ve on iki imamların nasıl öldükleri veya şehit edildikleri ve kabirlerinin nerede olduğuyla ilgili bilgi verdiği kısa bir bölümdür.

⁵⁴ On iki imamların daha çocukken şehit edilen on dört çocuğunun isimlerinin yer aldığı bu bölümde, tarikat içindeki kişinin on iki imamla beraber on dört masumun ismini de tam olarak bilmesi gerektiği, aksi takdirde dervişliğinin sahih olmayacağı vurgulanır.

⁵⁵ Yazmanın sonunda 83b.deki ketebesini şu şekildedir: Bu Şeyh Safi k.s.'nin risalesinin yazımı Muhammed b. Habib'in -Allah onu bağışlasın- hatırıyla 7 Safer pazartesi günü yatısıyla gece uykusu arasında Saruhan livasında 1201 senesinde tamamlanmıştır. Burada ketebe kaydında tarih yazıyla (vâhid mietân ba'de elf) olarak verilmişken, aynı kişinin kaleminden rakamla 1021 tarihi verilmiştir. Burada müstensihinin bir hatasıyla karşı karşıyayız. Eğer yazılı olarak verilen tarih doğrudur bu yazmanın istinsahı 7 Safer 1201/29 Kasım 1786, eğer 1021 doğrudur o zaman 1612 tarihi doğrudur. Bu yazma hakkında ilk bilgileri kendisinden aldığımız Gölpınarlı, bu konuyu sükûta geçmiş ve yazmanın tarihini 1021/1612 olarak kabul etmiştir. Bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, III, s.432.

bu yazma, Gölpınarlı'ya göre Razavi Fütüvvetnâmesine benzemektedir.⁵⁶ Bu yazma tez içerisinde *Risâle-i Şeyh Safî* olarak gösterilecektir.

5. Şeyh Safî Menâkıbı (Yapı Kredi)⁵⁷: Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi yazma eserler bölümü no.24'de *Tasavvuf Risalesi* adıyla yer alan 58 varaktan oluşan bir yazmadır. Bir mecmua olan yazmada dört risale mevcuttur: *Risale-i Tasavvuf* (1b-12b), *Risale-i Tasavvuf* (13a-19a), *Tarikata Girme Usulü* (21b-44b), *Menâkıb-ı Şeyh Safî* (44b-58b). Risalelerin hepsi bir tür Buyruk olduğu için, çalışmamızda tümünü kullandık. İstinsah tarihine ilişkin bir kayıt olmadığı için kesin bir tarih söyleyemiyoruz. Ancak vr.24a-24b.de geçen Safevi şeceresinde geçen “devam-ı devlet ve baka-i saltanat-ı Şah Ali Abbas Paşa” ifadesinden hareketle bu yazmanın II. Abbas (Şah Ali Abbas) (ö.1667) zamanında yazıldığını düşünüyoruz.⁵⁸ Çalışmada bu buyruk yazmasını *Yapı Kredi* olarak göstereceğiz.

6. Gölpınarlı 205: Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi no 205'de Betaşiliğe-Aleviliğe Ait Mecmua adıyla yer alan bu yazma 16 yapraktır. Gölpınarlı emanet aldığı bir yazmadan çoğaltmıştır. Bu yazmanın çalışma açısından önemi, *Menâkıbu'l-Esrâr*'dan alınma bir bölüm gibi görünen ilk kısmında yazanın kimliği ve yazım tarihiyle ilgili bilgi olmasındadır. Zira bu ilk kısmın ketebesinde, eserin Ali Garib tarafından 1105/1693 senesinde yazıldığı ifade edilmiştir.⁵⁹

7. Hâzâ Kitâbu Makam-ı Menâkıb-ı Şerif Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safî (Gökçeler Buyruğu): Sivas ili Kangal ilçesi Yellice köyünde mukim Gökçeler kabilesi aile kitaplığına ait bir yazmadır. Kaynak kişi, Gazi Gökçe.⁶⁰ Sayfa esasına göre numaralandırılmış olan bu yazma, 492 sayfadır. 1–106. sayfalar arasında üç sünnet-yedi farz, Muhammed-Ali nuru, On İki imam sevgisi ve sırrı gibi çeşitli konular işlenmiştir. 106. sayfada *Hâzâ Kitâbu Makam-ı Menâkıb-ı Şerif Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safî kaddesallahu sırrahu'l-aziz* başlığıyla Buyruk kısmı başlamaktadır. Yazmanın ketebesinde Cemaziyelula 1238 tarihi ile 15 Muharrem

⁵⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmaları*, III, s.431.

⁵⁷ Bu yazma Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevi-Bektaşî Klasikleri Projesi çerçevesinde serinin 5. Kitabı olarak 2007 yılında *Erkânâme 1* adıyla tarafımızdan yayımlanmıştır. Bkz. *Erkânâme 1*, haz. Doğan Kaplan, (Ankara: TDV, 2007).

⁵⁸ Tespit fişinde yazmanın aslen Fuat Köprülü'nün özel koleksiyonunda olduğu ve sonradan kütüphaneye kazandırıldığı bilgisi vardır. Yine tespit fişinde yazmanın 19.yüzyılda istinsah edildiği kayıtlıdır, ancak biz yukarıda da geçtiği üzere yazmanın orijinalinin 17. yüzyıla ait olduğunu düşünüyoruz.

⁵⁹ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.271. Adı geçen bölümün ketebesi şöyledir: Bunu fakîr, hakîr hâk-i kadem-i Âl-i Aba'nın ayağının toprağı Âdem ve Havva çocuğı Seyyid Ali Garib 1105 senesinde yazmıştır. bkz. vr.8a.

⁶⁰ Burada bu yazmayı temin etmemde yardımcı olan ve kendi aile kitaplığını bana gönül rahatlığıyla açan Yesari Gökçe Bey'e sonsuz şükranlarımı arz etmek istiyorum.

1265 tarihi mevcuttur⁶¹ ki birincisi Ocak/Şubat 1823'e, sonuncusu da 11 Aralık 1848'e tekabül etmektedir. Bu yazmaya çalışmamızda Gökçeler şeklinde referansta bulunacağız.

8. Menâkıb-ı Şeyh Safî (Almus Buyruğu): Yazmanın sahibi Tokat Almus ilçesi Kevahlık köyünden Kemaloğullarından ve Zayıf Yusuf Halife Ocağı'ndan Ali Şahin'dir.⁶² Baştan 11 yaprağı eksik olan bu yazma 120 yapraktır (12a-131b). 59a.'da *Menâkıb-ı Şeyh Safî* başlığını taşıyan ayrı bir bölüm olsa da bu yazmada Buyruklarda işlenen konular mevcut olduğundan tamamının Buyruk metni olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Almus Buyruğu olarak isimlendirdiğimiz bu yazmada; Yezid, mürted, şeytan, lanet, hınzır vb olumsuzluk çağrıştıran isim ve kavramlar ters çevrilerek yazılmıştır. Yazmanın sonunda 7 L (Şevval) 1278 tarihi yazılıdır bu da 7 Nisan 1862'ye karşılık gelmektedir.

9. Yörükân Mecmuası: Cumhuriyet Türkiye'si erken dönem Mezhepler Tarihçilerinden araştırmacı Yusuf Ziya Yörükân'ın (ö.1954) bir Alevi dedesi edasıyla önce İç Anadolu Alevileri sonra da Tahtacılar içerisine yaptığı alan araştırmaları sırasında haberdar olduğu *Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sâdık* adlı Buyruğun, Ankara Umumi Kütüphanesi (Tasavvuf, 86)'da bulduğu *Menâkıb*'in bizzat kendi el yazısıyla yaptığı kopyasıdır.⁶³ İçinde yer alan risaleler şunlardır: *Menâkıb-ı Şeyh Safiyüddin Erdebili rahmetullahi aleyh* (1-19), *Menâkıb-ı İmam Cafer Sadık* (19-28), *Şah-ı Velâyet'in Selman-ı Farisi'ye Tavsiye Ettiği Fütüvvetnâme* (28-29), *On İki İmamın Nasihatları* (29-30), *Hutbe-i Duvazdeh İmam* (30-38), *Nâdi Ali ve Havâss-ı Nâdi Ali* (38) *Gaybi'nin Hutbetu'l-Beyan Şerhi* (39-128).

10. Menâkıb-ı Şeyh Safî Mil 5723: 64 sayfalık Milli Kütüphane nüshası. Yazar, Molla Hamid b. Ali Han gözükmetedir.

11. Hâzâ Menâkıb-ı Sultan (Şabanözü Mart Köyü Buyruğu). *Hâzâ Menâkıb-ı Sultan kaddesallah sırrahu'l-aziz* adını taşımaktadır. Çankırı Şabanözü Mart köyüne ait nüsha, kaynak kişi: Ali Dedeoğlu, 205 s.

⁶¹ Ketebeşi şöyledir: el-fakiru'l-hakîr, günahkâr, zayıf es-Seyyid Ahmed bin Molla Hüseyin kulu bende-i Seyyid Çamışığı/Çaşığı sene fi şehri cemâziye'l-ûlâ sene semâniyete ve selâsin ve mieteyn ve elf, Süleymanx Ak didâr-ı dergâhlarından mahrum olmaya, Hû. Haydâr-ı Kerrâr 15 Muharrem 1265." *Gökçeler Buyruğu*, s.491. "semâniyete ve selâsin ve mieteyn ve elf, rakamla 1238 tarihini göstermektedir, ancak 1265 yazılmıştır.

⁶² Bu yazmayı Ali Şahin dededen temin eden araştırmacı dostum Rıza Yıldırım'a, yararlanmak üzere bana da bir kopyasını verdiği için teşekkür ediyorum.

⁶³ Bkz. Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, s.353, not 30. Yusuf Ziya Yörükân, bu kitapla beraber birçok kitabın Ankara'ya Hacı Bektaş Ocağı'ndan getirildiğini söylemektedir. Bu yazmayı ve yine Yörükân'ın el yazısıyla dolaştığı yerlerden topladığı Alevilikle ilgili Cebbar Kulu adlı yüz on sayfalık dört risaleyi içeren bir yazmayı, kütüphane emektarlarından Ali Şermet'in verdiği bilgiye göre, kızı Beyhan Karamağaralı, Konya'da çalıştığı yıllarda Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesine bağışlamıştır. Biz bu iki yazmayı fakültemizden Mayıs 2004'de temin etmiştik. 2007 yılı itibarıyla fakültemizdeki tüm yazma eserlerle beraber bu iki eser de, yazmaları koruma imkânları oldukça gelişmiş olan Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesine verilmiştir. Bu vesileyle Yörükân'a ait bu mecmuanın Konya İlahiyat kütüphanesinde olması gerektiği konusunda beni bilgilendiren Sönmez Kutlu'ya teşekkür ediyorum.

12. *Hâzâ Risâle-i Tarikat-i İmam Cafer-i Sadık.* Sivas ili Kangal ilçesi Yellice köyünde mukim Gökçeler kabilesi aile kitaplığına aittir. Kaynak kişi, Yesari Gökçe. İki risaleyi muhtevidir. Birinci risale aynı adla, 21 varaktır. Müstensihî: Halil Efendi. İstinsah tarihi: 19 Muharrem 1292/25 Şubat 1875. İkinci risale; *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, 83 varak (21–104 arası), 27 Safer 1292/4 Nisan 1875 tarihlidir.

13. *Risâle-i Şeyh Safiyüddin (Hafik Şeyh Safi Buyruğu).* Sivas-Hafik bölgesine ait yazma mecmua, Kaynak kişi: Hafikli Mustafa Dede.⁶⁴ Bu mecmua sekiz risale içermekte olup *Risale-i Şeyh Safiyüddin* adını taşıyan risale *Şeyh Safi Buyruklarından*dır. vr.1b-19a.⁶⁵

14. *Menâkıb-ı Şeyh Safi (Malatya Mezirme Köyü).* Bu yazmanın tam adı *Menâkıb-ı Şeyh Safi aleyhi'r-Rahme* olup Malatya Mezirme köyüne ait bir nüshadır. Kaynak kişi: Malatya Mezirme köyünde mukim Şah İbrahim Veli Ocağı dedelerinden İbşir Oktay Dede, 53s.⁶⁶

15. *Fütüvvetnâme-i İmam Cafer Sadık.*⁶⁷ Nevşehir Hacı Bektaş İlçe Halk Kütüphanesi no 101'de kayıtlı, 64 yapraktır. Adı Fütüvvetnâme olsa da içerik olarak Buyruklara benzemektedir. Bu yazmada şu risaleler yer almaktadır: 1. *Hâzâ Risâle-i Fütüvvetnâme-i İmam Cafer-i Sadık aleyhi'r-rahmeti ve'r-ırdvan buyurur* (1b-32b). 2. *Hâzihi Fakırnâme-i Cafer-i Sadık aleyhisselam* (32b-47a). 3. *Der Beyân-ı Cafer-i Sadık rahmetullahi aleyh buyurur* [Tarikatın on iki erkânı anlatılır] (47a-48a). 4. *Üç Sünnet Yedi Farz* (48a-50b). 5. *Der Beyân-ı Hâssa-i Nâdi Ali* (50b-55b).⁶⁸ 6. *Risâle-i Reşâd Suâle Cevap* (55b-57b). 7. *Çeşitli Dualar, Tercümalar* (58a-64b). Tek bir

⁶⁴ Bu yazmayı 11 Haziran 2004 yılında araştırmacı Müfid Yüksel'den aldık. O da 1991 yılında Ankara Dikmen'de oturan Sivas'ın Hafik ilçesinden gelme Mustafa Dededen temin etmiştir. Bilvesile literatür taraması yaptığım dönemde tanıştığım ve sonrasında fırsat buldukça fikir alışverişinde bulunduğum Müfid Yüksel'e elindeki Buyruk yazma nüshalarının kopyasını almama izin verdiği için içtenlikle teşekkür ediyorum.

⁶⁵ Bu mecmuada yer alan diğer risaleler şunlardır: *Hutbe-i Duvazdeh İmam* (vr.20a-29a), *Risâle-On İki İmama Salavatnâme-* (vr.30a-31b), *Hâzâ Kitâb-ı Makâm Menâkıb-ı Şerif Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safi k.s.* (vr.31b-112a), *Hâzâ Kitâb-ı Hazret-i Virâni Pâdişâh* (vr.113a-154b), *Tarikatnâme Budur* (vr.155b-191b), *Hâzâ Kitâb-ı Makâlât-ı İmam Hüseyin ile Cüneyd-i Bağdadi'nin Müşkil Makâlâtı Beyan Olundu* (vr.192b-207a), *Hâzâ Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sadık* (vr.207b-221a). Adı geçen risalelerden *Hâzâ Kitâb-ı Makâm Menâkıb-ı Şerif Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safi k.s.* (vr.31b-112a), adlı yazmada 15 Cemaziyelahir 1296 tarihi yazılıdır ki bu miladi olarak 6 Haziran 1879'ta tekabül etmektedir. Bu yazma içerik olarak ise Gölpınarlı 198 ve özellikle 199 ile büyük paralellik arz etmektedir. Yine Hafik bölgesine ait mecmuanın son risalesi olan *Hâzâ Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sadık* (vr.207b-221a) ise *İmam Cafer-i Sadık Buyruklarından* olup Sefer Aytekin'in yayımladığı Buyrukun İzmir nüshasıyla büyük ölçüde örtüşmektedir.

⁶⁶ Bu yazmayı İbşir Oktay Dede'den Malatya'daki memuriyeti sırasında Yunus Koçak temin etmiş ve *HBVAD*'de yayımlamıştır. Bkz. Yunus Koçak, "Şah İbrahim Ocağı'ndan Gelen Bir Şeyh Safi Buyruğu", *HBVAD*, (Yaz 2004/30), s.63–118. Koçak, bu metnin tamamını Mezirme köyünde yaşlılara okuduğunu ve onların bunun Şeyh Safi Buyruğu olduğunu ve dedelerin cemlerde bundan bölümler okuduklarını söylediklerini aktarır. Çalışmada orijinal metinden yararlandık.

⁶⁷ Bu yazmayla ilgili M. Saffet Sarıkaya tarafından bir araştırma yazısı yayımlanmıştır. Bkz. M. Saffet Sarıkaya, "Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık'a Dair Bir İnceleme", *HBVAD*, (Güz 2006/40), s.105–132. Aynı yazma 2008 yılında Sarıkaya tarafından ayrıntılı içerik çözümlemesi yapılarak kitap olarak yayımlanmıştır. bkz. Mehmet Saffet Sarıkaya, *Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık*, (İstanbul: Horasan Yayınları, 2008).

⁶⁸ Yazmanın bu bölümünü esas alarak hazırlanmış bir çalışma için bkz. M. Saffet Sarıkaya, "Bektâşî-Alevîlerde Bir Dua: Nâdi Ali", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1998/5), s.17–31.

kişinin elinden çıkan bu yazmanın istinsah kaydı bulunmamakla beraber yazı stilinden hareketle 19. yüzyıla ait olduğu söylenebilir.

16. Arapgir-Çimen Buyruğu: Malatya ili Arapgir ilçesi Çimen köyünden İsmet Taner'e ait bir mecmua olup 235 sayfadan oluşmaktadır.⁶⁹ İçinde çeşitli risaleler yer almaktadır: 1. *Hâzâ Kitâb-ı Hutbe-i Duvazdeh İmam radiyallahu anh* (2–17). 2. *Kitâb-ı Makâm Menâkıb-ı Şerif Kutbu'l-Ârifîn Hazret-i Şeyh Seyyid Safî* (17–180). 3. *Duvazdeh İmamı Beyan, Her İmam Kaç Yaşında Vefat Etdi ve Nerede Yatar* (180–182). 4. *Nasihâtname-i Hatayi* (182–190). 5. *Çeşitli Deyiş ve Mersiyeler* (190–194). 5. *Hâzâ Kitâb-ı Fütüvvetnâme* (195–235). Sonunda 1241/1825 tarihinde yazıldığı bilgisi yer alan eserin sahibinin Hüseyin b. Bektaş Ağa olduğu, yazarın (kâtibu'l-hurûf) ise Seyyid Molla Ahmed b. Seyyid Cemaleddin olduğu ifadeleri yer almaktadır.

17. Kara Mecmua: Şeyh Safiyüddin'e nispet edilen eserlerden biridir. Kelime olarak “büyük mecmua” anlamına gelen Kara Mecmua, 13 ve 14. yüzyıllarda Azerbaycan'da muallimler ve mürşitler tarafından medrese ve zaviyelerde öğrenci ve müritler için yazılan hacimli kitaplara denmiştir. Özellikle tarikat tekkelerinde okutulan bu eserler anonim olup, tahmidiye, na't, menkıbe, hikâye, rivayet, tazarru, ilahi, münacât, keramet vb. konuları içermektedir. İranlı Azeri araştırmacı Hüseyin Muhammedzâde Sadîk'a (Hüseyin Düzgün) göre Şeyh Safî'nin müritleri tarafından onun adına meydana getirilmiş Türkçe *Kara Mecmua* adlı bir eseri vardır.⁷⁰ Ona göre

⁶⁹ Bu yazmayı özel kitaplığından bize verme lütfunda bulunan Mehmet Yaman Dedeye şükranlarımı arz ediyorum.

⁷⁰ Hüseyin Muhammedzâde Sadîk, *Kara Mecmua*, (Tahran: Kitabhâne-i Milli-yi İran, 2001), s.20–21. Hüseyin Sadîk'ın Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin eseri olarak yayınladığı *Kara Mecmua*, Şeyh Safî'nin Türkçe, Gilekçe, Farsça Şiirleri, *Buyruk Risalesi*, *Yol Ehline Kılavuz*, *Müzekki'n-Nüfûs*, *Gönül Risalesi*, *Safvetu's-Safa* bölümlerinden oluşmaktadır. Bu bölümlerden *Buyruk Risalesi* ve *Yol Ehline Kılavuz* çalışmamızda geçen Şeyh Safî Buyruklarının bir benzeridir. *Müzekki'n-Nüfûs*, Hacı Bayram Veli'nin (ö.833/1429) damadı ve Eşrefiyye tarikatının kurucusu Eşrefoğlu Rumi'nin (ö.874/1469) eseri olup, Fahir İz'in daha önce *Eski Türk Edebiyatında Nesir* (İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1964, s.70–92) adlı eserinde yayınladığı bölümlerini içerir. Ancak Fahir İz'in yayınladığı dinî metinler içinden aldığı bizzat söyleyen Sadîk, metinde yer yer tahrife gitmiştir. Örneğin, İz'in metninde “Ebubekir hazretine eriştiği gibi radiyallahu anh,” ifadesi (bkz. İz, a.g.e., s.72–73), Sadîk'ın yayınında “hazret” ve “dua cümlesi” kaldırılarak “Ebubekir'e eriştiği gibi” şeklinde (bkz. Sadîk, *Kara Mecmua*, s.99) verilmiştir. *Müzekki'n-Nüfûs*'ta, İz'in yayınladığı örnek metinlerden sadece Şeyh ile Mürid ilişkisinin anlatıldığı bölümde Şeyh Safî'den bahsedilmektedir. İki Kâ'be vardır; biri zahiri olan ve insanlara farz olan tavaf için gidilen Kâ'be bir de gönül Kâ'besidir. İşte burada Mevlânâ'dan ve Şeyh Safî'den bir nakilde bulunulmuştur. Bkz. İz, a.g.e., s.84; Sadîk, a.g.e., s.114. *Kara Mecmua*'da yer alan diğer bir bölüm olan *Gönül Risalesi* (s.126–133), yine Fahir İz'in adı geçen eserinin Kaygusuz Abdal bölümünde 100–106 sayfaları arasından alınmadır. Sadîk burada çok açık biçimde metinde tahrifte bulunmuştur. İz'in yayınladığı bölümde olmamasına rağmen girişte “Şeyh Safiyüddin Erdebili eydür,” diye başlamış (Sadîk, a.g.e., s.126), yine İz'in metninde s.101'de olmadığı halde “Kara Mecmua'yı eline al oku,” ifadelerini koymuş (s.127), İz'in metninde “Bu Kaygusuz etdi” (s.103), Sadîk'ın metninde “Şeyh Safiyüddin hazretleri ayıtdı” (s.130) olarak değiştirilmiş, son olarak İz'in alıntı yaptığı yazmanın sonunda olmadığı halde Sadîk “Sultan Şeyh Safiyüddin Erdebili kudde sırruhu sözleri buyurdu, buyruk buyurdu, intiha bulmadı,” ilavesini yapmıştır. Bkz. Sadîk, a.g.e., s.133. *Safvetu's-Safa* ise yine çalışmamızda değinilen *Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safî*'dir. Sadîk bu bölümün girişinde, *Safvetu's-Safa*'nın İbn Bezzaz tarafından *Kara Mecmua*'dan istifade edilerek yazıldığını söylemektedir, (bkz. s.136). Ancak Sadîk'ın yayınladığı metne bakıldığında eserin *Safvetu's-Safa*'nın dördüncü bölümünün çevirisi olan *Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safî* olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *Safvetu's-Safa*'nın Türkçe çevirilerinde yapılan tahrifatla ilgili bir çalışma için bkz. Sönmez Kutlu, “Tarihsel Süreçte Aleviliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahrifatı: *Safvetu's-Safa*'nın Türkçe Çevirileri Örneklemleri Üzerinden,” *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007/20, Mevlânâ'ya Armağan Sayısı, s.21–32.

Buyruk, Şeyh Safiyüddin Erdebili'ye ait *Kara Mecmua* içinde yer alan risalelerden biridir.⁷¹ Bu eser İran, Türkiye ve Irak'ta sufilerin elinde *el-Buyuruk*, *Kılavuzu's-Safi*, *Kelimât-ı Şeyh Safi*, *Menâkıb-ı Şeyh Safi*, *Seyru's-Safi* adlarıyla parçalar halinde bulunmaktadır.⁷²

Hüseyin Düzgün'ün yayınladığı *Kara Mecmua* içindeki risalelerden *Buyruk Risalesi*, Gölpinarlı, Yapı Kredi ve Gökçeler buyruklarına birebir benzemekte ve Şeyh Safi ile Şeyh Sadreddin arasındaki soru cevap faslı yer almaktadır.⁷³ *Yol Ehline Kılavuz* adıyla yayınlanan risale de adı geçen buyruklara benzemekte; Halifenin tarifi ve beş harften oluşan halife kelimesinin sembolik değeri, yedi öz, mürebbilik şartı, mürebbilik nişanları ile Şah Hatai'nin şiirleri yer almaktadır.

18. Şeyh Safi Vasiyetnâmesi: Literatür taraması sırasında rastladığımız bu çalışma *Hâzâ Vasiyet-i Şeyh Safi kaddesallahu sırrahu'l-aziz* adını taşımaktadır.⁷⁴ 85 yaprak (1b-170a) olan yazma “Şeyh Safi hazretleri vasiyetnâmesinde mübarek nefesi ile buyurmuşdur,” diye başlamakta ve Şeyh Safi'nin ağzından soykütüğü verilmektedir. Genel olarak Şeyh Safi'nin Şeyh İbrahimZahid Gilani ile buluşması ona hizmet etmesi vb. menakıptan bahsedilmekle beraber, dört kapı kırk makam ve on yedi erkândan bahsedilmektedir. Kırk makamın onunun musahip, onunun mürebbi, onunun meşrep ve onunun da muhabbet makamları olduğunu söyleyen bu yazmada on

⁷¹ Muhammedzâde Sadık'ın (Hüseyin Düzgün) *Kara Mecmua* adıyla yayınladığı eserin Buyruk bölümü *Kara Mecmua Risaleleri 1* serisi olarak *el-Buyuruk* adıyla, *Yol Ehline Kılavuz* ise *Kara Mecmua Risaleleri 2* serisinden *Risâle-i Yol Ehline Kılavuz* adıyla Muhammed Sâdık Nâibi tarafından Farsça'ya çevrilmiştir. Bkz. Şeyh Safiyüddin Erdebili, *el-Buyuruk*, çev. Muhammed Sâdık Nâibi, (Tahran: İntişârât-ı Peyâm, 1381); Şeyh Safiyüddin Erdebili, *Risâle-i Yol Ehline Kılavuz*, çev. Muhammed Sâdık Nâibi, (Tahran: İntişârât-ı Peyâm, 1381). Arap harfleriyle neşredilen bu eserin Hüseyin Düzgün'ün önsözü hariç, kalan sekiz bölümü İslam Karibli tarafından Latin harflerine çevrimyazımı yapılarak 2004 yılında Bakü'de yayımlanmıştır. Bkz. Şeyx Sefieddin Erdebili, *Qara Mecmua*, haz. İslam Qaribli, (Bakı: Cavidan T, 2004). Buyruk adlı risaleyi Hüseyin Düzgün, Ehad Hâmid Sarraf tarafından Musul etrafında yaşayan Kızılbaş Türklerden bulup Arapça yayınladığı eserden almıştır.

⁷² Muhammedzâde Sadık, “Mukaddime,” s.5 (Muhammed Sadık Naibi'nin *el-Buyuruk* çevirisi içinde). Sadık, her ne kadar Garibi'nin Türkçe *Tezkire*'sinde ve Bakai'nin Farsça *Tezkire*'sinde Şeyh Safi'nin *Kara Mecmua* adlı bir eserinden bahsedildiğini söylese de literatür taramasında Şeyh Safi'ye ait bir esere rastlamadık. Daha önce de ifade edildiği üzere Kâtip Çelebi, *Menâkıbu Şeyh Safi* kaydını vermektedir. Sadık'ın nakilde bulunduğu Muhammed b. Muhammed Dârâbi Şirazi'nin *Letâifu'l-Hayal* adlı tezkiresinde; “Safevi sultanları bu eserlere çok önem veriyorlardı ve kendi özel kitaplıklarında saklıyorlardı,” ifadeleri yer almaktadır. (bkz. “Önsöz,” s.5). Bu bilginin güvenilirliğini teyit edemedik, ancak kendileriyle şifahi olarak görüştüğümüz bazı yaşlı Aleviler, içinde çeşitli eserlerin olduğu *Kara Deniz* adlı bir eserden bahsetmişlerdir. Muhtemelen *Kara Mecmua* ile özdeş olan bu eserler içinde çeşitli risalelerin bulunduğu mecmualardan oluşmaktadır.

⁷³ İşlenen başlıca konular şunlardır: Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye vasiyeti, vasiyetnâmenin yazılması ve Şeyh Safiyüddin'e kadar gelmesi, talip kimdir, talibin gönülü nasıl temiz olur, bî-namaz kimdir, tarikatta secde, evliyanın altı kavli, tarik düşmanı, taliplerin birbirleriyle dirilmesi, talip ve tarikat, mürüvvet nedir, evliyadan yüz döndürme, evliyanın yetmiş iki makamı, halka-i sohbet, Şeyh Safi'nin bahçıvanla ağaçtan düşen elma hakkındaki hikâyesi ve Şah Hatai'nin konuyla ilgili şiirleri.

⁷⁴ Bu eseri, Fidan Şahin'in 2000 yılında *Şeyh Safi Vasiyetnâmesi* adıyla tamamlamış olduğu yüksek lisans çalışması olarak bulduk. Şahin, eserin nüshalarıyla ilgili Ayasofya 2123 ve 3029 numaralarını vermesine karşılık bu numaralarda böyle bir esere rastlayamadık. Ayasofya 2123'de daha önce adı geçen İbn Bezzaz'ın *Safvetu's-Safa* adlı eseri bulunurken, Ayasofya 3029'da ise Şerefuddin Ali b. Abdullah Yezdi'nin *Zafernâme Tarih-i Timur* adlı 576 yapraklık eseri bulunmaktadır. Fidan Şahin'in kullandığı nüsha 85 yaprak olup istinsah tarihi yazmanın sonunda hicri 1232 (1816) olarak verilmiştir.

yedi kişinin muhabbetten hâsıl oldukları söylenir ki bu on yedi kişi; Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hatice, Hz. Fâtıma, kalan On Bir İmam, Şeyh Safi ve on yedinci kişi de Şeyh Safi Nehr-i Yabi'dir.

2. İmam Cafer-i Sadık Buyrukları

İçeriğinde Şeyh Safi ve Safevilerden bahsetmeyen ve ağırlıklı olarak İmam Cafer-i Sadık'a nispet edilmiş Buyruklar bu adla gruplandırılmıştır. Esasen Aleviler arasında *Şeyh Safi Buyrukları* ve *İmam Cafer-i Sadık Buyrukları* olarak adlandırılmalarına rağmen içerik olarak Safevilerden bahsetmeyen buyrukların sayısı son derece azdır.

1. Hâzâ Menâkıb-ı İmam Cafer Sadık (Sefer Aytekin Buyruğu): Sefer Aytekin tarafından 1958 yılında Ankara'da *Buyruk* adıyla yayımlanmıştır. İki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Aytekin, kendi ifadesiyle elindeki yazmalardan *Hâzâ Menâkıb-ı İmam Cafer Sadık kaddesallahu sırrahu'l-aziz* adını taşıyan İzmir nüshasını esas almış ve tamamını yayımlamıştır.⁷⁵ İkinci kısım ise yazarın elinde bulunan Maraş, Alaca, Gümüşhacıköy, Malatya ve iki adet Hacı Bektaş nüshalarından kendisinin seçtiği bölümlerden oluşmaktadır. Aytekin'in yayımladığı bu ikinci kısım nüshaların içeriği Safevi *Buyruklarına* benzemektedir. Ülkemizde Latin harfleriyle yayımlanan ilk Buyruk olan bu eserde Aytekin, yazmalara hiçbir şekilde müdahalede bulunmadığını ve hiçbir düzeltme yapmadan yazmaları olduğu haliyle yayımladığını söylemiştir.⁷⁶ Bu Buyruğun asıl metni meydana getiren birinci kısmına çalışma içinde *Aytekin* olarak göndermede bulunacağız. İkinci kısmı ise nüshaların ait oldukları yer adlarıyla göstereceğiz; *Aytekin-Maraş*, *Aytekin-Alaca*, *Aytekin-Gümüşhacıköy*, *Aytekin-Hacı Bektaş I*, *Aytekin-Hacı Bektaş II* gibi.

2. Fuat Bozkurt Buyruğu: Halk bilimcisi Fuat Bozkurt tarafından 1982'de İstanbul'da *Buyruk* adıyla yayınlanmıştır. Bozkurt, bu buyruğu hazırlarken, Sefer Aytekin'in yayımladığı

⁷⁵ Bu birinci kısmın müstensihisi Karacazâde Seyyid Hüseyin Hüsni Narlıderevi, istinsah tarihi ise 1309/1891'dir. Bu bilgiyi bize Sefer Aytekin'in yayınladığı nüshanın bir fotokopisini Fuat Bozkurt'tan almış olan Anke Otter Beaujean vermektedir. Bkz. Anke Otter Beaujean, "Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Birkaç Not," 5. Beaujean anılan çalışmasında miladi tarihi birkaç kere 1881 olarak vermesine karşın, hicri 1309 tarihi 1891'e tekabül etmektedir. Turhan Yörükân, ilgili yazmanın müstensihisi Karacazâde Seyyid Hüseyin'in Yusuf Ziya Yörükân'ın bizzat tanıştığı 1875 veya 1876 doğumlu Ocaklı Bülbül Hasan Efendi'nin babası olduğunu ikna edici bir şekilde açıklamıştır. Bkz. Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, s.289-290, ilgili not.

⁷⁶ Sefer Aytekin'in hazırladığı çalışmada kullandığı Buyruk yazmalarına ulaşamadık. Ancak Aytekin'in bu "İzmir nüshası"nı 1937-1954 yılları arasında Ankara Devlet Konservatuvarı Folklor Arşivi'nde teknisyen olarak çalışan İzmir Yanyatır Ocağı'na bağlı Rıza Yetişen'den temin ettiğini biliyoruz. Bkz. Murat Küçük, *Horasan'dan İzmir Kıyılarına Cemaat-ı Tahtacıyan*, (İstanbul: Nefes Yayınları, 1995), s.69. Krş. Anke Otter Beaujean, "Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Birkaç Not," s.5, not 15. Ayrıca Filiz Kılıç ve Tuncay Bülbül'ün yayınladıkları Hamza Şeyh Ocağı dedelerinden Mehmet Akgül Dede'den Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi'ne intikal eden 18 varaklık yazma içerik olarak Aytekin buyruğuyla büyük benzerlikler taşımaktadır. Bkz. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül, "Erdebil Dergâhı'nın Anadolu Aleviliğindeki Yeri ve Erdebil Dergâhı'nda Uygulanan Bazı Dinsel Pratikleri İçeren Bir Risale," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (Güz 2006/39), s.9-20.

buyruğu esas almış, ancak hem konuları kendince yeniden düzenlemiş, dilini sadeleştirmiş ve elindeki buyruk yazmalarından da ilavelerde bulunmuştur.⁷⁷ Esasen Bozkurt'un yayımlamış olduğu bu çalışmayı biz "Buyruk Metni İnşası" olarak görmekteyiz. Sadeleştirmede orijinal anlamdan sapıldığını ve metnin tahrif edildiğini düşünmemize rağmen konuları bir bütün halinde sunduğu için ve Alevilik araştırmacıları tarafından çok önemsenen bu eserin orijinal bir metin transliterasyonu ve sadeleştirme değil bir *Buyruk* metni inşa etme çalışması olduğunu göstermek için tezimize aldık. Tez içerisinde bu çalışmayı *Bozkurt* olarak göstereceğiz.⁷⁸

3. Hâzâ Menâkıb-ı İmam Cafer (Hafik İmam Cafer): Yukarıda adı geçen Sivas Hafik bölgesine ait mecmua içerisinde son yazma olup, *Hâzâ Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sadık kaddesallahu sırrahu'l-aziz buyurmuştur*, adını taşımaktadır. vr.207b-221a. Yazmanın başlangıcında hamdele-salvele bölümünde uzun bir Arapça girişten sonra İmam Cafer'in "evlat olan kimselere tarikat bablarını ve ahkâmlarını, hakikat hallerini ve marifet bablarını ve ehl-i tarikat pirlerinin ve erkâna varan taliplerin ve sufi karındaşların cümle hallerini ayan ve beyan ider" (vr.207b) dediği nakledilir. Bu küçük hacimli yazma içerik itibarıyla Sefer Aytekin'in yayınladığı *Buyruk*la büyük ölçüde örtüşmektedir.

4. Menâkıb-ı Hazret-i İmam Cafer Sadık (Kangal İmam Cafer): *Menâkıb-ı Hazret-i İmam Cafer Sadık (r.a.)* adını taşıyan ve Sivas ili Kangal ilçesi Yellice köyünde mukim Gökçeler kabilesi aile kitaplığına aittir. Kaynak kişi: Yesari Gökçe. Müstensihî: Hacı Bektaş'ta meskûn Muhammed Nuri b.Ali, İstinsah tarihi: Ramazan 1308/Nisan 1891, vr.1b-87b. Bu yazmanın da özelliği içeriğinde Safevilerden hiç bahsetmiyor olmasıdır. Ancak Sefer Aytekin Buyruğu ile de konuları itibarıyla örtüşmemektedir. Bu yazmada 1b-39b arasında iman esaslarından bahsedilmiş,

⁷⁷ Fuat Bozkurt'un bu çalışmasında, yararlandığı yazmaları görmediğimiz halde, birçok okuma yanlışlığı olduğu gibi konuları düzenleyim derken anlamsız bir takım terkipler de meydana getirmiştir. Ayrıca sadeleştirme yapılırken metne bağlı kalmamış, geniş yorumlar yaparak adeta Sefer Aytekin'in *Buyruğunu* tahrif etmiştir. Bu eser, bilim çevrelerinde matbu *Buyruklar* içinde Aytekin'in *Buyruğundan* sonra muteber sayılan ikinci *Buyruk* olduğu için çalışmamızda yer verdik. Burada saded dışı olmasına karşın yine de bahsettiğim tahrife iki örnek vermek istiyorum. Örnek 1: Sefer Aytekin, *Buyruk*: "İmdi ey sûfi ve ey mümin, eğer saadet bulayım dersin özünü turaba indir. 1. Latif sözlü ol. 2. Cömert ol. 3. Evveli, âhiri fark eyle, soysuzluk etme. 4. Hakk'ın buyruğuna ibadet eylesin. 5. Gönül kırmayasın, buyruk ile. 6. Daima Hakk'ın kelâmın dilinden kesme. 7. Hülku mazlum olasin." bkz. *Aytekin, a.g.e.*, s.69-70. Fuat Bozkurt, *Buyruk*: "Mutluluk bulmak isteyen sofunun öncelikle özünü toprak etmesi gerekir. Peki, nasıl olur özünü toprak etmek? Özünü toprak etmek 1.Yumuşak sözlü olmakla, 2. Özverili olmakla, 3. Geçmişî görüp, düşünüp soysuzluk etmemekle, 4. Tanrı'nın buyruğu uyarınca ibadet etmekle, 5. Kişinin gönlünü kırmamakla, 6. Tanrı sözünü dilinden, buyurdıklarını gönlünden düşürmemekle, 7. Toplumda uysal insan olmakla olur." bkz. *Bozkurt, a.g.e.*, s.36. Örnek 2: Aytekin, *Buyruk*: "İmdi, insanda üç haslet vardır: 1. Hayadır. 2. Edebdir. 3. Gönüldür." bkz. *Aytekin, a.g.e.*, s.70. Bozkurt, *Buyruk*: "İnsanı üç uzvu yoldan ayırır, suç işletir. Bunlar el, dil ve beldir. Sofu bu üç tutkusuna gem vurmak zorundadır. El edeptir, dil hayadır, bel gönüldür." bkz. *Bozkurt, a.g.e.*, s.37.

⁷⁸ Bu kitabın ikinci baskısı *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu* adıyla 2005 yılında yayınlanmıştır. Bozkurt bu yayında, birinci baskıda yaptığı yanlışları dönerek Sefer Aytekin'in baskısındaki sayfaları esas alarak ve ana metne müdahale etmeden, açıklamalarını dipnotlarda göstermek suretiyle yapmıştır. Buyruklarla ilgili bir giriş de kaleme alan Bozkurt'un bu ikinci baskısını Buyrukların içeriklerini yansıttığımız üç ve dördüncü bölümlerde yeterince kullanamadık. Zira bu yeni baskı elimize geçtiğinde biz ilgili bölümlerde birinci baskıyı çoktan kullanmıştık. Ancak baştan beri düşündüğümüz üzere Fuat Bozkurt'un hazırladığı *Buyruk*, Sefer Aytekin'in yayınladığıyla aynı olduğu için bu ikinci baskının yokluğu çalışmanın niteliğine bir eksiklik getirmeyecektir.

İslam'ın şartları, elli vakit namazın beş vakte düşürülmesi, Kur'an'dan hikmetler, Fil suresinden Nas suresine kadar on surenin ve Fatiha'nın tefsiri, subhaneke, sallı barik ve tahiyyat duaları açıklanmıştır. Ardından Muhammed Ali nurunun yaratılıp yetmiş bin yıl kandil içinde bekletilesi, 44a-48a arasında dört kapın ve kırk makam açıklaması, tarikata giriş usulünden bahsedilir, en son bahsedilen konu matem günlerinin faziletiyle ilgilidir.

Esasen Buyrukları *Şeyh Safi Buyrukları* ve *İmam Cafer-i Sadık Buyrukları* adıyla ikili bir tasnife göre gruplandırmanın da belli açmazları vardır. Zira İmam Cafer-i Sadık, *Şeyh Safi Buyruklarında* da önemli bir kişi olarak geçmekte ve “yol” ona dayandırılmaktadır. Ancak bir gruplandırma yapmadan da yararlanılan yirminin üstündeki Buyruk metnini çalışmada göstermenin güçlüğü ortadadır. Bu nedenle zorunlu olarak böyle bir gruplandırma yoluna gidilmiştir. Çalışmada genel atıflar *Şeyh Safi Buyruklarında* ya da *İmam Cafer-i Sadık Buyruklarında* diye bu ikili tasnife göre olacaktır, ancak örneklendirme için birinci grup Buyruklardan Gölpınarlı 198, 181 ve 199 ve Gökçeler Buyruğu tercih edilmişken ikinci grup için Sefer Aytekin'in *Buyruğu* esas alınmıştır. Fakat yer yer diğer *Buyruklardan* da örnekler verilmiştir.

B. Diğer Kaynaklar ve Araştırmalar

Çalışmamızın “Safeviler ve Kızılbaşlık” başlıklı birinci bölümünde birçok tarihi ve biyografik kaynağa başvurulmuştur. Bunların başında Buyrukların esin kaynağı olduğunu düşündüğümüz Şeyh Safiüddin Erdebili'nin menakıbı durumundaki ve Safevi sülalesiyle ve Erdebil ile ilgili bilgiler veren kısaca *Safvetu's-Safa* adıyla bilinen *el-Mevâhibu's-Seniyye fi Menâkıbı's-Safeviyye* adlı eser gelmektedir.⁷⁹ Bu yazma eserin Şah Tahmasp zamanında (1524–1576) bir takım değişikliklere uğratıldığı bilinmektedir.⁸⁰ *Safvetu's-Safa*'nın dördüncü bölümü

⁷⁹ Şeyh Sadreddin'in bir müridi olan İbn Bezzaz adıyla bilinen Derviş Tevekküli b. İsmail b. Hacı Erdebili tarafından 759/1358 yılında tamamlanmış bir eserdir. *Safvetu's-Safa*'nın en güvenilir nüshaları, biri çalışmamızda da kullandığımız Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya no 3099'da yer alan 18 Cemaziyelula 896/24 Mart 1491 tarihli Sun'ullah istinsahı nüsha ile Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 2123 noda bulunan Şihabuddin Kâşânî tarafından yazılmış 5 zilhicce 914/1509 tarihli nüshadır. XIV. Yüzyılda Farsça olarak yazılmış *Safvetu's-Safa*'nın Şah Tahmasp zamanında “yeniden düzenlenmesi” çerçevesinde o zaman Muhammed b. Hüseyin Katib Nişâti tarafından 949/1543 yılında Türkçe'ye de çevirisi yapılmıştır.

⁸⁰ Ahmed Kesrevi, Şah Tahmasp'ın Mir Ebu'l-Feth adlı bir adamına *Safvetu's-Safa*'yı “tashih ve tenkih” görevini verdiğini, onun da bu kitabı kendi ifadesiyle “hak mezhep olan İmamiye'ye muhalif, batıl mezhep olan Sünniliğe uygun” ifadelerden arındırıldığını söylemektedir. Kesrevi, bu “tashih ve tenkih” ameliyesine örnek olarak Şeyh Safi'nin mezhebinin ne olduğu konusunun geçtiği sekizinci bab, ikinci fasılda şu ifadeleri vermektedir: Şeyhe mezhebinin ne olduğu sorulduğunda, şeyh şöyle buyurmuştur: Biz, peygamberin ehl-i beytinin mezhebindeniz ki onlar takva ve taharette zirvededirler, amelde ve şeriat ahkâmında tesâhül ve tehâvünden sakınmışlardır. Bkz. Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tebâreş*, s.18–20. Ayrıca benzer bir değerlendirme için bkz. Mazzaoui, *The Origins*, s.47–48. Elimizdeki Sun'ullah istinsahı olan 1491 tarihli *Safvetu's-Safa* yazmasında, sekizinci bab, ikinci fasılda şeyhin mezhebinin ne olduğu sorusuna, “bizim mezhebimiz sahabe mezhebidir, biz dördüne de [dört halife veya dört mezhep] dostuz ve dördüne de dua ederiz,” cevabı verilmiştir. Bkz. *Safvetu's-Safa* (Ayasofya 3099), vr.196a. Aynı yazmanın on bir fasıllık birinci babın ilk faslında “der zikr-i neseb-i şeyh kudise sırruh” başlığı altında Şeyh Safi'nin şeceresi şu şekilde verilmiştir: Şeyh Safiüddin Ebu'l-Feth İshak b. Şeyh Eminuddin Cebrail b. Salih Kutbuddin Ebu Bekir b.

olan “Kelimât ve Tahkikât”ın Türkçe’ye çevrilmiş hali olan 968/1560 tarihli *Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safî* adlı yazma.⁸¹ Safevi tarihçisi ve askeri Hasan Rumlu’nun (ö.985/1577) yazdığı *Ahsenu’t-Tevârih* adlı kitabı,⁸² Kadı Ahmed Gaffârî’nin (ö.975/1568) *Tarih-i Cihân-Âra* adlı eseri. Akkoyunlu tarihçisi Fazlullah b. Ruzbihan (ö.927/1521) tarafından yazılan *Tarih-i Alem-ârây-ı Emîni* adlı eseri, Osmanlı Tarihçisi Derviş Dede Ahmed’in (ö.1114/1702) *Sahâifu’l-Ahbâr fi Vakâyii’l-A’sâr*⁸³ adlı çalışması. 20. yüzyılda yapılan çalışmalardan Walter Hinz’in Tevfik Bıyıklıoğlu tarafından *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, XV. Yüzyılda İran’ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi* adıyla çevrilen eseri. Faruk Sümer’in *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* adlı önemli çalışması. Edward Granwille Browne’in ilk baskıları 1924’lü yıllarda yapılan *A Literary History of Persia* adlı dört ciltlik hacimli çalışmasının

Salahuddin Reşid b. Muhammed el-Hâfız li-keîlâmillah b. İvaz b. Firuz el-Kürdi es-Sincani rahmetullahi aleyhim şeklinde verilmiştir. bkz. İbn Bezzaz, *Safvetu’s-Safa* (Ayasofya 3099), vr.6b. Aynı yazmanın iç kapığında ise sonradan yazıldığı belli olan şecere, Nesebnâme-i Sultan Seyyid Şeyh Safiyüddin adıyla şu şekilde verilmiştir: Sultan Şeyh Safiyüddin b. Seyyid Baba Cebrail b. Seyyid Kutbuddin b. Seyyid Salihuddin b. Seyyid Muhammed b. Seyyid İvaz Şah b. Seyyid Firuz Şah b. Seyyid Muhyiddin b. Seyyid Ali b. Seyyid Hasan b. Seyyid Ebu’l-Kasım b. Seyyid Sabit b. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Davud b. Seyyid Ahmed b. İmamı’l-Hümam İmam Musa Kâzım b. İmamı’l-iltimam İmam Cafer Sadık b. İmam Muhammed Bakır b. İmam Zeynelabidin b. İmam Seyyid Şehid İmam Hüseyin Şehid-i Kerbela b. İmamı’l-İnsi ve’l-Cinn İmam Aliyyu’l-Murteza salavâtullahi ve selamuhu aleyhi ve aleyhim ecmain bkz. İbn Bezzaz, *Safvetu’s-Safa-Ayasofya* (3099), vr.1a. Kesrevi de yukarıdakine benzer bir şecere örneği vererek Firuz Şah’a kadar olan bölümünün doğru olduğunu ancak ondan sonrakilerin kimler olduğuyla ilgili farklı isimler bulunduğunu ve bir karışıklık olduğunu söyleyerek şecerenin uydurma olduğunu söyler. bkz. Kesrevi, *a.g.e.*, s.21–24. Ayrıca elimizdeki yazmada şecerenin Firuz’a kadar bölümü verildikten sonra *hikâyet* başlığı altında, Şeyh Sadreddin’in “Şeyh k.s. nesebimizde seyyidlik olduğunu söylemişti, ancak ben nesebimizdeki siyadetin alevi mi şerif mi olduğunu sormamıştım, müphem kaldı” ifadeleri yer almaktadır. Bkz. *Safvetu’s-Safa*, vr. 6b. Kesrevi, bu ifadelerden hareketle Şeyh Safi ve Şeyh Sadreddin’in seyyit olup olmadıklarını bilmediklerini söyleyerek bu hikâyenin Safevi soyunu Hz. Peygamber’e ulaştıran şecerenin uydurma olduğuna açık bir delil olduğunu söyler. bkz. Kesrevi, *a.g.e.*, s.25–28. Kesrevi, adı geçen kitabına bu bahsedilen hikâyeyle birlikte iki hikâye daha almış ve bizzat yazmada geçen bu hikâyelerden hareketle şecerenin İbn Bezzaz’ın kitabına sonradan, muhtemelen Şah Tahmasp (1524–1576) zamanında ilave edildiğini söylemiştir. bkz. *a.g.e.*, s.25–40.

⁸¹ Kimliği belli olmayan “zayıf ve nahif bir kul” tarafından Farsça’dan Türkçe’ye çevrilmiş olan *Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safî*, on iki bölümden oluşan *Safvetu’s-Safa*’nın dördüncü bölümünün çevirisidir. Türkiye’de birçok yazma nüshası bulunan bu eserin elimizde iki eski nüshası mevcuttur. Birincisi Süleymaniye Kütüphanesi İzmir 465 noda 968/1560 tarihli 108 varaklık nüsha ve Üsküdar Selimağa Kütüphanesi Kemankes 247 noda yer alan Rebiulahir 966 tarihli 137 varaklık nüsha. Bu iki eski nüsha içerik olarak incelendiğinde *Safvetu’s-Safa*’ya büyük ölçüde bağlı kalmarak Türkçe’ye çevirisinin yapıldığı görülür. Ancak Safevilerin Şiiliği resmi mezhep olarak kabul etmeleri ve bu mezhebi insanlara zorla kabul ettirmeyi bir politika olarak benimsemelerinden sonraki dönemlerde Şii fikirlerin hem *Safvetu’s-Safa*’da hem de bir bölümünün tercümesi olan *Terceme-i Menâkıb* nüshalarında yer aldığını görürüz. Örneğin İran’daki Kitâbhâne-i Âsitân-ı Kuds kütüphanesinde *Tezkire-i Şeyh Safiyüddin* adıyla kayıtlı 1145/1732 tarihi öncesine ait *Terceme-i Menâkıb*’da bu açık bir şekilde görülmektedir. Bu bahsedilen yazma Filiz Kılıç ve Ayşe Yıldız tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Filiz Kılıç-Ayşe Yıldız, “Tezkire-i Şeyh Safiyüddin,” *HBVAD*, Kış 2005/36, s.9–104.

⁸² Hasan-ı Rumlu’nun *Ahsenu’t-Tevârih* adlı 12 ciltlik tarihi çalışmasından elimizde olan 11 ve 12. ciltlerdir. 11.ciltte 807–899/1405–1494 yılları arası olayları anlatılır. Bu cilt Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye çevrilmiştir, biz de çalışmamızda Öztürk’ün çevirisini kullanacağız. *Ahsenu’t-Tevârih*’in 12.cildi ise 900–985/1495–1577 arası olaylarını anlatır. Bu cilt daha önce 1931 yılında oryantalist Carles Norman Seddon tarafından Hindistan’da Farsça olarak basılmıştır. Tezde 12.cildi bu yayından göstereceğiz. Ancak her iki ciltte *Ahsenu’t-Tevârih* adıyla yayımlandığı için, bir karışıklığa sebebiyet vermemek için kitapların isminden sonra çeviriyi kullandığımızda parantez içinde (Mürsel), 12.cildi kullanırken de (Seddon) şeklinde göstereceğiz.

⁸³ Derviş Dede’nin bu çalışması daha çok *Câmiu’d-Düvel* olarak bilinmektedir. Aslı Arapça olan bu çalışma yazılmasından kısa bir süre sonra *Sahâifu’l-Ahbâr* adıyla Osmanlı Türkçesi’ne çevrilmiştir. Çalışmamızda hem Osmanlıcaya yapılan çevirisini hem de Arapça aslına dayanarak yayımlanan neşri kullandık. Birinciye *Sahaifu’l-Ahbar*, ikincisini ise *Câmiu’d-Düvel* olarak gösterdik.

konumuzu ilgilendiren *III. (Tartar Dominion)* ve *IV. (Modern Times, 1500–1924)* ciltleri. Ünlü İskoç bilim adamı E.J.W. Gibb'in Osmanlı şiir tarihi ile ilgili altı ciltlik *A History of Ottoman Poetry* adlı çalışması, Michel M. Mazzaoui'nin *The Origins of The Safawids* adlı çalışması, Bekir Kütükoğlu'nun *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578–1612)* adlı çalışması. Minorsky'nin ve Roger Savory'nin çalışmaları, İranlı tarihçi Ahmed Kesrevi Tebrizi'nin (ö.1946) Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin menakıbnâmesi olan *Safvetu's-Safa* nüshalarını karşılaştırdığı önemli eseri *Şeyh Safi ve Tebâreş* adlı eseri.⁸⁴ Mirza Abbaslı'nın "Safevilerin Kökenine Dair" başlıklı önemli makalesi.⁸⁵ Yine Hasan Onat'ın "Kızılbaşlık Farklılaşması" adlı meselenin genel çerçevesini çizmek bakımından değerli makalesi.

Buyrukların içerikleri itibarıyla tasavvufi-ahlaki metinler olmaları sebebiyle tasavvufla direkt ilgili kelime ve kavramların açıklanmasında temel eserlere başvurulmuştur. Bu meyanda Ebu Nasr Serrâc'ın (ö.378/988) *el-Luma' fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslâmi*, Ebubekir Muhammed Kelâbâzi'nin (ö.380/990) *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf* adlı klasik tasavvuf tarihi eserlerini, Abdulkerim Kuşeyri'nin (ö.465/1072) *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye* adlı tasavvufi klasliğini, Ebu Hafs Şihabuddin Sühreverdi'nin (632/1234) *Avârifü'l-Maârif*'i gibi İslam sufizminin ana referanslarına müracaat ettik. Ayrıca tasavvufla ilgili yayımlanmış modern araştırmalardan da yararlandık.

⁸⁴ Ahmed Kesrevi, bu eserinde, *Safvetu's-Safa*'nın ulaşabildiği yazma nüshalarının mukayesesini yaparak yazmaların tarihsel süreçte uğradığı kasıtlı değişimleri göstermiştir. Özellikle Şah Tahmasp zamanında yaptırılan "düzeltme ve ayıklama" işlemine uğramış yazmalarda Şiilik lehine yapılan değişiklikleri açıkça göstermiştir. *Safvetu's-Safa* yazmalarıyla ilgili karşılaştırma çalışmasını Zeki Veli Togan da, Kesrevi'nin çalışmasından habersiz bir şekilde yapmış ve Kesrevi'nin ulaştığı sonuçlara ulaşmıştır. Bkz. "Sur l'Origine des Safavides" *Mélanges Louis Massignon*, Damascus 1957, s.345–357. Fransızca bilmediğimiz için bu makaleyle ilgili bilgiyi Adel Allouche'nin *Osmanlı-Safevi İlişkileri* adlı kitaptan aktarıyoruz. Bkz. Alouche, *a.g.e.*, s.177–181. Ayrıca Abdülbaki Gölpınarlı da, *Safvetu's-Safa*'nın 1037/1628 tarihli bir nüshası, Ayasofya 2123 nodaki Şihabuddin Kâşânî tarafından yazılmış 914/1509 tarihli nüsha ve Ayasofya 3099 nolu 896/1491 tarihli Sun'ullah istinsahından oluşan üç nüshayı karşılaştırmış ve o da benzer değerlendirmelerde bulunmuştur. Bkz. Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969), s.231–233.

⁸⁵ Mirza Abbaslı bu makalesini *Safvetu's-Safa*'nın 759/1358 tarihli müellif nüshasına göre yazdığını söylemiştir, ancak hiçbir şekilde bu yazmaya ulaşamadık.

V. Tarihsel Arka Plan: Safeviler ve Kızılbaşlık

Safevi Devleti'nin, kökleri Anadolu'da olan Şamlu, Rumlu, Ustaclu (Ustacalu), Tekeli, Dulkadir, Afşar ve Kaçar gibi yedi büyük Türkmen kabilesiyle Bayat, Karamanlu, Bayburtlu, Karacadağ ve Varsak Sufileri gibi küçük Türkmen kabilelerinin desteğiyle kurulduğu bilinmektedir.⁸⁶ Burada hem *Şeyh Safi Buyruklarında* görülen açık Safevi izlerinden hem de Kızılbaş Türkmen kabilelerin Safevi Devleti'nin kurucu unsurları olması nedeniyle Safeviler ve Kızılbaşlık ilişkisine kısaca temas etmekte fayda olacaktır.

Safevi hanedanı devlet kurmadan önce bugün İran'ın Doğu Azerbaycan idari bölgesinden bir il olan Erdebil'de tekke şeyhliği yapan Şeyh Safiyüddin Erdebili'ye (ö.735/1334) dayanmaktadır.⁸⁷ Şeyh Safiyüddin, Zahidiyye tarikatının şeyhi İbrahim Zahid Gilani'ye (ö.700/1300) intisap etmiş ona mürit olmuştur. Zahid Gilani'nin kızıyla da evlenen Şeyh Safiyüddin, şeyhinin ölümünden sonra tekkenin başına geçmiştir.⁸⁸ Kısaca Şeyh Safi olarak da anılan Şeyh Safiyüddin'in bugün elimizde olan *Safvetu's-Safa* adlı menakıbnâmesine ve 14. yüzyılın tarihi kaynaklarına göre Şeyh Safi, Sünni-Şafii çizgide bir kişiliktir.⁸⁹

⁸⁶ Safevilerin kuruluşunda Türklerin rolünü inceleyen bir çalışma için bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*.

⁸⁷ Safevi tarihi ile ilgili olarak birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: 20. yüzyılın başında Edward G. Browne'in *A Literary History of Persia* adlı dört ciltlik İran Edebiyatı çalışmasının III-IV. ciltleri, Gulam Sarwar'ın *History of Shah Ismail Safawi* (Aligarh 1939), Said Amir Arjomand'ın *The Shadow of God and the Hidden Imam-Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from the Beginning to 1890* (Chicago 1984), Michel M. Mazzaoui'nin *The Origins of The Safawids Si'ism, Sûfism, and the Gulât* (Wiesbaden 1972), Alessandro Bausani'nin *The Persians from the Earliest Days to The Twentieth Century* (London 1975), Walter Hinz'in *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd-XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi* (Ankara 1992), İlyas Pavlovich Petrushevsky'nin *Islam in Iran* (London 1985), Abbas İkbâl Aştıyani'nin *Tarih-i Mufasssal-ı İran ez Sadr-ı İslam ta İnkıraz-ı Kaçariyye*, Muhammed Kerim Yusuf Cemali'nin *Teşkil-i Devlet-i Safevi ve Ta'mim-i Mezheb-i Teşeyyu' Duvazdeh İmami be-Unvân-ı Tenha Mezheb-i Resmi* (İsfahan 1372), Adel Allouche'in *Osmanlı-Safevi İlişkileri-Kökenleri ve Gelişimi* (İstanbul 2001), Nasrullah Felsefi'nin *Zindegâni-yi Şah Abbas-ı Evvel* (Tahran 1364), Vecih Kevserani'nin *el-Fakîh ve's-Sultan* (Beyrut 1990), Menuçehr Parsadust'un *Şah İsmail-i Evvel* (Tahran 1375), Kemal Seyyid'in *Nuşû ve Sukûtu'd-Devleti's-Safeviyye* (Kum 2005), Mustafa Ekinci'nin *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Plânı* (İstanbul 2002). Bunlar dışında Ömer Faruk Teber'in *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması* (Ankara 2005) ve Mehmet Çelenk'in *16. ve 17. Yüzyıllarda Safevî Şiiliği* (Bursa 2005) adlı yayımlanmamış doktora tezleri ile Nilgün Dalkesen'in *15. ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri* (Ankara 1999) adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezi ülkemizde bu konuda yapılmış son dönem çalışmalardır. Kitap çalışmaları dışında bu konuda Hasan Onat'ın "Kızılbaşlık Farklılaşması" *İslâmiyat*, (2003/3) adlı konuya genel bir çerçeve çizen makalesi gibi birkaç makale de yer almaktadır.

⁸⁸ Şeyh Safi'nin hayatı ve Şeyh İbrahim Zahid Gilani ile tanışması on iki bölümden oluşan *Safvetu's-Safa*'nın birinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

⁸⁹ Kesrevi, Şeyh Safi'nin Sünni-Şafii olduğunu dört somut örnekle açıklamıştır. 1. Hamdullah Mustevfi Kazvini(ö.750/1350), Erdebil halkının Şafii ve Şeyh Safi müridi olduklarını söylemiştir. 2. İbn Bezzaz'ın *Safvetu's-Safa*'sında "silsile-i tarikat" içinde geçen Ebu Necip Sühreverdi ve geçen diğer isimler Şafii olarak bilinen âlimlerdir. 3. Yine *Safvetu's-Safa*'da geçen "Şeyhin sahabe mezhebinde olduğu, mezheplerden en zor olanı tercih ettiği ve bir gün eli çocuklarından birinin kızına dokununca abdest alması, kendi eşine dokununca bile abdest alması" gibi örnekler Şafii mezhebindeki uygulamalardır. 4. *Safvetu's-Safa*'nın dördüncü babı olan "Kelîmât ve Tahkikât" bölümünde geçen hadislerin çoğu başta Buhari, Müslim ve Gazali'nin İhyâ'sı olmak üzere Sünnilerin kitaplarında geçen rivayetlerdir. Kesrevi'ye göre bu örnekler Şeyh Safi'nin Sünni-Şafii olduğunu göstermektedir. bkz. Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tebâreş*, s.54-55. Kesrevi'nin örnek verdiği İlhanlı dönemi tarihçi, şair ve coğrafyacısı Mustevfi Kazvini, ilgili değerlendirmesini Erdebil şehrini tanıtırken "Erdebil halkının çoğu İmam Şafii mezhebindendir ve Şeyh Safiyüddin

Şeyh Safiyüddin'den sonra Dâru'l-İrşâd olarak da nitelenen Erdebil Tekkesi'nin başına sırayla oğlu Şeyh Sadreddin Musa (ö.794/1392), Hoca Ali (832/1429) ve Şeyh İbrahim (ö.851/1447) geçer. Bu kişiler zamanında Erdebil Tekke'si irşat faaliyetlerini dinî-tasavvufi bir çekim merkezi olarak şeyh-mürît ilişkisi çerçevesinde devam ettirir.⁹⁰

Şeyh Cüneyd (ö.864/1460) dönemine kadar siyasi eğilimlerden uzak güçlü bir tekke özelliğinde olan Safeviyye tarikatının tarikat silsilesi *Safvetu's-Safa*'da şu şekilde gösterilmiştir:

Dokuzuncu Fasil: Şeyh Safiyüddin'in Hz.Peygambere dayanan hırka ve şeceresinin isnadı. **Şeyh Safiyüddin** (k.s.) **Şeyh İbrahim Zahid Gilani** (Sultânu'l-muhakkikîn mürşidu'l-aktâb fi'l-âlemîn), **Seyyid Cemaleddin** (mürşidu ehli't-tarîkat ve'l-hakikat), **Şeyh Şihabuddin Mahmud Tebrizi** (bahru'l-esrâr ve hayru'l-ebrâr), **Ruknu'd-din es-Sicâsi** (ma'denu'r-rumûz ve mahzenü'l-kunûz ebu'l-ganâim), **Kutbu'd-din Ebu Bekir el-Ebheri** (kutbu devavîru'l-evliyâ ve'l-asfiyâ), **Ebu Necib es-Sühreverdi** (ersahu'l-atvâr fi'l-irşâd), **Kadı Vecihu'd-din Ömer el-Bekri** (amcası, kâşifu'l-estâr fi vechi'l-esrâr), **Muhammed el-Bekri** (babası, ammânu'l-meâni fi'l-muâmelât), **Ahmed**

merhumun mürididir" ifadeleriyle yapmıştır. bkz. Mustevfi Kazvini, *Nuzhetu'l-Kulub*, edit. G.Le Strange, (Leyden: E.J.Brill, 1915), s.81. Mustevfi, bu eserini 740/1340'da tamamladığı için Şeyh Safiyüddin'den merhum diye bahsetmiştir. Yine aynı Mustevfi, *Târîh-i Guzîde* adlı eserinde Müslüman şeyhlerden bahsettiği bölümde, Şeyh Safiyüddin Erdebili'den bahsetmiş, onun hayatta olup büyük bir şöhrete sahip olduğunu söylemiştir. bkz. Hamdullah Mustevfi, *Târîh-i Guzîde*, edit. Edward G. Browne (Leiden: E.J.Brill, 1910), s.793. Şeyh Safi'nin muhterem biri olduğu Moğol İlhanlıların veziri ve tarihçisi Reşidüddin Fazlullah'ın (ö.1317) mektuplarından da açıkça anlaşılmaktadır. Vezir, peygamberin doğum gününde, her yıl bu tekkeye şarap, yağ, hayvan, şeker, bal ve vb. hediyeler vakfettiğini söyler. Reşidüddin, Erdebil valisi olarak atanan oğlu Mir Ahmed'e yolladığı bir başka mektupta şeyhe son derece hürmet göstermesini ve sağlığı ile yakından alakadar olmasını istemiştir. Bkz. Müneccimbaş, *Sahayifu'l-Ahbar*, III, s.179–180; krş. Browne, *Modern Times*, s.19, 33–34. Âşıkpaşazâde (ö.889/1484), Şeyh Cüneyd'den bahsederken Erdebil Süfîlerinin şeyhinin Şeyh Safi olduğunu ve onun da Hz. Muhammed'in şeriatına göre amel ettiğini söyler. bkz. Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332), s.264. Şeyh Safi'nin Sünnî olduğuyla ilgili son bir örnek de Şah Tahmasp'a 1529 veya 1530 yılında Özbek lideri Ubeyd Han zamanında yazılan bir mektupta geçen ifadelerdir. Bu mektupta Özbek lider, Şeyh Safiyüddin'i iyi bir Sünnî olarak bildiklerini söyleyerek, Tahmasp'a ne Hz. Ali yolundan gittiklerini ne de dedeleri Şeyh Safi'ye uyduklarını söylemiş ve hayretini dile getirmiştir: "Sizin Gilan'lı babanız merhum Şeyh Safi'nin ehl-i sünnet ve cemaata bağlı büyük bir aziz olduğunu duyduk. Şuna hayret ediyoruz ki, siz ne hazreti Murteza Ali'ye uyuyorsunuz ne de Gilanlı pederinize/ve peder-i Gilan şuma cenab-ı merhum Şeyh Safi râ hemçunun şenide im ki merdi aziz-i ehl-i sünnet ve cemaat bûde mârâ hayret azim dest mîdehed ki şuma ne ruş hazret-i murteza Ali râ tâbiid ve ne ruş peder-i Gilan ra." Rumlu, *Ahsenu't-Tevârih* (Seddon); krş. Browne, *Modern Times*, s.19, 43.

⁹⁰ Şeyh Safi'den sonra Safeviyye tarikatı olarak anılmaya başlanan tarikat, Erdebil'de yerleşik ama daveti İran, Suriye ve Anadolu'dan kabul gören yaygın bir tarikata dönüşmüştür. Tarihsel dönemler itibarıyla Moğol İlhanlılar, Timur dönemi ile Karakoyunlu ve Akkoyunlu hanedanlıklarına tanıklık eden Erdebil Tekkesi'ne, Şeyh Safiyüddin zamanında İlhanlılar, Şeyh Sadreddin zamanında Celayirîliler, Hoca Ali zamanında Timur ve ardılları tekkeye hep saygı göstermişlerdir. Örneğin Şah Tahmasp zamanında yaşamış Safevi tarihçisi Kadı Ahmed Gaffari Kazvini (ö.975/1568), Moğol İlhanlıların kudretli baş veziri Emir Çoban (ö.1327) ve Sultan Ebu Said'in (ö.1335) Şeyh Safi'nin müridi olduğu söyleyerek Emir Çoban'ın, Şeyh Safi'ye, "Sizin müritleriniz mi çoktur yoksa bizim askerlerimiz mi?" diye soru sorduğunu, Şeyh Safi'nin de; "Sizin askerinizin dahi cümlesi müridimizdir," cevabını verdiğini nakleder. Bkz. Gaffari Kazvini, *Tarih-i Cihân-Âra*, Neşreden: Seyyid Ebu'l-Kasım Mer'aşi, (Tahran: Kitabfurûşi-yi Hâfız, 1343), s.260. Ayrıca Şeyh Safi döneminde Erdebil'de yaşayan Mevlana Şemsuddin Parnaki, üç ayda üç bin talibin sadece bir yoldan Şeyh Safiyüddin'i ziyaret ettiklerini söylemiştir. bkz. Şeyh Hüseyin Zahid'in *Silsiletu'n-Nesebi's-Safeviyye*'sinden naklen Felsefi, *Zindegâni-yi Şah Abbas-ı Evvel*, s.209. Browne, Tebriz ve Meraga yoluyla Anadolu ve Irak'tan Erdebil'e üç ayda gidenlerin sayısının üç bin olduğunu söyler. bkz. Browne, *Modern Times*, s.51.

Esved ed-Dineveri (lisanu'l-kuds fi tibyâni'l-üns), **Mümşad ed-Dineveri** (hârisu'l-evliyâ ala a'deli's-subul), **Ebu'l-Kasım Cüneyd b. Muhammed el-Bağdadi** (seyyidu't-tâife bi'l-ittifâk ve seyyidu't-tavâif fi'l-âfâk), **Seriy b. el-Mağas es-Sakatî** (seriyyu'l-merâtib fi'l-kemâl ve seniyyu'l-mevâhib fi'l-ikmâl), **Maruf el-Kerhi** (a'rafu'l-avârif fi'l-maârif), **Davud Tâî** (tercümânü'l-hakâik fi'r-rumûz ve'd-dakâik), **Habib el-A'cemi** (mahbûbu erbâbi'l-kulûb ve keşşâfu rumûzi'l-guyûb), **Hasan el-Basri** (necbu ehli zamanih ve ahîru akrâni evânih), **Ali b. Ebu Talip** (mütemmimu urvei şeriat ve mazharu a'lâmi tarikat ve nâsibu a'lâmi hakikat sahibu temkin serîru nusreti hudây ve mülkü tâc-ı saltanat pişvây ve rehnümâ emiru'l-müminin kerremallahu vecheh), **Muhammed Mustafa** (hazret-i nübüvvet ve kemâl-i risâlet mahrem-i haram fekane kabe kavseyni ev edna sened-nişin subhanellezi esra hâtemu'n-nebiyyîn ve imamu'l-mütttekîn aleyhi mine's-salavâtî eammuha ve efdaluha ve mine't-tahiyyâtî etemmuha ve ekmeluha), **Cebrail-i Emin** (emînu vahyi rabbâni ve mûsilu kitâb-i âsımânî ve mübelliğu mensûri subhânî).⁹¹

Bu silsilede geçen isimlerin Sünni kişiler oldukları bilinmektedir. Bu nedenle bu silsile bile Erdebil Tekkesi'nin başlangıçta Sünni çizgide olduğu göstermektedir.

Erdebil Tekkesi'nde politikleşme ve Şiileşme süreci Şeyh Cüneyd (ö.864/1460) ile birlikte başlar.⁹² Ancak Şeyh Cüneyd'in dünyevi iktidarı düşünmesi biraz da şartların zorlamasıyla olmuşa benzemektedir. Zira Şeyh İbrahim'den (ö.851/1447) sonra tekkenin başına oğlu Şeyh Cüneyd'in geçmesi, Cüneyd'in amcası Şeyh Cafer'in hoşuna gitmez. O zaman Azerbaycan ve Irak (Irak-ı

⁹¹ İbn Bezzaz, *Safvetu's-Safa* (Ayasofya 3099), vr.31a-31b. Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye no: 1028'de yer alan Musa Safevi'nin yazdığı *Sened-i Hırka-i Şeyh Sadreddin el-Erdebili* adlı küçük bir risalede aynı tarikat silsilesi Şeyh Sadreddin'den başlamak suretiyle verilmiştir. Bu risale Şeyh Sadreddin'in dilinden "Herşeydan müstağni Yüce Allah'a muhtaç ben fakir, hırkayı ve zikir telkinini âlim, milletlerin örneği, salıkların mürşidi, kutupların süsü Şeyh Safiyyu'l-Hakk ve'l-Milleti ve'd-Din İshak kaddesallahu ruhahu'l-aziz'den aldım, o da ..." diye başlamaktadır. Bkz. Musa Safevi, *Sened-i Hırka-i Şeyh Sadreddin el-Erdebili*, (Süleymaniye Ktp. Süleymaniye 1028), vr.248a-248b. Bu küçük bölümün kaynağı muhtemelen *Safvetu's-Safa*'dır. Bu risalede, *Safvetu's-Safa*'da Kutbu'd-din Ebu Bekir el-Ebheri isminin "Ebu Bekir" olmaksızın Şeyh Kutbuddin el-Ebheri olarak geçmesi dikkat çekicidir.

⁹² Edward Browne, Walter Hinz, Alessandro Bausani ve Kemal Seyyid gibi bazı modern araştırmacılar Erdebil Tekkesi'nde Şiileşme sürecinin bir eğilim olarak Hoca Ali zamanında başladığını iddia etmişlerdir. Ancak, Erdebil Tekkesi'nin Hoca Ali'nin zamanında Şiilik eğilimi gösterdiği düşüncesini kabul etmenin çok doğru olmadığını düşünüyoruz. Çünkü Şah Tahmasp zamanında yaşamış Safevi yanlısı yazar Kadı Ahmed Gaffari (ö.975/1568), Safevi şeyhlerinden bahsettiği eserinde Şeyh Cüneyd'i anlatırken, tekkenin rengini değiştirdiğini, velayet ile uğraşan bir tekke de saltanat işlerine kayma olduğunu söyler. (bkz. Gaffâri, *Tarih-i Cihân-Âra*, s.261). Yine dönemin Arap tarihçisi Nehrevâli (ö.1582); Şeyh Safi, Şeyh Sadreddin, Şeyh Hoca Ali ve Şeyh Haydar'dan övgüyle bahsederek onların Sünni olduklarını, Erdebil tekkesinde Şiilik eğiliminin Şah İsmail ile başladığını, onun da "Hurufiyye ve Zeydiyye gibi sapkın fırkaların" bulunduğu Lahican'dayken Şiilerden aldığı eğitim sonucunda Şiiliği benimsediğini söyler. (bkz. Nehrevâli, *Kitâbu'l-lâm bi-A'lâmi Beyti'llâhi'l-Harâm*, s.271-274). Ayrıca Sünnilik konusunda hassas olan ünlü hadisçi ve tarihçi İbn Hacer el-Askalani (ö.852/1449), Hoca Ali ile çağdaştır ve *İnbâu'l-Gumr* adlı eserinde onun hakkında olumlu görüşlere yer vermiştir.(bkz. İbn Hacer el-Askalani, *İnbâu'l-Gumr bi-Ebnâi'l-Umr fi't-Târih*, VIII, s.186). Son olarak Hoca Ali'nin Kudüs'teki halifesi, İbn Sâîğ diye tanınan Şemseddin Muhammed b. Ahmed'in meşhur bir Hanefi fakihi olması da, Hoca Ali'nin Şiilik eğilimleri içerisinde olduğu görüşüyle çelişmektedir. (bkz. Bkz. Nihat Azamat, "Erdebili, Alâeddin," *DİA*, XI, s.279).

Arap ve Irak-ı Acem) hâkimi olan Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ın dünürü olan Şeyh Cafer, Cihan Şah'ın da yardımıyla Şeyh Cüneyd'i tekkeden uzaklaştırır.⁹³ Cihan Şah'ın Şeyh Cüneyd'den rahatsız olmasının sebebi, Cüneyd'in tekkenin başına geçmesiyle Erdebil'in mürit akınına uğramasıdır. Nitekim Cihan Şah, Şeyh Cüneyd'e sert bir mektup yazarak Erdebil'deki müritlerini dağıtmasını, bir daha oraya gelmelerini yasaklamasını, aksi takdirde kendisiyle savaşaacağını söyler.⁹⁴

Şeyh Cüneyd, Erdebil'den kovulunca, Osmanlı hanedanının kendinden önceki Safevi şeyhlerine hediyeler vermesine güvenerek ilk olarak Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'dayken bir müridi vasıtasıyla II. Murat'a bir seccade, bir Kur'an ve bir tespih göndererek "Kurt Beli'ni bana virsun, mesken edineyin, dualarına meşgul olayın" diye talepte bulunmuştur. Hediyeleri kabul eden Vezir Halil Paşa meseleyi padişaha arz eder. Padişah vezirin görüşünü sorunca, vezir "bir tahtta iki padişah sığmaz" demiş, bunun üzerine II. Murad, gelen müritle Cüneyd'e 200 duka altını (filori), yanındaki dervişlere 1000 akçe göndermiş ve ona "bir tahtta iki padişah sığmaz" cevabını iletmiştir.⁹⁵ Anadolu'da umduğunu bulamayan Şeyh Cüneyd, o zamanlar Osmanlılara tabi olmayan Karaman'a bağlı Konya'ya gitmiş orada Şeyh Sadreddin Konevi'nin tekkesinde ikamet etmiş, tekke şeyhi Abdüllatif Makdisi (ö.856/1452) ile yaptığı münazara sonucunda Şiiliğe temayülleri ortaya çıkınca Konya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.⁹⁶ Konya'dan Varsak Türkmenlerinin bulunduğu İç-el'e (Mersin) gitmiş, ancak orada da barınamamıştır.⁹⁷

⁹³ Gaffâri, Şeyh Cüneyd zamanında tekkenin politikleşme sürecine girdiğini söylemesine rağmen, tekkenin manevi tarafının hâlâ ağır bastığını, saltanat işinin yüzeysel/süri olduğunu söyler. Ona göre bu durumun ortaya çıkması, amcası Şeyh Cafer'le aralarında ortaya çıkan şeyhlik tartışması ve Cihan Şah'ın Şeyh Cüneyd'e olan düşmanlığıdır. Bkz. Gaffâri, *Tarih-i Cihân-Âra*, s.261.

⁹⁴ Sarwar, *History of Shah Ismail Safawi*, s.23.

⁹⁵ Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.264; Hinz, *a.g.e.*, s.17; Yınanç, "Cüneyd", s.243; Yazıcı, "Cüneyd-i Safevî", s.124.

⁹⁶ Âşıkpaşazâde'nin tanıklığına göre Şeyh Cüneyd, Konevi zaviyesinde bir süre konaklamıştır. Namazları kaldığı zaviyenin penceresinden imama uyarak kılan Şeyh Cüneyd, zaviyenin şeyhi Abdüllatif ile bir ikindi namazı sonrası karşılıklı konuşmuşlardır. Şeyh Cüneyd elindeki Muhyiddin b. Arabi'nin kitaplarını Şeyh Abdüllatif de kendi kitaplarını kâtiplere otuz günde yazdırarak kitap alışverişi yapmışlardır. Bu otuz günlük süre zarfında görüşmeyen iki şeyh, bir ayın sonunda Âşıkpaşazâde'nin ve daha sonra Fatih Sultan Mehmet'e hocalık yapacak olan Cüneyd'in hocası Hayreddin Efendi'nin (ö.883/1478) bulunduğu bir ortamda buluşmuşlardır. Bu sohbette Şeyh Cüneyd, Şeyh Abdüllatif'e "Ataya ashabı mı evladır, yohsa evladı mı evladır?" diye sormuş; Şeyh Abdüllatif de, "sual ettiğin makamda ashab evladır, zira ashab hakkında Kelâm-ı Kadîm'de 'muhâcirîn ve'l-ensâr' deyu anılmışdır ve dahi mezâhib-i erbaa ashabdan alınmışdır, evladdan alınmış değildir,"cevabını vermiştir. Bunun üzerine Şeyh Cüneyd, "ol ayetler ashab hakkında nâzil olduğu vakit sen ânda bilemiydin?" deyince Şeyh Abdüllatif, "sen bu itikadla kâfir oldun ve dahi bu itikadla sana uyanlar dahi kâfir olur," der. Ortam gerilince Hoca Hayreddin, Şeyh Cüneyd'in Âşıkpaşazâde de Şeyh Abdüllatif'in koluna girmiş ve onları odalarına götürüp sakinleştirmişlerdir. Şeyh Cüneyd, ertesi sabah Konya'dan ayrılmış ve Varsak vilayetine gitmiştir. Bkz. Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s.264–265. Krş. Hinz, *a.g.e.*, s.18; Yınanç, *a.g.m.*, s.243. Şeyh Abdüllatif Makdisi veya Kudsi (ö.856/1452) Sühreverdîye tarikatının bir kolu olan Zeyniyye tarikatını Anadolu'ya getiren kişidir. Bkz. Mustafa Kara, "Abdüllatif el-Kudsi," *DİA*, I, s.257–258.

⁹⁷ Âşıkpaşazâde, Şeyh Abdüllatif'in, Karamanoğlu İbrahim beye "Bu şeyh Cüneyd'in muradı sofuluk değildir, şeriat bozup kendü emaret talep ider" dediğini, bunun üzerine İbrahim Beyin, Varsak beylerine Şeyh Cüneyd'i yakalamaları için talimat verdiğini bu nedenle de Cüneyd'in oradan da ayrılmak zorunda kaldığını söyler. bkz. Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s.265–266. Krş. Yınanç, *a.g.m.*, s.243. Kilikya olarak da bilinen bu bölge o zaman Memluklerin himayesindeki Ramazanoğulları beyliğine bağlı bir yerdir.

Karakoyunlular ile düşman olan Uzun Hasan Bey, bir mektup yazarak Cüneyd'i Amid'e (Diyarbakır) davet eder. Uzun Hasan'ın amacı, Şeyh Cüneyd'in etrafındaki silahlı 5000 adamından yararlanarak düşmanı Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a karşı müşterek cephe oluşturmaktır. Diyarbakır'da üç yıl kalan Cüneyd, üçüncü yılın sonunda Uzun Hasan'ın kız kardeşi ve Şah Haydar'ın annesi olacak olan Hatice Begüm ile evlenir.⁹⁸ Diyarbakır'dan Erdebil'e giden Cüneyd, Karakoyunluların desteğindeki amcası Şeyh Cafer tarafından buradan uzaklaştırılır. Çerkezlerle gaza amacıyla kuzeye yönelen Cüneyd, Şirvanşah Sultan Halil'in ülkesinden geçerek Taberseran'a akın yapar ve ardından kışı geçirmek üzere Karabağ'a gelir. Amcası Cafer, Şirvanşah Halil'e Cüneyd'in "şeyhlik iddiasının doğru olmadığı ve niyetinin siyasi olduğu" şeklindeki mektubundan sonra Halil, Cüneyd ile savaşmış ve onu öldürmüştür.⁹⁹

Cüneyd'in hayatı, tekke faaliyeti yürütmekten ziyade, biraz da konjonktürün etkisiyle, kendisine ölümüne bağlı müritlerini siyasi-askeri bir güce çevirmekle geçmiştir. Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm ile yaptığı evlilikten dolayı çocuklarına Akkoyunlu veliahtı olma yolu açılmış ve böylece Erdebil tekkesinin siyasallaşma süreci sağlam bir temele dayanmış oluyordu. Zira Erdebil tekkesinden dolayı zaten halk üzerinde öteden beri nüfuzları bulunan Safevi şeyhleri, bu dinî etkinlik alanlarına bir de Akkoyunlu hanedanlığının doğal varisleri olarak siyasi bir kimlik ilave etmiş oluyorlardı. 15. ve 16. yüzyılın koşulları içinde düşünüldüğünde, sufi kimlikleri sebebiyle birçok müridi bulunan bir ailenin bir de politik bir verasete sahip olması durumunda, asıl kimlikleri olan sufilik-şeyhlik yolundan siyasi nüfuz elde etme çabasına girmeleri son derece doğal karşılanmalıdır.¹⁰⁰

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra oğlu Şah Haydar'ı (ö.894/1488), dayısı Uzun Hasan dokuz yaşına kadar yanında tutmuştur. 1467 yılında Cihan Şah'ı yenen Uzun Hasan, Azerbaycan, Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem'in yeni hâkimi olur. 1470 yılı başlarında ise, yeni başkenti Tebriz'e giderken yeğeni Haydar'ı da Erdebil şeyhliğine oturtur. Uzun Hasan, bir süre sonra Trabzon imparatoru Kalo Ioannes'in kızı Despina hatundan olma kızı Marta'yı (Halime Begüm) Haydar ile evlendirir.¹⁰¹ Böylece Akkoyunlular ile Safeviler arasında Cüneyd ile başlayan sıhriyet (kan bağı akrabalığı) ilişkisi Haydar'ın dayısı Uzun Hasan'ın kızıyla evlenmesiyle doruğa çıkar. Bu

⁹⁸ Âşıkpaşazâde, Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan'a "Cihanşah gibi düşmanın var, benim silahlı yirmi bin sufiye gücüm yeter, ben de sana yardımcı olayın, " dediğini aktarır. Bkz. Âşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 267.

⁹⁹ Yinanç, *a.g.m.*, s.244; Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", s.124; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s.226; Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular*, s.165–167; Browne, *Modern Times*, s.47; krş. Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, s.393–396. Hasan Rumlu, Şeyh Cüneyd'in sûfi savaşçılarının sayısının on iki bin olduğunu söylerken; Browne, sayıyı on bin olarak verir.

¹⁰⁰ Krş. Allouche, s.56–57.

¹⁰¹ Browne, *Modern Times*, s.47; Hinz, *a.g.e.*, s.62–63; Erşahin, *Akkoyunlular*, s.167; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s.24–25. Hinz, Despina Hatun'un kızına Marta ismini vermiş olmasına rağmen Türkmenler arasında Halime Begi Aka ve Âlemşah Begüm lakabıyla çağrıldığını söyler.

akrabalık bağının Akkoyunlular açısından önemi, düşmanları Karakoyunlulara karşı sufi Safevilerin desteğini almış olmalarıdır. Çünkü Şeyh Cüneyd zamanında başlayan siyasallaşma süreci sonunda, Erdebil şeyhlerinin arkasında, müritlerden oluşan büyük bir silahlı güç meydana gelmiştir. Şeyh Cüneyd'in amcası Cafer'in akrabaları da bulunan Karakoyunluların desteğiyle Cüneyd'i Erdebil'den uzaklaştırması sonucunda Karakoyunlular, Cüneyd ve soyunun da düşmanı olmuşlardır. Böylece Akkoyunlular ve Safeviler açısından ortak düşmana karşı işbirliği yapılmıştır.

Şeyh Cüneyd ile başlayan müritlerin militarize kuvvetlere dönüşümü Şah Haydar (ö.894/1488) ile yoğun bir şekilde devam etmiştir. Haydar, Şirvanşah'tan babasının intikamını alma düşüncesiyle dolu olduğu için müritlerini silahlandırmış, tekkesini hatta kendi odalarını bile silah deposu ve imalathaneye çevirmiştir. Bir İran tarihçisinin Erdebil'de kamış kalem yerine kılıçlar gördüğü rivayet edilir.¹⁰² Haydar ilk yıllarında, Akkoyunlu Sultan Yakup'tan (ö.896/1490) izin alarak Şirvanşah Ferruh Yesar'ın topraklarından geçerek Hristiyan Çerkezler ve Dağıstanlılar üzerine birkaç sefer yapar ve oradan bol ganimet ve kadın-erkek esirlerle döner. Geçtiği yerleri yakıp yıkan Haydar'ın bu tavrı civar beyleri korkutsa da ganimetlere boğulan taraftarlarının etrafından kümelenmesini sağlar.¹⁰³ Haydar, 1488'de Çerkezler üzerine bir sefer daha yapmak amacıyla dayısının oğlu Akkoyunlu Sultan Yakup'tan Şirvanşah'ın topraklarından geçiş için izin ister. Zorla da olsa izni alan Haydar, babasının intikamını almaya odaklandığı için, Çerkezler yerine Şirvanşah Ferruh Yesar'ın üzerine yürür. Geriye çekilen Ferruh Yesar, damadı Akkoyunlu Sultan Yakup'tan yardım ister. Sultan Yakup'un ordusuyla ona yardıma gitmesi neticesinde Akkoyunlular ile Şah Haydar'ın sufi savaşçıları arasında bir meydan savaşı olur. Haydar, güçlü Akkoyunlu-Şirvanşah ittifakının üçte birini yenmesine rağmen serseri bir oka hedef olur ve sonuçta başı kesilerek öldürülür.¹⁰⁴

Şeyh Haydar'ın dinî-mezhebi kişiliğine bakmak gerekirse, doğrusu bu konuda yeterli bilgimiz olmamakla beraber dokuz yaşına kadar Uzun Hasan'ın sarayında yetiştiğini ve ardından dayısı tarafından Erdebil'de tekkesinin başına oturtulduğunu biliyoruz. Uzun Hasan'ın Sünni bir kişi olması nedeniyle pekâlâ Şeyh Haydar'ın da en azından dokuz yaşına kadar Sünni bir eğitime tabi olduğu düşünülebilir. Ancak dokuz yaşından sonra oturduğu Erdebil Tekkesi'nde etrafında bulunan gayr-ı Sünni Türkmen taraftarlarından etkilenmiş olması da gözden kaçırılmaması gereken bir faktördür.¹⁰⁵ 16. yüzyılda İran'da bulunan Venedikli bir tacir, Haydar'ın bir kont gibi

¹⁰² Hinz, *a.g.e.*, s.65.

¹⁰³ Erdem-Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, s.137–139. krş. Gündüz, *a.g.e.*, s.49; Sarwar, *a.g.e.*, s.25.

¹⁰⁴ Bkz. Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, s.583–585; krş. Hinz, *a.g.e.*, s.75–76; Huart, “Haydar”, *IA*, c.V/I, s.387.

¹⁰⁵ Modern araştırmacılar Roemer'e göre, Haydar'ın tarihsel yaşamına bakıldığında Şiilikten etkilenmesini gerektirecek bir ortam yoktur. Çünkü babası Cüneyd'in ölümünden birkaç hafta sonra doğmuştur, Diyarbakır'da

olduğunu, adının Şeyh Haydar olduğunu, “sûfi” adındaki fırka ya da mezhep mensubu olan taraftarlarının ona bir aziz gibi saygı gösterdiklerini ve dünyevi bir reis gibi itaat ettiklerini gördüğünü söyler. Ayrıca kendisi Erdebil yerlisi olmasına karşın İran’ın farklı yerleri dışında Anadolu ve Karaman’dan da birçok müridi olduğunu ifade eder.¹⁰⁶ Venedik elçisi Caterino Zeno seyahatnamesinde, etrafında toplanan taraftarlarının onu “evliyaullah” ve neredeyse ilahi bir varlık olarak tasavvur ettiklerini yazmıştır.¹⁰⁷

Şah Haydar döneminin önemli bir özelliği de, daha sonra kendisi ve taraftarlarının “Kızılbaş” diye isimlendirilmelerine yol açan, “Haydarî Tac” veya “Tac-ı Haydari” olarak bilinen on iki dilimli kırmızı sarıgi tasarlamasıdır. Girişte Kızılbaşlık terimini açıklarken ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz üzere, Şeyh Haydar’ın kabarık Türkmen sarıgi yerine ikame ettiği bu yeni sarık ya da tac, beyaz bir tülbent üzerine sarılan surahi biçiminde yukarı doğru gittikçe sivrilmiş on iki dilimli kırmızı renkli bir tülbentten oluşmaktadır.¹⁰⁸

Şah Haydar’ın ölümünden sonra (894/1488) geride, İran tarihlerinde “üç şeyhzâde” denilen oğulları Sultan Ali (Yar Ali olarak da bilinir), İsmail ve İbrahim ile beraber karısı Âlemşah Begüm kalmıştır. Akkoyunlular, bu kardeşlerden Sultan Ali’yi öldürürler, o zaman henüz altı yaşında olan İsmail, 899/1493 yılında Şamlu Lala Hüseyin Bey, Dulkadirli Dede Abdal Bey ve Anadolu Gök Ali gibi ileri gelen müritleri tarafından o zaman Akkoyunlulara bağlı özerk bir yer olan Gilan’ın Lahican kentine kaçırılır. Gilan hâkimi Karkeya Mirza Ali’nin himayesinde İsmail’i orada altı buçuk yıl saklayarak eğitmeden geçirirler.¹⁰⁹ Özerk bölge Gilan’ın yöneticisi Karkeya Mirza Ali

dayısı Uzun Hasan’ın yanındayken böyle bir etkiye maruz kalması düşünülemez. Dokuz yaşında dayısı Erdebil’e götürüp tekkeye oturttuğunda Sünniliği tartışma konusu olmayacak amcası Şeyh Cafer’in yanındayken Şiilik atmosferinin olduğu düşünülemez. Haydar’ı çağdaşları içinde tek suçlayan Fazlullah Huncî’dir, o da açık bir şekilde Haydar’ın Şii olduğunu söylememiştir. Sadece “aptal taraftarlarının” Cüneyd’i “Tanrı” Haydar’ı da “Tanrı’nın oğlu” olarak gördüklerini söyleyebilmiştir. bkz. Roemer, “The Safavid Period,” *CHI*, VI, s.196, 208. Şah Haydar’ın dinî mezhebi kişiliğiyle ilgili olarak biz de Roemer’ın yaklaşımına katılıyoruz. Ancak Haydar’ın bırakın Şiiliği, Sünnilik ile ilgili de bir bilgisinin olduğunu düşünmüyoruz. Taraftarlarının Haydar’ı Tanrı’nın oğlu olarak görmeleri, babası Cüneyd’i Tanrı saymaları, Mehdi kabul etmeleri vb. aşırılıkları Kızılbaş Türklerin eskiden beri sahip oldukları kişilere aşırı saygı duyma ve yüceltme özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Faruk Sümer, genel olarak Türklerin bu özelliklerine “Fahr-i kâinat Hazret-i Muhammed Mustafa” anlayışının bir örneği olarak *Mevlid*’i verir. Yine Türkmenlerin Baba İshak’ı “Baba Resulullah” olarak görmeleri ve Babailer isyanında öldürüldüğüne inanmamaları, yardım getirmek için göğe çıktığı şeklindeki inançlarını da bu özelliklerinin bir örneği olarak vermektedir. Bkz. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s.7–10.

¹⁰⁶ *Sefernâme-hâ-yı Venizyan der İran*, s.401. Ayrıca krş. Browne, *Modern Times*, s.48.

¹⁰⁷ Tufan Gündüz, *Doğu’da Venedik Elçileri*, s.49. 17.yüzyılda yazan biyografi yazarı Muhibbi (ö.1111/1699), Haydar’ın acem sultanları içinde Şiilikte ilk aşırıya giden olduğunu söyleyerek onun 906/1500 senesinde “mezhebuna hak/mezhebimiz haktır” dediğini bunu duyan ehl-i sünnet âlimlerinin de “mezheb-i nâ-hak/yanlış mezhep” dediklerini aktarır. Bkz. Muhibbi, *Hulâsatu’l-Eser fi A’yânî’l-Karnî’l-Hadiye Aşer*, II, s.267. Burada Muhibbi, ya kişileri karıştırmıştır ya da verdiği 906/1500 senesi yanlıştır. Çünkü Haydar, 894/1488 yılında öldürülmüştür.

¹⁰⁸ Hinz, *a.g.e.*, s.65; Browne, *Modern Times*, s.48; Sarwar, *a.g.e.*, s.25. Hinz, Haydar’ın ölümünden sonra pek kullanılmayan kırmızı serpuşun Şah İsmail tarafından tekrar kabul ettirildiğini söyler. O kadar kullanılmaktadır ki XVI. yüzyıl başlarında Venedikliler, İran’a Halep yoluyla kervanlarla kırmızı bez satmışlardır. Daha sonra Şah Tahmasp zamanında (1540 tarihlerinde) Kızılbaşlar bu kavuğu kullanmamaya başlamışlardır. Ancak XVII. yüzyılda hükümdar ailesine çok bağlı sufiler kavuğu taşımaya devam etmişlerdir. Bkz. Hinz, *a.g.e.*, s.66.

¹⁰⁹ Bkz. Browne, *Modern Times*, s.49–50; Hinz, *a.g.e.*, s.77–82; Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s.15.

(ö.904/1504), Hz. Ali soyundan gelmektedir ve Şii-Zeydiye mezhebine mensuptur.¹¹⁰ İsmail'in, Lahican'daki altı yılı aşkın ikameti sırasında hocasını Şii Şemseddin Lahici yapar. İsmail'in tarihsel hayatına baktığımız zaman ilk Şii eğitimini burada almış olduğunu görürüz.¹¹¹ Nitekim Osmanlı tarihçisi Münecimbaşı, İsmail'in Gilan hâkimi Karkiya Mirza Ali'nin yanında altı seneden fazla kaldığını, orada Gilan ahalisinden "rafz ve ilhad dalâletini tamam mertebe talim eylediğini, pederinin müritlerinden birçok evbaşın onun başına toplanıp ondan o batıl mezhebi öğrendiklerini" ifade eder.¹¹²

Şah İsmail on dört yaşına girdiğinde danışmanlığını yapan Türkmen beylerin tavsiyesiyle Erdebil'e gitmek üzere Gilan'dan çıkar. Şah İsmail, Lahican'a götürüldüğünde yanında kendisine bağlı yedi kişi varken,¹¹³ bu inziva yerinden çıkıp Tarum ve Halhal yoluyla Erdebil'e ulaştığı zaman çoğu Şam ve Anadolu'dan olmak üzere etrafında birkaç yüz müridi vardır.¹¹⁴ Şah İsmail, kente ulaşınca Erdebil yöneticisinin kenti terk etmesi uyarısına uyarak şehrin dışında kamp kurar, daha sonra kış kampını Ercuvan'da kurar. Ancak herhangi bir savaşa başlamadan önce Kızılbaş danışmanlarının, "mecmuumuz az leşkeriz, etraftaki hükkâmla mukavemete kudrette muhayyeriz, amma vilâyet-i Rum'da atan ve dedenin ehibbâsı çokdur, eğer ol semte müracaat edersen nusret ve kudretimiz me'mulümüzden artukdur"¹¹⁵ diye ikna etmesiyle Anadolu'daki müritlerinin Erzincan'da toplanmasını bekler. Yedi bin kadar müridi Erzincan'da toplanır.¹¹⁶ Her taraftan bölük bölük gelen bu Türkler; Ustaclu (Ustacalu), Şamlu, Rumlu (Sivas başta olmak üzere Amasya, Tokat bölgelerinin yerleşik Türk halkı), Tekelü (Antalya bölgesi), Dulkadir, Karaman

¹¹⁰ Uzunçarşılı, Karkeya hanedanının 1359–1590 arasında Gilan'da hüküm sürdüğünü ve bu hanedanın Hz. Ali neslinden olduğunu söylemektedir. bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.227. Ahmed Kesrevi, Gilan'ın Şii ve yöneticileri Kiya Mirza Ali ve Kiyalar hanedanının Zeydi-Şii olduklarını söyler. bkz. Kevseri, *Şeyh Safi ve Tebâreş*, s.58–60.

¹¹¹ Bu Lahici, daha sonra Şah İsmail'in devletinde "sadr" (en yüksek vezir) görevini *Alacaktır*, Şiilik eğitimini ondan almıştır. Bkz. Mazzoui, *Origins*, s.80; Roemer, "The Safavid Period," *CHI*, VI, s.197.

¹¹² Münecimbaşı, bunların "sûfiye-yi Lâhicâniye" diye isimlendirildiklerini söyler. bkz. Münecimbaşı, *Sahâif*, s.181.

¹¹³ Sarwar bu isimleri şöyle sıralar: Lala Hüseyin Bey, Taliş Dede Bey, Halife Hadim Bey, Karamanlı Rüstem Bey, Karamanlı Bayram Bey, Aygudoğlu İlyas Bey ve Kaçar Kara Piri Bey. bkz. Sarwar, *a.g.e.*, s.33. Bu isimlerden Şamlu Hüseyin Bey, Şah Haydar'ın yakın adamlarından biri idi, daha sonra Sultan Ali Padişah'ın ardından da Şah İsmail'in lalası olmuştur. Hadim Bey ise Halifelerin halifesi (halifetu'l-hulefa) olarak Safevi tebliğcilerinin koordinasyonunu sağlamıştır. Karamanlı Rüstem Bey ve Abdal Bey olarak ün salmış Taliş Dede Bey, Kızılbaşların ünlü komutanlarından olup Rüstem Akkoyunlu'nun adamları tarafından Sultan Ali ile birlikte pusuya düşürülüp öldürülmüşlerdir. bkz. Allouche, *a.g.e.*, s.67–68.

¹¹⁴ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s.17. Sümer, bazı tarihçilerin bu sayıyı bin beş yüz civarı verdiklerini, ancak bunun doğru kabul edilemeyeceğini söyler. Eğer sayıları kalabalık olsaydı, "Erdebil valisi Çakırlı Sultan Ali Bey, ondan şehri terk etmesini isteyemez, o da şehri terk etmeyi kabul etmezdi" der.

¹¹⁵ Âli, *Künhu'l-Ahbâr*, 3/3, s.8; krş. Kirmâni, *Ahbârü'd-Duvel*, s.116.

¹¹⁶ Âli bu "erazil ve evbaş" müritlerin Karamandan ve Teke'den geldiklerini söyler. Münecimbaşı, 905 yılında olan bu olayda Ustaclu, Şamlu, Tekelu, Varsak, Rumlu, Dulkadir, Afşar, Kaçar ve Karabağ sufilerinden "yedibin eşkiyanın" İsmail'in başına toplandığını söyler. bkz. *Sahâif*, s.182. Benzer bir değerlendirme için ayrıca bkz. Sarwar, *History of Shah Ismail*, s.34–35.

bölgesi halkı (özellikle Turgutlular) ve Varsaklara (Tarsus bölgesi Türkmenleri) bağlıdır.¹¹⁷ İsmail, önce Gürcü kâfirlere karşı bir “kutsal savaşa” tutuşur, ardından Şirvan ülkesinin şahı Ferruh Yesar’ı yener. Gördüğü rüyada imamların tavsiyesi üzerine Azerbaycan üzerine yürür, Nahçıvan yakınlarındaki kanlı Şurur savaşında (907/1501) Akkoyunlu Elvend Mirza’yı (ö.1504) yener ve Tebriz’de Azerbaycan hâkimliğini/shahlığını ilan eder.¹¹⁸ Şah İsmail, On İki İmam adına hutbe okutup para kestirir, böylece 907/1501 yılında Safevi Devleti resmen kurulmuş olur.¹¹⁹

Safevi devletinin kuruluşunda etkili olan ve aynı zamanda Safevi askeri gücünün omurgasının oluşturan yedi Türkmen kabilesi vardır: Şamlu, Rumlu, Ustaclu (Ustacalu), Tekelü, Dulkadir, Afşar ve Kaçar.¹²⁰ Bazı araştırmacılar bu bilinen yedi Türkmen kabilesi dışında, Bayat, Karamanlu, Bayburtlu, Karacadağ ve Varsak Sufileri gibi Türkmen kabilelerle İranlı Talişlileri de Safevi taraftarları arasında saymaktadırlar.¹²¹ Bu kabilelerden Şamlu, Safevi hanedanını Şeyh Cüneyd’den itibaren destekleyen Türkmen kabilesidir. Yazın Sivas’ın güneyindeki Uzun Yayla’da, kışın Halep-Gaziantep (Ayntab) arasında yaşayan bu kabile Osmanlı devrinde Halep Türkmenleri denilen oymakların genel adıdır. Kabilenin reisi Şamlu Lala Hüseyin Bey, Şeyh Haydar’ın olduğu kadar Şah İsmail’in de hep yakınında bulunmuş, onların lalalığını yapmıştır. Abdi Bey de kabilenin tanınmış beylerindendir.¹²² Rumlu, Sivas, Tokat ve Amasya bölgelerindeki Kızılbaşların meydana getirdiği büyük oymaklardandır. Nur Ali Halife, Piri Bey ve Div Sultan

¹¹⁷ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s.18–19. Sümer, Anadolu’lu Kızılbaş Türkler olmasa Safevi Devleti’nin kurulamayacağı gibi Erdebil şeyhlerinin siyasi gayeler bile taşıyamayacaklarını söylemiştir. Bkz. Sümer, *a.g.e.*, s.22.

¹¹⁸ Browne, *Modern Times*, s.51–52. Ayrıca Şah İsmail’in Şirvanşah Ferruh Yesar ve Akkoyunlu Elvend Mirza ile savaşlarının ayrıntılı betimlemesi için bkz. Sarwar, *a.g.e.*, s.33–39. Allouche, Şah İsmail’in Erdebil yakınlarında iken oradan kendisine hayli uzak olan Erzincan’a gidip orada Anadolu’dan gelen müritleriyle buluşmasını ve oradan tekrar Şirvan’a saldırmak için geri dönmesiyle ilgili farklı bir açılım ortaya koyar. Ona göre, Şah İsmail’in o kadar yolu sırf müritleriyle bir araya gelmek için tepip Erzincan’a gelmesi mantıklı değildir. Pekâlâ, başka yerlerde de buluşulabilirdi. Şah İsmail’in Erzincan’da müritleriyle buluşmasındaki amacı, tam da o sıralarda, Karaman eyaletinde Safevilerle ittifakları bilinen Turgut ve Varsak kabilelerinin desteğindeki Mustafa Karamanoğlu’nun baş gösteren isyanına destek olmak vardır. Ancak Osmanlı’nın da engellemeleri sayesinde Erzincan’da toplanan müritlerin sayısı yedi binde kalınca, İsmail bu fikrinden vazgeçmiş ve Şirvan’a yönelmiştir. Bkz. *a.g.e.*, s.79–93.

¹¹⁹ Şah İsmail’in 1501’de Tebriz’i alarak Safevi Devletini kurmasından sonra, daha şahlık tacı giymeden hemen önce yaptığı ilk icraat On İki İmam Şiiliğini (İmamiye/Caferilik) devletin resmi mezhebi olarak ilan etmesi ve herkesin bu yeni mezhebe tabi olmasını zorunlu kılmasıdır. Şah İsmail, ülkesindeki hatiplere hutbeleri On İki İmam adına okumalarını emretmiştir. Mevcut ezana “eşhedu enne Aliyyen Veliyyullah/Alî’nin Allah’ın dostu olduğuna tanıklık ederim” ve “Hayye ala hayri’l-amel/Haydi en hayırlı işe” ilavesini koydurarak Büveyhiler dönemindeki (945–1055) geleneği beş yüz yıl sonra tekrar canlandırmıştır. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’a çarşıda pazarda lanet okunmasını zorunlu kılmıştır. Bkz. Hasan Rumlu, *Ahsenu’t-Tevârih*, I (Seddon), s.61; Münecçimbaşı, *Sahâif*, s.182; krş. Browne, *Modern Times*, s.53–54; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s.39; Petrushevsky, *a.g.e.* s.323; Roemer, “The Safavid Period,” *CHI*, VI, s.194; Seyyid, *a.g.e.* s.32. Sadece bu konuya hasredilmiş bir çalışma için bkz. Cemali, *Teşkil-i Devlet-i Safevi ve Ta’im-i Mezheb-i Teşeyyü’ Duvazdeh İmami be-Unvân-ı Tenha Mezheb-i Resmi*.

¹²⁰ Browne, *Modern Times*, s.52; Parsadust, *Şah İsmail-i Evvel*, s.347; Sarwar, *History of Shah Ismail*, s.35. Petrushevsky, *Islam in Iran*, s.317; Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s.43–49. Sümer, bu oymaklardan Afşarları ve Kaçarları, Safevi Devleti’nin kurulmasında az destek verdikleri için yedi büyük oymak içinde zikretmez.

¹²¹ Petrushevsky, *a.g.e.*, s.317; Parsadust, *a.g.e.*, s.347; Sarwar, *a.g.e.*, s.35; Felsefi, *Zindegâni-yi Şah Abbas-ı Evvel*, s. 209; Sümer, *a.g.e.*, s.49–53. Sümer, bu küçük oymaklara Çepni, Arabgırlü, Turgudlu, Bozcaalu, Acırlü, Hınıslu, Cemişkezeklu kabilelerini de dâhil etmektedir.

¹²² Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s.47.

tanınmış kişiliklerindendir.¹²³ Ustaclu, Şah İsmail Lahican'dan çıkarken yanında bulunan Türkmen kabilesidir. Bunların kökleri Sivas, Amasya ve Tokat bölgesinde yaşayan ve bazı oymakları Kırşehir'e kadar yayılan Ulu Yörük adlı büyük bir topluluğa kadar gitmektedir. Bunlar daha Şeyh Cüneyd ve Şah Haydar zamanında Safevi şeyhlerinin Anadolu müritleri olarak anılmışlardır. Şah İsmail zamanında önemli görevlerde bulunan Ustacaoğlu Muhammed Han, Muhammed Bey ve Saru Pire gibi kişiler bu kabiledendir.¹²⁴ Tekelü (veya Teklü), Anadolu'da Teke İli'nden (Antalya ve havalisi) bulunan bir Türkmen kabilesidir, aralarında Hamid İli (Isparta-Burdur) ve Menteşe İli'nden (Muğla) da kişiler bulunmuştur. Devletin kuruluşunda yer almak dışında Şah Kulu isyanını vesilesiyle on beş bin (15000) kişinin İran'a gelmesiyle çok kuvvetlenmişlerdir. Mühürdar Saru Ali, Burun Sultan, Tekeli Yeğen Sultan ve Çuha Sultan gibi önemli şahsiyetleri vardır.¹²⁵ Dulkadir (Zu'l-kadir), Anadolu'da Maraş ve Boz Ok (Yozgat) bölgesindeki Dulkadir elinin, daha çok Boz Ok'ta yaşayan bazılarının kollarından meydana gelmiştir. Dede Abdal Bey ve İlyas Bey, devletin kuruluşuna katılmış önemli adamlarındandır.¹²⁶

Safevi-Osmanlı ilişkisine bakmak gerekirse, Yavuz Sultan Selim, daha Trabzon'da şehzade iken doğuda Safevi tehlikesini görür ve babası II. Bayezid'i önlem alması konusunda uyarır. Doğu Anadolu'da başarılı Safevi propagandası Osmanlıyı korkutmaya başlamıştır. Nitekim II. Bayezid her ne kadar oğlu Selim tarafından Safevilere karşı pasif kalmakla eleştirilse de daha o zamanlar 1501'deki Karaman isyanından sonra, Safevilere bağlı otuz bin kişiyi Yunanistan'ın güneyindeki yeni fethedilmiş Mora yarım adasındaki Modon ve Koron taraflarına sürgün etmiştir.¹²⁷ Yavuz Selim, babasının ardılı olarak kendisinden ziyade ağabeyi Ahmed'i

¹²³ Sümer, *Safevi Devletin Kuruluşu*, s.43. Rumlu adı, Şebin Kara Hisar, Sivas, Tokat ve Amasya sancaklarına Osmanlı idari teşkilatında eyâlet-i Rum ya da Rumiye-yi suğra denmesinden gelmektedir. Bunların Timur'un Ankara savaşında esir edip Hoca Ali hatırına canlarını bağışladığı kişiler oldukları iddiası ise muhtemelen "Sûfiyân-ı Rumlu" adıyla da bilinen bu Türkmenlerin kendilerine bir kök bulma amacıyla yarattıkları bir "efsane"den ibarettir. Erdebil'de "Rumlu" adıyla bir mahallede oturan bu Türkler, XVI. ve XVII. yüzyılda Kızılbaş kabilelerinin en kuvvetlisiydiler. Krş. Hinz, *a.g.e.*, s.67; Browne, *a.g.e.*, s.46; Parsadust, *Şah İsmail-i Evvel*, s.129, 347-348

¹²⁴ Sümer, *Safevi Devletin Kuruluşu*, s.44-45.

¹²⁵ Sümer, *Safevi Devletin Kuruluşu*, s.46.

¹²⁶ Sümer, *a.g.e.*, s.48. Safevileri destekleyen ve Kızılbaş olarak adlandırılan bu Türkmenleri kabaca Karamanoğullarının ve Akkoyunluların uyuğu olarak gören İnalcık'a göre, bunların Safevileri desteklemesinin sebebi, Safevilik tarikatının 15. yüzyıldan sonra Osmanlıya karşı Doğu'daki Türkmen muhalefetine bir ifadesi olmasıdır. İnalcık, aşiretlerden oluşan sosyal yapılarını 15. yüzyılda hâlâ koruyan Karamanlı ve Akkoyunlu devletlerinin uyuğu olan bu Türkmenlerin, kendi yaşam biçimleriyle çelişen Osmanlı'nın merkezîyetçi devlet politikası yüzünden kıyasıya bir mücadeleye girdiklerini ve Safevileri desteklediklerini söyler. bkz. İnalcık, *a.g.e.*, s.53.

¹²⁷ Sümer, *Safevi Devletin Kuruluşu*, s.36. Hoca Sadeddin Efendi, Şah İsmail'in atalarının Anadolu'da bulunan halifelerine mektuplar yazarak adam topladığını ve İsmail'in çağrısına uyup doğuya gidenlerin çoğunun Teke ve Hamid vilayetlerinden olduğunu söyler. Bu kişilerin Modon ve civarına sürgün edilmelerine karar verilip uç beylerine "sûfi" adında hiç kimseyi sınırdan geçirmemeleri konusunda emirler verilir. Bkz. Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih*, III, s.345-346. Ayrıca Şah İsmail de, II. Bayezid'e mektup göndererek Erdebil'i ziyaret etmek isteyen sufilere izin verilmesi yollu bir mektup da göndermiştir. Bkz. Feridun Beg, *Münşeât-ı Selâtin*, I, s.345. Mektubun başlığı şöyledir: "Cennet-mekân Sultan Bayezid Han Gazi hazretleri dergâhına Erdebil ziyaretinden sûfilerin men olunmaması niyazıyla İran Şahı Şah İsmail tarafından takdim olunan nâmenin suretidir." Aşıkpaşazâde de bu olayı tarihinde, "anı

düşündüğünü bildiğinden onun Safevilere karşı pasif tutumunu da bahane ederek Yeniçerilerin desteğiyle babasına isyan eder ve babasını tahttan indirerek 8 Safer 918/25 Nisan 1512’de tahta oturur. Selim’in yaptığı ilk iş, tahtının rakipleri olan kardeşlerini birer birer ortadan kaldırmak olur.¹²⁸

Sultan Selim 919/1513 senesinde ülkesindeki Kızılbaşların yediden yetmişe sayımını yaptırır. Sadeddin, Âli ve Solakzâde’nin ifadelerine göre kırk bini bulan bu Kızılbaşlar ya hapsedilmişler ya da öldürülmüşlerdir.¹²⁹ Selim, ülkesi içindeki asayişli sağıladıktan sonra Trabzondaki valiliğinden beri tehlikesini sezinlediği Şah İsmail’e karşı harekete geçmeye karar verir.¹³⁰ Şah İsmail, dah önce Uzun Hasan’ın Fatih’e yaptığı gibi, Selim’e, Timur’u hatırlatarak yanıt verir. Ancak 23 Ağustos 1514’te Çaldıran ovasında yapılan savaşta, daha fazla asker zayıyatı vermesine rağmen Yavuz Selim, Safevileri yerle bir etmiş ve Şah İsmail kampını ve haremını bırakıp kaçmıştır. Yavuz’un kaçanları kovalayıp yok etme düşüncesine Yeniçeriler karşı çıktığı için Osmanlı ordusu Tebriz’den ileriye gidememiştir.¹³¹

Çaldıran zaferi, Kızılbaş tehlikesini bir süreliğine yatıştırmış ve I. Selim’in Erzurum’dan Diyarbakır’a kadar olan dağlık bölgeyi Osmanlı imparatorluğuna katmasını sağlamıştır. Bölgenin yerel hanedanları ve aşiret reisleri, 1516–1517 döneminde Osmanlı hâkimiyetini tanımışlardır. Anadolu artık doğudan gelecek istilalara karşı güvenlidir, ayrıca Azerbaycan, Kafkaslar ve Bağdat

beyan ider kim sultânı’l-mücâhidîn Sultan Bâyezid zamanında Erdebil Sûfilerini Rum iline sürdüler, ne oldu sebep?” başlığıyla anlatmıştır. Burada Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve Şah İsmail’in Tebriz’i almasından bahseden yazar, “Erdebil Sûfileri” dediği Safevi müritlerinin birbirleriyle karşılaştıklarında “selamun aleyküm” demek yerine “Şah” dediklerini, namaz kılmadıklarını, oruç tutmadıklarını, kendilerine zahmet çekip Erdebil’e gideceklerine Mekke’ye gitmelerini söyleyenlere, “biz diriye varırız, ölüye varmayız” diye cevap verdiklerini, rafz olarak değerlendirilebilecek sözleri söylediklerini ve nihayet rafzî âşikâr eylediklerinde Sultan Bayezid’in Anadolu’daki halifeleri ve Erdebil’e giden sufleri Rum eline sürdüğünü söyler. bkz. Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.264–269.

¹²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tansel, “Bayezid”, s.266–305; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s.234–245; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, II, s.376–388.

¹²⁹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, II, s.418–419; krş. Allouche, *a.g.e.*, s.95 vd; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s.257–258.

¹³⁰ Tarihçiler, Yavuz Selim ile huzurunda bulunan “ümera,” vuzera” ve askerler arasında şöyle bir konuşma geçtiğini söylerler. Yavuz huzurundakilere, “malumunuzdur ki Şeyh Haydar oğlu İsmail bir nâmerd-i rezil iken adını Şah kodu. Günden güne kötülüğü artan ve etrafını yağma eden bu bâtil mezhepli insanın üzerine yürümek istiyorum. Bu işi yaptığımız zaman Allah bizim yardımcımız olacaktır,” demek suretiyle düşüncesini açıklamış ve meclistekilerden kendisini destekler bir cevap beklemiştir. Kendisine ancak üçüncü kez kendisine cevap verilmesini istedikten sonra dokuz akçe ulufe alan Abdullah adında bir yeniçeri padişaha gerekli duayı ettikten sonra, “Allah’tan senin gibi bir padişah isterdik, Allah dileğimizi kabul etti. Onun için ferman hüdâvendigârındır, şimdi buyursun biz gidelim” diyerek padişahın istediği cevabı vermiştir. Yavuz, yeniçerinin bu jestinden memnun olmuş ve ona Selanik sancağını vermiştir. Bkz. Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s.31.

¹³¹ Bkz. Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, II, s.259. krş. Browne, *Modern Times*, s.75–77. Çaldıran savaşında Şah İsmail’in ordusu 60.000, Yavuz Selim’in ki 120.000 askerden oluşmaktadır. Osmanlı ordusunun elinde yeni tüfekler ve üç yüz adet kuvvetli top vardır. Safeviler, Osmanlıya üstünlük sağlamalarına rağmen Osmanlı ateşli silahları karşısında duramazlar ve yenilirler. Bkz. Abbas İkbâl, *Tarih-i İran*, s.666–667; Allouche, *a.g.e.*, s.111–134. Çaldıran Savaşı ile ilgili ayrıntılı bir betimleme için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s.257–278; M. Tayyib Gökbilgin, “Çaldıran Muharebesi”, *İA*, III, s.329–331. Nasrullah Felsefi, “Ceng-i Çaldıran,” *Mecelle-i Dânişgede-i Edebiyyât*, (Tahran: Dânişgede-i Edebiyyât, 1332/1953) sayı 2, s.50–127. Adel Allouche, I.Selim’in Anadolu Türkmenleri problemini ülkesinin bir iç sorunu değil, Safevilerle bağlantıları dolayısıyla bir dış sorun olarak gördüğünü ve bu nedenle Çaldıran savaşının gerçekleştiğini söyler. bkz. Allouche, *a.g.e.*, s.12, 76.

yolları da Osmanlıya açılmıştır. Buna karşılık, Anadolu'nun, özellikle Doğu Anadolu'nun Türkmen aşiretleri, Safevi ordularında asıl gücü oluşturacakları İran ve Azerbaycan'a toplu bir göç hareketi başlatmışlardır.¹³²

Şah İsmail, ömrünün kalan on yılında Belh, Kandahar ve Herat'ı kaybetmesine rağmen devlet işleriyle pek ilgilenmemiştir. İsmail otuz sekiz yaşında ve yirmi dört yıllık bir hükümdarlıktan sonra, 23 Mayıs 1524'te bir Pazar günü vefat etmiştir. Dört erkek, beş kız olmak üzere dokuz çocuk bırakmıştır.¹³³ Şah İsmail'in şahlığı, Azerbaycan, İran, Irak, Horasan, Fars, Kirman ve Huzistan'da olmuş, ayrıca Diyarbakır, Belh ve Merv de onun kontrolünde olmuştur.¹³⁴ Hayatı boyunca beş büyük savaş yapmıştır. İlki Şirvanşah Ferruh Yesar'la 906/1500'de Jabani/Ciyani'de, ikincisi 907/1501'de Şurur'da Akkoyunlu Elvend ile üçüncüsü 908/1503'de Hemedan yakınındaki Elma Kulağı/Ulama Kulağı'nda Sultan Murad'la, dördüncüsü Merv civarında Şeybek Hanla 916/1510 yılında ve 920/1514'te Çaldıran'da Yavuz Sultan Selim'le savaştı. Çaldıran savaşı hariç diğerlerinde hep galip gelmiştir.¹³⁵ Richard Tapper, Çaldıran yenilgisinin İsmail'in yarı-ermişlik iddiasını zayıflattığını ve sadece Kızılbaş aşiretlerden toplanmış askerlerin yeni bir devlet kurmak için yeterli olmadığını gösterdiğini söyler.¹³⁶

Çaldıran sonrası Safeviler ve Kızılbaşlar arasındaki ilişki tersine dönmeye başlamıştır. Daha önce şeyh-mürit ilişkisi çerçevesinde devam eden bağlantının siyasi yön kazanması Şeyh

¹³² İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, 38. Tapper, Osmanlılar Doğu Anadolu'da hâkimiyetlerini sağlamlaştırdıkları için Kızılbaşların dalgalar halinde İran'a girdiklerini söyler. bkz. Tapper, *a.g.e.*, s.89–90.

¹³³ Erkek çocukları; Tahmasp Mirza, Elkas Mirza, Sam Mirza ve Ebu'l-Feth Behram Mirza. Kızlar; Haniş Hanım, Perihan Hanım, Mihinbanu Sultanım, Ferengis Hanım ve Zeynep Hanım. Bkz. Browne, *a.g.e.*, s.81; Sarwar, *a.g.e.*, s.94; Haşim Hicafizer, *Şah İsmail-i Evvel ve Ceng-i Çaldıran*, s.131.

¹³⁴ Browne, *a.g.e.*, 82; Sarwar, *a.g.e.*, s.95.

¹³⁵ Browne, *a.g.e.* 82; Sarwar, *a.g.e.*, s.99–100.

¹³⁶ Richard Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler*, s.89. Safevilerle ilgili başlangıçtan Şah İsmail ve Şah Tahmasp dönemlerini içerecek şekilde çağdaş Arap literatürünü taradık, ancak Safevilerle ilgili yeterli bilgiye ulaşamadık. Daha önce ifade ettiğimiz Hoca Ali ile ilgili İbn Hacer'in değinisi dışında, Kirmâni'nin (ö.1019/1610) "fi Zikri Mulûki'l-Acem min Âli Haydar es-Safevi el-Erdebili el-İsmaili" başlığıyla Şeyh Cüneyd'den Şah Abbas Hudabende'ye kadar beş sayfada büyük ölçüde Âli'nin "Künhu'l-Ahbâr"ından almışa benzeyen ifadeleri (s.115–119) ve Şah İsmail döneminde başlatılan katı Şiileştirme politikalarını terk etmeye çalışmış II. Şah İsmail'in (ö.985/1577) kısa biyografisi dışında bir kaynak bulamadık. Bu çağdaş Arap yazarların Safevileri tanımadıklarını ya da bilerek önemsemediklerini gösterir. Aşağıda çağdaş Arap yazarların Safevilerle ilgili yaklaşımın göstermesi bakımından Necmuddin el-Gazzi (ö.1061/1651)'nin biyografik eserinden II. Şah İsmail'in biyografisini aktarmak istiyoruz: "İsmail Şah Sultanu'l-Acem: İsmail Şah b. Tahmaz b. Abbas b. İsmail Şah b. Haydar b. Cüneyd b. Şeyh Safiüddin Erdebili. Acem Sultanı sūfisi diye meşhurdur. Kızılbaş olarak bilinirler. Ataları Haydar, Antakya'yadaki Suf dağında bir süre ikamet etmiş olduğu için sufi olarak isimlendirilirler. Bid'ati ortaya çıkınca Antakya âlimi Allame Şemsuddin el-Acemi, ona 858 senesi dolaylarında galip gelmiştir. Ardından oğlu Haydar ortaya çıkmış, o ve ehl-i sünnet askerleri karşılaşmış ve öldürüldü ve askerleri kırıldı. Haydar'dan sonra oğlu İsmail ortaya çıktı, Irak ve Acem'i aldı, Sultan Selim b. Bayezid b. Osman ona karşı yürüdü. Askerleriyle karşılaştılar. Sultan Selim onu yendi. Ardından oğlu Abbas Şah b. İsmail ortaya çıktı. Selim oğlu Süleyman ona karşı çıktı ve iki Irak'ı ele geçirdi. Irak-ı Acem'i ona bıraktı ve Bağdat'da bir kale yaptı. Şah Abbas öldükten sonra oğlu Tahmaz ortaya çıktı o da gitti ondan sonra tercüme sahibi İsmail Şah (II. İsmail) ortaya çıktı. İsmail, Sünniliğe olumlu yaklaşmış, Sünni ve Şii âlimlerini bir araya getirmiştir. Şii âlimlere karşı Sünni âlimlerini desteklemiştir. Kızkardeşi Perihan Hanım onu zehirlemiş 986 yılında ölmüştür." Bkz. Ebu'l-Mekârim Necmuddin Muhammed el-Gazzi (ö.1061/1651)'nin *el-Kevâkibu's-Sâire bi-A'yâni'l-Mieti'l-Âşire*, thk. Cebrail Süleyman Cebbur, (Beyrut: Dârul-Âfâki'l-Cedide, 1979), I, s.162–163. Ancak bu bilgi bu matbu eserde yer almayıp, el-Mektebe eş-Şamile sürüm 2 de yer almaktadır

Cüneyd'in Anadolu'ya gelmesiyle başlamıştır. Onun Bayındıroğulları prensesi olan Uzun Hasan'ın kızkardeşiyle evlenmesiyle saygınlığı artmış ve bütün Türkmenler tarafından kabul edilebilecek bir müttefik olmuştur.¹³⁷ Safevilerin Anadolu'daki müritleri üzerinde çeşitli zamanlarda propaganda yaptıkları bilinmektedir.¹³⁸

Safevilerin Anadolu'daki Kızılbaş müritleri üzerindeki propagandalarının en etkilisi 1511 yılında meydana gelen ve Osmanlı tarafından güçlükle bastırılan Şahkulu (Osmanlı tarihlerinde Seytankulu olarak geçer) isyanında kendini gösterir. Şah İsmail'in babası Şah Haydar'ın hizmetinde bulunmuş ve sonra halifesi olarak memleketi Teke İli'ne (Antalya ve havalisi) gönderilmiş Hasan Halife'nin oğlu Şahkulu Baba, şehzadeler arasındaki çatışmadan yararlanarak emri altındaki on bin kişiyle bir isyan başlatmış ve bu isyan güçlükle bastırılmıştır.¹³⁹

Safeviler-Kızılbaşlık ilişkisinin Buyruklar ile ilgili boyutuna değinmek gerekirse, birinci bölümde ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğimiz Buyrukların kökeni konusunda dokunacağımız üzere Anadolu'da okunan Buyruklarda Safevi izleri çok açık bir şekilde görünmektedir. Burada sadece *Şeyh Safi Buyruklarından* alıntıladığımız şu örnek bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

¹³⁷ Roemer'e göre bu iki faktör (propaganda ve evlilikten gelen Tacik-Türk birlikteliği), hem tekkenin dışarıya açılmasını sağlamış hem de tekkenin Gilan orijinli olmasından dolayı Cüneyd'e kadar İran kültürünün temsilcileri olan Safevi şeyhlerinin Türkmenlerin gönüllü desteğini almalarına sebep olmuştur. bkz. Roemer, "The Safavid Period," *CHI*, VI, s.333.

¹³⁸ Şah İsmail'in II. Bayezid zamanından beri Anadolu'da propaganda yaptırdığına dair veriler mevcuttur. Daha önce de ifade edildiği üzere Şah İsmail, Gilan'da saklandığı altı seneden sonra yaptığı ilk işlerden biri "kâfir Gürcülerle" savaşmadan önce yakın adamlarının tavsiyesine uyarak Anadolu ve Suriye'den adam toplamak olmuştur. Bu girişiminin sonucu olarak Erzincan'da Şamlu, Ustaclu, Rumlu, Tekelü, Zulkadir, Afşar, Kaçar ve Varsak aşiretlerinden yedi bin kişi toplanmıştır. Yine Şah İsmail, Karamanoğulları ve onlarla akrabalık kurmuş olan Turgutoğulları ile gizli mektuplaşmalar gerçekleştirmiştir. Nitekim İsmail, daha Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışından bir ay sonra Musa Turgutoğlu'na gönderdiği bir mektupta, değerli adamlarından Ahmed Karamanlu'yu o tarafa gönderdiğini, ona tabi olunmasını ve birlikte hareket edilmesini istemiştir. Anadolu'daki Kızılbaş propagandası o kadar etkili olmuştur ki, siyasi konjonktür gereği, Osmanlı sarayından bile taraftar bulabilmiştir. Sultan II. Bayezid fiilen devlet yönetiminden çekilip işleri vezirlerine bırakınca daha o zaman oğulları Ahmed, Korkud ve Selim arasında saltanat kavgaları baş göstermiştir. Bu karışıklık döneminden yararlanan Safeviler, Amasya valisi Şehzade Ahmed'in oğlu Sultan Murad'a Şah İsmail'in halifesi elinden taç giydirmişlerdir. Kızılbaş olup Kızılbaş tacını törenle giyen Sultan Murad, Sivas, Çorum ve Tokat'ta devam etmekte olan Alevi ayaklanmasının başına geçmiştir. Bkz. Sarwar, *History of Shah Ismail*, s.34–35; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s.32. Sümer, Safevilerin Anadolu'da propagandalarını Kızılbaş zümrelerin başında bulunan temsilcileri olan Anadolu kökenli *halifeler* yoluyla yaptığını söyler. *Halifeler* bir süre Erdebil'de tarikatın usul ve erkânını öğrenirler ve aldıkları talimatlarla memleketlerine dönerlerdi. Ona göre talimatlar; âyinler tertip ederek başında bulundukları zümrelerin tarikata bağlılıklarını devam ettirmek, propagandalar yaparak taraftarların sayısını çoğaltmak, taraftarlardan "nezir" adı altında vergi toplayarak bunu İran'a göndermek, ayaklanmalar çıkarmak ve İran'a taraftar götürmekten oluşuyordu. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s.82.

¹³⁹ Ayrıntıları için bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.230–231, 253–256. Uzunçarşılı, Hasan Halife ve oğlu Şahkulu'nun köydeki bir mağarada ibadetle meşgul olduklarını ve halkın kendilerine büyük sevgisinin bulunduğunu söyler. Ayrıca, züht ve takvalarının Sultan II. Bayezid'in kulağına gittiğinde Sultan'ın dualarını almak için bunlara her sene altı-yedi bin akçe gönderdiği bilgisini verir. Osmanlı bu isyanda Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa ve Vezir-i Azam Hadım Ali Paşa gibi üst düzey adamlarını kaybetmiştir. İsyanın büyümesinin ve Osmanlı'nın bu işi zor atlattığının bir sebebi de, "Anadolu'nun bir avuç ayağı çarıklı Türkleri"ni küçümsemesinden kaynaklanmıştır. bkz. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s.32–33. Ayrıca XVI. yüzyılda yaşamış Arap tarihçi Kutbuddin Nehrevâli (ö.1582) de bu olayı "mülhid" Şah İsmail'in Anadolu'da ortaya çıkan "Şeytankulu" adındaki "mülhid ve zındık" adamlarından birinin çok büyük çaptaki bir fitne-fesadı olarak değerlendirmiştir. Bkz. Nehrevâli, *Kitâbu l'lâm bi-A'lâmi Beyti'llâhi'l-Harâm*, s.260.

Dergâh-ı Âlî’de Seyyid Abdulbâki hazretlerinin evliyaya muhib olan mümin-i pâk itikadlara gönderdiği mektupdur. Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdulillahi rabbilalemin ve’s-salâtu ve’s-selâmu alâ seyyidina ve nebiyyina Muhammedin ve âlihi ecmaîn. Amma ba’d, sebab-i tahrîr-i hurûf budur ki manevi ve bâis-i tastîr-i suhuf-ı sûri ve sâhib-i hâl ehl-i vukûf olup muhibb-i hânedan ehl-i beyt-i Muhammed ve Ali ve Meşâyihu’l-Îzam Kutbu’l-Evliya ve Sultanu’l-Etkiya ve rehnuma-yı herdu sera Hazret-i Şeyh Seyyid Safiuddin İshak Veli ocağına *yubâyîûne’llâhe ve rasûlehu* fehvasınca ikrar verip beyat ve inabet eden mümin-i pâk itikad ile ilim ve irfan ve musâhib-i iz’an ve ehl-i erkân karındaşlar ki karye-i şehirde köşe-nişin ve hoş-çin ola ıyş u işret beyleri ve gazileri ve umûmen gönü gözü bu Dergâh-ı Âlî’de olup müştâk-ı dîdâr olanlar ve hakikat-ı hak cem’iyyetin ihtiyar edip sohbet-i hâssu’l-hâs arzu kılanlar zamir pür envarınıza müjdegan ve beşaretler olsun kim bir nice zaman va’de verip gelirim deyu intizarın çektikleri Şah suvar meydan-ı fesahat ve gevher-i kimya-yı belagat tıg-ı zulfikar-ı şecaat çekip evlad-ı Muhammed Ali düşmanlarına mehabet ve salâbet gösterip devlet ve saadetiyle fetih ve nusret kılıcın çalıp ehl-i beyt-i rasule hizmetine damenini dermayan kılıp cevelân üzeredir. İmdi malumu şerifiniz ola ki zaman baki değildir, kadir olduğunuzca cedd u cehd edip Hazret-i Muhammed’in eteğine yapışıp durun.¹⁴⁰

Çaldıran savaşının en önemli sonuçlarından birisi de Şah İsmail-Kızılbaş ilişkisinde yaşanmıştır. Mürşid-i Kâmillerinin yenilmesinden sonra Kızılbaş müritler hayal kırıklığına uğramışlar ve büyük bir şaşkınlık yaşamışlardır. Şah İsmail’in ölümünden sonra ise bu kabileler, ilahi özellikli mürşid-i kâmillerinin ölmesinden sonra -Şah Tahmasp’ın da on buçuk yaşında olmasını fırsat bilip- devletteki önceliklerini hatırlamışlar, devletin kontrolünü ellerine almışlar ve aralarındaki rekabetten dolayı on yıl sürecek iç savaş dönemine girmişlerdir.¹⁴¹ On yaşında tahta oturan Şah Tahmasp, Kızılbaş oymak reislerinin elinde oyuncak olmuş ve Safevi devleti bir dönem sırasıyla Rumlu, Ustaclu, Tekelu ve Şamlu aşiret reisleri tarafından yönetilmiş, beylerin aralarında iktidar savaşları (1524–1531) yaşanmıştır. Güçlü bir karaktere sahip olan Şah Tahmasp belli bir olgunluğa eriştikten sonra dizginleri eline almasını bilmiştir. 1531’de Tekelü ayaklanmasını bastırdıktan sonra yönetimde varlığını hissettirmiş, 1534’ten sonra kırk yıl süreyle devlet yönetiminde dizginleri elinde tutmuştur. Tahmasp, Safevi Devleti içinde hâlâ etkili olan

¹⁴⁰ Gölpınarlı 199, vr.124a-124b; Gökçeler, s.443–445. İncalcık’ın da söylediği gibi Kızılbaşlar, İran’la yakın ilişkilerini sürdürüp Safevi uyruğu gibi davrandıkları için Safevilerin Anadolu üzerinde uyguladıkları propaganda başarılı olmuştur. Zira Şah, onların arasından rahatlıkla kendi temsilcisini seçiyor, ona berat, hırka, kılıç ve bir miktar para gönderiyordu. Anadolu Kızılbaşları da Şaha düzenli olarak “şah hakkı” ya da “nezir” (adak) denen bir tür vergi gönderiyorlardı. İncalcık, *a.g.e.*, s.204.

¹⁴¹ Savory, “Safawids,” *EF*², s.768; aynı yazar, “Kizil-bâsh,” *EF*², s.244–245.

Kızılbaşların gücünü kırmak için Gürcü ve Çerkezler gibi Hristiyanlar da olmak üzere değişik unsurları (gulâmân-ı hâssa-yı şerîfe) devlet yönetimine katmaya çalışmıştır.¹⁴²

Şah Tahmasp'ın 53 yıllık uzun saltanat döneminden sonra ardılı olarak Muhammed Hudabende âmâ olduğu için diğer iki oğlu Haydar Mirza ve İsmail Mirza taraftarları birbirine girmiş, neticede Rumlu, Avşar ve Tekelü aşiretlerinin adayı İsmail Mirza, II. İsmail olarak tahta oturmuştur. II. İsmail, Şafii mezhebine eğilimli olup Şii ulemasını saraydan uzaklaştırmış, onların yerine Sünni âlimleri ikame etmiştir. İlk icraatı bazı Kızılbaş ileri gelenleri ve şehzadelerin çoğunu ortadan kaldırmak olmuştur. Ayrıca camilerde üç halifenin kötülenmesine yasak getirmiş ve mescid duvarlarına yazılan yazıları sildirmiştir. Sünni eğilimli olmasına rağmen Anadolu Kızılbaşları arasında propaganda yaptırmış ve Osmanlı devletine bağlı emirlikleri kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Zulmüne rağmen âdil unvanını alan bu hükümdar, şiirlerinde “Âdili” mahlasını kullanmıştır. Kısa zamanda yakınlarının bile nefretini kazanan II. İsmail 985/1578'de zehirlenilerek öldürülmüştür.¹⁴³ Ondan sonra Türkmen, Tekelü, Ustaclu, Şamlu, Afşar, Dulkadir vd. Kızılbaş reislerinin uzun müzakerelerinden sonra yerine Tahmasp'ın kör ve hasta olan büyük oğlu Muhammed Hudabende getirildi. Her bakımdan acziyet içinde bulunan Hudabende zamanında devlet yönetimi tamamen Kızılbaş emirlerin yönetiminde olmuştur. Bu dönemde Ustaclu, Şamlu, Türkmen ve Tekelü oymakları güç önemli rol üstlenmişlerdir.¹⁴⁴

Muhammed Hudabende'den sonra Safevi tarihinde “Büyük Şah Abbas” olarak anılacak olan I. Şah Abbas'ın (ö.1037/1628) saltanatı döneminde (1587–1628), İran büyük bir ilerleme sağlamıştır. Şah Abbas imparatorluk yolunda ilerlerken bir taraftan doğuda Özbeklerden batıda Osmanlılardan gelen tehditleri önlemek diğer taraftan bir türlü anlaşılamadığı Kızılbaş kabile reislerinin iktidarını kırmak istemiştir. Bu amaçlarına ulaşabilmek için kendi devrine kadar Türkmen asıllı 32 Kızılbaş oymaktan çıkan, Şahın veya Hanların hazinesinden maaş alan 60.000 (altmış bin) süvariden oluşan İran ordusunu kendisine bağlı düzenli bir orduya çevirmiştir. Böylece ilk defa I. Şah Abbas zamanında Safevi İran'ın idari ve askeri kademeleri İranlı (Tat ve Tacik) ve Kafkas (Şiileştirilmiş Gürcü, Ermeni ve Çerkes) unsurlara açılmıştır. Şah Abbas, ordusunu devşirme usulüyle yeniden kurup modernleştirirken Avrupalı uzmanlardan destek almıştır.¹⁴⁵ Ordu içinde reformlar başlatan I. Abbas, Kızılbaşları kontrol altına almak için Osmanlı

¹⁴² Bkz. Tapper, *a.g.e.*, s.89 vd; Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, s.111; Floor, *Safavid Government Institutions*, s.133–148; Yazıcı, “Safeviler”, s.54 vd; Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s.57–69.

¹⁴³ Yazıcı, “Safeviler”, s.55. krş. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s.110–117. Sümer, II. İsmail'in Sünnilik eğilimini, Şiiliği mutedil hâle getirmek ve Sünniliğe hoşgörü ile bakmak olarak açıklar.

¹⁴⁴ Bkz. Sümer, *a.g.e.*, s.117–142.

¹⁴⁵ Bkz. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.246–249; Zeki Velidi Togan, “Azerbaycan”, *İA*, II, s.112; Roemer, “The Safavid Period,” *CHI*, s.344; Yazıcı, “Safeviler”, s.57–59. Büyük Şah Abbas, daha önce Kızılbaş beylerine bağlı birliklerden meydana gelen ordusunu, “Şahsevenler” adıyla kendisine bağlı birliklere çevirmiş ve düzenli ordu dönemine geçmiştir. Burada adı geçen “Şahsevenler”i meydana getiren yapıyla ilgili tarihçiler arasında üç görüş vardır. Bunlardan birincisi ve

Devleti'nin *Kapı Kulu* devşirme sistemine benzer bir şekilde Hristiyan Kafkasya kökenli köle süvarilerden oluşan *kullar* ya da *gulâmâm* ve çoğu İranlı köylüler olmak üzere çeşitli halklardan derlenmiş piyade silahşörlere oluşan tüfekçiler (*tufangciyân*) kurmuştur.¹⁴⁶

Safevi Devleti'nin kuran ve devletin askeri gücünü oluşturan Kızılbaşlar, İran'ın tüm idari ve siyasi kurumlarının devletleşme sürecine girdiği oranda devletten uzaklaştırılmaya başlamışlardır. Şah Tahmasp zamanında kendisinin toyluğundan hareketle alışkanlıkları üzere devleti paylaşmaya çalışan rekabet halindeki Kızılbaşlar sindirilmeye çalışılmışsa da Kızılbaşları devlet içinde asıl etkisizleştiren I. Şah Abbas (Büyük Abbas) olmuştur. İnalıcık'ın deyişiyle, aşiretlerden oluşan sosyal yapısını korudukları için Osmanlı'nın merkezîyetçi devlet politikasına karşı doğudaki Türkmen muhalefetine bir ifadesi olan Kızılbaşlık bu sefer de kurucusu olduğu Safevi devletinin merkezîyetçi politikaları yüzünden muhalefette kalmış ve dışlanmış. Kızılbaşlar, zamanla Şahı Mehdi olarak tanıyan aykırı inançları nedeniyle İran toplumuna uyum sağlayamamışlar ve orada da "Rafizî" damgası yemişlerdir.¹⁴⁷

Şah İsmail'in hatırası bugün hâlâ Anadolu Alevileri arasında Hatayi mahlaslı şiir ve nefesleriyle yaşatılırken tarihi bir kişilik olarak Şah İsmail'in bilinmemesinde ve Safevilerle bir zamanlar var olan siyasi bağın unutulmasının ardında Kızılbaşların Safevi merkezi devletinden uzaklaştırılmaları yatmaktadır.

resmi olarak kabul göreni, Şahsevenlerin 17. yüzyıl başında Büyük Şah Abbas tarafından kendisine sadık bir milis güç olarak kurulmuş, özel karma bir aşiret olduğudur. İkinci görüş, Şahsevenlerin atalarının Anadolu'dan göç ederek sıradan insanlar arasında bölünmüş bir konfederasyon kurduklarını söyler. Üçüncü görüşe göre ise, Şahsevenlerin hepsi eşit statüde otuz iki aşiretten oluşmuştur. Bkz. Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler*, s.14, 72, 511–512.

¹⁴⁶ Bkz. Tapper, *a.g.e.*, s.89 vd; Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, s.111; Floor, *Safavid Government Institutions*, s.133–148; Yazıcı, "Safeviler", s.54 vd.

¹⁴⁷ İnalıcık, *a.g.e.*, s.202–204. Osmanlı-Safevi çatışmasını merkez-kenar ilişkisi içerisinde mukayeseli olarak değerlendiren ve Kızılbaş Türkmenlerin her iki devletteki durumlarını çözümleyen analitik bir çalışma için bkz. Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1999), özellikle s.25–142.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIZILBAŞLIĞIN KAYNAĞI OLARAK BUYRUKLAR ve BUYRUKLARIN KÖKENİ

Bu bölümde, Aleviliğin yazılı kaynakları sorunsalına, yazılı ve sözlü kültür bağlamında değinilerek kısa bir çözümleme yapılacaktır. Ardından Buyrukların ne olduğu, Alevi kültüründeki yeri, ne zaman ortaya çıktıkları, bu bağlamda Safevilerin Anadolu'daki Kızılbaş müritlerine gönderdikleri propaganda metinleri olup olmadıkları ve içerikleri ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

I. Alevilik ve Yazılı Kültür

Ferhad Defteri'nin, İsmaililik ile ilgili "İsmaili toplulukları tek tip tarzda ya da kesintisiz bir tarihsel süreklilik içinde gelişmemiş, bu yüzden herhangi bir belirli dönem için, İsmaili öğretisinin ortodoks ya da geneli temsil edici bir yorumu olarak kabul edilebilecek bir versiyonunun sistemleştirilmesi mümkün olmamıştır. Bu yüzden, geçici durumları, yerel etmenleri ve arızı unsurları dikkate almak İsmaililik hakkındaki her türlü özgün araştırma için can alıcı önemdedir,"¹ sözlerini Alevilik için de söylemek yanlış olmasa gerektir. Zira çalışmamızın birinci bölümünde Kızılbaşlığın tarihsel sürecini anlatırken de işaret ettiğimiz üzere, Kızılbaşlık ya da aktüel adıyla Alevilik, zaten "göçebe kültürü"ne dayanıyor olmasının yanı sıra Çaldıran'dan sonra da bir "içe kapanma" devresine girmiştir. Egemen toplumun düşünce biçimine muhalif olunduğu için toplumdan soyutlanmış bir hayat tarzı yaşamaya başlamıştır. Sosyolojik bir dille ifade etmek gerekirse Kızılbaşlık "merkezde" değil "çevrede" kalmıştır. Merkezin kurumsal ve yerleşik yapılarından uzakta kalmış; eğitim, öğretim gibi imkânlardan yararlanamaması sonucu geleneğini büyük ölçüde "sözlü kültüre" dayalı olarak yaşatmaya çalışmıştır.

Sözlü Kültür, Walter J.Ong'un deyişiyle; "yazı ve matbaa kavramlarının varlığını bile bilmeyen, iletişimin yalnız konuşma dilinden oluştuğu kültür(lerdir)."² Cumhuriyet Türkiye'si Aleviliğine demografik açıdan baktığımızda bile "iç göç"ün yaşandığı 1960'lardan önce Alevi

¹ Ferhad Defteri. *İsmaililer-Tarihleri ve Öğretileri*. çev. Erdal Toprak. (Ankara: Doruk Yayıncılık, 2002), s.10.

² Walter J.Ong. *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözlü Teknolojileşmesi*. Çev. Sema Postacıoğlu Banon. (İstanbul: Metis, 2003), s.23. Adı geçen bu eserde sözlü ve yazılı kültür özelliklerini inceleyen Ong, yazı ve matbaa öncesi kültürleri *birincil sözlü kültür* olarak tanımlarken, çağımız kültürlerini ise; radyo, tv, internet vb.gibi ileri iletişim araçlarının *sözlü* niteliklerinin insanlar üzerindeki açık etkisinden hareketle *ikincil sözlü kültür* olarak değerlendirmektedir.

aşiretlerinin ve ocaklarının ülkemizin ücra sayılabilecek yerlerinde olduğunu görebiliriz.³ Bahsedilen yıldan sonra yaşanan iç ve dış göçlerle Alevilik gibi “izole” alt kültürler de kentleşme sürecini yaşayarak yaşanan küreselleşmeye de koşturularak toplumda “görünür” olmuşlardır.

İzole yaşam tarzına sahip olan toplumların merkezde yaşayanlar gibi sağlam, kitabi, kurallı bir yaşam tarzına sahip olmasalar da, insanın doğuştan sahip olduğu özellikleri sebebiyle kendine özgü bir kurallar silsilesine sahip olacağı da izah gerektirmeyecek kadar açıktır. Alevilikteki Buyruklara bu noktadan baktığımızda, bu “sosyal bir varlık olma” karakterinin dışavurumunu görürüz. Çünkü Buyruklarda bir arada yaşayan bir topluluğun kaosa düşmeyip kozmos içinde yaşayabilmesi için herkesin uyması gereken kurallar vazedilmiştir. Kural dışına çıkanlar “sürgün ya da düşkün” ilan edilirler ki bu tüm toplum tarafından dışlanmak anlamına gelmektedir.

Yukarıda çizilen esaslar çerçevesinde Aleviliği sözlü kültür ürünü olarak tanımlamamız ile Buyrukların bu geleneğin yazılı kaynakları olması, acaba bir çelişki doğurmakta mıdır? Bizce hayır. Çünkü uzun bir yazılı geçmişe sahip modern kültürler de bile sözlü geleneğin düşünce kalıplarına rastlanıldığı gibi,⁴ Alevilik gibi temeli, şifahi kültüre dayanan bir geleneğin de yazılı ürünlerinin olması bir çelişki doğurmaz. Örneğin Buyruklara bakıldığında zaman düşünce ve anlatım özelliklerinin sözlü geleneklerin sahip olduğu özelliklere benzediği görülebilir. Kabaca ifade etmek gerekirse sözlü geleneğin düşünce ve anlatımında şu özellikler göze çarpar: Yan cümle yerine bol bol “ve” bağlacıyla başlayan eklemeler vardır. Belleği güçlendirmek ve anımsayabilmek için kalıplarla konuşulur, bol tekrarlar mevcuttur ve atasözleri sık kullanılır. Sözlü gelenekte bilgi güç elde edildiği için değerlidir. Bu nedenle bilgiyi saklayan ve kendisinden sonraki kuşaklara aktaran yaşlılar bilge kabul edilirler ve saygındırlar. Sözlü metinler insan yaşamına yakındırlar.⁵

II. Buyruklar ve Alevi Kaynakları İçindeki Yeri

Alevilik ya da tarihsel ismiyle Kızılbaşlık üst üste binmiş çeşitli tarihi ve siyasi süreçler sonucunda Osmanlı İmparatorluğu zamanında kapalı bir toplum özelliği sergilemiştir. Bunda siyasi olarak muhalefet ettiği imparatorluğun gözü önünde bulunmama psikolojisinin de etkili olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Ancak Kurtuluş mücadelesinin verildiği ve sonucunda

³ Anadolu’daki Alevi ocakları ile ilgili bkz. Ali Yaman, *Kızılbaş Alevi Ocakları*, (Ankara: Elips Kitap, 2006); Veli Saltık, *İz Bırakan Erenler ve Alevi Ocakları*. Ankara: Kuloğlu Matbaacılık, 2004.

⁴ Ong, ileri teknolojiye yararlanan modern pek çok kültürde, derece derece de olsa, hâlâ *birincil sözlü kültürden* kalma düşünce biçimlerine rastlandığını düşünmektedir. Bkz. Ong, *a.g.e.*, s.24.

⁵ Anılan özelliklerin ayrıntılı örneklerle açıklamaları için bkz. Ong, *a.g.e.*, s.52–96.

Cumhuriyetin kurulduğu Türkiye’de bu toplulukların çevreden merkeze doğru kaydıkları görülmektedir.⁶

Alevilik, tüm konar-göçer toplumların karakteristik özelliği olduğu üzere sözlü olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak bu böyle olan toplulukların yazılı kaynakları olmadığı anlamına gelmemektedir. Alevilerin büyük ölçüde belleklerinde yaşattıkları, ama parça parça belki her Alevi evinde olmak üzere bir takım eserleri var olagelmıştır. Bu eserler önem sırasına göre Buyruklar (Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sadık, Menâkıb-ı Şeyh Safi, Hutbe-i Duvazdeh İmam,), Velâyetnâmeler (Hacı Bektaş Veli, Seyyid Ali Sultan, Hacım Sultan, Şücaettin Veli, Demir Baba, Otman Baba, Baba İlyas-ı Horasani), Hüsniye, Cabbar Kulu, Şerhu Hutbeti’l-Beyan, Noktatu’l-Beyan, Faziletnâme-i İmam Ali, Maktel-i Hüseyin, Hadîkatu’s-Suedâ ve tomarlar hâlinde bulunan Alevi-Bektaşî Nefes ve Deyişleridir.⁷ Son yıllarda yapılan çalışmaların da katkısıyla ülkemiz kamuoyunda bu eserlerin bilinirliği artmıştır.⁸

Bugün bu eserler çoğunlukla dedesoylu Alevi ailelerde, yazma kütüphanelerinde ve kısmen dedesoylu olmayan ailelerde bulunmaktadır. Esasen Alevi toplumun normal bireyleri olan taliplerde bulunmayan bu eserler, sınırlı sayıda olduğu için, “öğreti”nin açıklayıcısı durumundaki dedelerin ellerinde bulunuyordu.⁹

Aleviliğin iç örgütlenmesinde toplum kabaca ocakzâdeler-dedesoylular ve taliplerden-dedesoylu olmayanlar meydana gelmektedir. Bu anlayışa göre her Alevi aşiretinin bağlı olduğu bir dedesi vardır. Hz. Muhammed’in soyundan geldiğine inanılan ve seyyit sayılan dedelerin bağlı

⁶ Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Mücadelesini verirken tüm Anadolu’yu gezmiş ve herkesin desteğini almaya çalışmıştır. Bu meyanda çeşitli Alevi-Bektaşî önderleriyle de görüşmüş ve onlardan Kurtuluş Mücadelesine destek talep etmiştir. Kurtuluş Mücadelesinde Alevi-Bektaşîlerin durumuyla ilgili bkz. Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşı’nda Bektaşîler*.

⁷ Mehmet Yaman, *Buyruk –Alevî İnanç-İbâdet ve Ahlâk İlkeleri*, (İstanbul: Mannheim Alevî Kültür Merkezi Dedeler Kurulu Yayınları, 2000), XII. Buradaki bilginin kaynağı olan Mehmet Yaman’ın araştırmacı kişiliği dışında aleviler arasında saygın bir dede olduğunu hatırlatalım. krş. Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar*, s.289. Yine 1995–1997 yılları arasında değişik bölgelerden İstanbul’a göç etmiş 1623 kişi arasında yapılan bir anket çalışmasında, “Alevilik-Bektaşîlik ya da Din ile İlgili Okuduğu Kitap” sorusuna katılımcıların verdikleri cevaplar da Aleviliğin yazılı kaynakları konusunda fikir vermektedir. Buna göre dağılım şöyle olmuştur: Cenkâmeler, 668 (% 41.16); Buyruk, 583 (% 35.92); Velâyetnâme, 380 (% 23.41); Menkıbeler, 339 (% 20.89); Hüsniye, 326 (% 20.09); Kumru, 323 (% 19.90); Kur’an-ı Kerim, 320 (% 19.72); Cönkler, 45 (% 2.77); diğer, 127 (%7.83). bkz. Ali Aktaş, “Kent Ortamında Alevîlerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri ve İnanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi,” *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22–24 Ekim 1998)*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 1999), s.463.

⁸ İlk elden şu çalışmalar gösterilebilir: Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar*, Haz. Turhan Yörükân, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998); Anke Otter Beaujean, “Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Birkaç Not” *Tahtacılar Sempozyumu (Antalya) Bildirileri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s.1–8; İlyas Üzümlü, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, (İstanbul: Horasan Yayınları, 2002); Sönmez Kutlu, “Aleviliğin Dinî Statüsü,” *İslâmiyât*, 2003/3, s.31–54; Harun Yıldız, “Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış” *HBVAD* (Yaz 2004/30), s.323–359.

⁹ Mehmet Yaman bu durumu, dedelerin soylarının Alevilerce kutsal sayılmasına ve dedelerin toplumunun en bilgini olmasına bağlar. Bkz. Mehmet Yaman, *a.g.e.*, s.XIV.

bulunduğu yapıya ocak denir.¹⁰ Geçmiş zamanlarda belli ölçüde eğitilmiş olan dedeler, yol olarak ifade edilen Aleviliği taliplerine özellikle kış ayları yaptıkları ziyaretlerde ve cem törenlerinde başta Buyruklar olmak üzere yazılı kaynaklarından hareketle öğretiyorlardı. Gerçekte özellikle evliya menkıbeleri, Hz. Ali cönkleri, Hayber'in fethi gibi destansı hikâyeler sadece Alevi toplumunda değil Sünni Türk toplumunda da okunan ve dinlenen eserlerdi. Ancak şehrin imkânlarından uzak ücra yerlerde yaşayan Alevilerin eğitim imkânlarından yoksun kalmaları toplumun en eğitilmiş bireyleri olan dedelerin zamanla ellerinde bulundurdıkları eserleri okuyamamaları sonucunu doğurdu. Bir süre sözlü kültürün bellekte yaşama özelliğinden istifadeyle cem vb. törensel uygulamaları belleklerinden yapmaya başladılar, ancak bu da bir yere kadar devam edebildi. Artık öğretilerini/yollarını açıklayan kitapları anlayamaz hâle gelmişlerdi. 1990 sonrası ülkemizde her türlü bilimsel, amatör, popüler çalışmanın nesnesi olan Aleviler ve Alevilik hakkında yayın patlaması yaşandı. Bunun sonucunda kendi tarihlerine ilgi duyan Aleviler evlerinde gizledikleri, nâ-ehle göstermedikleri eserlerini gün yüzüne çıkardılar, ya kendileri yayınladılar, ya araştırmacılara verdiler ya da kütüphanelere bağışladılar.

Aleviliğin yazılı kaynakları olarak saydığımız bu eserleri kısaca tanıtmak gerekirse; *Menâkıbnâmeler* ya da *Velâyetnâmeler* (halk dilinde Vilâyetnâme) tasavvuf ve tarikatların gelişmesine paralel olarak gelişmiş bir tür olup halka tarikat büyüklerini, onların kerametlerini, olağanüstü hallerini anlatmak için yazılmış olan eserlerdir. Alevi-Bektaşî edebiyatında da Hacı Bektaş Veli başta olmak üzere birçok veli için yazılmış menâkıpnâme bulunmaktadır.¹¹

Hüsniye, Alevilerce çok bilinen ve eskiden beri okunan bir eserdir. Bu eserde, daha önce İmam Cafer-i Sadık'ın yanında yetişmiş Hüsniye adlı bir cariye'nin Abbasi halifesi Harun Reşid'in (ö.193/809) huzurunda İmam Ebu Yusuf (ö.182/798), İmam Şafii (ö.204/820) vb. dönemin meşhur Sünni âlimlerini ilmi bir münazarada yenmesi anlatılır. Tartışmada iman-küfür, iyilik-kötülük, halifelik, gadir-i hum olayı, fedek hurmalığı vb. konular İmamiye Şiiliği paralelinde işlenmiştir. Bu eserin Safeviler döneminde hayali bir roman olarak kurgulandığı tespit edilmiştir.¹²

Cabbar Kulu veya *Kitâb-ı Cabbar Kulu* adıyla Alevi evlerinde bulunan bu eser şeriat, tarikat, marifet, hakikat, halvet, tac, hırka, evlialık vb. tasavvufi konuların üveysilik yoluyla ve genellikle Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin karşılıklı sohbetleri tarzında anlatıldığı bir eserlerdir.¹³

¹⁰ Bkz. Ali Yaman, *Kızılbaş Alevi Ocakları*, s.54–55.

¹¹ Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, s.323.

¹² bkz. İlyas Üzümlü, "Hüsniye," *DİA*, XIX, s.34–35. Birge, Hüsniye adlı kitabın 1551 yılında Arapça'dan Farsça'ya ve 1857 yılında da kendisini "Mehmet Rana bendelerinden" diye tanıtan biri tarafından Türkçe'ye çevrildiğini söyler. Eserin içeriğiyle ilgili değerlendirmelerde bulunan Birge'ye göre öykünün kurgusundaki Hüsniye'nin Harun Reşid'in huzuruna çıkarılması vb. olaylar *Bin Bir Gece Masallarının* kurgusuyla örtüşmektedir. Bkz. Birge, *Bektaşilik Tarihi*, s.142–144.

¹³ Bkz. Cebbâr Kulu, *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, haz. Hasan Yüksel-Saim Savaş, (Sivas: Dilek Matbaası, 1997).

Şerhu Hutbeti'l-Beyan, Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybi'ye (ö.896/1490'dan sonra) ait olup Hz. Ali'nin kendisiyle ilgili söylediği iddia edilen yetmiş sözün açıklamasından ibarettir. Eserin çeşitli nüshalarını karşılaştırarak metnini yayınlayan Saffet Sarıkaya eserdeki açıklamaların yer yer Ehl-i Sünnet yer yer de Şiilik çizgisinde olduğunu söyleyerek bu durumu Şiilik-tasavvuf ilişkisi ya da Gaybi'nin Safevi geleneğine mensup olmasıyla açıklanabileceğini ifade eder. Ona göre bu eser, Anadolu'daki bazı tarikat çevreleri özellikle de Safevi-Şii propagandasına açık olanlarda Hz.Ali ile ilgili kabullerin farklılaşmasının görüldüğü ilk eserlerden biridir.¹⁴

Noktatu'l-Beyan veya *Risâle-i Noktatu'l-Beyan* adıyla bilinen eser, üçüncü dönem Melâmiliğinin piri Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabi'nin (ö.1305/1888), Hz.Ali'nin "ilim bir noktadır, cahiller onu çoğaltmıştır" sözüne yazdığı Türkçe bir şerhtir.¹⁵

Fazilet-nâme, Alevi-Bektaşî geleneğinde "yedi ulu ozan"dan biri sayılan Derviş Muhammed Yemini'nin (ö. 16. yüzyıl başları) mesnevi tarzında bir eseridir. On İki İmama gönülden bağlı Anadolu insanına (Rum pehlivanlarına) Hz. Ali'nin faziletlerini anlatmak için kaleme alınmıştır.¹⁶

Maktel-i Hüseyin, İran ve Türk edebiyatlarında Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi olayını işleyen nazım ya da nesirler yazılmış eserler olup zamanla bağımsız bir edebi tür olarak gelişmişlerdir. Makteller içinde en önemlilerden birisi de Fuzûli'nin (ö.963/1556) *Hadîkatu's-Su'edâ* adlı eseridir. Bu eseri Fuzûli, İranlı yazar Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin (ö.910/1505) *Ravzatu'ş-Şuhedâ* adlı eserinin çevirisi olarak yazmaya başlamış, ancak kendi şiirlerini ve üslubunu katarak bir çeviri olmaktan çıkarmıştır.¹⁷

Bu eserlerden *Fütüvvetnâmeler* ile *Nefes ve Deyişler* Buyrukların kaynakları bölümünde ayrıntılı anlatılacaktır.¹⁸

Buyruklar, Aleviliğin bir tür ahlaki, tasavvufi ilmiyal kitaplarıdır. Çalışmamızda ayrıntılı bir şekilde içeriklerini analiz etmeye çalışacağız. Bugün ülkemizde İmam Cafer-i Sadık'a nispetle *İmam Cafer-i Sadık Buyrukları* ya da Şeyh Safiyüddin Erdebili'ye nispetle *Şeyh Safi Buyrukları* adıyla yayımlanmış birçok yayın bulunmaktadır. Ancak bunların büyük bir kısmı amatörce

¹⁴ Bkz. Sarıkaya, "İnceleme," *Şerhu Hutbeti'l-Beyan*, s.XII-XV.

¹⁵ Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), s.275–276, 289. *Noktatu'l-Beyan*'ın Seyyid Muhammed Nuru'l-Arabi'nin öğrencisi Maksud Efendi'den intikal eden bir nüshası Baki Yaşa Altınok tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Seyyid Muhammed Nur, *Noktatu'l-Beyan*, haz. Baki Yaşa Altınok, (Ankara: Oba Yayıncılık, 2000).

¹⁶ *Fazilet-nâme* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Kırman, *Yemini'nin Fazilet-nâme'si-Şekil ve Muhteva Tahlili* (İzmir: Ege Üniversitesi SBE Eski Türk Edebiyatı ABD, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) 2004).

¹⁷ Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, s.224.

¹⁸ Bu bahsedilen eserlerin mahiyetiyle ilgili olarak bkz. İlyas Üzümlü, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*; Harun Yıldız, "Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış" *HBVAD*. *Fütüvvetnâmelerle ilgili olarak bkz. Mehmet Saffet Sarıkaya, XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002); İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, 1–5, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998); aynı yazar, *Teslim Abdal, Hayatı ve Şiirleri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002).

yapılmış ve büyük ölçüde keyfi seçme metinlerden oluşmaktadır. Ulaşabildiğimiz matbu buyruk neşirleri şunlardır:

1. Buyruk. Haz. Sefer Aytekin. Ankara: Emek Basım-Yayınevi, 1958.¹⁹
2. Buyruk -İmam-ı Cafer Buyruğu-. Komisyon. Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1959²⁰
3. İmam-ı Cafer Buyruğu. Haz. Hasan Ayyıldız. İstanbul 1962.²¹
4. Buyruk. Haz. Fuat Bozkurt. 1.Baskı. İstanbul: Anadolu Matbaası, 1982.²²
5. İslam'da Caferi Mezhebi ve İmam Cafer Sadık Buyrukları. Haz. Ahmet Sabri Hemedani. 3.Basım. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1986.²³
6. Tam ve Hakiki İmam Cafer Buyruğu, İstanbul 1989.²⁴
7. Şeyh Safi Buyruğu. Haz. Mustafa Erbay. Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1994.²⁵
8. Erdebilli Şeyh Safî ve Buyruğu. Haz. Mehmet Yaman. 1.Baskı. İstanbul: Ufuk Matbaası, 1994.²⁶
9. Buyruk -Ehl-i Beyt Erkânı-. Haz. Nazmi Sakallıoğlu. Ankara: Kale Ofset, 1996.²⁷
10. Şeyh Safi Buyruğu ve Rumeli Babağan (Bektaşî) Erkânları. Haz. Hakkı Saygı. İstanbul: Saygı Yayınları, 1996.²⁸

¹⁹ Çalışmamızda kullandığımız matbu buyruk yayınıdır. Sefer Aytekin'in İzmir bölgesi Tahtacılarından aldığı 1891 istinsah tarihli bir eserdir. *Aytekin* bu neşri yaparken kullandığı el yazmalarına sadık kalarak hazırlamıştır.

²⁰ Gerçekte buyruk sayılamayacak bu eser farklı konuların işlendiği bir kitaptır. Kitabı işlenen konulara göre bölümlere ayırmak gerekirse, birinci bölümde (12–259) “Kerbela Faciasından Evvel Şam'da Halifeliliğini İlan Eden Muaviye'den Kayser Rum'un Kur'an-ı Kerim'den Sorduğu Muaviye'nin Cevap Veremediği 100 Sual ve Âyetleri İle Cevapları” başlığını taşıyan Anadolu'da yazmaları da bulunan bir eserin yayınıdır. İkinci bölümde (259–326) Kerbelâ Vak'ası başlığını taşımakta olup Kerbelâ olayını ve sonrasını anlatmaktadır. Üçüncü bölümde (327–335) Velâyetnâme başlığıyla velayetin ne olduğu açıklanarak çeşitli makamlar açıklanmıştır. Kitaba ismini veren dördüncü bölümde (336–391) Buyruknâme-i İmam Cafer Sadık adıyla Buyruklarda geçen çeşitli konular ele alınmıştır. Bu buyruk genel olarak *Şeyh Safi Buyruklarına* benzemektedir. Son bölümde (392–397) ise, birkaç tercüman ve gülbank verildikten sonra “Alevilerin Kestikleri Yenilmez mi?” konusunda bir değerlendirmeye kitap bitmektedir. Bu buyruk metnini hazırlayanlar, “Buyruknâme-i İmam Cafer Sadık”ın İmam Cafer Sadık'a nispet edilen eserler arasında olduğunu söyleyerek başka adlarla da anılan bu risalenin Şeyh Safiüddin tarafından şerh edildiğini söylerler. Onlara göre Şeyh Safi, bu risaleyi kendi menâkıbına alıp şerh etmiştir. Bkz. a.g.e., s.336. Burada bu ifadelerin bilimsel bir geçerliğinin olmadığını söyleyerek açıklamayı ileriki sayfalara bırakalım.

²¹ Bu eseri bizzat görmedik, Fuat Bozkurt'un anlatımına göre 70 sayfalık özet bir buyrukla beraber, *Kırk Sual Kırk Cevap* başlıklı ikinci bir kitap yer almaktadır. Bozkurt, ticari kaygılarla yazılmış değersiz bir çalışma olarak değerlendirir. Bkz. Bozkurt, *Buyruk*, 2.Baskı, s.8. Bu muhtemelen Ayyıldız yayınlarından daha önce yayınlanan yukarıda tanıtımını yaptığımız kitabın yeniden basımıdır.

²² Bu çalışmanın ikinci baskısı *Buyruk-İmam Cafer-i Sadık Buyruğu* adıyla 2005 yılında Kapı Yayınları'ndan çıkmıştır.

²³ Bu eser bir Buyruk metni olmayıp, İmam Cafer Sadık'ın hayatı, onunla ilgili meşhur Sünni âlimlerin düşünceleri ve Caferi mezhebinin temel esaslarının yer aldığı bölümlerden oluşmaktadır. Yazar, eseri Türkiye'de görev yaptığı 1950 yıllarda Caferilik ile ilgili toplumun ve din adamlarının yetersiz bilgiye sahip olduklarını görmesi üzerine telif ettiğini söylemektedir.

²⁴ Ehl-i Beyt aşığı bir heyet tarafından hazırlandığı ifade edilen bu buyruk yayını bizzat görmedik, bilgiyi Mehmet Yaman'ın şu çalışmasından aktardık. Bkz. Mehmet Yaman, a.g.e. XV.

²⁵ Yaman bu çalışmanın dayandığı buyruk metniyle ilgili bilgi olmadığını ve metnin çok düzensiz olduğunu söyler. bkz. Yaman, a.g.e., s.XV.

²⁶ Yaman'ın özel kütüphanesindeki 124/1825 tarihili Malatya Arapgir Çimen köyü nüshasından yapılan seçmelerle oluşturulmuştur. Bkz. Mehmet Yaman, a.g.e., s.XV.

²⁷ Bu çalışma da Buyruk adı kullanılarak yazar tarafından yapılmış bir derlemedir.

11. İmam Cafer-i Sadık Buyruğu. Haz. Adil Ali Atalay. İstanbul: Can Yayınları, 1998.
12. Buyruk -Alevi İnanç-İbâdet ve Ahlâk İlkeleri-. Haz. Mehmet Yaman. 1.Baskı. İstanbul: Mannheim Alevi Kültür Merkezi Dedeler Kurulu Yayınları, 2000.
13. İmam Cafer Buyruğu. Yayın Sorumlusu: Cemal Şener. İstanbul: Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2001.²⁹
14. Bisati -Şeyh Safi Buyruğu-. Haz. Ahmet Taşğın. Ankara: Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevi Kültür Derneği Yayınları, 2003.³⁰
15. Yorumlu İmam Cafer Buyruğu. Haz. Esat Korkmaz. İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2007.³¹

Bu eserler için kullanılan *Buyruk* ismi esasen ilk defa Sefer Aytekin'in 1958 yılında yayınladığı metne koyduğu bir isimdir.³² Aslında Aytekin'in yayınladığı İzmir nüshasının orijinal adı Aytekin'in ana metnin başında yazdığı üzere *Hâzâ Menâkıb-ı İmam Cafer Sadık kaddesallahu sırrahu'l-aziz*'dir. Ancak bu durum, Buyruk isminin Aytekin tarafından icad edilmiş bir kavramsallaştırma olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü Alevi halkı bu önemli eserleri zaten *İmam Cafer-i Sadık Buyrukları* olarak bilmektedir. Belki Aytekin'in katkısı bu ismin tüm kamuoyunca bu şekilde bilinirliği sağlaması olmuştur.

Bu eserlerin Alevi halkı arasında kısaca *Buyruk* ya da *Buyruklar* olarak isimlendirilmesinin nedeni, kanaatimizce, bunların İmam Cafer-i Sadık (ö.148/765)'a ve Şeyh Safiyüddin Erdebili (ö.735/1334)'ye nispet edilmelerinde yatmaktadır.³³ Halk "yolun/süreğin" kurucu şahsiyetleri olarak gördüğü bu kişilerin nasihatlerini birer buyruk ve emir olarak algılamış olduğundan, eserler bu isimle şöhret bulmuş olmalıdır.

²⁸ Saygı'nın ifadesine göre, Rumeli Babagân Bektaşilerinin uzun yıllar yol ve erkân sürdükleri bir Alevi-Bektaşî klasiğidir. İçerik olarak iki bölümden meydana gelen kitabın birinci bölümünde Şeyh Safi Buyruğu; ikinci bölümünde ise Rumeli Babagân kolunun erkânı anlatılmıştır. Buyruk bölümü genel olarak *Şeyh Safi Buyrukları* ile aynıdır.

²⁹ Bu çalışmaya verilen bir dipnotta yayınlanana eserin İmam Cafer Buyruğu'nun İzmir nüshası olduğu söylenmiştir. Muhtemelen bu açıklama Yaman'ın bu çalışmanın Sefer Aytekin'in buyruk neşri olduğu halde isim belirtilmemesiyle ilgili eleştirisinden sonra konmuştur. Zira Yaman adı geçen külliye tarafından aynı adla 1995 yılında yayımlanan buyruğun Sefer Aytekin'e ait buyruk neşri olduğunu ancak isim belirtilmediğini söylemiştir. Bkz. Mehmet Yaman, *a.g.e.*, s.XV.

³⁰ Daha önce bahsi geçtiği üzere Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi no 1172'de yer alan *Risâle-i Şeyh Safi* adını taşıyan yazmanın çevrimyazımıdır.

³¹ Sefer Aytekin'in yayınladığı *Buyruk*ün nüshalarına (İzmir, Maraş, Alaca, Gümüşhacıköy, Malatya ve iki adet Hacı Bektaş nüshası) dayanarak hazırlanmış bol yorumlu bir çalışmadır.

³² bkz. Sefer Aytekin, *Buyruk*, s.3.

³³ Bazı Buyrukların ismi Menâkıb-ı İmam Cafer Sadık olmasına ve bazı Buyruklarda da "İmam Cafer, Menâkıb-ı Şerifinde şöyle buyurdu" gibi ifadeler yer almasına rağmen, literatürde İmam Cafer Sadık'a böyle bir eser atfedilmemektedir. İmam Cafer ve eserleriyle ilgili şu çalışmalara bkz. Bkz. Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık," *DİA*, VII, s.1-3.

III. Buyrukların Kökeni

Alevilerce, taliplere “öğretiyi” açıklayan bir tür ilmiyal ve tasavvufi, ahlaki kitaplar olarak görülen Buyrukların nerede, ne zaman ve hangi koşullarda ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak buyruk yazmalarının içeriklerinden hareketle bu konuda ikna edici açıklamalara ulaşabileceğimizi düşünüyoruz. Buyruk içeriklerine girmeden önce bu konuyla ilgili modern dönemde yapılmış çalışmalarda hem akademik kökenli araştırmacıların hem de Alevi dede ve araştırmacıların bir takım değerlendirmeleri olmuştur. Bu nedenle elyazmalarına göre Buyrukların kökenini incelemekten önce bu modern çalışmaların değerlendirmelerini inceleyelim.

Buyruklarla ilgili ilk bilgiyi Fuat Köprülü’nün (ö.1966) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı çalışmasında görmekteyiz.³⁴ Bilim dünyası, bilebildiğimiz kadarıyla, Kızılbaşlığa ait bu eserlerin varlığından ilk defa Köprülü’nün anılan çalışması sayesinde haberdar olmuştur. Köprülü, Alevi geleneğince Buyruk olarak adlandırılan ve neredeyse elimizdeki en erken dönem eseri olan *Menâkıbu’l-Esrâr Behcetü’l-Ahrâr* adlı yazmanın önce Şah İsmail Hatayi’ye ait olduğunu zannetmiş, ancak yaptığı incelemeler sonucunda eserin Hatayi’ye ait olamayacağını tespit etmiştir.³⁵

Abdülbaki Gölpınarlı (ö.1982) ise, *Menâkıbu’l-Esrâr*’ın Alevilerce “Büyük Buyruk,” “İmam Cafer Buyruğu” ve “Menâkıb” olarak anıldığını söylerek Şah Tahmasb (1524–1576) döneminde yaşamış Bisâtî adlı biri tarafından yazıldığını söyler.³⁶ Gölpınarlı bu hükme, elindeki yazma nüshalarında yer alan Şah Tahmasp’la ilgili bir övgü şiirinin sonunda yer alan;

³⁴ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: DİB, 1984), s.282, not 55.

³⁵ “Şah İsmail’in bu eseri, şimdiye kadar hiç bilinmiyordu: Kızılbaşlık akidelerini içine alması ve din tarihimiz bakımından pek kıymetli olan bu eser, Şah İsmail’in ve ondan önce gelen bazı Kızılbaş şairlerinin kemmiyet itibarıyla da oldukça ehemmiyetli hece vezni ile şiirlerini ihtiva ettiğinden dolayı edebiyat tarihimiz için de çok mühim bir kaynaktır. *Menâkıbu’l-Esrâr Behcetü’l-Ahrâr*’ın Şah İsmail Safevi’ye ait olmadığını, o eserin dikkatli tedkiki neticesinde kesin olarak anladık. Bununla beraber, bu cihet onun ehemmiyetini hiçbir zaman azaltamaz. Anadolu din tarihi hakkındaki tedkiklerimizde bundan çok faydalandık.” Köprülü, *a.g.e.* 282, not 55. Köprülü, bu açıklamayı yaptığı yerde, adı geçen yazma eserin özel kütüphanesinde bulunan tek nüsha olduğunu söyler. Esasında Köprülü, bu açıklamayı Hatayi’nin *Mihr-ü vefâ biribirinden azdı/Behlûl baykuşleyin viranda gezdi/Seyyid Nesîmî’yi zâhidler yüzdî/İncinmedi Hak’tan gelen cefâyâ/Bu işlerin cümlesini Hak etti/Tabduk bahrî olub ummâna battı/Yûnus kırk gün balık karında yattı/İncinmedi Hak’tan gelen cefâyâ* nefesini zikrettikten sonra yapar. Köprülü’nün elindeki yazmanın muhtevasının ne olduğunu tam olarak bilemesek de, zikredilen nefesin aynısının elimizdeki Gölpınarlı Kütüphanesi Mecmua 181, vr.46b.-47a.’da ve Gazi Gökçe’ye ait Buyruğun 422–425.sayfalarında geçen 9 beyitlik şiirin iki beytiyle aynı olması, Köprülü’deki yazmanın bu adı geçen yazmalarla aynı içeriğe sahip olduğunu gösterir. Ayrıca elimizdeki nüshalardan sadece Mecmua 181’de yer alan, *Menâkıbu’l-EsrârBehcetü’l-Ahrâr Hazret-i İmam-ı Nâtik Cafer-i Sâdik aleyhisselam Te’lif-i Seyyid Hatâyî* başlığı da Köprülü’nün elindeki nüshanın bu mecmua 181’le aynı olduğunu gösteren delillerden biri kabul edilebilir. Bize göre Köprülü’ye bu yazmanın Şah İsmail’e ait olduğunu düşündüren, başlıkta geçen *Te’lif-i Seyyid Hatâyî* ifadesi olmuştur. Diğer taraftan bazı İranlı araştırmacılar da *Menâkıbu’l-Esrâr*’ın Şah İsmail’e ait olduğunu düşünmüşlerdir. Bkz. Hüseyin Nahcıvânî, “Fermâni ez Şah İsmail-i Safevi,” *Neşriyye-i Dânişgede-i Edebiyât-ı Tebriz*, (Tebriz: Dânişgede-i Edebiyât-ı Tebriz, 1339/1960), s.229–236.

³⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, III, s.431; aynı yazar, *Mevlana Müzesi Abdülbâkî Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar Kataloğu*, (Ankara: TTK Yayınları, 2003), s.240–241; aynı yazar, “Kızılbaş”, s.789; aynı yazar, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s.86. Gölpınarlı’dan önce Yusuf Ziya Yörükân da, Şah Tahmasp zamanında

Bu Bisati bendeyi Hak sensin ey Hak rehnüma
Kudret-i sırrı Hüdasın Şah Dehmaz pir-i şah³⁷

ifadesindeki, ‘Bisâtî’ mahlasından hareketle varmış görünmektedir. Bize göre, bu aceleyle verilmiş bir hüküm olup gerçekliği su götürür. Çünkü Gölpınarlı bu iddiasını ortaya atarken, Bisâtî mahlasının kullanıldığı bu şiir dışında başka bir delil ya da veri ortaya koymamaktadır. Sadece bir mahlas kullanımından dolayı bu eserin Bisâtî adlı birisine atfetmek doğru olmasa gerek, zira anılan yazmalarda Kul Himmet, Pir Sultan ve Âdili mahlaslı şiirler de yer almaktadır. Bu mahlaslardan hareketle bu eserin bu adı geçen şairlere ait olduğunu söylemek ne kadar doğru olursa, Bisâtî’ye ait olduğunu söylemek de o kadar doğru olur.³⁸

Gölpınarlı’nın “Büyük Buyruk” tanımlamasından sonra ortaya attığı bir fikir de kendisine ait 181, 198, 199. mecmualarda yer alan *Dergâh-ı Âlîde Seyyid Abdülbâkî Efendi Hazretleri Evliyaya Muhib Olan Müminlere Gönderdiği Mektubdur* başlığını taşıyan yirmi beş sayfalık bölüme Alevilerin “Küçük Buyruk” dediğini söylemesidir.³⁹ Burada kullandığımız başka bazı Buyruklarda da geçen bu bölümün “Küçük Buyruk” olarak isimlendirilmesiyle ilgili Gölpınarlı’nın iddiasının temelini bilemiyoruz. Ancak bu bahsedilen yirmi beş sayfalık bölümün içerik olarak özet buyruk metni olduğu düşünüldüğünde birincisine nispeten küçük olduğu düşünülebilir.

Anadolu’da İç Anadolu ve Tahtacı Alevileri arasında araştırmalar yapan Yusuf Ziya Yörükân (ö.1954), Tahtacılar arasında Buyruğun *Menâkıb* olarak da bilindiğini, muteber bir kitap kabul edildiğini ve yalnızca dedelere mahsus olup taliplere gösterilmediğini söyler.⁴⁰

İlk defa 1958 yılında Buyruk yazmalarını derleyerek günümüz Türkçesiyle yayınlayan Sefer Aytekin’e göre Türk folklorunun şimdiye kadar bilinmeyen bir yönünü aydınlatan Buyruklar, “bir yol ve süreğin içtüzüğü, programı, ilm-i hâli, daha doğrusu anayasasıdır.” ve *İmam Cafer Buyruğu*, *Menâkıb-ı Evliya*, *Menâkıbnâme* ve *Fütüvvetnâme* gibi çeşitli adlarla anılırlar.⁴¹

yazılan *Menâkıp* adlı kitabın Alevilerce *Büyük Buyruk* olarak anıldığını söylemiştir. Bkz. Yörükân, *Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar*, s.468.

³⁷ Yukarıdaki nefes, 11 beyitlik olup hem Gölpınarlı Mecmua 181, vr.20b-21a.da hem de Mecmua 198, vr.57a-58a’da geçmektedir.

³⁸ Gölpınarlı’nın bu acelecini hükmünü aynen benimseyen kimi araştırmacılar da, yayınladıkları *Menâkıbu’l-Esrâr* nüshalarını Bisâtî telifi olarak göstermişlerdir. Bkz. Ahmet Taşgün, *Bisâtî, Şeyh Sâfî Buyruğu Menâkıbu’l-Esrâr Behcetü’l-Ahrâr*. Hâlbuki araştırmacının yayımladığı bu yazma, Gölpınarlı’nın bahsettiği nüsha olmayıp, Konya Mevlana Müzesi Yazmaları, Ferit Uğur Kitaplığı no: 1172’de bulunan ve *Hâzâ Risâle-i Şeyh Sâfî rahmetullâhi aleyhi’l-vâsia* başlığını taşımaktadır. Dahası Gölpınarlı’nın Bisâtî adlı birisine aittir diye hükmüne medar olan şiir de, Bisâtî telifi olarak yayımlanan bu çalışmada yer almamaktadır. Bu şiir Gölpınarlı Kütüphanesi Mecmua 181, vr.20b-21a’da ve 198, vr. 57b-58a’da geçmektedir.

³⁹ Bkz. Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963), s.86.

⁴⁰ Yörükân, *Anadolu’da Tahtacılar*, s.289, 468.

⁴¹ Sefer Aytekin. “Önsöz”. *Buyruk*, s. 3.

Sefer Aytekin'in yayınladığı buyruğu şekil ve içerik yönüyle yeniden düzenleyip sadeleştirerek 1982 yılında yayımlayan Fuat Bozkurt'a göre ise Buyruklar, Anadolu'nun dört bir tarafında yazmaları bulunan, "Türk tasavvufunun ilkelerini, törelerini içeren ünlü bir yapıttır."⁴²

İlahiyat tahsili görmüş bir Alevi dedesi olan araştırmacı Mehmet Yaman'a göre Buyruk, Aleviliğin inanç esaslarını, ibadet biçimlerini, ahlak kurallarını ve geleneklerini anlatan, genellikle dede evlerinde bulunan ve Alevilerce "Erenlerin Buyruğu" olarak kabul gören kitapların adıdır.⁴³ Yaman'a göre Buyruk el yazmaları; *Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sadık*, *Menâkıb-ı Safî*, *Menâkıb-ı Şeyh Safî*, *Menâkıb-ı Evliya*, *Hutbe-i Dîvazdeh İmam*, *Menâkıbnâme* ve *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr* isimleriyle anılırlar.⁴⁴

Alevilik konusunda çalışmaları bulunan akademisyen Sönmez Kutlu'ya göre Buyruklar, XVI. Asırdan itibaren yazıya geçirilmeye başlanmış, Alevilerin tarikat geleneği ve diğer bir takım dini konular hakkında bilgi veren bir tür ilmiyal kitaplarıdır. Bu eserler halk arasında *Menâkıb-ı Cafer-i Sadık*, *Tarikat-ı Cafer-i Sadık*, *Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr*, *Menâkıb-ı Şeyh Safî*, *Şeyh Safî Buyruğu*, *Dürr-i Mekkûn*, *Cafer-i Sadık Buyruğu* gibi adlarla bilinirler. Ona göre, bu eserlerin kaynağı muhtemelen, Kur'an-ı Kerim, Hz.Peygamber'in hadisleri, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig, Ahmet Yesevi'nin Hikmetleri, Yunus Emre'nin ilahi ve şiirleri, Fütüvvetnâmeler ve Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ıdır.⁴⁵

A. Buyrukların Ortaya Çıktığı Dönem

Elimizde bulunan buyruk el yazmalarını inceleyerek Buyrukların kökeniyle ilgili somut bilgilere ulaşmak mümkün görünmektedir. Ancak burada Buyrukların dilinin halk müslümanlığının ve halk düzeyinde yaşanan sufiliğin dili olduğunu, menkıbevi ve batını bir dille karşı karşıya olduğumuzu bu nedenle kökenle ilgili somut bilgilere satır aralarını okuyarak ulaşabileceğimizi hatırlatalım.

Menâkıb ya da *Menâkıb-ı Evliya*, *Menâkıb-ı Şerif* olarak da adlandırılan Buyrukların kökeniyle ilgili olarak *Şeyh Safî Buyruklarında* menâkıbın aslının Hz. Peygamber'in ölmeden önce Hz. Ali'yi yanına çağırıp ona nasihatle bulunması olayına dayandığı anlatılır. Buna göre Hz. Muhammed ölmeden önce Hz. Ali'yi yanına çağırarak kendisinin artık âhiret yurduna gideceğini ve ona bir takım nasihatlerde bulunacağını bildirir. Öğütleri dinleyen Hz.Ali, Hz. Peygamber'in huzurunda bu vasiyetnâme yazı ve büyük bir kitap meydana getirir. Hz. Ali'den itibaren evlad-ı

⁴² Fuat Bozkurt. "Sonsöz". *Buyruk*, s.173.

⁴³ Mehmet Yaman, *Buyruk Alevî İnanç-İbadet ve Ahlâk İlkeler*, s. X-XVI.

⁴⁴ Yaman, *a.g.e.*, s.XIII.

⁴⁵ Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları, Alevîliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), s.160-161.

Resülün amel ettiği bu kitap sırayla Hz.Hasan’a, Hz.Hüseyin’e ve Zeynelabidin’e ve sonrasında Şeyh Safiyuddin’e kadar ulaşır. Şeyh Safiyuddin talipleri vasıtasıyla da sonrakilere ulaşmıştır.⁴⁶ Aynı olay *Yapı Kredi Buyruğu*’nda da geçmekte, ancak *Gölpınarlı* yazmalarında olduğu gibi detaylı değil özet halinde verilmektedir. Bu mecmua içindeki birinci ve üçüncü risalelerin başında yer alan ifadelerde, Hz.Peygamber vefat etmeden önce Hz. Ali’yi yanına çağırarak ona bir takım vasiyetler bırakacağını, bu vasiyetleri taliplere bildirmesini ve bunlara uyanlardan hoşnut olacağını söylemesini ister.⁴⁷ Risâle-i Şeyh Safi’de ise bu olay yazmanın ortalarında dördüncü bâb başlığı altında geçmektedir.⁴⁸

Bazı Buyruklarda, Buyrukların kökeniyle ve Muhammed Ali yolunun mahiyetiyle ilgili ilginç bilgiler mevcuttur. Bunlara göre *Âdem’den Hâtem’e* ifadesinde de yer aldığı üzere bu yol Hz.Âdem ile başlayan ve nihayetinde Hz. Peygamber’le son bulan ilahi tarihsel sürecin devamıdır.

⁴⁶ Bkz. *Gölpınarlı 181*, vr.7a-7b; *Gölpınarlı 198*, vr.12b-15a; *Gölpınarlı 199*, vr.47a-48b; *Gökçeler*, s.107-112; *Yörükan*, s.1; *Yapı Kredi*, vr. 1b-2a, 21b. Örnek olması bakımında burada *Gölpınarlı 181*’de yer alan bölümü aynen aktarmak istiyoruz: “[Hamdele ve salveleden sonra] amma ba’d: Ol server-i kâinât ve hulâsâ-i mevcûdât ol şefî-i ümmet ve serheng-i kıyamet ve erkân-ı risâlet an bülbül-i gülîstan-ı hakikat ve an hâce-i dünya ve âhiret sadr-ı suffice-i safâ mâh-ı kubbe-i vefâ muallâ muzekkâ ve mucteba a’ni bihi Hazret-i Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem hazretleri çünküm fenâ şehriden bekâ mülküne nakl itmeli olıcak, hadis-i şerif: el-mu’minûne lâ yemûtûne bel yunkalûne min dâri’l-fenâ ila dâri’l-bekâ, ya’ni Hazret-i Resul sallallahu aleyhi ve sellem buyurur kim, müminler ölmezler fenâdan bekâyâ nakl iderler, hemân bir evden bir eve göçer gibi. Pes ol vakt Emîru’l-mü’minîn esedullahi’l-gâlib Ali bin Ebi Talip kerremallahu vechehu hazretini katına okudu. İtdi: Ya Ali! Kurb-ı Hakk’a muvâsalet karîb olmuştur, ben dünyadan âhirete giderim ve sana bir kaç vasiyet iderim gerekdir kim kabul kılasın, iki cihanda aziz ve muhterem olasın, zîra kim tarikat içinde gerekli nesnelerdir bana Cebrail-i Emin Hazret-i Rabbu’l-âlemînden vahiy ile getirmiştir. İmdi şeriat enbiyânın, tarikat evliyânındır, marifet sülukdur onların yoluna sâlik olup gitmekdir, hakikat vuslat makamıdır, Hakk’la hak olmaktır. Pes bu cevherleri ben sana yâdigâr vireyim, mü’min-i pâk itikad ve ümmet-i hâs olan karındaşlara bu vasiyetler ki lü’lü-i mercandır, her biri bir candır, muhkem saklayıp bu söz-i dürrîni can kulaklarına koyalar, enbiyânın sırrını bilip duyalar, evliyânın erkânına uyalar, mü’min-i pâk itikad olan muhibler rûz-ı mahşerde kıyamet kopacak bizim alem-i sancağımız dibinde bulunup şefaatinizden mahrum kalmayalar İnşâallâhu Teâlâ. Ya Ali! Tâlib-i Hak olup, muhibb-i evliya olan kimesnelere telkin edip bu vasiyetleri diyesin, güçleri yetdiği kadar evliyanın âdâbını ve hem erkânını işteler, bilip öğrenip evliyanın tarikını tutup gireler ve ona göre amel ideler ve dahi her kim bu vasiyetleri dinleyip bununla amel iderse evliyânın tarikına girse, âdâbını saklayıp vasiyet tutarsa ol benim dostumdur, ben ondan hoşnud olurum yazın Hak cemâlin gösteririm ve her kim bu vasiyetleri iştîp tutmazsa evliyanın âdâbını saklayıp bununla amel itmezse ol benim düşmanımdır, didi. Pes ol vakt bu vasiyetnâmeyi Emîru’l-mü’minîn İmam Ali bin Ebi Talip kerremallahu vechehu hazretine teslim eyledi ve nice türlü pend u nasihat edip buna mutabık hadis dahi söyledi: Ene medînetu’l-ilmi ve Aliyyun bâbuha, ya’ni ben ilmin şehriyim ve Ali ol şehrin kapısıdır, didi. Ene ve Aliyyun min nûrin vâhidin, ya’ni ben Ali ile ikimiz bir nurdan halk olmuşuzdur, didi. Ol Esedullahi’l-gâlib Hazret-i Emîru’l-mü’minîn İmam Ali bin Ebi Talip kerremallahu vechehu, Hazret-i Resul sallallahu aleyhi ve selemin mübarek lafz-ı dürer barlarından bu vasiyetleri ve pend u nasihatı kabul idip huzur-ı şerifinde yüz yere urdı. Bir ulu kitab-ı muteber eyledi, her dâim okuyup onunla amel iderdi. Andan İmam Hasan ve İmam Hüseyin ve İmam Zeynelâbidin hazretlerine erişti tâ kim silsile-i nesl-i evlâdi resulden bu vasiyetleri Şeyh Seyyid Safiyuddin hazretine geldi okuyup belledi anınla amel kıldı, “bu ilim şerif ilim imiş,” dedi. Kendine mürid olup iradet geturen tâlplerine telkin iyledi [bu vasiyetname mucebince evliya ilim muhiblerin irşad ederdi bize dahi] onlardan yâdigâr kaldı. Evliyânın Menâkıbı budur, bilesiz ve tâlplere terbiye kılasız ve kurb-ı hakka vâsıl kılasız.” *Gölpınarlı 181*, vr.7a-7b. Not: Parantez içi *Gökçeler* buyruğuna aittir.

⁴⁷ *Yapı Kredi*, vr. 1b-2a, vr.21b.

⁴⁸ “Ey Mü’minlerin emiri! Biz bu dünyadan âhiret sarayına nakl ideriz. Allah emriyle sizlere birkaç vasiyetim vardır didi, tâ kim bizden sona mü’min olanlara ve sana tâbi olanlara bildüresiz didi ve her kim benim vasiyetim tutar ise ben andan hoşnudam ve yarın kıyamet gününde benim şefaatin anadır didi ve Hak Teâlâ cemâlin ana göstere didi ve her talip bu vasiyetleri tutar ise ol benim dostumdır ve her kim bu vasiyetleri tutmaz ise ve şartın yerine getirmezse ol benim düşmanımdır.” *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.56b.

İmdi devr-i evvelde Âdem ve Şit ve İdris peygamber ve karn-ı sâlide Nuh ve Hud peygamber [ve sâlisde Lut ve İbrahim ve İsmail ve İshak ve Yakup peygamber ve karn-ı râbi'de Yusuf ve Eyüp ve beni İsrail zümresinden nebi ve veli gelmiştir. Devr-i hâmistе Musa ve Davud ve Süleyman peygamber] ve karn-ı sâdisde İskender Zu'l-karneyn ve Zekeriya ve Yahya ve İsa peygamberân gelmiştir. Amma karn-ı âhirde Muhammed [ve] Ali gelip ve âhir peygamberân-ı asfiyâ olmuştur. Saadet-i nübüvvet ve hidayet ve velayet ile yeryüzüne teşrif edip yol ve erkân ve dört kapı-kırk makam ve yetmiş iki menzil, kırk bin buyruk ile koymuştur. Ve özlerini teslim edip sırra çekilmiştir. Dünyada bir karar ve muhalled olmayıp cümle enbiya [ve] Muhammed Ali ve on iki imamlar misafir hükmünde gelip geçip dede ve müşidlerin eline dört kapı üzere kırk bin buyruk vermiştir. Muhammed Ali yolunda bu vecih üzere bel bağlayıp ve mürebbi musahib dergâha bu erkân üzere yüzler sürüp ve muhabbetinden eteği eli kesmeyip yaralarına merhem eylemişlerdir.⁴⁹

Burada önemli olan bir husus da şudur ki, Hz. Ali kanalıyla Şeyh Safiuddin'e ulaşmasından sonra, Şeyhin taliplerinden bu vasiyetlere göre yaşamalarını istemiştir.

Şeyh Seyyid Safi rahmetullâhi aleyh hazretleri buyurur; kaçan bir tâlip bu vasiyetleri dinlese, dahi ne demek olur ma'nasın anlasa kendide geturse, evliyanın edebin yerine geturse, ol talip Hakk'ın emn u emânında olup dünya ve âhîret korkularından kurtula, kıyamet gününde bizimle haşr ola, didi. Ve eğer bir tâlip bu vasiyetler okunurken kulak tutup dinlemese ve ma'nasın anlamasa gözü gönü yabanda olsa evliyanın edebin yerine geturmese ol tâlipden Allah bîzâr ve melâikeler bîzâr ve resulullah bîzâr ve cümle enbiya ve evliya bîzâr olur, didi.⁵⁰

1848 tarihli Gökçeler buyruğuna göre, Hz. Muhammed son peygamber, Hz. Ali de şah-ı velâyet olarak yeryüzüne gelip yol, erkân, dört kapı-kırk makam, yetmiş iki menzil ve kırk bin buyruk ortaya koymuşlardır. Muhammed, Ali ve on iki imamlar misafir olarak dünyadan gelip geçmişler ve dede ve müşitlerin ellerine dört kapı üzerine kırk bin buyruk vermişlerdir. Böylece Muhammed Ali yoluna bu Buyruklara göre bel bağlamışlar, mürebbi ve musahip dergâha bu erkân üzere yüz sürmüşlerdir.⁵¹ Aynı Buyruğun daha başında, Şeyh Sadreddin, Şeyh Safi'ye, “pir-i azizim, efendim, sen kâşif-i tarikatsın kereminden beyan eyle bundan sonra evliya talip olup

⁴⁹ Bkz. *Gölpınarlı 181*, vr.57a; 199, vr.145b; *Gökçeler Buyruğu*, s.36–38. Parantez içi ifadeler *Gölpınarlı 199*'da yer almamaktadır.

⁵⁰ *Gölpınarlı 181*, vr.7b; *Gölpınarlı*, 198, vr.15a-15b; *Gölpınarlı 199*, vr.48a-48b'de aynı şekilde geçmekte sadece ilk iki yazmada geçen “Resulullah bîzar” yerine “Muhammed Ali bîzar” ifadesi vardır. Yine Yapı Kredi buyruğuna göre menâkıb okuyanların ve dinleyenlerin Hak dostu oldukları Şeyh Safi'nin sözü olarak verilmiştir. Yapı Kredi, vr.8a.

⁵¹ *Gökçeler*, s.37–39.

buyruk üzere olalar”⁵² demiştir. Yine aynı Buyrukta, “bu Menâkıb-ı Şerîfi okuyan, mürşit olmalı ve müşkili hal etmelidir,”⁵³ denmiştir.

Menâkıb, Şeyh Safi Buyruklarında İmam Cafer-i Sadık’a ve Şeyh Safiyüddin’e nispet edilirken⁵⁴ *İmam Cafer-i Sadık Buyruklarında* ise Safevi etkisi olmadığı için sadece Cafer-i Sadık’a nispet edilmektedir.⁵⁵

Gölpınarlı Buyruklarında Buyruklar ya da diğer adıyla Menâkıb-ı Evliya ile ilgili cümleler:

İmdi evliyânın edebini ve erkânını biz bu kitap içinde yazdık kim muhibb-i evliyâ olan talipler okuyup amel edeler ve her okudukça bu zayıfı hayır duada unutmayalar. Bir kişinin ömrü Nuh peygamber ömrünce olsa bu Menâkıb-ı Şerif’i yazıp tamam edemeyeler. Zira ki evliyânın menâkıbının gayeti ve bâtin ilminin nihâyeti yoktur. Bu denli olduğu dahi taliplere hemen bu irşad içindir. Her şeyhe ve halifeye ve pire lâzım olan oldur ki Cuma geceleri oldukça çerağın uyarup kâdir olduğu denlu Allah rızasıyçun ve Muhammed Ali ve On İki İmam ve çehârde mâ’sum pâklar ve geçmiş pirler ve piş-kadimler ruhu için atası ve anası canı için taam yidure ve taamdan sonra cemaat dağılmadan bu evliyânın menâkıbını okuya. Talipler ve muhibler işiteler, kâdir oldukları denlu edebinden ve erkânından tutup amel edeler. Kişi bilmediğini bilmek lâzımdır. Amma erkân erenleri bu Kitab-ı Menâkıb-ı Şerîfi her kimsenin yanında okumayalar ve değme kişilere vermeyeler ve göstermeyeler, evliyâ muhibleri okuyalar, kâtibin dahi duadan unutmayalar.⁵⁶

Sefer Aytekin’in derlediği İzmir nüshasında Buyruklar ya da yazmadaki orijinal ifadesiyle *Velâyetnâmenin* yazılışı şöyle olmuştur:

Rivayettir ki, bir gün cümle evliyâlar dediler ki, ey azizim hikmetinden aziz nesne yoktur. Ve ol zaman Şâh-ı Velâyet cümle hikmetçileri katına getirdi. Dedi ki: “Sizden bir nice nusha talep ederim ki, hiç hüluslarında galat olmayıp dünyada ve ahrette faideli ola. Ta ki men onlara itibar edip ve onunla amel edeyim. Ve onunla her nesne üzerine zafer bulalar. Ve benden sonra bir yadigâr kala” dedi. Ve cümle hikmet biliciler Şâh-ı Velâyetten bir yıl mühlet istediler. Ve bir yıl içinde bu sözleri cemi mevcut edip adını Velâyetname koydular. Bir kitap ettiler. Üzerini altın ile yazdılar. Bu kitabı Şâh-ı Velâyet katında saklayıp Hak Teâlâ

⁵² *Gökçeler*, s.2.

⁵³ *Gökçeler*, s.4.

⁵⁴ Bkz. *Gölpınarlı* 198, vr. 75b; 181, vr. 7a; *Gökçeler*, 294.

⁵⁵ Sefer Aytekin’in yayınladığı 1891 tarihli bu yazmanın adı *Hâzâ Menâkıb-ı İmam Cafer Sadık kaddesallahu sırrahu’l-aziz* adını taşımaktadır.

⁵⁶ *Gölpınarlı* 199, vr.126b-127a; *Gökçeler*, s.452–453. Bu ifadeler, Hz.Ali’nin “her kişide yedi kale vardır, her bir kalede dört kat baru ve on iki burç vardır, hepsi de edep üzerinedir. Eğer İblis o burçlara varırsa muhakkak ki gönül tahtında karar kılar ve o kişi azab-ı cahime mustahak olur ki sakınmak gerek, bu edepleri tutup İblis’e tabi olmamak gerek,” sözünden sonra kullanılmıştır.

azze, celle ve ala hazretleri huzuruna gelip dediler ki, ya rabbelâlemin ola ki hoş gele dediler.⁵⁷

Eldeki Buyruklara bakıldığında bu eserlerin ortaya çıktığı dönemin 16. yüzyıl olduğu görülecektir. *Şeyh Safi Buyruklarında* “Tarikata Giriş” paralel bir anlatımla sunulmuştur.⁵⁸ Ancak *Gölpınarlı 198*’de konu başlıkları da yer aldığı için ayrıca bir öneme sahip durumdadır. Tarikata giriş bu Buyrukta “İbtida-yı Sâlik Erkân-ı Şah Dehmaz”⁵⁹ başlığı altında işlenmiştir. Bu başlık bize “yolun esaslarının” Şah Tahmasb zamanında (1524–1576) ortaya konduğunu, dolayısıyla Buyrukların da ilk defa onun zamanında ortaya çıktığını göstermektedir.

Yine aynı Buyruklarda “Nesepnâme” adıyla verilen Safevi şeceresinde silsilenin başında Şah Tahmasp’ın zikredilmesi de Buyrukların onun döneminin ürünleri olduğu düşüncesini doğrulamaktadır. İlgili şecere şöyledir:

Şah Dehmaz b. Seyyid Şah İsmail b. Seyyid Şah Haydar b. Seyyid Şah Cüneyd b. Seyyid Şah İbrahim b. Seyyid Kutbuddin b. Seyyid Şeyh Salih b. Seyyid Şeyh Muhammed b. Seyyid Şah Ivaz b. Seyyid Şah Feyruz b. Seyyid Şah Mehdi b. Seyyid Şah Ali b. Seyyid Şah Muhammed b. Seyyid Şah Hüseyin b. Seyyid Ebu’l-Kasım b. Seyyid Şah Sabit b. Seyyid Şah Dâna b. Seyyid Şah Davud b. Seyyid Şah Ahmed b. Seyyid İmam Musa-i Kazım b. İmam Cafer-i Sadık b. İmam Muhammed Bakır b. İmam Zeynelabidin b. İmam Hüseyin b. İmam Ebu Talip Ali el-Murteza kerremallahu vechehu salâvâtullahi aleyhim ecmain.⁶⁰

Buyrukların sahip oldukları döneme göre güncellendikleri de yine Buyruklardan takip edilebilmektedir. Örneğin 17. yüzyıla ait *Yapı Kredi Buyruğunda* tarikata giriş ritüeli anlatıldıktan sonra talibin dua etmesi istenir. Bu duada diğerlerinden farklı olarak On İki İmama da dua edildikten sonra şu ifadeler geçmektedir:

(On İki İmam zikredildikten sonra) huccetu’l-kayyûmu’r-rahmân delîlu’l-burhân kutbu’l-meşâyih Emrî Sultân Şeyh Şehâbeddîn râ ve ervâh-ı Sultân Şeyh Seyyid Cemaleddîn râ ve ervâh-ı Şeyh Zâhid-i Geylânî râ ve ervâh-ı Sultân Şeyh Safî kaddesa’llâhu ve rahmetullâh râ ve ervâh-ı Sultân Şeyh Sadreddîn râ ve ervâh-ı Sultân Şeyh Hoca Ali râ ve ervâh-ı Sultân Şeyh İbrâhîm râ ve ervâh-ı Sultân Şeyh Cüneyd Gâzî râ ve ervâh-ı Sultân Şeyh Hoca Haydar râ ve ervâh-ı Sultân Şah İsmâîl Bahâdırhân râ ve ervâh-ı Sultân Şah Dahmaz Huseyn râ ve ervâh-ı Sultân Şeyh İsmâîl Âdil râ ve ervâh-ı Sultân Şah Muhammed Hudâbende râ ve ervâh-ı

⁵⁷ Aytekin, s.98; Bozkurt, s.150.

⁵⁸ Bkz. *Gölpınarlı 181*, vr. ; 198, vr.58a-61b; 199, vr.76b-78a; *Yapı Kredi*, vr.21b-25a.

⁵⁹ *Gölpınarlı 198*, vr.58a.

⁶⁰ Bkz. *Gölpınarlı 198*, vr.57a; 199, vr.76b; *Gökçeler*, 216–217. Bu Buyruklarda Safevi şeceresinin Şah Tahmasp ile başlıyor olması, elimizdeki yazmaların ilk defa onun döneminde yazıldığını gösterir.

Sultân Şâh Ali Abbâs râ ve ervâh-ı Sultân Şâh Safî râ ve ervâh-ı Sultân-ı mü'minîn ve mü'minât, müslimîn ve müslimât mübârek vakti saâdet ve devâmı devlet ve bakâ-i saltanat Şâh Ali Abbâs Paşa râ evlâd u ervâh-ı meşâyih-ı seccâde-i rasûl mürşid-i kâmil mükemmilillâh Aliyyun Veliyullâh rıdvannullâhi teâlâ aleyhim ecmaîn birahmetike yâ erhame'r-râhimîn.⁶¹

Burada talibin dua etmesi istenen kişiler zikredilirken On İki İmam ve Safevi şahları zikredilmiş ve ruhlarına dua edilmişken “devam-ı devlet ve baka-i saltanat-ı Şah Ali Abbas Paşa” denilerek Şah Ali Abbas’ın saltanatının devamı için dua edilmiştir. Safevi tarihine baktığımızda üç tane Şah Abbas olduğunu görmekteyiz.⁶² Ancak ilgili şecerede saltanatının devamı için dua edilen Şah Ali Abbas, Muhammed Hudabende (1578–1587), I. Şah Abbas (1587–1628) ve Şah Safi (1628–1642)’den sonra zikredilmiştir. Bu da bize Şah Ali Abbas’ın 1642–1667 yıllarında hüküm süren Şah II. Abbas olduğunu göstermektedir. Bu Buyrukta On İki İmama dua edilmesi, bizi Caferiliğin, Safevi toplumunda iyice yerleştiği sonucuna götürmektedir. Nitekim II. Abbas döneminin Safevi tarihindeki özelliği, Şii ulemanın etkisinin en çok görüldüğü dönem olmasıdır.

Gölpınarlı 199’da vr.158b.’de birkaç varak önceden başlayan duanın sonunda şu ifadeler yer almaktadır:

şah-ı evliya hakkıyçun kabul et duamı, ya ilahi! Sensin cümlelerin poşt-ı penâhı hürmeti hakkıyçun ve Erdebil’de yatan Şeyh Seyyid Safi ve Sultan Hatayı padişahın ve sürdükleri yolların ve erkânların, tevhidlerin ve ulu azim cem’iyyetlerinin zevki ve safasının ve cümle tahta geçen evlatlarının ve mürşid-i kâmil Süleyman-ı zaman şahımızın dem-i devleti ve dem-i devranı hürmeti hakkıyçun gerçeğe Hû.⁶³

Yukarıdaki ifadelerde saltanatının ve devrinin devamı istenen “zamanın Süleyman”ı (Süleyman-ı zaman), daha önce *Gölpınarlı 199*’un tanıtıldığı kaynaklar bölümünde de açıklandığı üzere 1667-1694’te tahta oturan ve II. Şah Safi (Şah Safi-i Sâni) olarak da bilinen I. Süleyman’dır.

Burada verilen örnekler dışında Buyrukların içerikleri de genel olarak Şeyh Safiüddin ile oğlu Şeyh Sadreddin arasındaki diyaloglar şeklinde geçtiğinden, Buyruklar ve Safevilik etkisi

⁶¹ Yapı Kredi, vr.24a-24b.

⁶² Bunlar Şah Abbas I (1587–1628), Şah Abbas II (1642–1667) ve Şah Abbas III (1732–1736).

⁶³ *Gölpınarlı 199*, vr.158b. Aynı duanın yine bir Alevî yazma eseri olan *Kitâb-ı Dâr, Kitâb-ı Münâcât-ı Dâr* ya da *Duâ-yı Dâr-ı Mansûr* olarak bilinen ve ölen bir kişinin ardından yapılan uzunca bir duayı içeren eserin elimizdeki nüshalarında burada geçen duanın aynısı yer almaktadır. Bu her iki eserin de aynı dönemde telif edildiğini göstermektedir. Adı geçen eser Diyanet Vakfı tarafından Alevî-Bektaşî Klasikleri Serisi’nin üçüncü kitabı olarak yayımlanmıştır. bkz. *Kitâb-ı Dâr*, Haz. Osman Eğri. (Ankara: TDV, Ankara 2007). Bahsi geçen dua için bkz. *Kitâb-ı Dâr*, Mehmet Dede Tekkeköy Nüshası, vr.28b. Yine aynı eserin transkripsiyonu yapılmış Beden Köyü Nüsha 1.de, “tahta geçen merhumun evladların ve mürşidlerin ol Süleyman zamanında olan şahların demi hakkıyçun” olara geçmektedir. Bkz. *a.g.e.*, s.113 (vr.20a-20b). Beden Köyü Nüsha 2.de ise aynı ifade, “tahta geçen merhum evladlarının mürşid-i kâmil İsmail zaman şahımızın devleti hakkıyçun” şeklinde geçmektedir. Bkz. *a.g.e.*, Beden Köyü Nüsha 2, vr.11b.

şüphesizdir. Ayrıca bugün ülkemizde Alevilerle ilgili yapılan alan çalışmalarında birçok Alevi ocağının Erdebil'e bağlılığını, "Erdebil sofıyan süreği" adıyla andıklarını ve dedelerin kendilerini Erdebil'e bağlı saydıkları görülmektedir.⁶⁴

Şeyh Safi Buyruklarında, Şeyh Safi, Şeyh Sadreddin, Şah Tahmasp ve şiirleriyle Şah Hatayi adı ençok geçen kişilerdir. Örneğin uzunca bir Hatayi şiirinde de "yolun" Şeyh Safi tarafından kurulduğu ve "Hatayi buyruğu" olduğu açık bir şekilde anlatılmaktadır. Aşağıda Kızılbaşlık yolunun esaslarıyla ilgili de manidar bilgiler içeren şiirin bir kısmını veriyoruz.

Evvel ol Allah'ın adı gelupdür
Cümle ibadetlerin beyanı tevhid
Muhammed ile Şah Ali'den kalupdur
Şeyh Sâfi'nin armağanı tevhid

[...]

Her kim Şeyh Sâfi'nin emrini tutmaz
Yüzü kara kalur menzile yetmez
Muhammed Ali ana şefaati itmez
Sufi kardaşların erkânı tevhid

Şah Hatayi tevhid bahr-i ummândır
Tevhid etmeyenler âl-i Mervandır
Şeyh Seyyid Sâfi'den armağandır
Mümin olanın imanı tevhid

Yol oğlu musun sufi? Bu yolu kurdu Sâfi
Bu yola terkenin kalbinde gerek insafı
Kalbi arı gerek sözü duru gerek
Bu yola yakışmağa bir ihlas yarı gerek

[...]

Mana vardı seksane yetdi, Ali özüñ şehid etdi
Erenler bu yolu Şeyh Sâfi doğru getdi
Mana vardı doksana özüñden Hak doğsana
Seni yoldan azdırır uyma sözü noksana

Mana vardı yüze, yüz gören çıkmaz yüze
Bu Hatayi buyruğudur armağan geldi bize⁶⁵

Aynı şekilde Buyruklarda "erkânı koyan kişi" olarak anılan Şah Tahmasp için de övgü dolu ifadelerin geçtiği görülmektedir. Buyruklarda Safevi Nesepnamesi ortak olarak verildikten

⁶⁴ Bkz. Ali Yaman, *Kızılbaş Alevi Ocakları*. ; Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül, "Erdebil Dergâhı'nın Anadolu Aleviliğindeki Yeri ve Erdebil Dergâhı'nda Uygulanan Bazı Dinsel Pratikleri İçeren Bir Risale," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (Güz 2006/39), s.10–11.

⁶⁵ *Gölpınarlı 199*, vr. 158b-161b. Bu 26 dördlükten meydana gelen uzunca şiirin ilk beş dördlüğü yayımlanmış şu Hatayi divanlarında da yer almaktadır. bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Hatayi Divanı-Şah İsmail-i Safevi Hayatı ve Nefesleri*, (İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1956), s.47–48, Şiir no:9; Babek Cavanşir ve Ekber N. Necef, *Şah İsmail Hatâi Külliyyatı*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), s.453–454, Koşmalar no: 1.

sonra⁶⁶ Gölpınarlı 198 nolu buyrukta “*Der Medh-i Şah Dehmaz*” başlığı altında uzunca bir şiirde Şah Tahmasp övgüsü mevcuttur. Şiir şu şekildedir:

Der Medh-i Şah Dehmaz

Zat-ı pâk-ı Mustafa’sın Şah-ı Dehmaz pir-i şah
Hem Aliyye’l-Murteza’sın Şah-ı Dehmaz pir-i şah

Şah Hasan vechinde enversin sen ey zât-ı kadim
Şah Hüseyin-i Kerbela’sın Şah-ı Dehmaz pir-i şah

Ya Ali Zeynelabasin fazl-ı rabbü’l-âlemin
Bakır-ı Hak rehnümasın Şah-ı Dehmaz pir-i şah

Cafer-i Sadık tarikı senden almışdır zuhur
Musa-i Kazım’a rızasın Şah-ı Dehmaz pir-i şah

Ol imam-ı heştumin Şah-ı Horasan nakdisin
Maden-i cudi sehasın Şah-ı Dehmaz pir-i şah

Ol imam-ı Şah Takî’nin bir güzide mazharı
Ya Ali sen la feta’sın Şah-ı Dehmaz pir-i şah

Ayn-ı zatisın Nakî’nin kıblegâh-ı mü’minân
Ayet-i şems-i duha’sın Şah-ı Dehmaz pir-i şah

Ahsen-i takvim sensin askeri sahib-liva
Cavidanısın bakasın şah Şah-ı Dehmaz pir-i şah

Mehdiyi sahib zamansın Hadi-yi ins u melek
Hatmi cümle evliyasın Şah-ı Dehmaz pir-i şah

Nam eyle el-has behram Ya Muhammed Mehdi sen
Hiç fark-ı âl-i abâsın Şah-ı Dehmaz pir-i şah

Bu Bisati bendeye Hakk sensin ey hak rehnüma
Kudret-i sırrı Hüda’sın Şah-ı Dehmaz pir-i şah⁶⁷

Tüm bu açıklamalardan sonra, elimizdeki Buyrukların Safeviler döneminde en erken I. Şah Tahmasp zamanında (1524–1576) üretilmiş metinler olduklarını söyleyebiliriz. Bugün elimizde varolan Buyruklarda, üç Safevi şahının önemli olduğunu görmekteyiz. Yolun ve erkânın kurucusu olarak geçen Şah I. Tahmasp (1524–1576), “saltanatının devamı için” dua edilen Şah II. Abbas (1642–1667) ve Şah II. Safi (Şah Safi-i Sâni) olarak da bilinen I. Süleyman (1667–1694). Bu üç Safevi şahının özelliği İran’da Şah İsmail’le başlayan devleti Şiileştirme politikalarda etkin rol almalarıdır. Zira Şah Tahmasp, babasının başlattığı Şiileştirme programını uygulamaya çalışırken Şah II. Abbas zamanında Şii ulemanın etkisi zirveye çıkmıştır.

⁶⁶ Bkz. *Gölpınarlı 181*, vr.; 198, vr.57a; 199, vr.76b; *Gökçeler*, s.216–217.

⁶⁷ *Gölpınarlı 181*, vr.20b-21a; 198, vr.57a-58a. *Gökçelerde* ise aynı başlıkla aynı şiirin ilk yedi beyti yer almaktadır. bkz. *Gökçeler*, s.217–218.

B. Buyrukların Kaynakları

1. Temel Dini Kaynaklar: Kur'an-ı Kerim ve Hadisler

Buyruklarda konu anlatımlarında sıklıkla ayet-i kerimelere ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sözleri demek olan hadislerle çeşitli şekillerde göndermelerde bulunmaktadır. Buyruklarda en çok kullanılan ayet, sufilerin biat ayeti olarak da adlandırdıkları Fetih Suresi 48/10. ayetidir: “Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.”⁶⁸ Bu ayet çeşitli bağlamlarda kullanılmakla beraber daha çok, “tarikata giriş” töreninde kullanılır. Yola girmek isteyen bir talibe, giriş töreni sonunda söylenerek girdiği yolun önemi, Allah’a biat etmiş gibi olduğu ve verdiği sözden dönmemesi vb. hususlar hatırlatılmış olur.

Bu ayet dışında Buyruklarda, işlenen konuyu temellendirmek için bazen ayet veya ayetlerin tamamı verilmiş bazen de ayetin bir kısmı alınmak suretiyle konu işlenmiştir. Burada örnek olması için Buyruklarda geçen ve çalışma içerisinde gösterilen ayetleri ve hadisleri aşağıda gösteriyoruz. Ayrıca hadis olarak geçen rivayetleri hem Sünni hem de Şii hadis kaynaklarından tarayarak tahriçlerini burada gösteriyoruz.

a.Buyruklarda Kullanılan Ayetler

“Gökleri ve yeri yaratan” (Allah).⁶⁹

“Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; O, hayydir, kayyûmdur.”⁷⁰

“O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O iştir, görür.”⁷¹

“Hani biz meleklere Âdem’e secde edin demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu.”⁷²

“İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkıncırlar. İşte asıl gafiller onlardır.”⁷³

“Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gafildirler.”⁷⁴

⁶⁸ Örnek için bkz. *Gölpınarlı* 198, vr.51a, 60a; 199, vr.77b-78b; *Yapı Kredi*, vr.23b-25a; *Gökçeler*, s.221-224; *Risale-i Şeyh Safî*, vr.16a-16b; *Aytekin*, s.21-24 kontrol; *Aytekin-Alaca*, s.186-188; *Aytekin-Gümüshacıköy*, s.198-200

⁶⁹ En’âm, 6/1; İbrahim, 14/19; Nahl, 16/3; Furkan, 25/59; Ankebût, 29/61; Rûm, 30/22; Lokman, 31/25; Yâsîn, 36/81; Mü’min, 40/57; Zuhurf, 43/9; Teğâbün, 64/3.

⁷⁰ Bakara, 2/255; Âl-i İmrân, 3/2.

⁷¹ Şûrâ, 42/11.

⁷² Bakara, 2/34.

⁷³ A’raf, 7/179.

“Allah’ı çokça zikredin.”⁷⁵

“Biz emaneti, göklere, yerlere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.”⁷⁶

“Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder.”⁷⁷

“Çünkü münafıklar fâsıkların kendileridir.”⁷⁸

“Kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.”⁷⁹

“Onlar: Eğer, doğru sözlü iseniz (söyleyin bakalım) bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? derler?”⁸⁰

“Bilesiniz ki, Allah’ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.”⁸¹

“Onu saçılmış zerreler haline getiririz (değersiz kılarız).”⁸²

“Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi.”⁸³

“Ey Resül! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır.”⁸⁴

“Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan ülûlemre (idarecilere) de itaat edin.”⁸⁵

“Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar.”⁸⁶

“Serinlik ve esenlik ol!”⁸⁷

“Allah’tan yardım ve yakın bir fetih. Müminleri (bunlarla) müjdele.”⁸⁸

“Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”⁸⁹

“Ey Âdemoğulları! Sizden size demedim mi (söz almadım mı)?”⁹⁰

“Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.”⁹¹

“Şüphesiz gizlilikleri hakkıyla bilen ancak sensin.”⁹²

⁷⁴ Rûm, 30/7.

⁷⁵ Ahzâb, 33/41.

⁷⁶ Ahzâb, 33/72.

⁷⁷ Yûsuf, 12/53.

⁷⁸ Tevbe, 9/67.

⁷⁹ Fetih, 48/10.

⁸⁰ Yunus, 10/48; Enbiyâ, 21/38; Neml, 27/71; Secde, 32/28; Yâsîn, 36/48; Mülk, 67/25.

⁸¹ Yûnus, 10/62.

⁸² Furkan, 25/23.

⁸³ Bakara, 2/30.

⁸⁴ Mâide, 5/67.

⁸⁵ Nisâ, 4/59.

⁸⁶ A’raf, 7/22; Tâ hâ, 20/121.

⁸⁷ Enbiyâ, 21/69.

⁸⁸ Saf, 61/13.

⁸⁹ A’raf, 7/172.

⁹⁰ Yâsîn, 36/60. Ayetin tamamı şöyledir: “Ey Âdemoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır, demedim mi?”

⁹¹ Âl-i İmrân, 3/159.

⁹² Mâide, 5/109, 116.

“Samimi bir tevbe ile Allah’a dönün.”⁹³

“Şunu iyi bilin ki, Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever.”⁹⁴

“Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden (antlaşma şartlarına uyan) hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar (bu hükmün) dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Allah (haksızlıktan) sakınanları sever.”⁹⁵

“Oraya giren emniyette olur.”⁹⁶

“Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zâyi etmez.”⁹⁷

“Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir.”⁹⁸

“Onlar zaten ona değer vermemişlerdi.”⁹⁹

“Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve müminlerindir.”¹⁰⁰

“Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!”¹⁰¹

“Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah’tan hoşnut olmuşlardır. Bu söylenenler hep Rabbinden korkan (O’na saygı gösterenler) içindir.”¹⁰²

“Kim Allah’a güvenirse (tevekkül ederse) O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.”¹⁰³

“Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.”¹⁰⁴

“Eğer biz bu Kur’an’ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.”¹⁰⁵

“Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti. Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim,”¹⁰⁶

“Sûra üflendiği zaman artık aralarında akrabalık bağları kalmamıştır; birbirlerini de arayıp sormazlar.”¹⁰⁷

⁹³ Tahrîm, 66/8.

⁹⁴ Bakara, 2/222.

⁹⁵ Tevbe, 9/4.

⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/97.

⁹⁷ Tevbe, 9/120; Hûd, 11/115; Yûsuf, 12/90.

⁹⁸ Bakara, 2/153.

⁹⁹ Yûsuf, 12/20.

¹⁰⁰ Münâfikûn, 63/8.

¹⁰¹ Bakara, 2/201.

¹⁰² Beyyine, 98/8.

¹⁰³ Talak, 65/3.

¹⁰⁴ Kehf, 18/110.

¹⁰⁵ Haşr, 59/21.

¹⁰⁶ A’raf, 7/143.

“Zinaya yaklaşmayın”¹⁰⁸

“De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim, (Şu var ki) bana, ilahınızın, sadece bir ilah olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.”¹⁰⁹

“Gerçekten de bu dosdoğru yoldur”¹¹⁰

“Ey inananlar yürekten tövbe ederek Tanrı’ya dönün ki Tanrı’nız kötülüklerinizi örtsün,...sizi içinden ırmaklar akan cennetlere koysun.”¹¹¹

“Onu yanlarında alıkoymak istedikleri için ucuz bir fiata birkaç dirheme sattılar.”¹¹²

“Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi; babanız İbrahim’in dininde (de böyleydi). Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, O, gerek daha önce (gelmiş kitaplarda), gerekse bunda (Kur’an’da) size “Müslümanlar” adını verdi. Öyle ise namazı kılın; zekâtı verin ve Allah’a sınımsız sarılın. O, sizin mevlânızdır. Ne güzel mevlâdır, ne güzel yardımcısı!”¹¹³

“Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin. Çünkü Allah, muhakkak sabredenlerle beraberdir.”¹¹⁴

“Onlar: Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler.”¹¹⁵

“Kim Allah’tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah’a güvenirse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.”¹¹⁶

“Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş ve kazanç budur.”¹¹⁷

“O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır.”¹¹⁸

“Yâsîn, Hikmet dolu Kur’an hakkı için.”¹¹⁹

“İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz.”¹²⁰

¹⁰⁷ Mü’minûn, 23/101.

¹⁰⁸ İsrâ, 17/32.

¹⁰⁹ Kehf, 18/110.

¹¹⁰ Kur’an’da bu anlamda birçok ayet-i kerime vardır. Örnek için bkz. Âl-i İmrân, 3/51; Zuhruf, 43/64.

¹¹¹ Tahrîm, 66/8.

¹¹² Yusuf, 12/20.

¹¹³ Hac, 22/78.

¹¹⁴ Bakara, 2/153.

¹¹⁵ Münâfikûn 63/8.

¹¹⁶ Talâk, 65/2–3.

¹¹⁷ Mâide, 5/119.

¹¹⁸ Kasas, 28/88.

¹¹⁹ Yâsîn, 36/1–2.

“Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir.”¹²¹

“Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram’a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi.”¹²²

“Sabretmelerine karşılık onlara cenneti ve (cennetteki) ipekleri lütfeder. Orada koltuklara kurulmuş olarak bulunurlar; ne yakıcı sıcak görülür orada, ne de dondurucu soğuk. (Cennet ağaçlarının) gölgeleri, üzerlerine sarkar; kolayca koparılabilen meyveleri istifadelerine sunulur.”¹²³

“O insanlardan etrafında öyle ölümsüz genç nedimler dolaşır ki, onları gördüğünde, etrafa saçılıp dağılmış inciler sanırsın. Ne yana bakarsan bak, (yığınla) nimet ve ulu bir saltanat görürsün. Üzerlerinde yeşil ipekten ince ve kalın elbiseler vardır; gümüş bilezikler takınmışlardır. Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.”¹²⁴

(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”¹²⁵

Buyruklarda ayetlerin çeşitli bağlamlarda tanık olarak getirilmeleri dışında ayrıca bazen Fatiha, âyetü’l-kürsi, üç ihlas, muavvizeteyn (felak ve nas) sureleri şeklinde toplu atıfta da bulunulmuştur.

b. Buyruklarda Hadis Olarak Geçen Rivayetler

“Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.”¹²⁶

“Ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir.”¹²⁷

¹²⁰ Fussilet, 41/53.

¹²¹ Fetih, 48/1–2.

¹²² Fetih, 48/27. Yazmada bu ayetin baş tarafı alınmayıp, ‘inşâallahu âminîne’den itibaren alınmıştır, biz ayetin tamamının mealine yer verdik.

¹²³ İnsan, 76/12–14.

¹²⁴ İnsan, 76/19–21.

¹²⁵ Âl-i İmrân, 3/31.

¹²⁶ Hadisin bu şekildeki versiyonu için bkz. Hurr el-Âmili, *Vesâilu’ş-Şîa*, XVII, s. 76; XXVII, s.34; Meclisi, *Bihâr*, X, s.119; Ebu Mansur Ahmed Tabersi, *el-İhticâc*, I, s.78; Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, I, s.33; Şeyh Saduk, *Emâlî’s-Sâdûk*, s.343 “Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır; şehre gelmek isteyen kapıya gelsin,” şeklindeki versiyonu için ise bkz. Hâkim, *Müstedrek*, III, s.126–127; Şeyh Saduk, *Emâlî’s-Sadûk*, s.561; Şâirî, *Câmiu’l-Ahbâr*, s.14. Tirmizi’de “Ben hikmetin eviyim (dâru’l-hikme), Ali de kapısıdır,” şeklinde bir rivayet vardır. bkz. Tirmizi, *Sünen*, Menâkıb, 19, (3723).

¹²⁷ Hadisin “Ben kimin efendisiysem, Ali de onun efendisidir. Allah’ım ona dost olana dost ol; düşman olana düşman,” versiyonu için bkz. İbn Mace, *Sünen*, xxxx; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, xxxx; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, s.499; Hâkim, *Müstedrek*, xxxx. Hadisin, “Ben kimin efendisiysem, Ali de onun efendisidir. (Ya Ali! Sen benim için Musa’nın yanındaki Harun gibisin, ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir,” şeklindeki versiyonu için ise

“Ben ve Ali bir nurdanız, Ya Ali! Etin etimdir, bedenim bedenimdir, kanın kanımdır, ruhun ruhumdur, sen bendensin ben senden.”¹²⁸

“Ya Ali! Sen benim vasım ve varisimsin.”¹²⁹

“Kim evlatlarım dışından birini şeyh edinirse, şeytanı şeyh edinmiş gibi olur.”¹³⁰

“Küçük cihaddan (gaza) döndük, büyük cihada (gaza) geldik.”¹³¹

“Allahım! Ona dost olana dost, düşman olana düşman ol! Ona yardım edene yardım et, ondan yardımını esirgeyene sen de yardım etme!”¹³²

“Ali, dünya ve ahiret kardeşimdir.”¹³³

“Ya Ali! Âdem peygamber zamanından bu deme gelince cemi enbiyanın evladı kendi sulbünden geldi benim evladım senin sulbünden gelsin.”¹³⁴

“Ya Ali! Sen bana Musa’nın yanındaki Harun gibisin, ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir.”¹³⁵

“Lâ fetâ illa Ali lâ seyfe illa Zülfikar.”¹³⁶

“Müminler ölmezler, fenâ âleminde bekâ âlemine intikal ederler.”¹³⁷

“Kendini bilen rabbini bilir.”¹³⁸

bkz. Tirmizi, *Sünen*, Menâkıb, 19 (3713, 3716, 3730, 3731); İbn Mace, *Sünen*,; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*; Kuleyni, *Kâfi*, VIII, s.106; Muḥaddis en-Nûri, *Mustedrakü'l-Vesâil*, XVIII, s.366; Meclisi, *Bihâr*, V, s.69

¹²⁸ Literatürde, “Ey Ali! Sen bendensin ben sendenim, ruhun benim ruhumdur, tînetin benim tînetimdir,” anlamında bir rivayet mevcuttur. bkz. Şeyh Saduk, *Emâlî's-Sadûk*, s.15. Tirmizi’de, “Ali bendendir, ben Alidenim” şeklinde geçmektedir. bkz. Tirmizi, *Sünen*, Menâkıb, 19 (3719). Bu rivayetin “sen bendensin, ben sendenim” kısmı için bkz. Hâkim, *Müstedrek*, III, s.110–111; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, s.499.

¹²⁹ “Ya Ali, sen benim kardeşim, vasım ve varisimsin, etin etim, kanın kanım, barışın barışım, savaşın savaşım,” şeklindeki versiyonu için bkz.Meclisi, *Bihâr*, XXXVIII, s.247; XCIX (99), s.106; Erbili, *Keşfu'l-Gumme*, I, s.287; Allâme Hilli, *Keşfu'l-Yakîn fî Fedâilî Emîri'l-Mü'minîn*, s.107. (Bundan sonra *Keşfu'l-Yakîn* olarak gösterilecek).

¹³⁰ Böyle bir hadise rastlanmamıştır.

¹³¹ Gazali’nin *İhya*’sında da hadis olarak geçen bu rivayetin devamında büyük cihadın kişinin nefsiyle mücadelesi olduğu söylenmiştir. İbn Hacer, bu sözün İbrahim b. Ayle’ye ait olduğunu söylerken İrakî, senedinin zayıf olduğunu ifade etmiştir. bkz. Aclûni *Keşfu'l-Hafâ*, I, s.424–425.

¹³² Bkz. İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, s.499; Hakim, *Müstedrek*, III, s.110–111; Kuleyni, *el-Kâfi*, I, s.293, 295; Şeyh Saduk, *el-Fakîh*, I, s.229; Şeyh Tûsi, *Tehzîbu'l-Ahkâm fî Şerhi'l-Mukniati li’ş-Şeyhi'l-Müfid*, III, s.119, 120 (Bundan sonra *Tehzîbu'l-Ahkâm* olarak geçecek); Hurr el-Âmilî, *Vesâilu’ş-Şîa*, V, s.286; Meclisi, *Bihâr*, XXI, s.387; XXIV, s.64; XXXVII, s.111. Bu rivayetle ilgili 389 kayda rastladık

¹³³ Bu ifade metinde, “Ali benim tarikatda oğlumdur ve hakikatta karındaşımdır” şeklinde yorumlanmıştır.

¹³⁴ bkz. Şeyh Saduk, *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, IV, s.365 (Bundan sonra *el-Fakîh* olarak referansta bulunacağız); Meclisi, *Bihâr*, LXXIV, s.55; Râdiyuddin Tabersi, *Mekârimu'l-Ahlak*, s.440. Ancak bu kaynaklarda ilgili rivayet şöyle geçmektedir: “Ya Ali, Allah bütün peygamberlerin zürriyetlerini kendi sulplerinden getirmiştir, ancak benim zürriyetimi senin sulbünden getirmiştir. Sen olmasaydın benim zürriyetim olmazdı.”

¹³⁵ Buhari, *Sahih*; Müslim, *Sahih*; Tirmizi, *Sünen*, Menâkıb; İbn Mace, *Sünen*.

¹³⁶ Bazı kaynaklarda, bu sözün Cebrail ya da diğer melekler tarafından “Zülfikar gibi kılıç, Ali gibi yiğit bulunmaz,” şeklinde Uhud savaşında Hz.Ali için söylendiğine dair rivayetler mevcuttur. bkz. Meclisi, *Bihâr*, VIII, s.110; XIX, s.317; XX, s.52; Ebu Mansur Tabersi, *el-İhticâc*, I, s.115; Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, I, s.87; Erbili, *Keşfu'l-Gumme*, I, s.188; Allâme Hilli, *Keşfu'l-Yakîn*, s.57. Aclûni, bu sözün gök melekleri tarafından Bedir savaşında söylendiğini naklederek Ali el-Kârî’nin “eğer doğru olsaydı, tüm sahabe bu duymuş olması gerekir” diyerek reddettiğini, ancak kendisi bunu sadece Resulullah’ın duymuş olup bazı sahabeyle söylemiş olabileceğini söyler. bkz. Aclûni, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 363.

¹³⁷ Hadis kaynaklarında böyle bir rivayete rastlamadık.

“Habibim! Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.”¹³⁹

“Selman bendendir.”¹⁴⁰

“Ahdine vefalı olmayanın dini de yoktur.”¹⁴¹

“Çocuk babasının sırrıdır.”¹⁴²

“Müminin kalbi, Allah’ın evidir.”¹⁴³

“Toplulun efendisi, fakirlerin hizmetçisidir.”¹⁴⁴

“Dünya âhiretin ekinliğidir.”¹⁴⁵

“İnsanlara akılları ölçüsünce konuşun.”¹⁴⁶

“Hayâ imandandır.”¹⁴⁷

“Kanaat bitmez-tükenmez bir hazinedir.”¹⁴⁸

“Bir anlık düşünme, yetmiş yıllık ibadetten değerlidir.”¹⁴⁹

“Benim etime dokunana ateş dokunmaz.”¹⁵⁰

“Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.”¹⁵¹

“Dünya melundur, peşinden koşan aldanmıştır.”¹⁵²

“Dünya bir leştir, peşinden koşanlar köpeklerdir.”¹⁵³

¹³⁸ Bkz. Meclisi, *Bihâr*, II, s.32; İbn Ebu’l-Hadid, *Şerhu Nechci’l-Belâğa*, XX, s.295. İmam Nevevi bu rivayetin sabit olmadığını, İbn Teymiyye ise uydurma olduğunu söylemiştir. Çoğu tasavvufi kitapta hadis olarak geçen bu sözle ilgili Muhyiddin İbn Arabî, bu rivayetle ilgili “bu hadis her ne kadar rivayet yoluyla sahih olmasa da bizim indimizde keşfen sahihtir,” demiştir. bkz. Aclûni, *Keşfu’l-Hafâ*, II, s.262. Ayrıca bu sözün rivayet ilimleri açısından detaylı bir incelemesi için bkz. Yusuf Açık, “‘Nefsini Bilen Rabbini Bilir’ Hadis mi, Kelâm-ı Kibar mı?” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1998/5), s.173–200.

¹³⁹ Tasavvuf çevrelerinde çok meşhur olan bu rivayet uydurmadır. Aclûni, bu rivayetin hadis olmasa da manaca doğru olduğunu söyler. bkz. Aclûni, *Keşfu’l-Hafâ*, II, s.164.

¹⁴⁰ Hadis kaynaklarında “Selman bizdendir, ehl-i beyttendir,” şeklinde geçmektedir. Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, III, s.598; Meclisi, *Bihâr*, X, s.126.

¹⁴¹ bkz. Ebu Cafer Ahmed Tahavi, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, tahkik, Şuayb Arnavut, (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1415/1994), VIII, 389; *Şerhu Nehci’l-Belâğa*, XVIII, s.372.

¹⁴² Bkz. Erbili, *Keşfu’l-Gumme fi Ma’rifeti’l-Eimme*, II, s.65. (Bundan sonra *Keşfu’l-Gumme* olarak geçecek). Bu anlamda “çocuk doğduğu yatağıdır/el-veledü li’l-firâş” hadisi için bkz. Buhari, *Sahih*, Buyu, 3; Ebu Davud, *Sünen*, Talak, 33–34 (2273–2275); Tirmizi, *Sünen*, Rada, 8 (1157).

¹⁴³ Meclisi, *Bihâr*, LV, s.39.

¹⁴⁴ Bu rivayet hadis kaynaklarında “Seyyidu’l-kavmi hâdimuhum-Toplulun efendisi hizmetçisidir” şeklinde geçmektedir. Bkz. Beyheki, *Şuabu’l-İman*, X, s.583; Şeyh Saduk, *el-Fakîh*, IV, s.378.

¹⁴⁵ bkz. Meclisi, *Bihâr*, LXVII, s.225, 352. Sehâvi, Gazali, *İhya’*ya almış olmasına rağmen böyle bir rivayete rastlamadığını söylemiştir. Ali el-Kârî ise, manasının doğru olduğunu söylemiştir. bkz. Aclûni, *Keşfu’l-Hafâ*, I, s.412.

¹⁴⁶ Aclûni, bu rivayetin “insanlarla akılları ölçüsünce konuşmakla emrolunduk,” versiyonunu vererek Deylemi’nin İbn Abbas’tan zayıf bir senedle merfu olarak rivayet ettiğini aktarır. Ayrıca o, Buhari’de Hz. Ali’den mevkuf olarak rivayet edilen, “insanlara bildikleri konuda konuşun, yoksa onların Allah’ı ve elçisini yalanlamasını mı istersiniz?!” hadisine de işaret eder. bkz. Aclûni, *Keşfu’l-Hafâ*, I, s.196.

¹⁴⁷ Buhârî, İman 16, Edeb 77; Müslim, İman 57–59; Meclisi, *Bihâr*, I, s.149.

¹⁴⁸ Aclûni, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 102. Aclûni, kanaatla ilgili rivayetlerin çok olduğunu söyler.

¹⁴⁹ Aclûni, *Keşfu’l-Hafâ*, I, 310’a bak. Seriy Sakatî’nin bir sözü olduğu söylenmiştir.

¹⁵⁰ Men messe cildi len yemessehu’n-nâr

¹⁵¹ Tasavvuf çevrelerinde çok meşhur olan bu söze hadis kaynaklarda rastlayamadık. Bu sözün Bayezid Bistami’ye ait olduğu söylenmektedir.

¹⁵² Tirmizi, *Sünen*, Zühd, 14 (2322)

“İşlerin hayırlısı orta olanıdır.”¹⁵⁴

“Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların emin olduğu kimsedir.”¹⁵⁵

“Yalancı ümmetimden değildir.”¹⁵⁶

“Allah’ın ilk yarattığı benim nurum ve ruhum olmuştur. Allah’ın ilk yarattığı aklım olmuştur ve benden herkesin nefsi, zatu’l-buruc ve ruhlar âlemi yaratılmıştır.”¹⁵⁷

“Kim evlatlarımı küçümserse beni küçümsemiş olur, beni küçümseyen Allah’ı küçümsemiştir ve gideceği yer ebedi cehennem olur. Kim evladına ikramda bulunursa bana ikram etmiş olur, bana ikram eden Allah’a ikram etmiş olur ve ebedi cennetlik olur. Kim hutbe-i duvazdeh imamı sabah okursa akşama kadar on iki bin melek onu korur, akşam okursa sabaha kadar her türlü beladan ve kazadan emin olur, tüm dünya ona düşman olsa bile bir kılına bile zarar gelmez. Her kim beş vakit namazdan sonra hutbe-i duvazdeh imamı okursa hiçbir işinde aciz kalmaz.”¹⁵⁸

2. Tasavvufi Kaynaklar: Safvetu’s-Safa, Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi ve Tarikatnâme

Elyazmalarının da açıkça gösterdiği üzere Buyruklar, Safeviler döneminde kuvvetle muhtemel Şah Tahmasp zamanında ortaya çıkmıştır. Şimdi burada cevaplandırılması gereken sorular şunlardır: Buyruklar telif eserler midir, yani bir bilginin oturup yazdığı eserler midir yoksa başka bir eserden esinlenerek oluşturulmuş metinler midir? Bu sorunun cevabını kesin bir şekilde vermek mümkün görünmemekle birlikte, bize göre doğru olan Buyrukların orijinal telif eser/ler olmayıp tasavvufi bir eser ya da eserlerden esinlenerek yazılmış anonim metinler olduklarıdır. Burada üzerinde durmak istediğimiz üç metin vardır; *Safvetu’s-Safa*, *Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi* ve *Tarikatnâme*.

a. Safvetu’s-Safa ve Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi

Çalışmada kullandığımız Buyruk nüshalarının ismi *Menâkıb-ı Şeyh Safi*, *Risâle-i Şeyh Safi* vb. olduğu gibi ayrıca yukarıda çeşitli Buyruklardan verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere,

¹⁵³ Bkz. Meclisi, *Bihâr*, LXXXIV, s.288; Âmidî, *Gureru’l-Hikem ve Dureru’l-Kelim*, s.137; Cafer Sadık, *Misbâhu’ş-Şeria ve Miftâhu’l-Hakika*, s.137. Aclûni, bu rivayetin manaca doğru olsa da bir hadis olmadığını söyler. bkz. Aclûni, *Keşfu’l-Hafâ*, I, s.409.

¹⁵⁴ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VIII, s.246; Kuleyni, *el-Usûl mine’l-Kâfi*, VI, s.540 (Bundan sonra el-Kâfi olarak göstereceğiz); Hurr el-Âmili, *Vesâilu’ş-Şîa*, XI, s.473; Meclisi, *Bihâr*, XLVIII, s.102, 104, 176; Şeyh Müfid, *el-İrşâd fî Ma’rifeti Hüccetillahi ale’l-İbâd*, II, s.234.

¹⁵⁵ Bkz. Buhari, *Sahih*; Müslim, *Sahih*; Tirmizi, *Sünen*.

¹⁵⁶ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.17a-17b.

¹⁵⁷ Aclûni, *Keşfu’l-Hafâ*, I, s.265–266; Şeybi, *el-Anâsır*, s. 480 (*Tarâiku’l-Hakâik*, 1/43’dan).

¹⁵⁸ Bu rivayetlerin hiç birini hadis kaynaklarında bulamadık.

bizzat el yazmalarında *Şeyh Safi Menâkıbı*, *Menâkıb-ı Şerif*, “*Şeyh Safi Menâkıbında* şöyle buyurdu,” *Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sadık*, *Menâkıb-ı Evliya* vb. isimler sıklıkla geçmektedir. Buyruklarda Menâkıb-ı Şerif okumanın önemi, okuyan taliplerin Hak dostu oldukları, okumayanların ise Yezid oldukları vb. ifadeler de geçmekte Buyrukların diğer bir ifadeyle Menâkıbın önemi vurgulanmaktadır. Biz bu ifadelerden hareketle Buyrukların orijinalinin *Menâkıb-ı Şeyh Safi* adlı eser ya da eserlere dayandığını düşünmekteyiz. Literatüre baktığımızda karşımıza Şeyh Safiyüddin’in Menâkıbı olarak karşımıza 14. yüzyılda Farsça yazılmış *Safvetu’s-Safa*¹⁵⁹ ve bu eserin dördüncü bölümünün Türkçe’ye çevrilmiş hâli olan *Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi*¹⁶⁰ çıkmaktadır.

Safvetu’s-Safa, Şeyh Safiyüddin’in menakıbı hüviyetinde olup Şeyh Sadreddin (ö.794/1392) tarafından İbn Bezzaz adıyla bilinen müridi Derviş Tevekkülü b. İsmail b. Hacı Erdebili’ye yazdırılmıştır. İbn Bezzaz tarafından 759/1358 yılında yazımı tamamlanan bu eser bir mukaddime ve on iki bölümden meydana gelmektedir. Şeyh Safi’nin şeyhi İbrahim Zahid Gilani’yle (ö.1300) tanışması dâhil tüm hayat hikâyesini, kerametlerini, öğrencilerini, mezhebini, çeşitli ayet ve hadislerle ilgili görüşlerini vb. konuları menâkıbnâme geleneğine uygun olarak anlatmaktadır. Bu hacimli eser daha sonra Şah Tahmasp’ın (ö.984/1576)’ın isteği üzerine Ebu’l-Feth el-Hüseyni (ö.977/1569) tarafından bir takım değişikliklere (tashih ve tenkih) maruz kalmıştır. Bu değişiklikler daha önce geçtiği üzere Şeyh Safi’nin Sünni-Şafii çizgide olduğunu gösteren ifadelerin kaldırılarak yerine onun İsna-Aşeri (Caferi) olduğunu gösteren cümlelerin konması şeklinde olmuştur.¹⁶¹

Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi ise *Safvetu’s-Safa*’nın dördüncü bölümü olan “Kelîmât ve Tahkîkât”ın Farsça’dan Türkçe’ye çevirisidir.¹⁶²

¹⁵⁹ Keşfu’z-Zunûn’da, *Menâkıbu’s-Şeyh Safi* olarak *Safvetu’s-Safa* ve *Muḥṣifu’l-Kulûb* isimleri geçmektedir. bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Funûn*, II, s.1842.

¹⁶⁰ *Safvetu’s-Safa*’nın bir bölümünün Türkçe’ye çevirisi olan bu eserin ulaşabildiğimiz nüshaları şunlardır: a. *Kitâb-ı Menâkıb-ı Sultan-ı Evliya Sultan Şeyh Safi kaddesallahu sırrahu*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir Bölümü no:465, İstinsah tarihi 968/1560, 108 vr. b. Süleymaniye Kütüphanesi, H.Mahmud Efendi Bölümü no:2642, 153 yaprak. c. Süleymaniye Kütüphanesi, H.Mahmud Efendi Bölümü, no: 6491. Müstensihî: Bo(u)ztafani Şeyh Turabi Semsuddin Hacı Dede tarik-i Naksibendi Mustafa Efendizade, İstinsah tarihi: 1254/1838, 121 vr. d. *Hâzâ’l-Kitâbu’l-Makâlât el-Meşhûr bi’l-Menâkıb Hazret-i Kutbu’l-Evliyâ Hâdi’l-Asfiyâ Şeyhu’l-Muhakkikîn ve Murşidu’l-Kâmilîn ve Pişvâ-yı Ehli’l-Yakîn ve Habîbu Rabbi’l-Âlemîn Sultan Şeyh Safiyüddin kaddesallahu sırrahu’l-aziz*, Üsküdar Hacı Selimağa Kütüphanesi, Kemankes Bölümü no: 247, İstinsah tarihi: Rebiulahir 966/1559, 137 vr. e. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankes Bölümü, no: 412, Müstensihî: Osman b. Mustafa. İstinsah tarihi: 1028/1618, 140 vr. f. *Tezkire-i Şeyh Safiyüddin*, İran Kitâbhâne-i Âsitân-ı Kuds Kitaplığı, İstinsah tarihi: 1145/1732 öncesi, 145 vr. g. *Menâkıb-ı Şeyh Safiyeddin*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Gaziantep Koleksiyonu no: 27 HK 233, t.y., 87 vr.

¹⁶¹ *Safvetu’s-Safa*’nın uğradığı tahrifle ilgili ayrıntılı incelemeyi Şah Tahmasp öncesine ve sonrasına ait nüshaları karşılaştırarak inceleyen Ahmed Kesrevi ve Zeki Velidi Togan yapmıştır. bkz. Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tebâreş*; Zeki Velidi Togan, “Sur l’Origine des Safavides” *Mélanges Louis Massignon*, 345–357.

¹⁶² *Terceme-i Menâkıb*’ın *Safvetu’s-Safa*’nın dördüncü bölümünün çevirisi olduğunu tespit etmemizin ilginç bir hikâyesi var. Çalışmamıza başlamadan önce *Safvetu’s-Safa*’nın Şeyh Safi’nin menâkıbı olduğunu biliyorduk. Bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümü no.3099’daki nüshasını, Şah İbrahim Veli Ocağı dedelerinden Ali

Şimdi buraya kadar söylediklerimizi biraz daha açarak konuya nüfuz edelim. Önce *Safvetu's-Safa*'nın dördüncü bölümünü aktaralım, ardından *Terceme-i Menâkıb*'in girişinde mütercimın ifadelerine yer verelim.

Safvetu's-Safa'nın dördüncü babı şöyledir:

[*Safvetu's-Safa*'nın] Dördüncü babı onun [Şeyh Safiyüddin'in] Kelimâtı ve Tahkîkâtı hakkındadır. Altı fasıl üzere mürettepdır. Birinci fasıl, buyrulan Allah kelamının ayetleriyle ilgili tahkîkât ki iki kısma münkasımdır; birinci kısım konuyla ilgili soru ve cevaplarla ilgilidir, ikinci kısım mutlak olarak atvar hakkında buyrulan ayât-ı kelâm-ı mecîd hakkındadır. İkinci fasıl, Hz. Peygamber'in buyurduğu hadislerinden bir orduyla ilgili olanın tahkiki ve ona sorulan bazı sorularla ilgilidir. Üçüncü fasıl, meşâyihın kelimât, elfâz ve ibâratıyla ilgili tahkik hakkındadır. Dördüncü fasıl, âyetlerle ilgili tahkiktir. Beşinci fasıl, hayvanat ve diğerleriyle ilgili ortaya çıkan kerametleri ve zevâciyla ilgili kelimât. Altıncı fasıl, bazı mensur kelimeler hakkındadır.¹⁶³

Terceme-i Menâkıb'in girişinde mütercim, çevirdiği kitabın evliyalar kutbu, mürşid-i kâmil Şeyh Safiyüddin'in Menâkıb adıyla meşhur *Kitab-ı Makâlât*'ı olduğunu ve dostlarının isteği üzerine bu kitabı Farsça'dan Türkçe'ye çevirdiğini söylemektedir. Mütercim, ardından kitabın Şeyh Safi'nin kelimatından ve tahkiklerinden olan babdır ki altı fasıl üzere tertip edilmiştir diyerek devam etmektedir.

Hâzâ'l-kitâbu'l-makâlâtı'l-meşhûru bi'l-Menâkıbı Hazret-i Kutbu'l-Evliyâ ve Hâdî'l-Asfiyâ Şeyhu'l-Muhakkikîn ve Mürşidu'l-Kâmilîn ve Pişvâ-yı ehli'l-yakîn ve habîbu rabbi'l-âlemîn Sultân Şeyh Safiyu'd-din kaddese'llâhu sırrahu'l-azîz. Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm ve bihi nestaîn. Şükr-i sipas-ı bî-hadd şol pâdişahlar pâdişâhına olsun ki, envâ-ı kâyinâtı halk itdi ve sena-yı bî-add ol lem-yezel'e olsun ki esnâf-ı mahlûkâtı âlem-i ademden âlem-i vücûda geturdi. Ve çoh çoh şükürler şol pâdişâha olsun ki sayir mahlûkât ortasında zât-ı insânı tahsîs itdi. Ve çoh çoh salavât ve selâm ol seyyid-i kâyinâta ve hulâsa-i mevcûdâta olsun ki Muhammed Mustafa'dır, şerâyi'-i ahkâm-ı İslâm'ı beyân itmek içün ve dinini muhkem kılmağ içün ve dahi âline ve evlâdına olsun ki tayyibler ve tâhirlerdir. [...]. Ammâ ba'd: Bu zaîf nahîf fakîrden ba'zı ashablar iltimâs itdiler ki,

Akın kendi soyuyla ilgili araştırmalarında kullanmak üzere daha önce Süleymaniye'den temin etmiş ve o zaman bir kopyasını Avusturya'dan bize göndererek eserin içeriğiyle ilgili bir değerlendirmede bulunmamızı istemişti. Bu arka plân bilgisiyle Nisan 2004'te yazma kütüphanelerinde çalışmak için gittiğimiz İstanbul'da Üsküdar Hacı Selimağa Kütüphanesi Kemankeş bölümü no. 247 ve 412'de rastladığımız *Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi* adlı eserin ilgili nüshalarını incelediğimizde, bu eserin *Safvetu's-Safa*'nın dördüncü bölümünün çevirisi olduğunu anladık. Burada bilvesile Sayın Ali Akın Dedeye, erken bir dönemde *Safvetu's-Safa*'yı incelememe vesile olduğu için teşekkür etmek istiyorum.

¹⁶³ İbn Bezzaz, *Safvetu's-Safa*, (Süleymaniye Ktp. Ayasofya 3099), vr.3b.

Sultânu'l-Evliyâ, Burhânu'l-Etkiyâ Sultân Şâh Safiyüddîn kaddese'llâhu sırrahu'l-azîzin, Menâkıbı kim lisân-ı Fârsi üzerine te'lîf itmişlerdi, ânı tercüme idem Türkî'ye döndürem ve teshîl idem tâ ki fayidesi âm ola ve bende-i zaîf dahi anların hâcetleri bitsun deyub bu işe teveccüh-i iltizâm gösterdim tâ ki Menâkıbı teshîl idem ve ba'zı ebyât ki şerhi yohdır, anların ibaretlerini teveccüh idem ve ulemâ-yı zâhirinin sözlerini münâsebet ile nakl idem inşâallâhu teâlâ. Ammâ ümiddir ki her kim sulehâdan ve saliklerden bu fakîre mecâlis-i şerîflerinden bu kemîneyi dua-yı hayırdan unutmayalar. Bab-ı Sultan Şah Safiyüddîn kaddese'llâhu sırrahu'l-azizin kelimâtından ve tahkîklerindendir. Bu bab mürettebdir âltı fasl üzerine. Evvel; kelâm-ı kadîmin âyetlerinin tahkîklerindedir ki, Şeyh buyurmuşdır ve ol dahi iki kısımdır. Evvel oldur ki sualde ve cevabda ola.¹⁶⁴

Yukarıda yapılan alıntılar, *Terceme-i Menâkıb*'ın *Safvetu's-Safa*'nın dördüncü bölümünün çevirisi olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak içerik karşılaştırması yapıldığında çevirinin tam bir çeviri olmadığı ve bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Fakat burada konu dışına çıkmamak için bu iki eserin içerik karşılaştırmasına girmeyeceğiz. Burada bizi ilgilendiren bu eserlerin, Buyrukların ortaya çıkmasında esin kaynağı olduklarıdır.

b. Tarikatnâme

Tarikatnâme, Eşrefoğlu Rumi'nin (ö.874/1469) tarikat müritleri için hazırlanmış bir eseridir. Alevi ve Bektaşilerce çok sevilen Eşrefoğlu Rumi'nin tam adı Abdullah Rumi b. Seyyid Ahmed Eşref b. Seyyid Muhammed Suyufi'dir. Eşrefoğlu, Eşrefzâde, Eşref-i Rumi, Abdullah İzniki ve Abdullah-ı Rumi adlarıyla da bilinmektedir. İznik doğumlu olan Eşrefoğlu Rumi, tasavvuf yolunda önce Hacı Bayram Veli'ye on bir yıl hizmet etmiş onun damadı ve Bayramiye tarikatının İznik halifesi olmuştur. Ardından şeyhi onu, seyr-i sülukunu tamamlaması için Suriye-Hama'ya Abdülkadir Geylani'nin (ö.561/1166) beşinci göbekten torunu Hüseyin Hamevi'nin yanına göndermiştir. Daha yaşarken büyük bir veli olarak kabul gören Eşrefoğlu, Hama'dan İznik'e dönerek Eşrefiyye'nin temelini atmıştır. Eşrefiyye, kimilerine göre Bayramiyye ve Kadiriyye tarikatlarının birleşmesinden ortaya çıkan bir tarikat iken kimilerine göre de Kadiriye tarikatının Anadolu'daki bir koludur. Abdülkadir Geylani'den sonra Kadiriliğin ikinci piri sayılan

¹⁶⁴ *Terceme-i Menâkıb-ı Şeyh Safi*, (Üsküdar Hacı Selimağa Kütüphanesi Kemankes 247), vr.1b-2b.

Eşrefoğlu'nun Türklerin tasavvufi ahlakı benimsemelerinde önemli rol oynamış *Müzekki'n-Nüfûs*, *Tarikatnâme* adlı iki kitabıyla şiirlerinin yer aldığı *Divan* adlı bir eseri vardır.¹⁶⁵

Eşrefoğlu'nun *Tarikatnâme* adlı eseri, tarikat müritlerine edep erkân öğretmek için kaleme alınmıştır. Şeyh-mürît ilişkileri, bir sufide bulunması gereken özellikler, bir şeyh tutmanın önemi, nefsi terbiye etme yolları, tevbenin önemi, şariat-tarikat-hakikat kardeşliği, zikrin önemi, abdest almanın ve namaz kılmanın önemi, dervişliğin alâmeti olan tac ve hırkanın önemi gibi konulardan bahsedilir.¹⁶⁶ *Tarikatnâme*'nin en önemli özelliği Hz. Ali ve ehl-i beyti sevmenin önemiyle ilgili çok fazla bilginin yer almasıdır. Bu eserin Buyruklara esin kaynağı olduğu nokta belki de burasıdır. Şimdi *Tarikatnâme* ile Buyruklarda paralel anlatılan konulardan birkaç örnek verelim.

Eşrefoğlu, dört halifeyi övücü ifadelerle anarken Hz. Ali'yi uzunca anlatmış, bu meyanda “Ben ilmin şehriyim Ali kapısıdır” hadisini zikrettikten sonra Buyruklarla paralel bir şekilde “lahmuke lahmi” olayını anlatmıştır. Buna göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi kendine kardeş edinmiş ve ona “etin etimdir, bedenim bedenimdir, kanın kanımdır, ruhun ruhumdur,” “senin ile benim aramda kimse yoktur” demiştir. Mümin olan ashab bunu işitince “âmenna ve saddeknâ” demişler; münkirler ise gömleği görmek istemişlerdir. Gömleğe baktıklarında başı iki, gövdeyi bir görmüşlerdir. Yani bir gömlekten iki baş göstermişlerdir. Hariciler, bu sözden maksadın akrabalık olduğunu söylemişler; “bedenin bedenimdir” amcaoğlu olduğu içindir, “etin etimdir ve kanın kanımdır” ifadesi Fatıma ve Hasan-Hüseyin'den dolayıdır, “ruhun ruhumdur” ise tüm ruhlar Hz. Resul'un ruhundan olduğu içindir diye açıklama yapmışlardır.¹⁶⁷

Eşrefoğlu, dört halifeyi sevmenin öneminden bahsederken, bu dört kişiden birinin fazla sevilmesinde bir sakınca olmadığını; ancak Hariciler ve Rafiziler gibi birini sevip diğerlerine sövmenin doğru olmadığını ve böyle yapanların münafık olacağını söyler. Ardından dervişlere, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı sevmelerini, ancak meşayih silsilesi sadece Hz. Ali'ye çıktığı için en çok Hz. Ali'yi sevmeleri gerektiğini söyler.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Bkz. A.N.Pekolcay-Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî,” *DİA*, XI, 480–482; Mustafa Kara, “Eşrefiyye,” *DİA*, XI, 477–479.

¹⁶⁶ Eşrefoğlu'nun *Tarikatnâme*'si ile ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla iki çalışma yapılmıştır. bkz. Esra Keskinkılıç, *Eşrefoğlu Rumi Tarikatnâme*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996); Güner Oymak, *Eşrefoğlu Abdullah, Tarikatnâme*. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999). Bu çalışmalardan birincisi daha sonra yayımlanmıştır. Bkz. Eşrefoğlu Rumi, *Tarikatnâme*, haz. Esra Keskinkılıç, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002). Her iki araştırmacının da ulaşabildikleri *Tarikatnâme* nüshaları geç sayılabilecek bir döneme (19. Yüzyıl) aittir. *Tarikatnâme*'den yapacağımız alıntılar Keskinkılıç'ın yararlandığı İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 441 nolu yazmaya göredir.

¹⁶⁷ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.11b-12a. Eşrefoğlu, burada Muhyiddin İbn Arabi'nin “kadim ruh Muhammed ile Ali'nindir, evvel hazret-i Resul'ün ruhu yaratıldı, ardınca Ali'nin ki” sözünü söylediğini ifade eder.

¹⁶⁸ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.17a-17b. Dört halifenin mümeyyiz vasıflarıyla övgüleri için bkz. vr.11a-11b. Eşrefoğlu'nun Hz. Ali'yi ve ailesini fazla sevmesi kendi ifadelerine bakılacak olursa, Hz. Ali'nin Şah-ı Velâyet olmasından kaynaklanmaktadır.

Eşrefoğlu, Hz. Muhammed'in soyundan bahsettiği müstakil bir bölümde de on iki imamlardan ve on dört masumdan da bahseder. Eşrefoğlu on dört masumun bilinmesi gerektiğini söyleyerek bunların Hz. Peygamber'in erken yaşta vefat eden çocukları, Hz. Ali'nin oğlu Muhsin ve Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit düşen çocukları olduğunu ifade eder. Ayrıca o, ehl-i beyte zulmeden Yezid ve Mervan'dan "lain/mel'un" diye bahseder.¹⁶⁹

Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye halka zikrini öğretmesinin anlatıldığı bölümde sufilikten de bahsedilmiştir. Burada sufi ve derviş olanın Muhammed ve Ali deminden olması, duvazdeh imamı, cehardeh masumu bilmesi, tevella ve teberrâ etmesi gerektiği söylenir.¹⁷⁰ Yine dervişlikte tac ve hırka giymenin anlatıldığı bölümde, tac ve hırkanın Hz. Peygamber'in sünneti olduğu ve ondan Hz. Ali'ye kaldığı söylenmiştir. Tacın terklerinin sayısının farklı olduğu ve her birinin bir anlamı olduğu söylenir. Hz. Muhammed'e inen tacın terkinin tek mi çift mi olduğu bilinmemekle birlikte altı yöne işareten altılı terk, On İki İmama işareten on iki terkli tac giydiği ifade edilir.¹⁷¹

Tarikatnâme'de dervişlikte insafın Cebrail'den kaldığı anlatılırken aynı olay Buyruklarda tarik çalmanın Cebrail'den kalmasıyla ilgili olarak anlatılır. Cebrail, Hz. Peygamber'e gelip selam verdiğinde peygamberimiz sadece dizleri üzerine durup selamını almış; Hz. Ali geldiğinde ise ayağa kalkıp izzet edermiş. Bu konuda sıkıntıya giren Cebrail'e peygamberimiz, kendisi yaratıldığında doğuda ve batıda gördüğü iki yıldızdan birinin kendi ruhu diğerinin ise Hz. Ali'nin ruhu olduğunu söylemiştir. Sonuçta Cebrail'in sıkıntısını Hz. Ali halleder ve Cebrail de insafa gelir.¹⁷² *Tarikatnâme*'de Alevi-Bektaşî kültüründe yaygın olarak bilinen Hz. Ali'nin kendi cenazesini götürmesi olayı da anlatılmaktadır.¹⁷³

c. Fütüvvetnâmeler

Kelime anlamı gençlik, kahramanlık, cömertlik anlamına gelen ve aslı sufiliğe dayanan fütüvvet, terim olarak Allah'ın emirlerini muhafaza, Resulullah'ın sünnetine uymak ve Allah dostlarıyla sohbet etmek anlamına gelir.¹⁷⁴ Fütüvveti, ele geçen bir şeyi tercihen başkalarının

¹⁶⁹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.17b-20b.

¹⁷⁰ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.69b-73a.

¹⁷¹ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.75a-75b. Devamında, tac ve hırka kelimelerini meydana getiren harflerin simgesel anlamları üzerinde durulur. Buna göre, tac kelimesi üç harften meydana gelip "te" harfi tamamlık "elif" harfi doğruluk ve "cim" harfi cemal anlamına gelmektedir. Keza hırka kelimesi de üç harften meydana gelip "ha" hilkat, "ra" riyazet ve iradet, "kaf" kadirlik anlamına gelmektedir. bkz. 76a.

¹⁷² Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.12b-13a. Buyruklarda ise bu anlatımın benzeri Cebrail'in kibirlenmesiyle ilgili anlatılır.

¹⁷³ Bkz. Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.13a-16b. Hz. Ali, öleceğinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e "beni kefeleyip tabutuma koyun, yüzü örtülü bir Arap gelecek, namazımı kılacak, tabutumu alıp götürecektir, sakın karışmayın" der. Ertesi gün tabutu gelen yüzü peçeliye verirler, ancak meraktan adamın peşinden giderler, bakarlar ki yüzü örtülü adam babaları Hz. Ali'dir. Onlara tekrar namazını kıldırır ve bulundukları yere gömmelerini ister.

¹⁷⁴ Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), s.1. (Bundan sonra *Fütüvvetnâmelere Göre* adıyla gösterilecek).

istifadesine sunmak, ele geçmeyen bir şey için ise şükretmek olarak tanımlayan İmam Cafer Sadık, fütüvvet ile ilgili ilk söz söyleyen kişidir.¹⁷⁵

Fütüvvetnâmeler, İslam dünyasında II/VIII. yüzyılda tasavvufi bir terim olarak ortaya çıkan, ancak VII/XIII. Yüzyıldan itibaren toplumsal, ekonomik ve siyasi açılımları bulunan bir yapıya dönüşen Fütüvvet anlayışının bir yansıması olarak kültürümüze girmiş eserlerdir. Fütüvvet teşkilatının gelişimine paralel olarak *Sufi Fütüvvetnâmeleri*, *Fütüvvet Teşkilatı Fütüvvetnâmeleri* ve *Ahi Loncaları Fütüvvetnâmeleri* olmak üzere üç fütüvvetnâme türü mevcuttur. Anadolu'da ortaya çıkan fütüvvetnâmeler, ahiliğin âdâp, töre ve kaidelerini didaktik bir metotla açıklayan, teşkilat mensuplarının el kitapları olarak XIII-XVI. yüzyıl Anadolusunun dinî ve kültürel tarihi için önemli bilgiler ihtiva eden kaynaklardır. Abbasi halifesi Nâsır-lidinillah'ın (1180–1225) fütüvvet teşkilatını kendisine bağlayarak resmileştirmesi ve mensubu olduğu İmamiye mezhebine göre şekillendirmesi ve yine Ahilik içinde yazılan fütüvvetnâmelerin de 'Ali gibi yiğit, Zülfikar gibi kılıç bulunmaz=Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zulfikâr' sözünün rehberliğinde fütüvvetin başı olarak Hz. Ali'yi göstermeleri, başlangıçta Sünni temelli olan fütüvvet anlayışının Şii eğilimler göstermesine yol açmıştır.¹⁷⁶

Fütüvvet ehlinin meslek loncaları olarak örgütlenmeleri sonraları kemer (şedd) kuşanmaları, şalvar giymeleri, tuzlu su içmeleri, her sanatın bir piri olduğuna inanmaları vb. törensel bir takım araçlar ortaya çıkmıştır.¹⁷⁷ İslam dünyasında ilk fütüvvetnâme Ebu Abdurrahman es-Sülemi'ye (ö.412/1020) ait *Kitâbu'l-Fütüvve* adlı eserdir. Bu eserde Sülemi, fütüvvet ahlakının ilkelerini sıralamış ve her ahlaki ilkeyi bir hadis veya bir mutasavvıf sözüyle açıklamıştır.

Anadolu'da en yaygın ve adâp-erkân bakımından en geniş fütüvvetnâme Razavi fütüvvetnâmesidir. Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâeddin Hüseyini Razavi'ye (ö.931/1524'ten sonra) ait olan bu eser *Miftâhu'd-Dekâyık fi Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâyık* adını taşımasına rağmen fütüvvet ehli arasında *Fütüvvetnâme-yi Kebir* adıyla bilinir. En erken nüshası 931/1524 tarihine ait olan bu eser, daha sonra yazılan pek çok fütüvvetnâmeye kaynaklık teşkil etmiştir.¹⁷⁸

Anadolu'da en yaygın olan bu Razavi fütüvvetnâmesinde, Razavi'nin ifadesiyle fütüvvetdârlar arasında söylenen ve işlenen erkân kaleme alınmıştır. Tövbe almak, yol atası ve yol

¹⁷⁵Er-Risâletü'l-Kuşeyriyye, 478'i göster. İbn Kayyim el-Cevziyye, fütüvvetten ilk defa İmam Cafer Sadık'ın bahsettiğini söyler.

¹⁷⁶ Bkz. Süleyman Uludağ, "Fütüvvet," *DİA*, XII, s.259–261; Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvetnâme," *DİA*, XII, s.264–265; Mehmet Saffet Sarıkaya, *Fütüvvetnâmelere Göre*, s.1–2; aynı yazar, "Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık'a Dair Bir İnceleme", *HBVAD*, (Güz 2006/40), s.105–106.

¹⁷⁷ Örneğin Abbasi halifesi Nâsır li-dinillah, fütüvvet teşkilatını kendisine bağladığında örgütün şalvarını giyerek *seyyidu'l-fityân/yiğitlerin başı* olmuştu. Bkz. Süleyman Ateş, *Tasavvufta Fütüvvet*, (Ankara: AÜİF Yayınları, 1977), s.4.

¹⁷⁸ Sarıkaya, *Fütüvvetnâmelere Göre*, s.8.

kardeşi edinmek, şedd kuşanmak, şeddin şartları, erkânı, şakirdi revan etmek, helvayı cefnenin senedi, erkânı, pişirilmesi, paylaştırılması, bir şehirden diğer şehre götürülmesi ve mahfil ehlinin birbirinden hak talep etmesi gibi konular işlenir. Ayrıca, fütüvvetin kısımları, dereceleri, fütüvvete alınmayan kimseler ve fütüvvetten düşüren haller, fütüvvet ehlinin vasıfları, fütüvvet sahibi peygamberler ve Hz. Ali'nin kemer (şedd) kuşanması, lahmuke lahmi vb. olaylar Gadir-i Hum olayına paralel anlatılır. Eser, soru-cevap bölümüyle bitirilir.¹⁷⁹

Çalışma içinde yeri geldikçe işaret edileceği üzere, Buyruklarda geçen traş erkânı, Hz. Ali'ye kemer bağlanması, helvayı cefnenin hikâyesi, talibin yol içinde bilmesi gerekenler, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin bir gömlekten baş göstermeleri (lahmuke lahmi anlayışı), tevellâ ve teberrâ anlayışı, on dört masum-ı pak, on yedi kemerbeste vb. konular fütüvvetnâmelerle büyük benzerlik göstermektedir.

3. Hurûfî Metinleri

Hurûfilik, Fazlullah Esterabâdi (ö.796/1394) tarafından kurulmuş, harflerin kutsallığına ve her bir harfin bir sayısal değeri olduğu anlayışına dayanan batını bir yaklaşımdır. İslam dünyasında harflerin kutsallığı düşüncesi daha önce Hallâc-ı Mansur (ö.309/922), İbn Arabi (ö.638/1240) vb. de görülmekle beraber Fazlullah tarafından sistemli bir yapıya kavuşmuştur. Hurûfiliğe göre Arapça'da 28, Farsça ise 32 harf vardır. Bu sistemde bütün evren ve varlıklar, insanın yüzünde doğuştan gelen yedi siyah hat vardır; iki kaş, dört kirpik, bir saç. Bunlar “hutût-ı ümmiye=anne çizgileri” dir ve hâl ve mahal olarak hesaplanınca on dört ederler. Bir de erkekte ergenlik çağına ortaya çıkan yedi hat vardır; sağ ve sol yanda iki bıyık, iki sakal, iki burun hattı ve alt dudak altındaki hat. Bunlara da “hutût-ı ebiyye=baba çizgileri” denir. Bunlar da, hâl ve mahal olarak on dört ederler ve toplamda yirmi sekiz olurlar. Bütün dini hükümler yirmi sekiz ve otuz iki sayısına uygulanarak bu hükümlerin insanın yüzünde temsil edildiği ileri sürülür.¹⁸⁰

Hurûfiliğe göre kâinat üç devir üzerinedir; nübüvvet, imamet ve ulûhiyet. Nübüvvet, Hz. Âdem ile başlamış ve Hz. Muhammed ile son bulmuştur. İmamet, Hz. Ali ile başlamış on birinci imam Hasan el-Askeri ile bitmiştir. Mehdi olan Fazlullah'ın zuhuruyla da ulûhiyet devri başlamıştır ve ondan sonra gelenler onun buyruğuna tabi olmak zorundadırlar.¹⁸¹

¹⁷⁹ Sarıkaya, *a.g.e.* 9. Gölpınarlı'ya göre hem Fatih devrinde Seyyid Gaybi oğlu Şeyh Hüseyin'in hem de Razavi'nin fütüvvetnameleri, Safevilerin Anadolu ve Rumeli'de yaptıkları propagandaların açık delilleridir. Bkz. Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s.5.

¹⁸⁰ Bkz. Gölpınarlı, *Hurûfilik Metinleri Kataloğu*, (Ankara: TTK Basımevi, 1973), 16–20; Hüsamettin Aksu, “Hurûfilik,” *DİA*, s.408.

¹⁸¹ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.19.

Hurûfilerin Anadolu’da faaliyetleri, Fazlullah Hurufî’nin en önemli halifelerinden ve aynı zamanda damadı olan Ali el-A’la [Aliyyu’l-A’la] (ö.822/1419), yine halifesi olan ve Alevilerin yedi büyük ozanından biri kabul edilen İmaduddin Nesimi (ö.811/1408), Mir Şerif ve Abdülmecid İzzuddin Feriştioğlu (ö.864/1459) eliyle olmuştur. Ali el-A’la Anadolu’ya gelip Bektaşiler arasına girerek Fazlullah’ın *Cavidannâme*’sini gizlice okutmuşken, Nesimi şiirleriyle Feriştioğlu ise *İşknâme* ve *Âhiretnâme* ve çevirileriyle Anadolu’da etkinlik göstermiştir.¹⁸² Hurûfilerin Anadolu’daki faaliyetleri o kadar etkili olmuştur ki Fatih Sultan Mehmet’in bir ara Hurûfilîğe temayül ettiği rivayet edilmektedir. Ancak vezirlerin müdahalesiyle Hurûfilik, Osmanlı Devleti’nde kovuşturmaya tabi tutulmuş, birçok Hurûfî yakılarak öldürülmüştür. Kovuşturmalara maruz kalan Hurûfilik zamanla Bektaşilik içine sızmış ve 16 ve 17. Yüzyıllarda Bektaşiliğin temel inançlarından biri haline gelmiştir.¹⁸³

Buyruklarda, Hurufilik izlerine rastlanmaktadır. Özellikle insan bedeni ile ilgili Hurufiliğin yaptığı soyutlamalara Buyruklarda da rastlanmaktadır. Çalışmada kullanılan *Risâle-i Şeyh Safî*, Hurûfilîğin izlerinin en açık görüldüğü yazmadır. Diğer yazmaların aksine dört kapının yedişer makamı olduğu söylenerek toplamda yirmi sekiz makam olduğu ifade edilmiştir. Yirmi sekiz makamın gerekçesi de Kur’an harflerinin yirmi sekiz olması, Allah’ın gökleri ve yeri yedişer kat yaratması vb. Hurufî düşüncelerle paralel bir anlatım yapılmıştır.¹⁸⁴

Buyruklarda, baş, alın, kaş, göz, burun, göz, kulak vb. insan uzuvları kullanılarak Kızılbaşlık yolunun esaslarına yönelik yorumların yapıldığını görürüz. Örneğin Gökçeler buyruğunda, “eğer sorsalar başında ne var, alnında ne var, kaşında ne var, gözündey ne var, burnunda ne var, kulağında ne var, ağzında ne var, göğsünde ne var, elinde ne var, belinde ne var, yüzünde ne var, dizinde ne var, ardında ne var, önünde ne var?” soruları sorulmuştur. Bu soruların cevapları şöyle verilmiştir.

Başında tâc-ı devlet, alnımda Hûda-yı lem yezel hazretlerine itaat, namaz-ı talib-i taat, kaşında kalem-i kudret, gözümde nur-ı velâyet, kulağımda pak Muhammed, burnumda bûy-ı cennet, ağzımda emân-ı şehâdet, göğsümde Kur’an-ı Hikmet, elimde dest-i velâyet, belimde kemer-i hidayet, dizimde dem-i hizmet, ayağımda erkân-ı meşâyih, arımda ecel, önümde nasib.¹⁸⁵

¹⁸² Bkz. Şeybi, *en-Nezeât*, s.161–162; Gölpınarlı, *Hurûfilik Metinleri Kataloğu*, s.14–15, 24–29; Aksu, “Hurûfilik,” *DİA*, s.411.

¹⁸³ Gölpınarlı, *Hurûfilik Metinleri Kataloğu*, s.29. Bedri Noyan Dedebeba, bu realiteyi kabul etmekle birlikte Hurufiliği Bektaşiliğin kuruluşuna kadar götürmeleri eleştirmekte ve Hurufiliğin Bektaşiliğe büyük zarar verdiğini düşünmektedir. Bkz. Bedri Noyan Dedebeba, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevîlik*, (İstanbul: Ardıç Yayınları, 1999), II, s.291–294.

¹⁸⁴ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.4a. Bu yazmanın tanıtımının yapıldığı kaynaklar bölümünde de ifade edildiği üzere bu yazma mecmuanın içerisinde yer alan bir risale de *Sâhibu’l-Hurûf Derviş Hüseyini* (61b-62b) adını taşımaktadır ki “sâhibu’l-hurûf” ifadesi açık bir Hurufilik belirtisidir.

¹⁸⁵ *Gökçeler*, s.266–267.

Bu cevapların ardından bir Hatayi nefesiyle anlatılanlar desteklenmiştir.

4. Sözlü Kültür: Kızılbaş Ozanların Nefes ve Deyişleri

Buyrukların büyük bir bölümünde konu anlatımlarının sonunda başta Hatayi olmak üzere çeşitli ozanların şiirlerine yer verilmektedir. Alevi-Bektaşî kültür dünyasında nefes olarak adlandırılan dinî içerikli şiirlerle konular pekiştirilmiştir.¹⁸⁶

Çalışmamızda kullandığımız Buyruklarda, çoğu Hatayi'nin olmak üzere Seyyid Nesimi, Kul Himmet, Pir Sultan Abdal vb. Alevilik-Bektaşilikte “yedi ulu ozan” olarak kabul görmüş ozanların şiirleri yer almaktadır.¹⁸⁷ Buyruklarda geçen bazı şiirleri metinde konu anlatımında örnek olarak vereceğimiz için burada sadece birkaç nefes örneği vermek istiyoruz.

Tarikatta on iki erkân olduğuyla ilgili bir Hatayi Nefesi:

Dervişliğe da'va kılan
Gel sen bu erkâna bak
Hayr için öğredem hem
Hak için vireyim sebk

Evvelki erkân budur
Hâk eyleyesin özünü
Yüksekden dökmeyesin
Olasın topraktan toprak

İkinci erkân budur
Al marifet tohumundan
Öz kendi tarlana bırak
Kâmil olunca besle çak
[...]

Hatayi dir anlar hamdur
Anlar dünyada bi-gamdır
Dört kapudur kırk makamdır
Üç yüz altmış altı uğrak¹⁸⁸

¹⁸⁶ Bedri Noyan, “Nefesi,” “Vahdet-i Vücudu, âyin ve erkânı, gelenekleri konu edip bunları rindâne ve kalenderâne bir edâ ile anlatan şiirler” diye tarif ederek nefesin diğer tarikatlarda “ilahi” adıyla anıldığını söyler. Bkz. Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, (İstanbul: Ardiç Yayınları, 2000), III, s.44.

¹⁸⁷ Çalışmada örnek olarak kullandığımız şiirleri, adı geçen ozanların daha önce yayımlanmış divanlarıyla karşılaştıracakız. Hatayi'nin şiirlerini daha önce yayımlanmış şu çalışmalarla karşılaştıracakız: Tourkhan Gandjei (Turhan Gencei), *Il Canzoniere di Şah İsmail Hatayi*, (Napoli: Instituto Universitario Orient, 1959); Hamid Araslı, *Şah İsmail Hatayi*, (Bakü: Azerbaycan'ın İran ile Medeni Alaka Cemiyeti Neşri, 1946); Sadeddin Nüzhet Ergun, *Hatayi Divanı-Şah İsmail-i Safevi Hayatı ve Nefesleri*, (İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1956); Babek Cavanşir ve Ekber N. Necef, *Şah İsmail Hatâî Külliyyatı*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006). Diğer ozanların şiirlerini ise Sadeddin Nüzhet Ergun'un, *XVII. Asır Saz Şairlerinden Pir Sultan Abdal*, (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1929) adlı eseriyle İsmail Özmen'in hazırladığı *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, 1-5* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998) çalışmasından karşılaştıracakız.

¹⁸⁸ *Gölpınarlı* 198, vr.102a-103a; *Gökçeler*, s.348-350. Bu nefes on dört dörtlükten meydana gelmektedir.

Hz. Ali'nin çakeriyem (hizmetçisiyim) diyen bir Hatayi Nefesi:

Adım İsmail ibni Haydarım
Ali el-Murtezanın çakeriyem
Hüseyni meşrebim ben din içinde
Mevali olanın Hak rehberiyem

Menim gazilerime hurmet eyleye
Gelup anda olanın minberiyem
Meni ayru evladan sanma gözsüz
Yakin bilun anların serveriyem

Men hem pir ve hem sultan-ı âlem
Hatayiyem Ali'nin çakeriyem¹⁸⁹

Son olarak Pir Sultan Abdal'dan Yolun Esasları ile ilgili bir Nefes:

Gel gönül karardan aşma
Sözüm sana mürüvvetdir
Gafilin sacdan düşme
Evvel kapuda şeriatdır

Şeriattan edeb öğren
Amelle üstad olur oğlan
Alı dinden bilin bağlan
Kimi farz bil kimi sünnetdir

Eğer bu sırra irersen
Dolan kapudan girersen
Tarikat farzın sorarsan
Yedi farz üçü sünnetdir
[...]
Pir Sultan dir kâlu beli
Didin Ya Murteza Ali
Kim kadeh içer kimi çiveli
Bu bize bir aceb dertdir¹⁹⁰

C. Buyruklarda Mezhepsel Unsurlar

Buyrukların hangi teorik ve pratik ya da terminolojik ifadesiyle hangi itikâdi ve fıkhi mezhep anlayışıyla yazıldığı, Buyrukların kaynağı ve ait olduğu Kızılbaşlığın bağlı bulunduğu inanç evrenini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak elimizdeki yazma metinlerde bu eserlerin hangi mezhep anlayışına göre telif edildiği somut olarak yer almamaktadır. Çünkü Buyruklar içerikleri itibarıyla tasavvufi-ahlaki tarikat metinleri olup inanç esaslarının yer aldığı teoloji kitapları ya da ibadet esaslarının anlatıldığı fıkıh kitapları değildir. Bu nedenle Buyruklarda yer alan mezhepsel yaklaşımları ancak İslam Mezhepleri Tarihi'nde mezheplerin ayrışmasında önemli olan bazı siyasi yaklaşımlar söz konusu edilerek ortaya konabilir.

¹⁸⁹ Gölpınarlı 181, vr.51a; Gökçeler, s.450–451. Krş. Şah İsmail Hatâ'i Külliyyatı, s.274, Gazel no: 203.

¹⁹⁰ Gölpınarlı 198, vr.84a-84b; Gökçeler, s.368–371.

Buyruklarda yer yer “dört mezhep içinde bu yoktur,” şeklinde ifadelere rastlasak da bariz olarak ağırlığı hissedilen itikadi mezhep Şiiliktir. Şiilik izleri derken, Buyruklarda izlerini açıktan gördüğümüz Safeviliğin benimsediği bir mezhep olması yönüyle, Safevilik dolayımında bir Şiilikten bahsetmekteyiz.

Şiilik mezhebi ile ilgili en açık değerlendirmeler, Sefer Aytekin’in derlediği *İmam Cafer-i Sadık Buyruğunda* görülmektedir. Buna göre daha on sekiz bin âlem yaratılmazdan evvel Muhammed Mustafa ve Ali el-Murteza’nın nurları mevcut idi. Daha sonra bunların zamanları gelince Hz.Muhammed’in nuru Abdullah’tan, Hz.Ali’nin nuru ise Ebu Talip’ten zuhura geldi. Aslında bunların nurları başlangıçta bir idi ancak doğumlarıyla bu nur iki olduysa da manaca yine birdir. Ancak Hz.Muhammed ile Hz.Ali’nin bu sırrını kimse bilmezdi. Daha sonra yetmiş iki millet; Şia ve Havariç olmak üzere ikiye bölünmüştü. Havariç; Ebubekir, Ömer ve Osman’ı sevenlerdir. Şia mezhebi ise Muhammed ile Ali’nin olup işleri dört kapıda, kırk makamda ve on yedi erkânda bir idi. Yani bir kapıdan girer çıkarlar, bir sofrada ve bir kapta yer içerler aralarında perde olmazdı. Hatta Şiaların koçları koyunlarında, boğaları ineklerinden ve horozları tavuklarından ayrılmaz idi.¹⁹¹ Yetmiş iki milletin iki gruba ayrıldığından haberdar olan Hz.Peygamber, bir gün yetmiş iki milleti bir araya topladı. Deve palanından hazırlanan minberin üzerine çıkıp vaaz ve nasihatle bulunduktan sonra Hz.Ali’yi yanına çağırıp ikisi bir gömlekten baş çıkarıp baş bir vücut iki ve baş iki vücut bir oldular. Ardından Hz.Muhammed, Hz.Ali ile ilgili, “Ben ile Ali aynı nurdanız. Ben ilmin şehriyim Ali ise o şehrin kapısıdır. Ali, dünya ve ahiret kardeşimdir. Ali ile aynı etten, aynı kandan, aynı ruhtan, aynı cisimdeniz, zahirimiz batınımız birdir. Ben kimin velisi isem Ali de onun velisidir,” hadislerini söylemiştir.¹⁹²

Gökçeler Buyruğunda da “yol”un Hz. Ali’den kalıp İmam Cafer Sadık tarafından On İki İmam yolu olarak sistemleştirdiği şu şekilde betimlenir: Tarikatın yedi farzından ikincisi, taliplerin dört kapıda kâmil olup sayılmış olmalarıdır. “Sayılmış” olmak demek İmam Hüseyin darına boyun eğmek demektir, onunla beraber şehit olanlar ve gaziler ilk sayılanlardır.¹⁹³ Devamını orijinal metinden takip edelim;

Hazret-i İmam Ali aleyhisselam buyurmuştur ki, yetmiş üç milletten on üç kavim bizi sevmiştir, amma asıl talibim oldur ki, yoluma can, baş verenlerdir ki, intihası

¹⁹¹ Aytekin, s.150; Aytekin-Malatya, s.213–214.

¹⁹² Aytekin-Malatya, s.214–215. Aytekin Buyruğunda olan bu ifadelerin benzeri Fuat Bozkurt’un hazırladığı Buyrukta da vardır. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir buyruk metni inşa etmeye çalışmış olan Bozkurt bu Şiilik ile ilgili bahiste muhtemelen Aytekin Buyruğu İzmir nüshasıyla Malatya nüshasındaki olayları bir araya getirip anlaşılır bir metin ortaya koymuştur. *Şii Mezhebi* başlığıyla anlattığı bölümde; Şii mezhebinin Muhammed ile Ali’nin dört kapı kırk makam ve on yedi erkândaki birlikleri üzerine kurulu olduğunu söyleyerek söze başlar. Ardından diğer Buyruklarda farklı yerlerde birbirinden ayrı anlatılan *Muhammed ile Ali’nin nurlarının yaratılması, lahmuke lahmi anlayışı, ikisinin bir gömlekten bir baş göstermeleri* olaylarını peşi sıra zikrederek olayı anlatır. Bkz. Bozkurt, s.171–172.

¹⁹³ *Gökçeler*, s.8.

İmam Hüseyin’de malum olur, dedi. Ve bu vecih üzere Hazret-i İmam Cafer-i Sadık aleyhisselam gelip ceddinin mezhebini, günden azhar (açık) şeriatını ve tarikatını beyan eylemiştir. Ve evvela şeriatını ve şeriatda namazı ve sıyâmı cümle beyan eyleyip ve hâlâ amel olunur. Ve tarikatda tamamen günden azhar (açık) erkân yürüttü. Bu bab dahi bu kadar kifayet eder. Zira ikinci farz, “kâlu belâ”dan beri on iki imam katarına katılan erenlerin cümle ahvalinin beyanıdır. Ve Muhammed Ali, On İki İmam dahi tarikata bağlıdır, tarikat dahi kendilerine bağlıdır.¹⁹⁴

Hadis literatüründe “Fırka-yı nâciye”¹⁹⁵ diye meşhur olan rivayet de, Buyruklarda yukarıdaki düşüncelere paralel bir şekilde işlenmiştir. Hz. Muhammed ile Hz. Ali’nin kardeş oluşu anlatılırken Hz. Peygamber; “Benim ümmetim yetmiş iki fırka olup cümlesi ehl-i nâr olusa gerek heman bir fırkası ehl-i cennet olsalar gerek, dedi. Etdiler: Ya Muhammed, ol cennet ehlinde olan fırka hangi bölükden olsa gerek? Buyurdu kim, ol fırka-i nâciyedir, bu yola duacıdır, nefsinin hırsını öldüren hem gazi hem hacıdır, benim evladıma tabi olanlar tarikat içinde güruh-ı evliya ile beni isteyip bulanlardır” demiştir.¹⁹⁶ Bu anlayış da diğer tarihsel dinî gruplarda olduğu gibi Kızılbaşlığın kendini “kurtuluşa olan fırka” olarak gördüğünü göstermektedir.

1. İmamet Meselesi

Buyruklarda Hz. Muhammed’den sonra halifenin kimin olacağı meselesinde Müslümanların içine düştüğü ihtilaflardan ve Hz. Ebubekir’in ilk halife seçilmesiyle sonuçlanan süreçten bahsedilmez. Ancak Buyrukların bu konudaki tavrının net olduğunu ve halifelik hakkının Hz. Ali’ye ait olduğunu açıkça ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bunun en önemli kanıtı, yukarıda Buyrukların kaynağının ne olduğuyla ilgili bölümde de gösterdiğimiz üzere, neredeyse tüm Buyrukların, Hz. Muhammed’in ölmeden önce yanına Hz. Ali’yi çağırıp ona ve yolunda yürüyeceklerle uyulması için bir takım vasiyetlerde bulunması olayıyla başlamasıdır.

Bu açık kanıttan başka, Buyruklarda daha ayrıntılı anlatımlar da görmekteyiz. *Şeyh Safi Buyruklarında* halifelik adı altında Allah’ın meleklerle yeryüzünde bir halife yaratacağını

¹⁹⁴ *Gökçeler*, s.8–9.

¹⁹⁵ Rivayet şöyledir: Hz.Peygamber; “Yahudiler yetmiş bir fırkaya, Hristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrılmışlardır. Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, biri hariç diğerleri cehennemdedir” diye buyurunca, sahabe; “O fırka hangisidir?” diye sorduklarında, Resulullah (s.a.v.) “Benim ve ashabımın üzerinde olduğu yolda olan” diye cevap vermiştir. bkz. Ebu Davud, *Sünen*, Sünnet, 1 (4596–4597); Tirmizi, *Sünen*, İman, 18 (2640–2641); İbn Mace, *Sünen*, Fiten, 17 (3991–3993); Meclisi, *Bihâr*, c.30, s.337 (“Fırka-yı Nâciye,” senin ve ashabının üzerinde olduğu yola mütemessik olanlar); XXXVI, s.336; İbn Batrik, *Umdetu Uyûni Sihâhi’l-Ahbâr fî Menâkıbı İmâmi’l-Ebrâr*, s.74; Şeyh Saduk, *Kemâlu’d-Din ve Temâmu’n-Ni’me*, II, s.662. Burada verilen kaynaklarda “kurtuluşa eren fırka kimdir?” sorusuna Hz.Peygamber, “benim ve ashabımın üzerinde olduğumuz yol üzerinde olan,” “cemaat” şeklinde cevaplar vermiştir.

¹⁹⁶ *Gölpınarlı* 198, vr.46a; 199, vr.70b; *Gökçeler*, s.195–196; *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.266.

söylemesiyle ilk halifenin Hz. Âdem ardında son peygamberin de Hz. Muhammed olduğu ondan sonra da halifelik hakkının Hz. Ali'nin ve evlatlarının hakkı olduğu açık bir şekilde söylenir. Ancak Buyruklarda halifelik hakkının Hz. Ali'ye ait olduğu somut bir şekilde gösterilse ya da çok belirgin bir şekilde ima bile edilse şöyle bir sıkıntıyla karşı karşıyayız. Esasen Buyruklarda, ortaya çıktığı dönemin koşulları gereği siyasi yön açık bir şekilde görülmez, örtülü bir anlatım vardır. Bu nedenle Buyruklar içerikleri yönüyle siyasi olmaktan çok tasavvufi/mistik eserlerdir ve işlenen konular da tasavvufi/batını bir dille anlatılmıştır. Buyruklarda halifelik konusunun izlerini; Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin kardeş/musahip oluşunda, “lahmuke lahmi” anlayışında, “nur-ı Muhammed-Ali” anlayışında, tarikatta kemerbağlama ve on yedi kemerbeste anlayışında görmekteyiz. Anılan konuları müstakil başlık olarak ileriki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde anlatacağımız için burada kısaca bu olayın satırbaşlarını vermekle yetineceğiz.¹⁹⁷

Şeyh Safi Buyruklarında halifelik ve halifelik şartlarının ne olduğuyla ilgili ayrı bir bölüm açılmış ve Hz. Âdem'in ilk Hz. Peygamber'in de son halife olduğu söylenerek halifelik şartları anlatılmıştır. Buna göre Yüce Allah, meleklerle, “ben yeryüzünde bir halife yaratacağım,”¹⁹⁸ demiş ve ilk halife olarak Hz. Âdem'i yeryüzüne göndermiştir. İkinci halife ise Hâtemdir yani Hz. Muhammed (a.s.). Âdem'den Hâteme kadar yedi bin yıl geçmiş, yüz yirmi dört bin peygamber, üç yüz on üç resul gelmiştir. Aralarında birçok halifeler gelip geçerek dünyaya hükmetmişlerdir. Peygamberlerin sonuncusu (hâtemu'l-enbiyâ) Muhammed Mustafa (a.m.) dünyaya gelince hepsinin hükmü batıl ve nâsîh olup dünyada ins ü cin, vuhûş u tuyûr her ne var ise ona musahhar olmuştur. Yüce Allah, ona “habibim ve resulüm” diye hitap etmiştir. Hz. Muhammed, insanları yirmi üç yıl şeriata davet etmiş ve ona inanan toplam otuz üç bin ashab olmuştur. Dünyadan Hakk'a vasıl olduğunda yerine geçecek kaim makamı ve vasisi Hazret-i İmam Ali'dir. İmam Ali ve on bir evladı ondan sonra halifelerdir. Onların nesli ve vekil gösterdikleri de halifedirler.¹⁹⁹

Aynı Buyruklarda halife kelimesinin esoterik anlamı da verilerek her harfin ne anlama geldiği söylenmiş ve ardından halifenin özellikleri anlatılmıştır. Buna göre, kelime olarak “Halife” (ه, ف, ي, ل, خ) beş harften oluşmaktadır ve çeşitli açılımları bulunmaktadır. Öncelikle “Pence-i Âl-i Abâ”²⁰⁰dan ibarettir. Yani dest-i velâyet sırr-ı sâki-i kevserdir. Halifenin bir anlamı da oğuldur. Yani خ, halef yani oğul; ل, lütf-ı kerem; ي, yer gibi sakın olmaktır; ف, huzurlu olmaktır (fâriğu'l-bâl); ه, ismi Hû'dur, gülbank-i evliyadır, halifelere mahsustur. Allah, Muhammed ve

¹⁹⁷ Esasen, yukarıda bahsedilen konuların “halifelik” gibi siyasi bir bağlam da değil de, “imamet ya da velayet” bağlamında Hz. Ali'nin Şah-ı Velayet oluşu yönüyle tasavvufi açıdan da değerlendirilmesi mümkündür. Ancak, Buyrukların Safeviler tarafından yazdırılan ürünler olması ve Safevilerin de bu konuyu siyasi olarak mülhaza etmeleri nedeniyle burada bu konuyu halifelik yönüyle değerlendirdik.

¹⁹⁸ Bakara, 2/30.

¹⁹⁹ *Gölpınarlı 181*, vr.15a; 198, vr.39a-40a; 199, vr.64a-64b; *Gökçeler*, s.169-171.

²⁰⁰ “Aba altındaki beş kişi” anlamında Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz.Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için kullanılan bir deyimdir.

Halife isimleri beş harftir; talip bu incelikleri bilmelidir.²⁰¹ Talip olanın halifenin kim olduğunu bilmesi gerekir; halifenin gök olduğunu ve yedi yüzü bulunduğunu bilmesi gerekir. Ayrıca halife olan da bunları bilmelidir ki ona halife demek geçerli olsun. Halifenin özellikleri/yedi yüzü şunlardır: Vahdet, Hizmet, İradet, İkamet, Selamet, Melâmet ve Devlet.²⁰² Vahdet; ikilikten geçip birliğe erişmektir. Eseri vahdaniyettir, yani bir ile bir olmaktır. Hizmet; yol ehli olan kardeşlerin cümlesine bir göz ile bakmaktır. Yani büyük küçük ayrımını kaldırıp beraber hizmet etmektir. Bunun eseri kibri ortadan kaldırıp gönülde alçakgönüllülüğü kurmaktır. Talip olan kişinin mürebbi gönlüne girebilmesi için elinden geldiğince taliplere ve mürebbisine hizmet etmelidir. Zira Hz.Peygamber kırklar meclisine dâhil olabilmek için uğradığı ilk kapı hizmet kapısı olmuştur. “Seyyidu’l-kavmi hâdimu’l-fukara”yım demiştir. Kırkların ona ilk gösterdikleri hizmet olmuştur, üzüm tanesini aralarında paylaşmasını talep etmişlerdir. İradet, bu yola sıdk ile gelip mürşid-i kâmile iradet getirmektir. Eseri aşktır, muradı maşuk cemâlin müşahade kılmaktır (sevilenin yüzünü görmektir). İmamet, imamlar yoluna, din aşkına duruşmaktır. Eseri başkalarıyla hemdem olmaktır. Selamet, kendi imanını, dinini selamette tutmaktır. Eseri haslardan başkasıyla sohbet etmemektir. Melâmet, rüsvâ-yı âm olup terk-i nâmus-ı âr etmektir. Yani harâbât köşesinde harap olmaktır. Eseri gû-yi mecliste harâbâtтан ilim ta’lim tutmaktır. Yani gönüllerden haber vermektir. Devlet, terk-i taallukât edip cümle varlığını yokluğa saymaktır. Elinde ne varsa din kardeşleriyle yiyip içip hoş geçmektir. Eseri dem dîdâr görmek, erenlerden murad almak, dostun cemalini müşahedeye ermek ve murad isteyenlerin muradını vermektir.²⁰³

Halifenin on iki de şartı vardır: Sehâvet, saadet, ibret, gayret, hürmet, sohbet, mürüvvet, şefkat, ikrar, îsâr, tevellâ, teberrâ’dır.²⁰⁴ Sehâvet, yemek ve yedirmek, ismini cömert kişiye çıkartmaktır. Arifler yiyen bâz, yediren bâz, yemeyip yediren şahbâzdır, demişlerdir. Eseri, yiyip yedirmenin Hak için olması, kimseye minnet edilmemesidir. Saadet, gücü yettiğince elinden geleni yapmak, amacı bağışlanmaktır, gönül evini yapıp mamur kılmaktır. İbret, can gözü açık olup her neye bakarsa ondan ibret alıp Hakk’ın bütün hikmetlerin müşahade kılmaktır; eseri, makâm-ı muntahâ’ya ayak basmaktır. Gayret, din yolunda çalışmak, nefisle hesaplaşarak mücadele etmektir; eseri, gayret edip İblis’in üzerine galip gelmek, elden geldikçe mağlup olmamaktır. Hürmet, kendi eli altında olanlara riayet eylemek ve tatlı dil ile konuşmaktır; eseri, mihr u muhabbettir. Sohbet, bir mecliste sözü değerli olmak ve hemen konuşmamaktır (sebak tutmaktır); eseri, marifettir. Mürüvvet, düşmanı yenip yok edeceği zamanda mürüvvet gösterip onu affedebilmektir; eseri müdârâ kılmaktır. Şefkat, zayıf ve miskinleri koruyup rahmet edip

²⁰¹ *Gölpınarlı 181*, vr.15a; 198, vr.40a-40b; 199, vr.64b; *Gökçeler*, s.172.

²⁰² *Gölpınarlı 181*, vr.15a; 198, vr.40b; 199, vr.65a; *Gökçeler*, s.173.

²⁰³ *Gölpınarlı 181*, vr.15a-15b; 198, vr.40b-41b; 199, vr.65a-65b; *Gökçeler*, s.174-175, 367.

²⁰⁴ *Gölpınarlı 181*, vr.15b; 198, vr.41b-42a; 199, vr.65b-66a; *Gökçeler*, s.176-177.

bağışlamak, tarik ehli kardeşlerin ihtiyaçlarını gidermektir; eseri, muhtaçtan halas olmaktır. İkrar, va'dine ihanet etmemek, nefes ettiğini yerine getirmektir; eseri, dostlar yolunda can verip tarikat içinde hâk (toprak) olmaktır. Îsâr, her ne var ise dost yoluna saçıp kendi öz canını erenler yoluna tufeyl edip baş ve candan geçmektir; eseri, sahib-i sırr-ı esrâr olmak, dilediğini kendi katında bulmaktır. Tevellâ, Resulün ehl-i beytine muhabbet edip can-ı gönülden ve derûn-ı dilden evlatları olan on iki imama tabi olmaktır; eseri, terk-i dünyadır. Teberrâ, Muhammed-Ali hazretlerinin düşmanlarından nefret edip kaçmaktır. Ehl-i beyte düşman olan mel'unlara nâ-sezâlar kılmaktır; eseri, Muhammed Ali evlatlarından başkasına gönül vermeyip murad bulmaktır.²⁰⁵

Buyruklarda Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Hz. Ali'yi seçtiği çeşitli şekillerde anlatılmaktadır. Bir anlatıma göre; Hac dönüşünde Hz. Peygamber'e "Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun,"²⁰⁶ ayeti nazil olur. Bunun üzerine Hz.Peygamber ashabına bir minber hazırlatır. Minberde Hz. Ali'nin elinden tutar ve "Ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir," diyerek Hz. Ali'ye "Ya Ali ben ilmin şehriyim, sen de kapısısın," der ve onu kendine kardeş yapar.²⁰⁷

Risâle-i Şeyh Safî'nin başka bir yerinde bu olay şöyle de betimlenmektedir: Hz.Peygamber, müminlerin toplandığı bir evde herkesin huzurunda Hz. Ali'yi kendisine kardeş tutunca, Hz.Ali de Hz. Peygamber'i rehber edinir, Hz. Resul tarikat hutbesini okur ve Hz.Ali'ye dua eder. Bunun üzerine sahabeden bazıları Hz. Ali'ye gelip, "lahmuke lahmi ya Ali" deyip otururlar. Hz. Resul, Ali'nin elini tutup, "Ali benim tarikatda oğlumdur ve hakikatta karındaşımdır"²⁰⁸ ve "Ya Ali! Sen benim vasimsin ve varisimsin," diyerek ona talep edenlere erkân-ı tarikat ve hakikat üzerine beyat verme yetkisi verir. Bunun üzerine Selman-ı Farisi, Ammar ve Bilâl-i Habeşi Hz. Ali'den biat alırlar. Hz. Peygamber'in ve Hz.Ali'in isteği üzerine Selman, Hz.Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e rehber olur. Daha sonra, Resulullah, Hz. Ali'ye git şükranı getir yiyelim der. Getirilen şükraneyi yerler, dua ve gülbank ederler.²⁰⁹

Başka bir anlatım şöyledir: Hz. Peygamber'in son haccından dönüşte Cebrail, Maide suresinin 67. ayetini getirir. Bunun üzerine Hz. Muhammed ashabına bir minber hazırlamalarını ister, minber olacak kereste bulunamayınca deve palanından minber hazırlarlar. Minbere çıkan Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin elinden tutar ve insanlara hitaben, "Ey insanlar! Ben sizin efendiniz değil miyim?" diye sorar. "Evet, öylesin" cevabını alınca Hz.Ali'ye döner ve "Ya Ali ben ilmin şehriyim, sen de kapısısın" der ve Hz. Ali'yi kendine musahip kılar. Bu esnada cennetten bir

²⁰⁵ *Gölpınarlı* 181, vr.15b-16a; 198, vr.42a-43a; 199, vr.65b-66b; *Gökçeler*, s.177-180.

²⁰⁶ Maide, 5/67.

²⁰⁷ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.32a-32b; *Gölpınarlı* 198, vr.45b-49b; 199, vr.68a-70b; *Aytekin-Malatya*, s.203.

²⁰⁸ Bu ifade metinde, "hâzâ ehî fi'd-dunya ve'l-âhira" ifadesinin karşılığı olarak geçmektedir. Ancak anlamı yukarıda verilen aksine, "Bu benim dünyada ve âhirette kardeşimdir," demektir.

²⁰⁹ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.50a-51b.

gömlek getirmiş olan Cebrail gömleği verir. Hz.Ali gömleği giyince Hz.Peygamber “senin etin benim etimdir, bedenim benim bedenimdir, kanın benim kanımdır, ruhun benim ruhumdur,”²¹⁰ der. Daha sonra yine Hz. Muhammed, “Ben sendenim, sen bendensin, tüm peygamberlerin çocukları kendi sulblerinden geldi, benim çocuklarım senin sulbünden gelsin,” der.²¹¹ Daha sonra Hz.Peygamber ve Hz.Ali o gömleği beraber giyip, bir baş bir ten olmuşlar, ikinci kere giydiklerinde iki baş iki ten olmuşlar, son bir kez daha giydiklerinde baş da ten de bir olmuşlardır.²¹²

Halifelik olayı, en açık ve siyasi bir dille *Gölpınarlı* Buyruklarında anlatılmaktadır. Yukarıdakine benzer bir anlatımla ancak daha ayrıntılı ve daha somut bir şekilde Hz. Ali’nin halife olduğu şöyle anlatılır: Hz. Peygamber son haccından dönüşünde Bedr-i Huneyn denilen konaklama yerinde sabah namazını kıldıktan sonra olmuştur. Mâide suresinin 67.ayeti nazil olduktan sonra minber hazırlatmış, odun bulunamayınca toplam yirmi sekiz deve palanından bir minber hazırlanmıştır. Yedişerli üst üste konan bu palanlar sağlı-sollu yerleştirilmişlerdir. Hz. Muhammed, minberin üzerine Hz. Ali’yi de davet etmiş ve ona “Ya Ali! Gel sen benimle biat eyle, ashab seninle biat eylesinler, her kim senin biatından yüz döndürürse benden yüz döndürmüş gibidir. Ve her kim benden yüz döndürürse Allah’tan yüz döndürmüş gibidir. Her kim Allah’tan yüz döndürürse ezel ve ebed giriftâr-ı nâr ve tuzah ola” der. Hz.Ali minbere çıktığında Hz. Muhammed elinden tutar ve “Ey insanlar! Ben size nefsinizden daha değerli değil miyim?” der, evet cevabını alınca “Ben kimin efendisiysem bu Ali de onun efendisidir,” diyerek Ali’yi kendi kaim makamı tayin edip ona itaati asil ashaba vacip kılar. Çünkü Yüce Allah, “Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan ülûlümre (idarecilere) de itaat edin,”²¹³ diye buyurmuştur dolayısıyla Ali’ye itaat vaciptir. Daha sonra Hz.Peygamber birkaç hadis-i şerif daha irad etmiştir. “Ben ilmin şehriyim Ali de kapısıdır,” “Ben ve Ali bir nurdanızdır,” “Ya Ali! Harun ile Musa nasılsa sen bana öylesin,” “Ya Ali! Âdem peygamber zamanından bu deme gelince cemi enbiyanın evladı kendi sulbünden geldi benim evladım senin sulbünden gelsin” der. Daha sonra mübarek kuşağını açar ve Muhammed Ali bir gömlek içine girip ikisi bir yakadan baş gösterirler. O zamanda Hz.Peygamber, “etin etim, bedenim bedenim, kanın kanım, ruhun ruhum, sen bendensin ben sendenim,” der. Daha sonra müminlere şimdiye kadar küçük cihat (gaza-yı sağır) yaptık artık büyük cihat (gaza-yı kebir) yapalım der ve büyük cihadın nefisle mücadele olduğunu açıklayarak sizde birbirinizle kardeş olun, bizim gibi dirlik birlik içinde olun der ve sonra “Allahım! Ona dost

²¹⁰ Kaynağıyla ilgili değerlendirme

²¹¹ Bu rivayetin “sen bendensin ben de senden” bölümü Buhari, Sulh 6 ve Megâzi 43’de geçmektedir.

²¹² *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.31b-37b.

²¹³ Nisâ, 4/59.

olana dost, düşman olan düşman ol, ona yardım edene yardım et, ona eziyet eden eziyet et” der ve minberden iner.²¹⁴

Aytekin Buyruğunda, yukarıda bahsedildiği üzere Şia mezhebinin nasıl ortaya çıktığı anlatıldığı gibi şöyle ifadeler de görülmektedir:

(Tarikatın on iki işleği anlatıldıktan sonra) İmdi malum ola ki, dört kitabın mânâsı Ali hakkını söyler. Birinci Tevrat, ikinci Zebur, üçüncü İncil, dördüncü Kur’an-ı Azimuşşan’dır. Dört ırmağa sakidir. Birinci su, ikinci süt, üçüncü bal, dördüncü kevserdir. Cümle âlem halkı, Ali’nin haklılığını söylese kıyamete değin vasfetmek mümkün değildir.²¹⁵

Buyruklarda Hz. Ali’nin şah-ı velâyet olduğunun işlendiği tac ve hırka konusunda da halifelik hakkının Hz. Ali’ye ait olduğu açık bir şekilde ele alınmaktadır. Tac ve hırka bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız üzere bütün meleklerin secde ettikleri tac peygamberlerden Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’e Allahın velisi olarak da Hz. Ali’ye inmiştir. Hz. Peygamber hırkasını da Hz. Ali’ye vermiştir. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman, Hz. Peygamber’den hırkayı onlara da vermelerini istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber hırkayı dörde bölerek her birine bir parça vermiş ve onlardan hırkalarını sandıklarına koymalarını istemiştir. Hepsisi de hırkalarını sandıklarına koymuşlar, sabah olunca İmam Ali hariç üçü de sandıklarının içinde hırka parçalarını görememişlerdir. Bunun üzerine Hz. Muhammed, “bu işte bize müzekki gerek,” diyerek hırkayı ve tacı havaya atacağını, kimin başına gelirse hakkın onun olacağını söylemiş ve havaya attığı hırka ve tac İmam Ali’nin başına ve önüne gelmiştir. Bunun üzerine onlar Hz. Ali’yi tebrik etmişler ve hikmet-i ilahiye boyun eğmişlerdir. Yol, tarikat, marifet ve hakikat ve erkân-ı tarikat ve tevhid, sır, hepsi de İmam Ali’nin hakkı olmuş ve onlar ve diğer sahabe buna riayet etmişlerdir.²¹⁶

2. Sahabeye Bakış

Buyruklarda Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer ile ilgili yaklaşım olumlu olmamakla beraber bu iki isim anıldığında lanet ifadelerine rastlanmamaktadır. Ancak Hz. Osman, Hz. Aişe, Muaviye ve Yezid açık bir şekilde “lain, mel’un” gibi ifadelerle lanetlenmişlerdir. Tarik tercümanının nasıl ortaya çıktığı anlatılırken, tercümanın sadece tarikata bağlı olanlar tarafından yenmesi ve zahir ehlinden gizlenmesi gerektiği, ancak zahir ehlinden birisi o lokmaya tesadüf ederse gözünün

²¹⁴ *Gölpınarlı* 181, vr.17a-18a; 198, vr.45b-49b; 199, vr.68a-70b; *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.234–236. Bu son Buyrukta, *Gölpınarlı* Buyruklarındakine benzer bir anlatım vardır.

²¹⁵ *Aytekin*, s.89. Burada bu alıntıladığımız kısmın konu sonunda ve konuyla bağlantısız bir yerde gelmesi düşündürücüdür.

²¹⁶ *Gölpınarlı* 199, vr.153b-154a; *Gökçeler*, s.65–67.

kalmaması için ona “emaneten” verilmesi söylenir. Nitekim Hz. Peygamber Hz. Ali ve çocuklarıyla Cebrail’in getirdiği tarik tercümanını yerken Hz. Ebubekir çıkagelmiş ve Hz. Ali de ona ikramda bulunmuştur. Bu olay anlatılırken Gökçeler buyruğunda Hz. Ebubekir, “Sıddık” sıfatıyla anılmış ve onun Hz. Peygamber her ne derse tasdik ettiği için “onaylayıcı, tasdik edici” anlamına gelen “Sıddık” sıfatıyla anıldığı söylenmiştir. Ancak Hz.Ebubekir lehine olumlu bir yaklaşım sergilenmesine rağmen daha bağlam değişmeden zahir ehlinden birinin yediği lokmanın “emanet lokması” olduğu anlatılırken bu sefer de Hz. Ebubekir aleyhine olumsuz bir tutum sergilenmiştir. Şöyle ki, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Cebrail’in içine düştüğü kibir hatasına karşılık cennetten getirdiği cefne helvasını yerlerken şeriat kavminden (yol/tarikat dışından demek de yanlış olmaz) Ebubekir meclise gelmiş ve helvayı görmüştür. Bunu fark eden Hz.Ali, Peygamberden izin almayarak ona bir parça bu lokmadan vermiş, helvayı yiyen ve çok beğenen Ebubekir daha sonra meclistikeleri rahatsız etmemek için oradan ayrılmış. Daha sonra Hz.Ali, Hz.Muhammed’e “ya Resulallah sizden destursuz cömertlik eyledik, gerçi ol ona layık değil idi, lakin bu mahalde ona zaruri bir lokma vermek lazım geldi” der. Hz.Peygamber (s.a.v.) “ya Ali, sofrası senindir, nimet Hakk’ındır, Allah katında zayı olmaz” deyip, “Hiç şüphesiz ki Allah, iyilik yapanların mükâfatını zâyi etmez,”²¹⁷ ayetini okuyarak verdiği lokmanın o kişiye emanet olduğunu ve bir gün o kişinin kendi adını taşıyan bir oğlunun ehl-i beytin hizmetçisi olacağını söyler. Hz. Peygamberin bahsettiği bu kişi Hz. Ebubekir’in oğlu Muhammed’dir. Muhammed, hanedan-ı ehl-i beytin bendesi ve hizmetkârı olmuş, Ali el-Murteza’nın buyruğundan dışarı çıkmazdı. Muhammed, Osman’ı ve kız kardeşi Aişe’yi öldürmüştür.²¹⁸

Hz. Ebubekir’in oğlu Muhammed’in Hz. Osman’ı ve kızkardeşi Hz. Aişe’yi niye öldürdüğü de şöyle anlatılmıştır: Osman, Şam’da hüküm sürerken Muhammed’e Mısır’ı verir ve adamlarıyla gönderdiği bir mektupta da “öldürün (اقتلوا/uktulû) veya karşılayın (اقبلوا/ekbilû)” anlamına gelecek noktasız bir yazı bulunmaktadır. Bunu fark eden Muhammed, Osman’ı öldürür. Kızkardeşi Aişe’yi öldürmesinin sebebi ise Aişe’nin Muaviye ile bir olup yedi kere Şah-ı Merdan Ali’nin üzerine askerle yürümeleridir.²¹⁹

²¹⁷ Tevbe, 9/120; Hûd, 11/115; Yûsuf, 12/90.

²¹⁸ *Gölpınarlı 199*, vr.101b-103a; *Gökçeler*, s.339–344. Burada verilen bilginin bir kısmının tarihen doğru olmadığını söylemeliyiz. Evet, Hz. Osman’ı öldüren ekip içerisinde Hz. Ebubekir’in oğlu Muhammed de vardır, ancak Hz. Aişe’yi de öldürdüğü bilgisi yanlıştır. Hz. Aişe 58/678 yılında Medine’de vefat etmiştir. Bkz. Mustafa Fayda, “Âişe,” *DİA*, II, s.201–205.

²¹⁹ *Gölpınarlı 199*, vr.103a; *Gökçeler*, s.344–345. Bir önceki dipnotta da ifade edildiği üzere bu bilgi tarihen doğru değildir. Hz. Aişe, sadece Cemel savaşında (36/656) Hz. Ali ile karşı karşıya gelmiştir. Cemel’de yenilince Hz. Ali, ona esir muamelesi yapılmasına karşı çıkmış ve onu kardeşi Muhammed’in nezaretinde önce Basra’ya ardından da on iki bin dirhem vererek Medine’ye göndermiştir. Hz. Aişe o yıl da hac yapmak istediğinden önce Mekke’ye hacca gitmiş ardından Medine’ye dönmüş ve artık bir daha siyasi faaliyetlere katılmamıştır. Bkz. Fayda, “Âişe,” 203.

Yukarıdaki olaylar anlatılırken, *Gölpınarlı Buyruklarında* Hz. Ebubekir'in adı, daha önce açıklama yapılmadığı ve açık bir şekilde kullanılmadığı halde "Sıddık" lakabının baş harfi olan S (ص/sad) harfiyle, Hz. Osman ve Hz. Aişe'nin isimleri ise A (ع/ayn) harfiyle remizlenmiştir. Hz. Osman ve Hz. Ayşe için açıkça la'ın (mel'un) sözcüğü kullanılmıştır. Sevilen isimlerin kırmızı mürekkeple ve dua cümleleriyle anıldığı *Gökçelerde* ise bu isimler siyah mürekkeple yazılmıştır. Yine *Şeyh Safi Buyruklarında* tac ve hırkanın Hz. Ali'nin hakkı olduğu tasviri olarak anlatıldığında da Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan Ebubekir, Ömer ve Osman şeklinde sadece isimleriyle bahsedildiğini görmekteyiz.²²⁰

Şeyh Safi Buyruklarında tarik tercümanının anlatıldığı bölümde Hz. Ebubekir'in oğlu Muhammed'in kız kardeşi Ayşe'yi öldürdüğü ve gerçekte Hz. Peygamber'in de her sözüne karşı muhalefet edip tartıştığı için ondan pek hoşnut olmadığı ifade edilir. Hatta Hz. Muhammed'in "Avrat taifesinin en iyisine lanet" sözünü söylemesine Hz. Aişe'nin sebep olduğu söylenir. Buyruklara göre, bir gün Ayşe ocakta ekmek pişirirken, ey Allah'ın elçisi "sen, benim etime dokunana ateş dokunmaz, dedin, öyleyse ben cehennemde yanmayacağım," der. Hz. Peygamber bir miktar hamur alıp eliyle ocağa yapıştırır, çok uzun tutmasına rağmen tüm hamur pişip kapkara olmasına rağmen eliyle tuttuğu parça bir türlü pişmez. Hz. Peygamber, hamuru Ayşe'ye gösterip "kıyamet günü parmağımın değdiği yer yanmaz ama bunun gibi içten yanar kömür gibi olursun" der.²²¹

Buyruklarda adı çeşitli vesilelerle sık sık geçen sahabilerden biri Selman-ı Farisi'dir. Ehl-i beytin hizmetkârı olarak övülen Selman; Hz. Peygamber'in kırkların sırrına ermesinin anlatıldığı Miraç olayında kırklardan biri, on yedi kemerbesteden biri ve on dört kemerbestenin belini bağlayıp Hz. Ali'nin kulağına fısıldadığı tarikattaki on iki farzı telkin eden kişidir.²²² Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi kardeş edinip ona biat verme yetkisi verdiğinde kendisine biat eden ilk üç kişiden biridir.²²³ Biat eden diğer iki kişi Amr b. Ümeyye (bu kişi Ammar b. Yasir de olabilir) ve Bilal-i Habeşi'dir. Ayrıca İbn Abbas ve İbn Mes'ud'da Buyruklarda Hz. Peygamberden yaptıkları rivayetlerde ismi geçen sahabedendir.

Buyruklarda bazı sahabiler ve ünlü bazı tarih şahsiyetlerden de bahsedilmektedir. İsimleri geçen kişilerin özellikleri her zaman Hz. Ali'nin yanında yer almış olmalarıdır. Örneğin Hz.

²²⁰ Bkz. *Gölpınarlı* 199, vr.153b-154a; *Gökçeler*, s.65-67.

²²¹ *Gölpınarlı* 199, vr.103a-103b; *Gökçeler*, s.346-347. Hikâyenin devamında Hz. Fatıma-yı Zehra, Resulullah'a gelip, "avrat taifesinin en iyisine lanet etmişsin, biz dahi ol taifedeniz, halimiz nice olur?" diye sorunca Hz. Peygamber, "kızım sen ahiret hatunlarındansın ol taifeden değilsin," cevabını vermiştir. Diğer kadınları için ise yanlış damarlarını kesip kötü huyunu terk eden, eşine itaat edip her istediğini yerine getiren hatunların kıyamet gününde ahiret hatunlarından olacaklarını ve huri kızları olarak yine eşlerine varacaklarını söylemiştir. Bkz. *Gölpınarlı* 103b; *Gökçeler*, s.347-348.

²²² *Gölpınarlı* 198, vr.52b-53b.

²²³ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.50b.

Ali'nin Şah-ı Velayet oluşu ve on yedi kemerbeste anlatılırken, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e (s.a.v.) gelinceye kadar peygamberlerin taktığı murassa kemer, Cebrail'in getirdiği vahiyle Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'ye takılır. Hz. Ali de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e takar. Bu esnada Ashab-ı Suffe, Hz. Peygamber'den bu olaya muvafakat için izin isterler; Hz. Peygamber de Hz. Ali'ye işaret ederek kemeri onlara takmasını ister. Hz. Ali, kemeri Selman-ı Farisi'ye, Kanber'e ve kardeşi Cafer-i Tayyar'a taktıktan sonra yine Hz. Resul'ün işaretleriyle kemer takma işini Selman'a bırakır. Selman-ı Farisi'nin kemerlerini bağladığı on dört kişi şunlardır: Ebu Zerr Gıfari, Cabir Ensari, Malik Ejder, Abdullah b. Abbas, Hasan Basri, Zunnun Mısri, Ebu Derda, Cömerd Kassab, Amr b. Ümeyye, Ammar b. Yasir, Süheyl Rumi, Ebu'l-Hacin, Selim, Seyfeddin Şah.²²⁴

3. Ehl-i Beyt

Buyruklarda, Hz. Peygamberi ve evlatlarını sevmenin gerekliliği çeşitli vesilelerle anlatılmıştır. Gökçeler buyruğunda, “Habibim! Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım” ve “seni kendim için yarattım,” kutsi hadislerine yer verilerek bu hadislerin, Hz. Muhammed'i sevmenin, ona can-ı gönülden ve derun-ı dilden âşık olmanın farz olduğuna dair delil olduğu söylenir. Aynı şekilde peygamberi sevmek evlatlarını sevmeyi de zorunlu kılar. Zira Yüce Allah, “İzzet-i celalim ve azametim hakkı için ya Muhammed! Her kim seni ve evladını sevip muhabbet eylerse, yerler ve gökler kadar günahı olsa bağışladım ve ona rahmet-i has kıldım. Ve her kim seni ve evladını sevmezse yerler ve gökler kadar ibadet-taat etmiş olsa da onun yeri tamudur, ebedi çıkmaya,” demiştir. Hz. Resul de, “kim benim evladım dışından birini şeyh edinirse, şeytanı şeyh edinmiş gibi olur,”²²⁵ buyurmuştur.²²⁶

Buyruklarda, Hz. Muhammed'in ve On İki İmamın Allah nezdindeki kıymeti efsanevi bir şekilde peygamberlerin dilinden de anlatılmaktadır. Örneğin Hz. Âdem cennette dolaşırken hurilerin ve gılmanların nurlarının meydana geldiği yeşil nurdan bir kubbe görür, ne olduğunu merak eder. Kendisine o kubbenin beş kat olup beş kapıdan oluştuğu ve her bir kapının açılabilmesi için kapıların üzerindeki yazıların okunması gerektiği söylenir. Bu kapılarda sırayla Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimleri yazılıdır. Hz. Âdem bütün isimleri sayıp kapılardan geçerek son kapıya ulaşır ve orada Hz. Muhammed ile sohbet eder. Bu konuşmada Hz. Peygamber mehdinin, kızı Fatıma'nın soyundan geleceğini, başına herhangi bir bela gelen kişinin On İki İmamı zikredip şefaathı kılması durumunda sıkıntıdan kurtulacağını,

²²⁴ *Gölpınarlı 198*, vr.50a-53a.

²²⁵ Hadis kaynaklarında böyle bir rivayeti bulamadık.

²²⁶ *Gökçeler*, s.67-69. Gölpınarlılara da bak başlangıçlarda var

çünkü bu isimlerin ism-i azam olduklarını öğrenir. Hz. Âdem bu hakikate hayran kaldığı sırada Cebrail onu ziyarete gelir ve ona, “eğer Cenab-ı Hak katında vücudunun ak olmasını istiyorsan her ayın on üç, on dört ve on beşinci günlerinde oruç tut,” der. Hz. Âdem denileni yapar ve bu oruç günlerine “eyyâm-ı biyz” (ak günler) adını koyar. Daha sonra Âdem peygamber bu isimleri oğullarına vasiyet etmiş onlardan son peygamber Hz. Muhammed’e ve ardında On İki İmam kadar bu vasiyetler ulaşmıştır.²²⁷ Her büyük peygamber bu isimlerin yüzü suyu hürmetine başlarına gelen belalardan kurtulmuşlardır. Örneğin, Hz. İbrahim’i yakacak ateş “berden ve selâmen” olmuş, Hz. Musa için Kızıldeniz yarılmış, Hz. İsa bu isimlerin şefaatiyle çarmıhtan kurtulup gökyüzüne çıkarılmıştır.²²⁸ Yine Hz. Musa “tabuta” baktığında peygamberlerin ruhları ile Resulullah’ın evlatlarının ruhlarını görür. Hz. Musa, Yüce Allah’tan On İki İmamın kendisine verilmesini talep eder, ancak “onlar habibimin evlatlarıdır,” “onlar benim katımda son derece değerlidirler, mukarrebdirler ve her biri mürsel peygamber mesabesinde,”²²⁹ cevabını alır. Hz. Musa, hayretlere düşüp “bunların kemâl-i marifetleri nedir?” diye sorunca bu sefer İmam Cafer-i Sadık’ın ruhu ortaya çıkıp “Ey Musa! Gözünü aç da bir bak etrafına,” der. Hz. Musa etrafına baktığında, ucu bucağı görünmeyen büyük bir yeşil okyanus görür. İmam Cafer, “bu rahmet okyanusunu bir kerede içebilir misin?” diye sorunca, Hz. Musa, “böyle bir okyanusu bir seferde içmek ebediyen mümkün olamaz,” der. Bunun üzerine İmam Cafer, “o zaman ne diye Makam-ı Muhammed Mahmud’u istiyorsun? Bak onların küçüklerinden biriyim ben,” der ve o anda İmam Cafer’in ruhu sıçrayıp o koca okyanusu bir içim su miktarınca içip bitirir ve mest u hayran olarak ortaya dikilir. Olan biteni ağzı açık bir şekilde izleyen Hz. Musa hayretler içerisinde. Bu arada hitab-ı ilahi gelir ve “Ey Musa! Âdemoğullarının birisi habibimin evlatlarından birisi na-hak baksa izzeti celalim hakkı için o kişiyi gayya tamusuna gönderirim,” der. Bu konuda Hz. Peygamber de, “salih evlatlarıma ikramda bulunun,” “kim evlatlarımı küçümserse beni küçümsemiş olur, beni küçümseyen Allah’ı küçümsemiştir ve gideceği yer ebedi cehennem olur,” buyurmuştur. Tüm bu olan bitenlerden sonra “Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti. Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim,”²³⁰ der ve Yüce Allah’a tövbe ve inabet ile yaklaşarak kendisinin de o katarı dâhil edilmesini ister.²³¹

Buyruklarda On İki İmam övgüsünün anlatıldığı ve birçok erkândan sonra yapılan dualardan biri de “duvazdeh imam” duasıdır. “Duvazdeh” Farsça’da “on iki” anlamına gelmekte

²²⁷ *Gökçeler*, s.81–92; *Gölpınarlı* 198, vr.1b-2b.

²²⁸ *Gökçeler*, s.93–97.

²²⁹ Burada “Ümmetimin âlimleri İsrailoğulları’nın peygamberleri gibidir,” hadisi delil olarak kullanılmıştır.

²³⁰ A’raf, 7/143.

²³¹ *Gökçeler*, s.69–73. Benzer fakat daha kısa bir anlatım için bkz. *Gölpınarlı* 198, vr.4a-5a.

olup halk arasında “duvazdeh imam, duvazde imam, düvaz imam, düvaz ve hutbe-i duvazde imam” olarak kullanılmaktadır. İçinde On İki İmamın isimlerinin zikredildiği salâvatlar, dualar ve nefesler için kullanılan genel bir isim olmuştur.²³²

Buyruklarda duvazdeh imam ile ilgili bir kısmı kudsi olmak üzere birçok hadis varid olduğu söylenmiştir. Bazıları şöyledir: Yüce Allah, Peygamberine, “Ey Muhammed! Senin yüzün suyuna ve evladının hürmetine her kim hutbe-i duvazdeh imamı okusa veya dua edip onları şefaathı kılssa o kişiye on iki bin mürsil peygamber sevabını veririm ve on iki bin kabul olmuş Hac sevabını veririm,” demiştir. Hz. Muhammed, “kim evladına ikramda bulunursa bana ikram etmiş olur, bana ikram eden Allah’a ikram etmiş olur ve ebedi cennetlik olur,” buyurmuştur. “Kim hutbe-i duvazdeh imamı sabah okursa akşama kadar on iki bin melek onu korur, akşam okursa sabaha kadar her türlü beladan ve kazadan emin olur, tüm dünya ona düşman olsa bile bir kılına bile zarar gelmez.” “Her kim beş vakit namazdan sonra hutbe-i duvazdeh imamı okursa hiçbir işinde aciz kalmaz.” “Kim sürekli duvazdeh imamı okursa veya okutup dinlerse veya daima yanında taşırsa Hak Subhanehu ve Teâlâ hazreti buyurur ki, benim Allahlığım hakkı için o kulun nasıl muradı varsa onu veririm. Hz. Resul bunu duyunca Yüce Allah’a bin bir şükür ve hamdde bulunmuştur.”²³³

Buyruklarda, hem büyük bir şeyh hem de yıldız ilminde büyük bir bilgin olarak nitelenen Şeyh Necmeddin-i Kübra’nın (ö.618/1221), On İki İmamın fazileti ile ilgili şunu söylediği aktarılmıştır: Perşembe veya Cuma günü gusül alıp temiz elbiselerini giyen bir kişi, ikişerden yirmi dört rekât hacet namazı kılıp her iki rekâtta bir sırayla On İki İmama dua ederse her ne muradı varsa hâsıl olacaktır, eğer olmazsa bana lanet etsin.²³⁴

Bazı Buyruklarda, “Asıllarda asıl nedir/Usullerde usul nedir/Şeriatta su arıdır/Tarikatta gusül nedir, beyitlerine yer verilerek asıllarda aslın Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve On İki İmam olduğu söylenmiştir. Usullerde usul ise bunların yolunu bilip erkân gözeterek ne yapmışlarsa izlerinden gitmektir. Şeriatta su temizdir, tarikatta söz pâk eyler. İnsanla hayvan arasındaki fark sözdür, ancak bazı kimseler vardır ki hayvan-ı natıktır, insan suretindedir, ancak âdem mertebesinde değildir.”²³⁵

Buyruklarda çeşitli konularda On İki İmamın ismi zikredilir. Ancak her imam ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmemekte; sadece bir kaçıyla ilgili bir bilgi ya da olay anlatılmaktadır. Bunlardan biri İmam Zeynelabidindir (ö.75/694). Soy-sopla övünmenin doğru olmadığı, “falanca

²³² Krş. Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, 46. Buyruklarda geçen bir *Hutbe-i Duvazdeh İmam* örneği için bkz. Ek 1.

²³³ *Gökçeler*, s.75–77. Bu rivayetlerin hiç birini hadis kaynaklarında bulamadık. Esasen bu rivayetlerin hadis olma ihtimalleri, aksi büyük bir anakronizm örneği sayılacağı için, yoktur.

²³⁴ *Gökçeler*, s.78–80; *Gölpınarlı* 198, vr.7a-8a.

²³⁵ *Gökçeler*, s.382.

tekkenişin oğluyum,” “atam falancadır,” şeklinde övünmenin boş olup önemli olanın “kimin ümmetindensin?” ve “ne amel işledin?” sorularına cevap vermek olduğu İmam Zeynelabidin’den bir örnek verilmek suretiyle açıklanır. Buna göre imam, Yezid tarafından hapse konulunca ağlamış; muhibleri “Niçin ağlıyorsun ya imam?” diye sorduklarında “Dünyada bu hali kesbettik, dünyada böyle olunca acaba ahirette halimiz nasıl olur?” der. Bunun üzerine sevenleri “Ya İmam! Muhammed Ali deden olunca sen niye korkarsın?” dediklerinde İmam, “Kabre varınca dedemi sual etmeyecekler, “kimin oğlusun?” deseler “Hz. İmam Hüseyin oğluyum demek bana yeterdi.” Amma orada atamı, dedemi sormazlar, amelden sual ederler. Ne bahtlı şol kula ki defterinde yanlış bulunmaya! Vay şol kula ki defterinde yanlış buluna!” demiş ve “Sûra üflendiği zaman artık aralarında akrabalık bağları kalmamıştır; birbirlerini de arayıp sormazlar,”²³⁶ ayetini okumuştur.²³⁷

Buyruklarda on dört masum-ı pak ve on yedi kemerbestler de zikredilir. İmamiye Şiiliğinde On İki İmamla birlikte, Hz. Muhammed ve Hz. Fatıma da sayılarak ortaya çıkan on dört kişi, masum (ismet sahibi, günahsız) kabul edilir. Ancak Alevilikte, on dört masum-ı pak ifadesiyle, muhtemelen masum kelimesinin ergen olmamış çocuğu çağrıştırmamasından, On İki İmamın erken yaşta şehid edilmiş çocuklarını simgelediğine inanılır.²³⁸ On Dört Masum-ı Pak şunlardır: 1. Mehmet Ekber, 2. Abdullah, 3. Hüseyin oğlu Abdullah, 4. Hüseyin oğlu Kasım, 5. Hüseyin, 6. Zeynelabidin oğlu Kasım, 7. Ali Eftar, 8. Cafer-i Sadık oğlu Abdullah, 9. Yahya, 10. Salih, 11. Tayyip, 12. Mehmet Naki oğlu Cafer, 13. Hasen Askeri oğlu Cafer, 14. Hasen Askeri oğlu Kasım.²³⁹

On yedi kemerbeste ise şunlardır: 1. İmam Hasan, 2. İmam Hüseyin, 3. Hadi-i Ekber, 4. Abdülvahit, 5. Ebubekir Tahir, 6. Ömer Tayip, 7. Mehmet Hanife, 8. Osman Turap, 9. Abdurrauf, 10. Ali Ekber, 11. Abdülvehhab, 12. Abdülcilil, 13. Abdürrahim, 14. Abdülmuin, 15. Abdullah Abbas, 16. Abdülkerim, 17. Abdüssamet.²⁴⁰

²³⁶ Muminun, 23/101. check

²³⁷ Aytekin-Alaca, s.174–175; Bozkurt, s.21–22.

²³⁸ Gölpınarlı, ensab kitaplarında isimleri zikredilen çocukların olmadığını söyleyerek bu isimlerin uydurma olduğunu söyler. Ona göre On Dört Masum-ı Pak anlayışı, yanlış anlama sebebiyle ortaya çıkmıştır. Bkz. Gölpınarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, 327.

²³⁹ Bozkurt, s.135. Milli Kütüphane A6097/5 nolu Menakıb-ı Sultan Şeyh Safi adlı yazmada da on dört masumun adı zikredilmiştir. Ancak burada zikredilen isimler yukarıda anılanlardan farklıdır. Bunlar: Hz.Hasan’ın Kasım ve Abdullah adlı iki oğlu, Hz. Hüseyin’in Erzak adlı oğlu, Zeynelabidin’in Gülay ve Abdurrahman adlı iki oğlu, İmam Cafer’in Muhammed Hadi ve Kadri Malı adlı iki oğlu, İmam Musa Kazım’ın Şuayb adlı oğlu, İmam Ali Rıza’nın Gül Şah adlı oğlu, İmam Naki’nin Abdulgaffar, Şah Halid ve Halid adlı oğulları, İmam Taki’nin Abdülcelal adlı oğlu ve son olarak da İmam Hasen el-Askeri’nin Şemsuttahir adlı oğlu. Bkz. Taşğın, a.g.m. s.455–456.

²⁴⁰ Bozkurt, s.135. *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.244–245’te bu isimler on iki hizmet sahipleri ve Hz.Ali’nin çocukları olarak geçmektedir.

4. Tevellâ-Teberrâ

Daha çok İmamiye Şiiliğinde gördüğümüz tevellâ ve teberrâ anlayışı Buyruklarda da söz konusu edilmektedir. Tevellâ, Resul'ün ehl-i beytine muhabbet edip evlatlarına can-ı gönülden ve derûn-ı dilden on iki imama tabi olmaktır. Eseri, terk-i dünyadır.²⁴¹ Teberrâ; Muhammed Ali hazretlerinin düşmanlarından nefret edip kaçmaktır. Ehl-i beyte düşman olan melunlara nâ-sezâ kılmaktır. Eseri, Muhammed Ali evlatlarından başkasına gönül vermeyip murad bulmaktır.²⁴²

Şeyh Safi Buyruklarında beş vakit namaz kılacak tarikat ehli kardeşlerin her sabah abdest alıp, On İki İmamı ve On Dört Masumu anarak onlardan şefa'at istemesi, silsiledeki şeyhlerini anarak onların ruhlarından yardım talep etmesi ve ehl-i beyt-i Resul'ün düşmanlarına teberrâ edip Muhammed-Ali dostlarına tevellâda bulunması istenir. Beş vakit namazını bu şekilde kılmayan talibin imanının sağlam olmayacağı, layık-ı şah ve makbul-i dergâh olamayacağı söylenir.²⁴³

İmam Cafer Buyruğunda teberrâ anlayışı müstakil olarak zikredilmemiştir; “Pirin ile senin aranda ne vardır?” sorusu sorulup şöyle cevap verilmesi istenmiştir: “Pirim ile aramda, tecellâ, temennâ ve Yezide teberrâ vardır.” Burada İmam Cafer-i Sadık'ın “tecellâ ve temennâ ederek boynundan farzı eda eder; Yezide teberrâ edince imamların hakkın eda etmiş olur,” sözü zikredilmiş ve teberrânın gerekçesi imamların hakkını eda etmek olarak gösterilmiştir.²⁴⁴ Aytekin-Hacı Bektaş II'de de “mürşidinle mabeyninde ne nişan vardır?” sorusuna “tevellâ ve teberrâ vardır,” cevabı verilmiştir. Tevellâ, Muhammed Ali dostunu dost tutmak; teberrâ ise Muhammed Ali düşmanını düşman tutmaktır.²⁴⁵

Aytekin-Hacı Bektaş I'de ise tevellâ ve teberrâ kavramları zikredilmeksizin ehl-i beyti sevenlerin küçük günahlarından dolayı şefaate uğrayacağı; ehl-i beyt-i sevmeyenlerin ise ne amel işlerlerse işlesinler hüsranda olacakları söylenir:

Al evlâdın vasfını her dil vafedemez. Ve her kulak işitip anlayamaz. Muhibb-i âl-i evlat olan günah-ı sağırdan (küçük günah) havf etmeye ki ruz-ı cezada ona şefa'at erişir. Eğer günah-ı kebair ederse ona şefa'at erişmez. Neûzu billâh bir kimse âl-i evlada muhip olmazsa cemi ömründe günah etmese, bir vakit namazı kazaya kalmasa ve her sene kurbanı Arafat'ta kesse cemi ef'âli fasittir. Ali ve evladına kast edene lanet, muhabbet edene rahmet.”²⁴⁶

²⁴¹ *Gölpınarlı* 181, vr.16a; 198, vr.42b-43a; 199, vr.66b. Bu son yazmada on iki imam ifadesi yer almaz.

²⁴² *Gölpınarlı* 181, vr.16a; 198, vr.43a; 199, vr.66b. Bu son yazmada “murad bulmaktır” ifadesi “murad bulmamaktır” şeklinde geçmektedir.

²⁴³ *Gölpınarlı* 198, 19b-20a; 199, vr.51b-52a; *Gökçeler*, s.124-125. Ancak *Gölpınarlı* 199'da, derviş olan kişiler lanet ve teberrâdan kaçarlarsa dervişliğin kâmil nazarında hâsıl olacağına dair bir bilgi de vardır. bkz. *Gölpınarlı*, 199, vr.153b.

²⁴⁴ *Aytekin*, s.75.

²⁴⁵ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.250.

²⁴⁶ *Aytekin-Hacı Bektaş I*, s.233. Burada her sene Arafat'ta kurban kesmek, hacca gitmekten kinayedir

Risâle-i Şeyh Safî'de bir kardeş *Menâkıb-ı Evliya* okusa diğerleri de dinlese, okuyan ve dinleyenlerin Muhammed Ali dostu oldukları, okuyan ve dinleyenlerin amel etmemeleri durumunda mutlak Yezid olacakları ve Muhammed Ali dergâhından mahrum kalacakları söylenir.²⁴⁷ *Yapı Kredi Buyruğu*'nda ise, Şeyh Safî'nin sözü olarak "bir talip *Menâkıb* okusa ve diğer talipler de onu dinleseler, okuyan da dinleyen de Hak dostudur. Eğer *Menâkıb*'ı düşman yanında okusalar benim düşmanım olurlar" işler.²⁴⁸

²⁴⁷ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.60b.

²⁴⁸ *Yapı Kredi Buyruğu*, vr.8a.

İKİNCİ BÖLÜM

BUYRUKLARDA SUFİLİK VE DÖRT KAPI-KIRK MAKAM ANLAYIŞI

Bu bölümde bir tür içerik analizi yaparak Buyruklarda tasavvufi-ahlaki boyutun ne denli işlendiğini göstermeye çalışacağız. Giriş bölümünde de söylediğimiz gibi çalışmamızı önceden düşünülmüş bir şablona göre oluşturmadığımız için konu başlıklarını, incelediğimiz buyruk nüshalarının içeriklerinden hareketle oluşturduk.

Ancak burada konuya geçmeden önce Buyruklarda kullanılan dilin genel olarak tasavvufi bir dil olması sebebiyle İslam Düşünce Tarihi'nde Tasavvuf'un geçirdiği aşamalara kısaca dokunmakta fayda olacaktır. Tasavvuf tarihçileri, İslam Tasavvufunu/Sufiliğini ortaya çıkış ve gelişme süreçlerini belli başlı şu üç dönemde incelemektedirler: 1.Zühhd dönemi: İlk sufi eğilim ve kişiliklerin ortaya çıkışı (1–2/6–7.asırlar). 2.Tasavvuf dönemi: Tasavvufun müesses hale gelmesi ve kavramsallaşmanın tamamlanması (3–4/9–10.asırlar) 3. Tarikatlar dönemi: Tasavvufun sosyal hayatta varlığını belirginleştirmesi (6/11.asır ve sonrası).¹

İslam dünyasında ilk defa “Zühhd” hareketi olarak ortaya çıkan sufiliğin bu döneminde zahitler, çeşitli sebeplerle toplumlarından uzaklaşıp dünyevi (mal-mülk, makam-mevki vb.) her şeyi bırakarak uzleti tercih etmişlerdir. Hasan Basri (ö.110/729), Cafer-i Sadık (ö.148/766), İbrahim Edhem (ö. 161/779), Râbiatu'l-Adeviyye (ö.185/802) ve Fudayl b. Iyaz (ö.187/804) gibi kişilerin temsil ettikleri bu dönemde kimi zühhd anlayışını “korku ve hüzn” üzerine kurmuşken kimi “muhabbetullah” üzerine kimi de “marifetullah” üzerine kurmuştur. Tasavvufun ikinci dönemi olarak ifade edilen ve aynı zamanda bu ilme ismini veren “Tasavvuf” döneminde ise, sufiliğin kendine özgü kelime ve kavramlarıyla bir ilim dalı olarak teşekkül etmesine ve bu alanda ilk ve temel eserlerin kaleme alınmasına şahit olunur. Zühhd döneminin baskın karakteri ibadetlerin manalarını anlamaya yönelik ibadet-yoğun bir yaşamken (Fıkıh-ı Bâtın), Tasavvuf döneminde bunun yanı sıra belki ondan daha ağırlıklı olarak “marifet, marifetullah, irfan” ilimlerine geçişe rastlanır. İlham, keşf gibi kalbe doğan, mahiyeti ve kaynağı bilinemeyen bilginin de akılla ve düşünceyle elde edilen kazanılan (kesbi) bilgi gibi değer gördüğü bu dönemde zevk ve meşreplere

¹İslam Tasavvuf tarihinin çeşitli dönemlere ayrılmasıyla ilgili bkz. Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979), s.124–127; Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), s.87–149. Ayrıca tasavvuf tarihinin bu üç dönemini benimsemekle beraber tarikatlar öncesi dönemden önce nazari tasavvufa işaretten Vahdet-i Vücûd (Tasavvuf Felsefesi) dönemini (6–7/12–13.asırlar) önemine binaen öne çıkaran çalışma için bkz. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), s.101–346; Hülya Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, (Konya: Nükte Kitap, 2004), s.63–117.

göre çeşitli Tasavvuf ekollerinin ortaya çıktığı müşahade edilir. Örneğin Bağdat Mektebi'nde "tevhid ve aşk" ön plana çıkmışken, Şam Mektebi'nde "açlık ve gece ibadeti," Mısır ekolünde "marifet ve muhabbet öncelenirken" Nişâbur mektebinde "melâmet ve fütüvvet" ön plandadır. Bağdat ekolü mensubu olan Cüneyd-i Bağdadi (ö.297/909) "sürekli ayıklık ve ihtiyatı" (sahv ve temkin) önemserken Nişâbur mektebinin mensubu Bâyezid-i Bistâmi (ö.261/874) "manevi sarhoşluğu" (sekr) vurgulamıştır. Keza Hamdun Kassâr (ö.271/884) ile Nişâbur'da ortaya çıkan "melâmet" düşüncesinde özellikle Irak sufiliğinin şekil, elbise ve zahir ağırlıklı görünümüne bir tepki olarak nefsi dizginlemek için sürekli kişinin kendisini kınamasını ve ayıplamasını önemsemiştir. Tasavvufun üçüncü dönemi olan "tarikatlara dönemi" ise, tasavvufun artık kurumsallaştığı ve bir tür eğitim kurumları demek olan tarikatların ortaya çıktığı bir dönemdir. Günümüze kadar ulaşan Kâdirîlik, Yesevîlik, Rifâîlik, Medyenîlik, Kübrevîlik, Haydarîlik, Sühreverdîlik ve Çeştîlik gibi köklü tarikatların ortaya çıktığı zaman dilimi 6/12. asıra dayandığı için tarikatlar dönemi bu yüzyılda başlatılır. Bu dönemde bir yandan tasavvufun Kur'an ve Sünnet'e dayalı temelleri pekiştirilmeye çalışılırken, diğer taraftan İslam coğrafyasının sınırlarını aşan, İslâmî-tasavvufî propaganda ve irşad faaliyetleri sufiler tarafından devam ettirilmektedir. 12. yüzyılda kurulmuş olan tarikatların çoğu sistemlerini sürekli yenileyerek ve yeni yeni kollara ayrılmak suretiyle günümüze kadar gelebilmişlerdir.²

Sufilik, "Tasavvuf" döneminde bir ilim dalı olarak ortaya çıkarken, sufiler "Tasavvuf'un meşruiyeti" noktasında zahir ulemasıyla anlaşmazlık yaşamışlar ve tartışmalara girmişlerdir. Tasavvuf, Abdülkerim Kuşeyri'nin (ö.465/1072) *Risale*'si ve özellikle de İmam Gazâlî'nin (ö.505/1111) *İhyâu Ulûmi'd-Din*'i gibi bugün bile büyük rağbet gören eserleri sayesinde meşruiyet sorununu halletmiştir.³ Tasavvufun meşruiyet sorunu yaşamasında bir hâl ilmi olan ve yaşanan, hissedilen bir tecrübe olan Tasavvufun zaman içerisinde geliştirdiği kendine özgü dilinin zahir ulemasınca sakıncalı bulunmasında yatmaktadır. Zira bazı sekr sahibi sufiler, içinde bulundukları halin baskısıyla kendilerinden geçmekte (vecd) ve şeklen şeriata muhalif sözler

² Bkz. Dilaver Güner, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s.73–106. Tasavvufun kurumsallaştığı ve tarikatların çıktığı 6/12. asırda yaşamış bazı ünlü sufiler şunlardır: İmam Gazâlî (ö. 505/1111), kardeşi Ahmed Gazâlî (ö. 520/1126), Aynü'l-Kudât Hemadânî (ö.525/1131), Ebu Sa'd Muharrimi (ö. 513/1119), Hammâd Debbâs (ö.525/1130), Yusuf Hemadânî (ö.535/1140), Mansûr Batâîhi (ö.540/1145), Ahmed Rifâî (ö.578/1182), Bekâ b. Battû (ö.553/1158) Adiy b. Müsâfir Hekkârî (ö.557/1162), Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1166), Ahmed Yesevî (ö.562/1167), Ebu'n-Necîb Abdülkâhir Sühreverdî (ö.563/1168), Ebû Hafs Ömer Sühreverdî (ö.632/1234), Hayât b. Kays Harrânî (ö.581/1185), Ebû Medyen Şuayb Mağribî (ö.594/1198), Abdülhâlık Gucdüvânî (ö.595/1199), Rûzbihân-ı Baklî (ö. 606/1209), Abdullâh Esdî (ö.620/1224), Necmeddîn-i Kübrâ (ö.618/1221), Mecdeddîn Bağdâdî (ö.606/1209), Kutbeddîn Haydar (ö.618/1221), Sultan Bahâeddîn Veled (ö.628/1231), İbnü'l-Fârız (ö. 632/1234), Ferîdüddîn-i Attâr (ö.632/1234), Muînüddîn Hasan Çeştî (ö.633/1236), Muhyiddîn İbn Arabî (ö.638/1240). Tarihçi von Hammer, İslam dünyasında toplam tarikat sayısının otuz altı olduğunu söyleyerek Osmanlı Devleti kurulmadan önce on iki tarikatın ortaya çıktığını, Osmanlı'dan sonra ise 18.yüzyılın sonuna kadar yirmi dört tarikatın daha kurulduğunu ifade eder. Bkz. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I, s.144.

³ Bkz. Dilaver Güner, *a.g.e.*, s.89–90.

(şatahat) söyleyebilmektedirler. Örneğin Bâyezid-i Bistâmi, sahibi olduğu coşkun meşrebe göre “Sübhânî mâ a’zame şân’î” (Kendimi tespih ederim, şânım ne yücedir!) ve “Leyse fi cübbetî sivallâh” (Elbisemin içinde Allah’tan başkası yoktur) cümlelerini sarf etmiştir. Hallâc-ı Mansûr (ö.309/921) “Ene’l-Hakk” (Ben Hakk’ım) demiş ve bu sözü yüzünden idam edilerek öldürülmüştür.⁴

Buyruklar içerikleri itibarıyla bakıldığında bir yönüyle tasavvuf ve tarikat kitabı hüviyetindedir. Bu yönüyle bakıldığında 16. Yüzyıla ait bu eserler, tasavvuf tarihi içerisinde tarikatlar sonrası döneme ait eserlerdir. Yani bu, Buyruklarda tasavvuf düşüncesinin geçirdiği hertürlü unsurun izlerinin görülebilmesi demektir. Bu açıdan Buyruklara baktığımızda bir tarikat olan Kızılbaşlığa giriş törensel bir şekilde ve talip, sufi, rehber, mürebbi, mürşit, musahiplik, dört kapı vb. hem tarikatlar dönemine hem de felsefi tasavvuf dönemine uygun bir çerçevede anlatılmıştır. Şimdi bahsettiğimiz bu unsurlara Buyruklarda işlenişlerine göre yakından bakalım.

I. Temel Unsurlar: Yol-Erkân-Sürek

Aleviliği ya da tarihsel adıyla Kızılbaşlığı ifade etmek için birçok kelime ve kavram kullanılmıştır. Buyruklara baktığımızda daha ziyade “yol,” “erkân” ve “sürek” kavramlarının kullanıldığını görmekteyiz.

Yol anlamına gelmekte olan tarik (الطريق) ve tarikat (الطريقة) kelimeleri Allah’a yönelmiş olan sâliklere özgü bir yöntem olup menzilleri aşmayı ve makamlarda yükselmeyi içerir.⁵ Erkân (اركان) ise, rükn (ركن) tekil kelimesinin çoğulu olup; kelime olarak bir şeyin temeli anlamına gelmektedir. Sufilikte “Erkân” ya da “Erkân-ı Tarikat” tamlamasıyla kullanılıp tarikat kurucuları tarafından konulmuş olan kuralların ve merasimlerin tümüne denir.

Bazı Buyruklarda bir rehber ve mürşidin bilmesi gereken ve yola gireceklere öncelikle öğretmesi gereken yirmi sekiz sorudan bir kaç “yol” anlayışı ile ilgilidir. Buna göre “Kimin oğlusun?” sorusunun cevabı, “Yol oğluyum”; “Yol kimindir?” sorusunun cevabı, “Yol, Muhammed Ali’nindir” ve “Muhammed Ali’nin yolu hangisidir?” sorusunun cevabı ise “Şeriatdır, Tarikatdır, Marifetdir ve Hakikatdır,” şeklinde verilmiştir.⁶ Bazı Buyruklarda Muhammed Ali

⁴ Hallâc’ın öldürülmesini sufiler hiçbir zaman unutmamışlar ve Tasavvuf edebiyatında yeri geldikçe her zaman onun öldürülmesini kınamışlardır. Örneğin Mevlana, “Kalem bir gaddârın elinde oldu mu artık/Şüphesiz darağacında bir Mansûr sallanır” derken (Mevlana, gölpınarlı II/219 (1401.beyit)) Alevilik ise onun anısına *Dâr-ı Mansûr* anlayışını törenlerine koymuştur.

⁵ Cürçânî, *Kitâbu’t-Ta’rîfât*, s.141; Abdurrezzak Kâşânî, *İstılâhâtü’s-Sûfiyye*. Thk. Muhammed Kemal İbrahim Cafer. (Kahire: el-Hey’etu’l-Misriyyetu’l-Âmme li’l-Kitâb, 1981), s.65.

⁶ Bkz. *Yapı Kredi*, ; *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.10b. ; *Aytekin*, s.80. Sadece “tarikatta yol oğluyum,” ifadeleri için bkz. *Gölpınarlı* 198, vr.64b-65a; 199, vr.88a; *Gökçeler*, s.265–266; *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.250–251. Buyruklarda yirmi sekiz soru ve cevabı için bkz. Ek: 3.

erkânına yine “yol” anlamında “sürek” denmekte ve bu süreğin kırklardan kaldığı ifade edilmektedir.⁷ Sürek kelimesi Türkçe bir kelime olup şu anlamlara gelir, ayrıca Alevilikte “yol bir sürek bin bir” şeklinde de ifade edilir.⁸

Buyruklarda “yol” için kullanılan tabirlerden biri de “seyr-i süluk” (سير السلوك)’tur. Bazı Buyruklarda, seyr ve sülukun tanımı ve tasavvuf felsefesi açısından değerlendirilmesi yapılarak “vâsıl, munkatı, hicab, akabe” gibi terminolojik ifadelerle işlenmiştir. Buna göre, “süluk” sözlükte, gitmek; tasavvuf ehli katında ise “marifetullah babında evliyanın yoluna gitmek ve seyr-i süluk etmek,” anlamına gelir. Bu anlamda seyr, “seyr ila’llah (سير إلى الله) ve seyr fi’llah (سير في الله)” olmak üzere iki kısımdır. Birincinin bir sonu varken ikincinin nihayeti yoktur. Basamakları geçip hedefe ulaşmak demek olan seyrin tezahürü, kötü söz, fiil ve davranışları terk edip güzel söz, fiil ve davranışlara sahip olmak olarak kendini göstermelidir. Bu şekilde kendi fani varlığından geçip Hak varlığında baki olmaktır, eşyanın hakikatini ve mahiyetini, “gerçekte nasılsa” o şekilde bilmektir. Bu bahsedilen niteliklere sahip olan kişi, “salik-i hakîki” olur. Ancak yüz bin salikten ancak biri veya bir kaç “vâsıl” olur ve kemâl-i hakikati bulur; diğerleri bir mertebede kalırlar “munkatı” olurlar.⁹ İmam Cafer-i Sadık, seyr-i süluk’u taliplik, destgirlik ve niyazbendelik olarak tanımlamıştır.¹⁰

Buyrukların tamamında, yol ve erkân Hz. Muhammed’in Hz.Ali’ye vasiyeti ile başlatılmaktadır. Hemen Buyrukların başlangıç bölümünde ya da tarikat edebi anlatılmadan önce, Hz. Peygamber’in vefat etmeden önce yanına Hz. Ali’yi çağırmasından bahsedilir. Buna göre Hz. Peygamber, Hz. Ali’yi huzuruna çağırarak, ona ve onun yolundan gidecek taliplere yerine getirilmesi için bir takım öğüt ve nasihatlerde bulunmuştur. O da bu vasiyetleri yazıp büyük bir kitap haline getirmiş ve bu kitaba göre amel etmiştir.¹¹

Hz. Peygamber’in ölmeden hemen önce Hz. Ali’yi yanına çağırıp sana bir takım vasiyetlerim var demesi, tarihi değeri açısından düşünüldüğünde, akla hemen “Kırtas olayını”

⁷ *Gölpınarlı 199*, vr.129b

⁸ Sürek ile ilgili tanım

⁹ *Gökçeler*, s.240–242. “Seyr ila’llah”ın bir sonu vardır, çünkü bunda Allah’a doğru bir yolculuk vardır ve salik Allah’ı tanımakla bu noktada seyrini tamamlamış olur. Ancak Allah’da seyr anlamına gelen “Seyr fi’llah” derecesinde ise salik, Allah’ı tanıdıktan sonra seyrine başlamakta ve bir süre sonra Allah’ın isimlerinin, sıfatlarının, ilminin ve hikmetinin çok olup bunların sonunun olmadığını idrak etmektedir. Salik yaşadığı sürece bu aşamada devam etmektedir. bkz. Tehânevî, *Mevsûatu Keşşâfi Istilâhât*, I, s.996.

¹⁰ *Gölpınarlı 199*, vr.85a; *Gökçeler*, s.251. Ayrıca *Gölpınarlı 198*’de ve *Gökçelerde*, süluk ve yol konusunda İmam Cafer-i Sadık’tan bahsedilmeksizin “seyr-i süluk’un sırrı nedir?” sorusu bağlamında “hâmuşluk/suskunluk, kahrpuşluk/kahr çekmek, zehirpuşluk/zehir içmek, zerdepuşluk ve perdepuşluk/sır saklayıcı olmak,” olarak değerlendirilmiştir. bkz. *Gölpınarlı 198*, vr.62b; *Gökçeler*, s.260.

¹¹ Daha önce İkinci Bölümde “imamet meselesi”nde ayrıntılı bir şekilde bahsettiğimiz bu vasiyet olayıyla ilgili olarak bkz. *Gölpınarlı 181*, vr.7a-7b; *Gölpınarlı 198*, vr.12b-15a; *Gölpınarlı 199*, vr.47a-48b; *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.56b; *Yaptı Kredi*, vr.1b-2a, 21b; *Gökçeler*, s.106–112.

getirmektedir.¹² Tarihsel olarak sabit olduğunda şüphe bulunmayan Kırtas olayının, zaman içinde Kızılbaşlığın kendini tanımlarken kökenini dayadığı bir olay ve Kızılbaşlığın takip ettiği dinî-tasavvufi yolun teolojik dayanağını olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Kızılbaşlık ya da Alevilik yolunun kaynağı Hz. Muhammed'dir. O, ölmeden önce Hz. Ali'ye Cebrail'in Yüce Allah'tan getirdiği vahiyle tarikat içinde gerekli olan nesneleri açıklayarak, peşinden geleceklere (talipler) evliyanın yoluna uymalarını, erkânı uygulamalarını vasiyet etmiştir.¹³ Bu da “Yol, Muhammed Ali'den kalmıştır,” düşüncesini açıklamaktadır.¹⁴

A. Talip-Sufi ve Tarikata Giriş Erkânı

Buyruklarda Kızılbaşlık yoluna giren kişi daha çok “talip” (طالب) ve “sufi” (صوفي) sıfatlarıyla anılmaktadır.¹⁵ “Talip,” kelime olarak bir şeyi bulup almayı, bir şeyi elde etmede istekli olmayı ifade eder.¹⁶ Sufilerin ıstılahında ise talip, tasavvuf yoluna girme aşamasında olan kişiye denir. Talip, doğal şehvetleri ve kişisel zevkleri bir tarafa bırakıp hakikatin yüzünden vehm/şüphe perdesini ortadan kaldıran ve insan-ı kâmil olmak için çokluktan (kesret) birliğe (vahdet) yürüyendir.¹⁷ “Tasavvuf” ile aynı kökten gelen “sufi” kelimesinin etimolojisiyle ilgili farklı değerlendirmeler olmakla birlikte, Tasavvuf tarihçileri ağırlıklı olarak kelimenin yün anlamına gelen Arapça “sûf” (صوف) kelimesinden veya temizlik, arılık anlamındaki “safâ” (صفا) kelimesinden ya da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in mescidinin bitişiğinde bir bölümde sürekli Hz. Muhammed'in yakınında ve onun eğitiminden geçmiş Ashab-ı Suffe'den (أصحاب الصفة) geldiğini söylemişlerdir.¹⁸ Tasavvuf terminolojisinde ise sufi, nefsinin alışkanlıklarından kurtularak kendi nefsinde fâni ve Allah ile bâki olup hakikatlerin hakikatine ulaşana denir.¹⁹

¹² Buhari, Müslim başta olmak üzere sahih hadis kaynaklarında ve erken dönem İslam tarihi kaynaklarının tamamında geçen bu olay şöyle cereyan etmiştir. Hz. Muhammed ölümüyle sonuçlanan hastalığında bir gün huzurunda bulunanlara, “bana kalem-kâğıt (kırtas) getirin, size yazdıracağım vasiyetlerim var, yazayım ki benden sonra yoldan çıkmayasınız” der, orada bulunanlardan Hz. Ömer, peygamber hastadır, ne dediğini bilmiyor, Kur'an bize yeter diyerek bu isteği gereksiz bulduğunu söyler, aksini düşünenlerle sözlü tartışma başlayınca, Hz. Peygamber, bir peygamber yanında böyle bir şey olmaz diyerek onları huzurundan çıkartır. Kaynakları göster. Kırtas olayı için bkz. Buhari, *Sahih*, Cizye, 6; Cihad ve Siyer, 176; Meğâzî, 83; Muslim, *Sahih*, Vasiyet, 20–22 (hadis no: 1637).

¹³ Bkz. *Gölpınarlı 181*, vr. 7a-7b; *Gölpınarlı 198*, vr. 12b-15a; *Gölpınarlı 199*, vr. 47a-48b; *Gökçeler*, s. 107–112.

¹⁴ *Hafik İmam Cafer Buyruğuna* göre, İmam Cafer-i Sadık yol ve erkânın Muhammed Ali'den kaldığını söylemiştir. O nedenle talip olanların Hz. On İki İmam evladından bir pire biat etmeleri gerekmektedir. Bkz. *Hafik İmam Cafer*, vr. 214b.

¹⁵ Ancak zaman zaman aynı anlama gelmek üzere mürit ve derviş sıfatları da kullanılmaktadır. Örnek için bkz. *Risâle-i Şeyh Safi*, vr. 18a, 22a, 25b, 30a, 54a; *Gölpınarlı 199*, vr. 55b; *Bozkurt*, s. 46–50; *Gökçeler*, s. 5.

¹⁶ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, I, 559–560 (tlb mad).

¹⁷ Bkz. Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhât*, II, s. 1138; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 685.

¹⁸ Tasavvufun kelime ve kavram anlamları için bkz. Dilaver Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 28–31; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 650.

¹⁹ Bkz. Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhât*, II, s. 1102; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 650.

Buyruklarda da sufi ve talip kelimeleri çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Buna göre sufi, zâhiri ve batını temiz olan, rehberine ve büyüklerin sözlerine uyan, oturup, kalkmasını, erkânını bilen, ehl-i hâl olup üstadların sözlerini tartışmayan, kendi fikrine göre hareket etmeyen, yol atasının ve kardeşlerinin emrinden dışarı çıkmayan kişidir.²⁰ Talip; evliya menâkıbını okuyup dinleyen, manasını anlayan ne yazıyorsa ona göre amel eden, gücü yettiğinde edep-erkânını yerine getiren ve bunu münkir ve münafıktan saklayan kişidir.²¹

Bir kişinin talip/sufi olabilmesi için bir takım uygulamalardan geçmesi gerekmektedir. Bu giriş ritüeli (initiation) tarikatlarda “tövbe almak,” “el almak,” “nasip almak” gibi çeşitli şekillerde adlandırılmaktadır. *Şeyh Safi Buyruklarında* tarikata giriş ayrıntılı bir şekilde şöyle anlatılmaktadır:

Kaçan bir kimesne gelup bu yola girmeğe talep itse, evvel tarîk-ı evliyâ budur ki yol ehli karındaşlar bir yere cem olup oturalar. Dahi ol ibtidâyı bir yol erkân bilur kardaş alup mahfile geture anun sol yanında peymançe yerinde durup mahfil ehline selam vire. İde kim: es-Selâmu aleyke yâ ehle't-tarik ve'l-ahd ve'l-vefâ, ve yâ ehl-i mürüvvet ve's-safâ! Gelmekligimiz Hak için ve söylemeğüz Hak için. İşbu mümin karındaş ayağınız turabına yüz sürüp bu makâm-ı insafda durmakdan murâdı oldur kim siz erenlerin huzurunda ve meşâyıhın silsilesinde gönül bağlayup evliyâ dergâhına girup katara zirkenup sâhib-i tarik erenlerine kul olup ol Şâh-ı Velâyet Emiru'l-Müminin Ali kerremallahu vechehu âşıklarına cân u gönülden ve derûn-ı dilden hizmetkâr olmak ister. Bu âşık hakkında ne buyurursız? deye. Pes mahfil ehlinde cevap gele kim: N'ola mahaldür kimi dilerse revâ görürüz, mübarek olsun, diyeler. Andan ol kimesne bir yol atası kabul ide erkân mucibince.²²

Artık sıra tarikata girmesine izin verilen talibin tarikata giriş merasimini tamamlamasına gelmiştir. Merasim başlamadan önce rehberi, mübtediye (talibe) daha önce başka birine intisabı olup olmadığını sorarak, eğer varsa bu işe girmemesini zira “kuşak üstüne kuşak” olmayacağını söyler. Talibin tezkiyesinden sonra, mecliste bulunanların huzurunda talibin pir (yol atası) elinden tövbe alması başlar:

Mübtedi gelup yol atasının huzuruna iki diz üzerine edeple otura, biat ide. Ata oğlunun sağ elin eline alup, başparmakların birbirinin üzerine koya, akd-i tarîk ola el tutuşa; oğul dahi sağ elin atasının eline virup sol eliyle atasının eteğine muhkem yapışa yani “el benum etek senun, Hak yolunda bizi doğru yola

²⁰ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.29b-30a.

²¹ *Gölpınarlı 181*, vr.14a; *198*, vr.36a; *199*, vr.62b; *Gökçeler*, s.161-162.

²² *Gölpınarlı 198*, vr.58a-58b. krş. *Gölpınarlı 199*, vr.76b-77a; *Yapı Kredi*, vr.22a-22b; *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.14a-15a. Bu bölüm *Gölpınarlı 198*'de “İbtidâ-yı Sâlik Erkân-ı Şâh Dehmaz,” başlığıyla geçmektedir.

kılavuzlamakda taksir itmeyesin” demek olur. Dahi yol atası olan kimesne ol vakit oğluna tevbe ve telkin eyleye. Atası ne dirse oğlu dahi kulak urup öyle söyleye. Evvel üç kere; Estağfirullah külli zenbin eznebtuhu ‘amden ev hatâen ev sırnan ev cehran ev sehven ev ‘alâniyeten ve etûbu ileyhi mine’z-zenbi’llezî a’lemu ve mine’z-zunûbu’lletî lâ a’lemu, inneke ente’la’llâmu’l-ğuyûb, settâru’l-uyûb, tûbû ila’llâhi tevbeten nasûha, inne’llâhe yuhibbu’t-tevvâbîn ve yuhibbu’l-mutataahirîn ve tûbû ila’llâhi eyyühe’l-mü’mînîn. Allâhumme innî tâibun kavlen ve fi’len ve hâziran damiran estağfirullah. Allâhumme tevbetî ve’stakim şâfi enne muhammeden rasûlallâhi ve aliyyun veliyyullah linekûle vekîlen inne hâzâ sırâtan mustakîma.²³ Şâh-ı Âlempenâh elinden tevbe eyledim, kendu bilumden geçdim, mecmu menhiyyâtndan bu hâzır cemâat tanıklığıyla pirin eteğinden tutdum, doğru yola gittim, eğer ahdimden dönersem Şâh-ı Merdân’ın Zülfikâr’ına uğrayayım.²⁴

Talip tövbesini de yaparak, tarikata girme arzusunu dile getirmiştir. Bundan sonra erenler hemen bütün İslami tarikatlarda da yapıldığı üzere Kur’an-ı Kerim’den ‘biat’ ayeti olarak bilinen Fetih Suresi onuncu ayeti okurlar,²⁵ ardından Kızılbaşlığa özgü on iki imama duayı içeren duvazdeh imam ve Nadi Ali duasını okurlar. Artık biat tamamlanmış olur. Mürebbinin vazifesi talibe Hakk’a giden yolları göstermesi, nefsin kötülüklerinden onu kurtarması ve yol içinde karşılaşacağı sorunları-sıkıntıları çözmesidir. Talip müşhidinden başkasına ihtiyaç duymamalıdır.²⁶

Tarikata girişin bu son bölümünde *Şeyh Safi Buyruklarında* bazı farklar mevcuttur. *Risâle-i Şeyh Safi*’de bu son bölüm yüzeysel bir şekilde geçilmişken, *Gölpınarlı 198*’de ve *Yapı Kredi*’de ayrıntılı bir anlatımla karşılaşırız. *Gölpınarlı 198*’de Hz.Muhammed’e, Hz. Ali’ye, Hz. Fatıma’ya, Hz. Hatice’ye ve kalan on bir imama salât (dua) getirildikten sonra yaşayan Safevi şahi, Tahmasp’a dua edilmiş ve ardından “Nâdi Ali” duası verilerek tören tamamlanmıştır:

Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı Muhammedini’l-Mustafa. Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı İmâm Ali el-Murtezâ. Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı Hadîceti’l-Kübrâ ve Fâtımatî’z-Zehrâ. Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı İmâm

²³ Arapça ifadelerin anlamı şöyledir: Estağfirullah (3 kere) (Bütün işlediğim günahlardan tevbe edip Allah’a sığınırım), bir kere daha bilerek, bilmeyerek, açıktan veya gizli işlediğim günahlardan dolayı Allah’a sığınırım. Bildiğim ve bilmediğim günahlardan dolayı O’na yönelirim. Allahım! Sen gaybı en iyi bilensin, ayıpları örtensin. ‘Haydi, kesin bir pişmanlıkla Allah’a tövbe edin (tövbe-i nasuh ile), şüphesiz Allah tövbe edip temizlenenleri sever.’ Allahım, kavlen, fiilen, açıktan ve gizli her türlü şekilde sana yöneliyorum, estağfirullah. Allahım! Tövbemi kabul et. Muhammed Allah’ın elçisidir, Ali Allah’ın velisidir ve bu dediklerime Allah şahittir. Bu, dosdoğru bir yoldur.

²⁴ *Gölpınarlı 198*, vr.59a-60a. krş. *Gölpınarlı 199*, vr.76b-77b; *Risâle-i Şeyh Safi*, vr. 15a-15b; *Gökçeler*, s.219–221; *Yapı Kredi*, vr.22b. Bu Buyruklardan *Gölpınarlılar* ve *Gökçelerde* elinden tövbe alınan kişi Şah-ı Âlempenâh diye geçerken *Risâle-i Şeyh Safi*’de Şah Tahmasp, *Yapı Kredi*’de ise Şah Abbas olarak geçmektedir. Bu da Buyrukların ait oldukları dönemle ilgili bir durumdur.

²⁵ “Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.” Fetih 48/10.

²⁶ Bkz. *Gölpınarlı 198*, vr.60a-61b; *199*, vr.77b-78b; *Risale-i Şeyh Safi*, vr.16a-16b; *Gökçeler*, s.221–224; *Yapı Kredi*, vr.23b-25a.

Hasan Hulk-i Rızâ, Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı İmâm Huseyn mazlum-ı şehid-i deşt-i Kerbelâ, Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı İmâm Zeynelâbidîn ma'sûm-ı pâk, Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı İmâm Muhammed Bâkır, Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı İmâm Ca'fer-i Sâdık, Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı İmam Mûsa-i Kâzım, Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı İmâm-ı heşdum, kible-yi heftom Sultân-ı Horasan İmâm Ali Mûsâ-i Rızâ, Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı İmâm Muhammed et-Takî, Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı İmâm Ali en-Nakî, Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı İmâm Hasani'l-Askerî, Allâhumme salli alâ seyyidinâ nûr-ı İmâm Muhammed Mehdî sırr-ı Ahmed Şâh ve âhir zamân sâhibu'l-Kur'ân ve duvâzdeh imam ve çehârdeh ma'sûm-ı pâk, huccetu'l-kayyûmî'r-rahmân ve delîlu'l-hâdi'l-burhân kutbu meşâyihî'z-zaman ibnu's-sultan Şah Dehmas can pâdişâh-ı cihân ve mürşid-i zaman, tarik-ı hâzırân ve gâibân ve liküllî'l-müminîne ecmaîn birahmetike yâ erhame'r-râhimîn. Nâdi Aliyyen mazhara'l-acâibi tecîdhu avnen leke fi'n-nevâibi, küllü hemmin ve gammin seyenceli binubuvvetike Ya Muhammed ve bivelâyetike Ya Ali!, deye. Evliyanın cemi adın ismarlaya.²⁷

Gölpınarlı 199'da ve Gökçeler buyruğunda, Risâle-i Şeyh Safi gibi ayrıntıya girilmeden sadece talibin hutbe-i düvazdeh imamı okuması gerektiği söylenmiş ve konu sonlandırılmıştır.²⁸ *Yapı Kredi*'de ise bu konu "tarikata girmek usûlü" başlığıyla *Gölpınarlı 198* ile tamamen örtüşen bir anlatımla verilmiştir. Ancak bu Buyrukta on iki imamlar zikredildikten sonra sırayla Şeyh Şehabeddin, Şeyh Seyyid Cemaleddin, Şeyh Zahid Geylani, Sultan Şeyh Safi, Şeyh Sadreddin,

²⁷ *Gölpınarlı 198*, vr.60b-61a. krş. *Yapı Kredi*, vr.23b-25a. "Nadi Ali, (ناد علي)" Arapça bir ifade olup, "Ali'yi çağır/Ali'ye seslen" anlamına gelir. Yukarıda geçen metnin anlamı şöyledir: Keramet sahibi Ali'yi çağırırsan, sıkıntılarını çözmede sana yardımcı olur. Senin peygamberliğine çözülür ya Muhammed! Senin velayetinle çözülür ya Ali! Bazı Buyruklarda, "Her türlü gam ve keder senin azametininle çözülür ya Allah!" ilavesi de vardır. Şii kaynaklarda hadis olarak geçen bu ifade için bkz. Meclisi, *Bihâr*, XX, s.73; Muhaddis en-Nûri, *Mustedraku'l-Vesâil ve Mustenbatu'l-Mesâil*, XV, s.483. Yalnız bu gösterdiğimiz kaynaklarda "senin azametininle çözülür ya Allah! Senin peygamberliğine çözülür ya Muhammed!" bölümleri yoktur. Bu duanın iki beyit olarak Uhud savaşında Hz.Peygamberin kulağına hatiften seslenildiği söylenmiştir. Aynı dua Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybi'nin (ö.896/1490 sonrası) *Şerhu Hutbeti'l-Beyan*'ında ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Buna göre Uhud savaşında Müslümanlar zor durumda kalıp Hz.Peygamber de yaralanınca Cebrail (a.s.) gelir. Hz.Peygamber, Cebrail'e ne oldu böyle bizim ordumuza deyince Cebrail, Hz.Peygamber'e Ali'yi yardıma çağırmasını söyler ve ona Nadi Ali duasını öğretir. Seyyid Hüseyin Gaybi, bu duada geçen "mazharu'l-acaib" ifadesinin "muzhiru'l-acaib=keramet sahibi (olağanüstülükleri ortaya çıkaran)" olarak da okunabileceğini söylemiştir. O ayrıca bu duanın özellikleriyle ilgili çok şeyler söylendiğini, her harfiyle ilgili birçok açıklamanın olduğunu ifade ederek İmam Muhammed Bakır ve İmam Cafer Sadık kavli üzere bu duanın kırk özelliğini saymıştır. Bkz. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybi, *Şerhu Hutbeti'l-Beyan*. Haz. M.Saffet Sarıkaya. (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004) 36-43; M. Saffet Sarıkaya, "Bektâşi-Alevîlerde Bir Dua: Nâdi Ali", *SDÜİFD*, (1998/5), s.17-31. Süleymaniye Kütüphanesi Laleli no 3720'de Ebussuud tarafından yazıldığı kaydı bulunan bir fetva yer almaktadır. *Fetâvâ fi Hakkı Nâdi Aliyyen ve Gayrih* başlığını taşıyan bu küçük risalede Nadi Ali duasının aslının olmadığı, Şiielerin uydurması olduğu ifade edilir. Aclûni de bu rivayetin uydurma olduğunu söyler. bkz. Aclûni, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs ammâ İştêhere mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1351), II, s.363. (Bundan sonra *Keşfu'l-Hafâ*).

²⁸ Bkz. *Gölpınarlı 199*, vr.77b; *Gökçeler*, s.222. Burada On İki İmamın ve Safevi şahlarının isimleri geçmediği gibi "Nâdi Ali"den de bahis açılmamıştır. Ancak *Gökçeler*'de konu sonunda, Onun ki ahdinin emanı yokdur/Dutarsa dostunun demanı yoktur ile başlayan dokuz beyitlik bir Hatayi nefesi yer almaktadır. Bkz. a.g.y. s.224-226.

Şeyh Hoca Ali, Şeyh İbrahim, Şeyh Cüneyd Gazi, Şeyh Hoca Haydar, Sultan Şah İsmail Bahadırhan, Sultan Şah Dehmaz Hüseyin, Sultan Şeyh İsmail Adil, Sultan Şah Muhammed Hudabende, Sultan Şah Ali Abbas ve Sultan Şah Safi'nin ruhlarına rahmet dilendikten sonra Şah Ali Abbas Paşa'nın saltanatının ve devletinin bekası için dua edilmiştir.²⁹

İmam Cafer-i Sadık Buyruklarında, tarikata giriş erkânı şöyle betimlenir. Erkek veya bayan, şeriat ehlinde biri sırr-ı hakikate ehl-i tarik olmak isterse, o kişiyi direkt meydana getirmek doğru değildir. Önce o kişi(ler) kapıcıya teslim edilir. Kapıcı gözcüye, o da tarikçiye teslim eder. Tarikçi onu alıp pir olan kişiye durumunu açıklar. Pir; “Bu meydan, hak meydanıdır. Bu erkân, evliya erkânıdır,” der ve nasihatte bulunur: “İsmail peygamber gibi canını kurban gerektir ve Mansur gibi dâri hazırdır ve Nesimi gibi postum arkamda, Fazlı gibi hançer göbeğimdedir. Bu dergâhtan asla dönmeyeceğim” derse mürşit onu kabul eder, el etek verip talip eder. Ve son noktada bulunan (intiha) bir sufiden ona dört kapının, kırk makamın, on yedi erkânın ilimlerini öğretip onu başlangıçtan sona (ibtidadan intihaya) ulaştırmasını talep eder.³⁰ Bundan sonrası Aytekin buyruğu Malatya nüshasında şöyle devam etmektedir:

(Ardından) dört kapının kiblegâhı budur ki zikrolunur. Şeriat, tarikat ve marifet ve hakikat. Evvel kapı şeriatıdır. Onun ehline niyaz edip şeriat mihrabında secde ettirip serini secdeden kaldırmadan tarik çala. Onun sevabın şeriat ehline bağışlaya. Velhasıl bu üç kapıda dahi böylece secde ettirip sevabın üç kapının halkına bağışlaya. Andan sonra, talip olan kimesne sol eliyle mürşit eteğin ve sağ eliyle sağ elin tutup, “cesedimi zahirine, canımı batınına verdim, sana talip oldum. Nefsim nefsin başım meydanına verdim. Sana mürit oldum. El benim, etek senin,” diye. Pir dahi “ahd-i emanet bütünlüğüne, ikrar iman birliğine Allah diyelim Allah Allah Allah,” diye.³¹

1. Bir Talibin Sahip Olması Gereken Nitelikler

“Yol” a giren bir talip, derviş ya da sufinin sahip olması gereken nitelikler vardır. Tarikata girmek demek bir takım kurallar ve esaslar çerçevesinde davranmak demektir. Taliplerin birbirlerine, rehberlerine ve mürşitlerine karşı davranışları önemlidir. Buyruklarda ele alınma esaslarına göre bu edepleri şöyle açıklayabiliriz.

²⁹ Bkz. *Yapı Kredi*, vr.21b-25a. Ayrıca, bu buyrukta “Nadi Ali” duasının *Gölpınarlı 198*’den biraz farklı ve ilaveli olduğunu söyleyelim. “Nâdi Aliyyen mazhara’l-acâibi tecîdhu avnen leke fi’n-nevâibi, küllü hemmin ve gammin ve duâin minellahi niyyetu’l-hâcât seyenceli biazametike Ya Allah! ve binubuvvetike Ya Muhammed! ve bivelâyetike Ya Ali! Ya Ali! Ya Ali!”

³⁰ *Aytekin*, s.126; *Aytekin-Malatya*, s.208–209; *Bozkurt*, s.86–87. *Aytekin-Malatya*’da, pirin sufi olmak isteyen kişiyi, “Bu meydan Ali meydanıdır. Bu meydana girenin başı top, gerdanı kurban gerektir,” dediği söylenir. bkz.*a.g.y.*, s.208.

³¹ *Aytekin-Malatya*, s.209. Tarikata giriş ritüeli diğer Buyrukların aksine bu buyrukta farklı bir şekilde verilmiştir. *Bozkurt* yazmanın bu bölümünü “*Tarik*” bahsinde işlemiştir. Bkz. *Bozkurt*, s.87–88.

Şeyh Safi Buyruklarında talibin sahip olması gereken özellikler şöyle sıralanmıştır:

1. Talip edep beklemeli,
2. Avamdan kesilmeli,
3. Mahremini bilmeli,
4. Bütün kötü fiillerini terk etmeli,
5. Evliyayı hazır ve nazır bilmeli,
6. Hakk'a ve halka yaramaz iş etmemeli,

7. Her zaman şeyhinin korkusu üzerinde olmalı, “ister gizli ister açık ne yaparsam şeyhim görür” diye düşünülmelidir. Çünkü evliya talibin gönlüne gözüne günde yetmiş kere nazar eder.³²

Evliyadan ayrı kalmak talibin musibeti olup yine talibin bilerek yalan söylemesi, edep beklememesi; gıybet etmesi, kötülük yapması; evliya mührünü ve muhabbetini gönlünden çıkarması gibi kötü davranışlar da talibin musibetidir. Bu musibetleri işleyen talip dergâha kabul edilmez, dünyadan âhirete imansız gider ve kıyamet gününde cehennem azabına layık olur, tüm hayatı boyunca işlediği tüm iyilikler boşa gider.³³

Yine *Şeyh Safi Buyruklarından Risâle-i Şeyh Safi*'de talibin sahip olması gereken özellikler şöyle zikredilmiştir:

1. Talip devamlı edepli olmalıdır.
2. Hz. Muhammed, Hz. Ali ve On iki imamı her yerde hazır ve nazır bilmelidir.
3. Yüzü sürekli yerde olup, niyaz halinde (niyazmendi) bulunmalıdır.
4. Rehberinden izinsiz hiçbir şey yapmamalıdır. Yaparsa yol içinde eksiklik göstermiş olur.

Nitekim Hz. Resul, Cebrail kendisine ne öğrettiyse onu uygulamıştır, bunun dışında kafasından bir şey yapmamıştır. Talip bir şeyi rehberinin rızasını alarak yaparsa aşkı artar, yüzü nurlanır, şeytanın kötülüğünden emin olur ve tüm işleri rast gider.³⁴

Yine aynı yazmada bazı olumsuz sıfatlardan bahsedilerek bunlara sahip olanların derviş olamayacağı zikredilir. Yola revan olmuş bir dervişte bulunmaması gereken nitelikler şunlardır: Nâ-mahrem ile içki içmek, zina etmek, livâta, büyüklenmek(tekebbür), münafıklık, gammazlık, horluk ve yavuz gönüllük, hasutluk, bilerek yalan söylemek, intikam ehli olmak, emanete ihanet eylemek, birinin karısına ihanet etmek, bir kimsenin ayıbını yüzüne vurmak ve cimri olmak.³⁵

³² *Gölpınarlı 181*, vr.8a; *198*, 15b-16a; *199*, vr.49a; *Gökçeler*, s.114–115. Adı geçen yazmalarda şöyle bir Şiir tanık olarak getirilmiştir: Gönül sarayını pâk et ki mehman hâne-i haktır/Vakt olur kim tahtını görmekliğe sultan gelur. Şiir hariç aynı maddelerin sıralandığı *Yörükân* Buyruğunda yedinci maddede şeyh yerine müşşid ve rehber ifadeleri kullanılarak müşşid ve rehberin Muhammed Ali sırrı olduğu söylenir. bkz. *Yörükân*, 1.

³³ *Gölpınarlı 181*, 12a-12b; *198*, vr.30b; *199*, vr.59a-59b; *Gökçeler*, s.147–148.

³⁴ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.51b-52a.

³⁵ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.54a. Aynı yazmada yine Şeyh Safi'nin ve üstadların sözü olarak on iki nitelik sayılarak bunlara sahip olanların erkâna alınmamaları istenir. Bunlar; Resulullah'ı inkâr eden kâfirler, halka yalan söyleyip hile yapanlar, nâ-mahremle içki içenler, fakire itibar etmeyen dellallar, alım-satımda dürüst olmayan pazarcılar, yalan

Gökçeler'de "müminlik davasında bulunanların birtakım nişanları vardır," denerek mümin ve sufiyim diyenlerin şu özelliklere sahip olmaları gerektiği söylenir:

1. İkrarına dürüst olmalı ve verdiği sözü yerine getirmeli (ahde vefa).
2. Doğru yürüyüp doğru söylemeli, dost gönlünü ağrıtmamalı. Zira sufi olan kişi yalan söylemez, kimsenin gıybetini yapmaz.
3. Hâl ehli olmalı, kâl ehli olmamalı.
4. Dili arı olup, ağzından boş söz (malayani) çıkmamalı.
5. Yükü ağır, kulağı sağır olur olmalı. Yaramaz sözleri işitmemeli ve dinlememeli. Gözleriyle gördüğünü eteğiyle örtetek settarlık yapmalı.
6. Eliyle koymadığını yerinden almamalı.
7. Kimseye yük olmamalı, kendisi için ne isterse başkası için de onu istemeli.
8. Bütün yaratılmışlara bir gözle bakmalı, bütün renkleri bir saymalıdır. Böyle yapanın dermanı Hz. Ali'dir.
9. Mümin olan kişinin hırsı halim, nefsi selim olmalı; ahlakı ziyadesiyle geniş olmalı, farkıyla oturup mizanıyla söylemelidir.
10. Elinden gelen işi yapmalı, iş bitirici olmalıdır.
11. Halktan gelen hertürlü cefaya tahammül göstermeli, Hak'tan ne gelirse onu ganimet bilmeli; her daim şükredici olmalı, feryad etmemeli, gönlü incinip darılmamalı, kimseye şikâyet yüzünü göstermemelidir.
12. Gönlüne vesvese getirmemeli, kendisini teselli etmeli, Hakk'ın her işinde bir güzel hikmeti vardır diye düşünmeli, "inşallah sonu hayırdır," diye şükretmeli, kendini dağdağaya vermemlidir.³⁶

İmam Cafer Buyruklarında saadet bulmak isteyen sufi ve müminin özünü turaba indirip (toprak gibi olup) şu niteliklere sahip olması gerektiği söylenir. Yumuşak (latif) sözlü olmak, cömert olmak, evveli âhiri fark edip soysuzluk etmemek, Hakk'ın buyruğuna ibadet etmek, gönül kırmamak, dilinin sürekli Hakk'ın kalamında olması ve ahlakı güzel (hulku mazlum) olmak.³⁷ Yine talip olmak isteyen kanaat, ilim, sadıklık ve sabırlığı terk etmeyip özünü toprak eylemelidir. Sonra toprağa marifet tohumu ekip, tevhid suyu ile sulamalı, miskinlik orağıyla biçip, rıza

söyleyip sözünde durmayanlar, işi gücü kan dökmek olan ve bu yüzden kalbi katılaştırmış, şefkat yoksunu kasaplar, sürekli kurdukları tuzaklarla hayvanları avlayan avcılar, toplumda daima yeni bid'atler çıkaran şeytan fikirli âlimler, her şeyi pahalıya satmak isteyen hilekârlar (madrabaz), cellâtlar ve sürekli yetim hakkıyla vakıf malı yiyerek kalpleri kararanlar. Bkz.a.g.y., vr. 54b-55a.

³⁶ *Gökçeler*, s.418-422. Hak'tan gelen cefaya incinmemekle ilgili bir Hatayi Nefesi için bkz. Ek

³⁷ *Aytekin*, s.69-70; *Bozkurt*, s.36.

harmanında dövmeli, şevk yeli ile savurup mihnet ölçeği ile ölçmeli, takva değirmeninde öğütüp edep eleğiyle eleyerek sabır fırınında pişirmelidir.³⁸

Yine Buyruklarda, talip olan kişinin; evliyanın edebini gözetip izinden gitmesi, na-mahrem kişilerden sakınması, evliyanın sırrını açığa vurmaması, el verip eteğini tuttuğu kişiyi araştırıp silsilesi Hz. Muhammed'e ve Hz. Ali'ye çıkan birine biat etmesi gerektiği vurgulanır. Çünkü Hz. İmam-ı Natık Cafer-i Sadık, “talib-i hak olan bir kişinin Muhammed Ali evladı dışından birine biat etmesi durumunda o kişinin şeyhi şeytandır, kıyamet gününde evliyaullah güruhundan, Hak dergâhından ve dîdârından mahrum kalır,” demiştir.³⁹

Talip olan kişi, akıllı olmalı, her yaptığını akıllıca yapmalı, tüm hareketlerin zapt etmeli, muhalif olmamalı, yanlış yola gitmemeli, yaptığı işin ve gittiği yolun şeyhin rızasına uygun olmasına dikkat etmelidir. Aksi takdirde taliplik yolunda çektiği tüm zahmetlerin boşa gideceğini ve Şeytan gibi kovulmuş ve aldanmış olarak dergâhtan sürüleceğini bilmelidir.⁴⁰

Talip, gündüzün nübüvvet, gecenin velayet olduğunu bilmeli ve gündüzü kesrette geceyi ise vahdette geçirmelidir. Yani talip gündüzleri normal işlerine bakmalı, halk içinde olmalı ancak geceleri Hak ile olmalıdır. Çünkü halk ile birlikte olmaktan dolayı bir talip yetmiş menzil derece kat etmekten geri kalır, gece Hak ile olmakla bu açığını kapatabilir. Bunun için Şeyh Safi on iki saatten meydana gelen geceyi beşe taksim etmiş, taliplerden de aynı şeyi yapmalarını istemiştir. Buna göre gecenin birinci kısmı ibadet ve taatle geçirilmeli, ikinci kısmında istirahat edilmeli, üçüncü kısmı sohbet, dördüncü kısmı vahdet etmeye ayrılmalı, beşinci kısmında ise halvet edilmelidir. Çünkü nefisle mücadele bu şekilde olur.⁴¹

Buyruklarda yolun esaslarına uyulması ve yolun otoritesi olan evliya, mürşit ve mürebbiye uyulmasının gereği çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir. Örneğin evliyanın ve meşayihın tarikat ve hakikat içinde yetmiş iki makamı vardır. Dört kapı içinde bu makamlardan yetmiş evliyanın, ikisi de talibindir. Talibin iki makamı evliyaya vefa eylemek ve kalp ile tasdik etmektir. Eğer talip bu şartı yerine getirirse, evliyanın yetmiş makamını da yerine getirmiş olur.⁴²

Şeyh Seyyid Safi hazret buyurdı kim, evliyâ-yı kirâm ve meşâyih-ı izâm olan kimselerin tarikat ve hakikat içinde yetmiş iki makamı vardır. Ol yetmiş iki makamın yetmiş makamı dört kapı içinde evliyanındır ve iki makamı talibindir.

³⁸ Aytekin, s.92; Bozkurt, s.117–118.

³⁹ *Gölpınarlı 181*, vr.13b; 198, vr.35a-35b; 199, vr.62a-62b; *Gökçeler*, s.159–160. 181 ve 198 nolu yazmalarda, adı geçen bölümde bir kere Muhammed Ali ifadesi bir kere de Âl-i Muhammed (Muhammed ailesi) ifadesi kullanılmışken, 198 nolu mecmuada her iki yerde de Muhammed Ali anlamında Arapça baş harflerle kırmızı olarak MA şeklinde geçmektedir. Ayrıca bu yazmalarda konuyu temellendirmek için Hz. Peygamber'in “Kim benim evladımın başkasını şeyh/mürşit edinirse şeytanı şeyh edinmiş gibi olur,” hadisi olduğu söylenmektedir. Ancak yaptığımız taramalarda böyle bir hadise rastlamadık.

⁴⁰ *Gölpınarlı 181*, vr.8a; 198, vr.16a-16b; 199, vr.49a-49b.

⁴¹ *Gölpınarlı 181*, vr. 9b-10a; 198, vr.22a-22b; 199, vr.53b-54a; *Gökçeler*, s.120–122.

⁴² *Gölpınarlı 181*, vr.11a; 198, vr.28b-29b; 199, vr.58b-59a; *Gökçeler*, s.142–144.

Kaçan bir talip ol iki makamı yerine getirirse evliya ile ol yetmiş makamı yerine getirmiş gibi olur dedi. Şeyh Sadreddin etdi: Ya Şeyh! Ol iki makamlar ne makamlardır ki evliyanın ol yetmiş makamı mukabelesinde ola? Şeyh buyurdu ki ol iki makamın evvel makamı evliyaya vefa eylemektir, çünkim ikrar verdi, geldi beli dedi, tarikat içinde yol oğlu oldu, gerekdir kim ol ikrar üzerine ahdini beklemektir. Hak Teâlâ hazretleri buyurur; “bir kişi benim yoluma bel bağlayıp ahdine vefa eylese men ana nice türlü ecirler, ihsanlar verem şöyle ki her biri ecri azim ola.”⁴³ Dahi ikinci makamı tasdik-i kalptir. Yüce Allah “ya kulum, sen eylediğin ahdine vefa eyle, vadine kim elest deminde beli demiştin, kavlinde dürüst ve sadık ol yani inanıcı ol,”⁴⁴ buyurmuştur.⁴⁵

Son tahlilde talip, evliya dergâhına girip tüm eksikliğini ortaya koyarak günahlarından nedamet getirip tövbe etse, evliyanın öğütlerini dinlese ve evliyaya inanıp himmetine nazır olsa ve evliya menâkıbını okuyup onunla amel etse imanı kemâle erecektir.⁴⁶

2. Taliplerin Birbirlerine Karşı Davranışları

Buyruklarda taliplerin birbirlerini ziyaret etmeleri, lokmalarını paylaşmaları ve birbirlerine hor bakmamaları istenir. Aksini yapanlar Allah’a asi olup yüzü kara münafık olurlar ve ikrarları düzgün olmamış olur. Çünkü bu davranışlar Şeytan ve Yezid fiileri olup kibirlenmekten ve edepsizlikten kaynaklanır. Ayrıca taliplerin lokmalarını münkir ve münafığa yedirmemeleri gerektiği, yine zürriyetinden birini münkir ve münafığa veren kişinin on iki imamın etini yedirmişçe günah kazanacağı söylenir.⁴⁷ Taliplerin birbirlerini ziyaret edip muhabbet etmeleri Şahı (Şeyh Safiyüddin) görmek ve ziyaret etmek gibidir.⁴⁸

Talipler birbirlerine; mallarını (terk-i mal), canlarını (terk-i can), dünyalarını (terk-i dünya), kötü davranışları (terk-i bed fiil), arzu ve isteklerini (terk-i heva) terk edip birbirlerinden razı (teslim-i rıza) olmalıdırlar. Bu rıza hali erkân-ı şeriat, erkân-ı tarikat, erkân-ı marifet ve erkân-ı hakikat üzere olmalıdır, aksi takdirde ister talip olsunlar isterse pir, ikrarları caiz olmaz. İmam Cafer-i Sadık böylelerinin yoldan ve erkândan sürgün olduklarını, cemlere alınmamaları gerektiğini söylemiştir.⁴⁹

⁴³ Burası Fetih suresi 10.ayette ki, “Kim Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir,” bölümünün açıklaması olarak verilmiştir.

⁴⁴ Burada da, Yasin suresindeki, “Onlar: Eğer gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecektir? derler,” ayeti açıklanmıştır. Bkz. Yasin, 36/48.

⁴⁵ *Gölpınarlı 181*, vr.11a; 198, vr.28b-29b; 199, vr.58b-59a; *Gökçeler*, s.142-145

⁴⁶ *Gölpınarlı 181*, vr.13a; 198, vr.33b; 199, vr.61a.

⁴⁷ *Gölpınarlı*, 181, vr.10a; 198, vr.23b-24a; 199, vr.54b; *Risâle-i Şeyh Safi*, vr. 58b; *Yapı Kredi*, vr.3a-3b; *Gökçeler*, s.124-126.

⁴⁸ bkz. *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.60a.; *Yapı Kredi*, vr.6a; *Gölpınarlı 181*, vr.13a; 198, vr.34a; 199, vr.61b; *Gökçeler*, s.156.

⁴⁹ *Aytekin*, s.32.

İki talip bir araya gelse gönüllerini bir etmelidirler, aksi takdirde münafık olurlar. Talip talibi kokusundan tanınmalıdır, çünkü talipte evliya kokusu olur. Bu kokuyu bilmeyen talipten Allah da Resulü de hoşnut olmaz, dünyadan âhirete imansız gider. Çünkü Yüce Allah, “Dikkat edin, Allah’ın dostlarına (evliyaullah) korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir,”⁵⁰ buyurmuştur.⁵¹

Talip eğer bir münafıkla oturup konuştuktan sonra evine geldiğinde karısıyla yola göre niyazlaşmadan yatağa girerse domuzla yatağa girmiş gibi olur. Aynı şekilde bir Yezidin bir Müslüman hanıma gözü düşse ya da onun herhangi bir yerini görse, o Müslüman hanımın eşiyle yatmadan niyazlaşması gerekir, aksi takdirde domuzla yatmış gibi olur.⁵²

3. Talibin Mürşidine ve Rehberine Karşı Edepleri

Şeyh Safi, yol talibi olan kişinin üstad nefesiyle yürümesini, emrine kail olmasını ve evliyaya iman getirmesini istemiş, evliya nefesine inanmayıp gönlünde şüphe olanın yetmiş evliya öldürmüşçesine günaha gireceğini söylemiştir.⁵³

Risâle-i Şeyh Safi’de, mürşit emrinde olmanın Hak rızası ve Resul emri üzere olmak olduğu söylenerek şeyhe itirazın Allah ve Resulüne itiraz gibi olacağı söylenir.⁵⁴ Talip-rehber ilişkisi oğul-baba ilişkisine benzetilerek; oğlun her hususta babasına itaat etmesi, babanın da oğlundan hiçbir şeyi esirgememesi istenir. Eğer talip, rehberine uyacak yerde kendi bildiğini yaparsa, ahdinden dönmüş olacağı için münafık olup Yezid derekesine düşmüş olur.⁵⁵

“Evliyayı seviyorum” diyen talipten diğer talipler nişan istemelidirler. Çünkü davaya mana, âşığa nişan gerektir. Talibin göstermesi gereken nişan; evliya eteğinden tutup ikrar vererek can-ı gönülden iman getirmektir. Yani her fiiline, her haline “beli” deyip inanmak, Menâkıb-ı Şerif’i dinleyip evliya nefesinin manasın anlayıp ona göre amel ederek tüm varlığını erenler yoluna amade kılmaktır. Talipler, nişan göstermeyen talibi içlerinden çıkarmalılar ve kırk gün

⁵⁰ Yunus, 10/62.

⁵¹ *Yapı Kredi*, vr.3b-4a. Gölpınarlı mecmualarında da benzer ifadeler geçmekte ancak yukarıda geçen ayete yer verilmemiştir. Bkz. *Gölpınarlı 181*, vr.10a; 198, vr.23a; 199, vr.54a; *Gökçeler*, s.123. *Risâle-i Şeyh Safi*’de mü’minlerin birbirlerini görünce tanımları muhabbetin ezeliği ile açıklanmıştır. Ancak kişinin batını dünya muhabbetiyle dolmuşsa o zaman kimi görse tanıyamaz. Çünkü artık ruhu, sultani değil hayvani bir ruh olmuştur. a.g.y., vr.59a.

⁵² *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.59b. Bu yazmada erkek için mü’min, bayan için müslim ifadesi kullanılmıştır. Burada da erkek-kadın bu ifadelerle anılmışlardır. Talibin eşiyle ilgili tutumu Gölpınarlı mecmualarında da geçmekte, ancak bu yazmalarda “Yezid” ve “münafık” ifadeleri yerine “evliya düşmanı” ifadesi kullanılmıştır. Bkz. *Gölpınarlı 181*, 10a-10b; 198, vr.24a; 199, vr.55a; *Gökçeler*, s.125-126.

⁵³ *Gölpınarlı 181*, vr.9a; 198, vr.20a; 199, vr.52a; *Gökçeler*, s.125-126; *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.58a; *Yapı Kredi*, vr.3a. Son iki yazmada evliya halkasında oturduğu halde gözü dışarıda olanın Yezid olacağı söylenmiştir.

⁵⁴ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.6a-6b, 7a, 9a.

⁵⁵ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr. 16b. Ayrıca, “O gün yalancıların vay haline!” Mürselat 77/15 ayetiyle, “Yalancılar ümmetinden değildir,” hadisine yer verilir. Bkz. vr. 17a.

aralarına almamalıdır, aksi takdirde murdar olup, âhirete imansız gideceklerdir.⁵⁶ Bir talip, tarikat içinde mürebbisine ve musahibine el verip de gönül vermese, kavlinde dürüst olmaz, ikrarı da saf olmamış olur, münafıktır, yola sıdk ile gelmemiş olur ve yüzü karadır. Gerçek tâlib-i hakk evliya tarıkında sabitkadem olup can-ı gönülden ve samimi bir şekilde şeyhine “beli” deyip etek tutan ve gönülden ikrar verip mal-mülkten ve baş-candan geçendir. Nasıl ki bir kişi aşk-ı mecazi ile sevdiği uğrunda her şeyini feda ediyorsa, tâlib-i Hak aşk-ı hakiki şerbetini içip dost yolunda canından ve malından geçendir.⁵⁷

Talip, mürebbisinin gözüne girmeye çalışmalıdır. Mürebbisi talibin hizmetinden hoşnut olup her halinden razı olsa, bir kere talibine nazar kılıp himmet eylese, lütuf gösterip başını ya da sırtını sıvazlasa talibe rahmet ve şefkat yağar. Cenab-ı Hak hazretleri böyle bir talibin bütün günahlarını bağışlar, zahir ve batın yetmiş hicabı kalkar, menzil ve meratip katedip evliya makamına ayak basar. Böyle bir mürebbi eli altında olan talip, kıl sayısında sevap kazanır ve ne iş yapsa işi rast gider, toprağa dokunsa altın olur. Öyleyse talip olan kişi elinden geldikçe iradet getirip pirinin ve mürebbisinin gözüne ve gönlüne girmelidir. Çünkü gönül Hakk’ın evidir, gönle girmek gerektir.⁵⁸

Yola talip olan kişiler birbirlerini ve mürebbilerini çok ziyaret etmelidirler. Talip üç günde bir mürebbisini ziyaret etmeli, sohbetini dinlemeli ve marifet elde etmeli, müşküllerini çözmelidir. Talip mürebbisine üç, beş, yedi, on iki ve netice olarak kırk gün varmasa, vadesi gelip ölse evliyadan ayrı kalır.⁵⁹ Yine ziyaretlerini bu şekilde aksatan bir talibin özrü yoksa diğer taliplerin onunla oturup kalkmaları doğru değildir.⁶⁰ Talip yol içinde her ne sıkıntısı varsa mürşidine anlatmalı o da evliya menakıbına göre talibinin müşkülünü çözmelidir. Eğer talibin mürşidi kırk günlük mesafe dışındaysa ve talibin ona ulaşma imkânı yoksa o zaman o talibin sorunlarını çözecek geçici bir mürebbi tutması gerekir ki buna tarikat ehli arasında *müşkil mürebbisi* denir.⁶¹

Aytekin Buyruğunda da bu konuda benzer görüşler dile getirilir. Eğer talibin piri ulaşamayacağı bir uzaklıkta ise, talibin pirine vekâleten başka birinden el alıp görülmesi gerektir. Ancak yıllar sonra o piri çıkıp gelirse talip tekrar pirine ikrarda bulunmalıdır. Çünkü atalarının

⁵⁶ *Gölpınarlı 181*, vr.11a-11b; *198*, 27b-28b; *199*, vr.57b-58a; *Gökçeler*, s. 140–142. Bu yazmalarda, Aşk yolunda oldur ki pehlivan/Göstere maşuku hem ona nişan/Severim demek dile âsân olur/Âşıkın burhanı terk-i cân olur, şiiri tanık olarak getirilmiştir.

⁵⁷ *Gölpınarlı 199*, vr.108a-108b; *Gökçeler*, s.372–374.

⁵⁸ *Gökçeler*, s.427–429. Burada Mazlum adlı birisine ait bir nefes yer almaktadır bkz. *Ekler/Seçme Nefesler* no.18.

⁵⁹ *Gölpınarlı 181*, 9a; *198*, vr.20b; *199*, vr.52a-52b; *Gökçeler*, s.127; *Aytekin-Malatya*, s.203.

⁶⁰ *Gökçeler*, s.128.

⁶¹ *Gölpınarlı 199*, vr.105a-105b; *Gökçeler*, s.353–357. Bu Buyruklarda, mürebbisi ölen talibin yola öncelikle ölen mürebbisinin ehl-i hâl bir oğlu var ise onunla devam etmesi gerektiği; oğlan küçükse bu durumda ölen mürebbisinin musahibini geçici olarak mürşit kabul etmesi istenir. Çocuk büyüyüp kâmil olup şeriatta eli, tarikatta yolu, marifette dili, hakikatte hâli olup ehl-i erkân olursa babasının seccadesine geçip veliler izini takip etmesi durumunda o talibin mürşidi olacağı ifade edilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) “çocuk babasının sırrıdır,” diye buyurmuştur, erkân-ı meşâyih ve tarikat bunu gerektirmektedir.

pirini inkâr eden münkir olur ve mizanı da bozmuş olur.⁶² Talibin piri yoldan düşecek bir hata işleyip (günah-ı kebair) erkâna layık olmazsa talip bağlı olduğu ocaktan çıkmaz, düşkün pirinin amcazadelerinden birinden el alması gerekir.⁶³ Eğer bir talibin pirinin soyu tükenirse, o zaman talip istediği birinden el alıp bağlanabilir; tek şart el alacağı pirin nesl-i Resul'den olmasıdır.⁶⁴

Eğer bir talip mürebbisinin gönlünden düşse, yola boyun verip gelmeyerek inkâr etse yani ikrarından geri dönse tarikat içinde sürgün olur. Gökten düşenin yarası bulunur, gönülden düşenin yarası bulunmaz. Çünkü pirinden dönmüştür, pirinden dönen evliyayı ve On İki İmamı inkâr eden kişi haktan dönmüş olur. İlkın hakkı gördü hakka geldi beli dedi, ikrar verdi, sonra o ikrar üzerine sabitkadem olmadı, geri döndü, dergâh-ı Haktan yüz döndürdü, merdud oldu, ol kişinin piri yoktur, hiçbir yerde yeri yoktur, onun piri ve mürebbisi şeytandır, dünyada ve âhirette sürgündür. Böyle birinin şeriatı eli, tarikatta yolu, marifette dili ve hakikatte hâli yoktur, dört kapıdan yabandır. Talipler hiçbir şekilde böyle birini aralarına almamalıdırlar, ancak mürşidinden af diler ve mürşidi de bağışlarsa o zaman onlar da affederler.⁶⁵

Aytekin Buyruğunda talibin rehberine ve musahibine uyması gerektiği aksi takdirde talip değil kalıp olacağı söylenir. Böyle birinin ikrarı caiz olmadığı gibi kurbanı da makbul değildir. Böylelerine cehennemin (tamu) yedi kapısı açık, cennetin (uçmak) sekiz kapısı ise bağlıdır.⁶⁶ Yine aynı Buyrukta, sufilerin mürşidine ve mürebbisine nikâhlı gibi bağlı olduğu, mürşitten ve mürebbiden ve halifeden rızalarını almadan yedi adım atsa nikâhının düşeceği ve yenilenmesi gerektiği söylenir. Nikâhını yenilemeyen (tecdid-i nikâh) sufiyi kabul etmek yezitliktir. Yine bir sufinin hanımını zahit görse, sufi hanımının nikâhını yenilemezse onunla muamelede bulunması haramdır.⁶⁷ Bir talip mürebbisinden ve musahibinden malını sakınsa münafık olur, hayırları kabul olmaz. Eğer mürebbisi ve musahibi talipten razı değillerse, beş vakit namaz bile kılsa kıyamet günü cennetten mahrum kalır. Mürebbisi bir gün ve bir saat razı olsa, Hak Teâlâ otuz yıllık günahını affeder.⁶⁸

Aytekin Buyruğunda talibin pirini ziyaret adabı da anlatılmıştır. Buna göre pir ve mürebbiyi ziyaret etmede üç erkân vardır. Birincisi huzura eli boş gitmemeli, ikincisi abdestsiz ve taharetsiz olmamalıdır. Üçüncüsü ise eğer mürşidinin ve mürebbisinin yanına vardığında mecliste şeriat ehli

⁶² *Aytekin-Alaca*, s.184; *Aytekin-Hacı Bektaş I*, s.222; *Bozkurt*, s.92.

⁶³ *Aytekin-Gümüşhacıköy*, s.196; *Aytekin-Hacı Bektaş I*, s.220.

⁶⁴ *Aytekin-Hacı Bektaş I*, s.222.

⁶⁵ *Gölpınarlı* 199, vr.120b; *Gökçeler*, s.425-427.

⁶⁶ *Aytekin*, s.12-13.

⁶⁷ *Aytekin*, s.122; *Bozkurt*, s.28.

⁶⁸ *Aytekin-Malatya*, s.204.

varsa sadece ellerini bağlamalı ve beklemeli. Şeriat ehli gittikten sonra kalkıp nazara geçip hayır dua alıp önce ayaklarına sonra dizlerine ve en son ellerine niyaz etmelidir.⁶⁹

4. Yolda Uyulması Gereken Genel Kurallar

Buyruklarda yolda uyulması gereken bir takım kurallar ve edepler çeşitli bağlamlarda dile getirilmiştir. Genel geçer bazı kuralları şöyle sıralayabiliriz:

1. Şeyh Safi taliplerin yol içinde deve, eşek ve hınzır gibi olmaları gerektiğini söylemiştir. Talip deve gibi olmalıdır, çünkü deve hem yük çeker hem de birlikte hareket etme duygusuna sahiptir, kim nereye çekerse katar içinde oraya gider, aykırı davranışta bulunmaz. Talip de yol içinde hem zahmete katlanmalı hem de rehberine itaat edip muhalefet etmemelidir. Talip eşek gibi olmalıdır, çünkü eşek suyu gördüğü zaman hareketlenir. Talip de mürşidini gördüğü zaman varını yoğunu harcamalıdır. Çünkü mürşid suya benzer, dokunduğu her şeyi temizler, talibin de gönlünü arıtır, pak eder. Talip domuz gibi olmalıdır, çünkü domuz gittiği yoldan dönmez. Talip de gittiği yerden dönmemeli, sırat-ı mustakime doğru yürümeli, doğru söylemeli, dostların gönlünü ağrıtmamalı, gönlü dervişlikte, dili mürüvvette olmalı, iki gönlü bir edip oturmalı, aksi takdirde münafık olur.⁷⁰

2. Talipler, yoldan dönenlerden uzaklaşmalı onlarla beraber olmamalıdır, aksi takdirde evliya erkânından mahrum kalırlar.⁷¹

3. Bir talip evliyadan yüz çevirse pirden yüz çevirmiş gibi olur, münkir ve münafık olup dünyadan âhirete imansız gider.⁷²

4. Talibin bin bir hâli olup hepsi de kemâl-i marifet ve makam-ı vahdettir. Bu nedenle sohbet halinde bulunan taliplerden biri bile sitemli olsa, onun sitemi sürülüp tercümanı alınmadan o sohbette bulunmak haramdır.⁷³

5. Özellikle yola yeni girmiş bir talip, ceme geldiğinde konuşulanları iyice dinlemeli ve anlamaya çalışmalıdır. Kendisine bir şey sorulmadan cevap vermemeli, cemiyet nazarında lâl (dilsiz) olmalıdır. Böyle biri konuştuğu zaman, bin bir özür-niyaz ederek ve “emir erenlerindir,” diye konuşmalıdır. Böyle talipler yaptıkları her işte mürebbisinden destur alıp yapmalıdır ki yüzü

⁶⁹ Aytekin, s.141.

⁷⁰ Gölpınarlı 181, vr.10b; 198, vr.25b-26a; 199, vr.56a-56b.

⁷¹ Gökçeler, s.123.

⁷² Gökçeler, s.126-127.

⁷³ Gökçeler, s.156-157.

ak olsun ve işi de rast gitsin. Son noktaya ulaşmış talipler de (intiha yurdunda olanlar) irfan sohbetinde söz söyleyeceklerinde az ve öz konuşmalıdırlar.⁷⁴

6. Bir talib ne kadar kabiliyetli olursa olsun tarikat içinde mürebbi önüne geçmek erkân değildir. Çünkü hakikatde mürebbi yaratıcıdır, talip te yaratılmıştır. Yani mürebbi terbiye edicidir, talip talep edicidir. Terbiye görmüş talibin misali dağ daki yemişle şehirdeki yemişe benzer.⁷⁵

7. Şeyh veya halifenin bulunduğu mekânda söz söylemek, sitem sürüp sohbet etmek hiçbir şekilde caiz değildir.

8. İrşad sahibi bir Hak misafiri varken mecliste bulunanların söz söylemesi, çok konuşması doğru değildir. Böyle yapanlar suçlu bile sayılabilirler. Ancak kendilerine izin verildiğinde konuşmaları uygun olur.

9. Ayin-i Cem sırasında sümkürmek ve tükürmek edep dışı bir davranıştır. Yine Ayin-i Cem’de ayak uzatmamak, diz üzerine oturmak gerekir.

10. Ocak ve چراغ mürşit mesabesinde olduğu için gerekli saygı gösterilmelidir.

11. Yemeğe büyüklerden önce başlamamalıdır.

12. Yol kardeşleri basit şeyler için birbirleriyle ahitleşmemelidir. Çünkü yerine getiremezlerse imanları gider ve yalancı olurlar.

13. Herkes haddini bilip, günahlarına af dilemeli.

14. Kardeşler birbirini incitmemeli, kardeşini inciten veya hile yapanı yolda Zülfikar beklemektedir. Yol kılıcı yoldadır, kimsenin hakkı kimsede kalmaz. Herkes kazdığı kuyuya kendi düşer.

15. Eksik bir iş yapanın yolu erkân üzere görülmedikçe cemiyete alınmaz. Eğer eksik iş yapan rehber olursa oda erkânı görülmedikçe talibe sitem süremez ve kimseden hak talep edemez.⁷⁶

16. Talip, lokmaya rızasız el uzatmamalı ve nefsinin zapt etmelidir; kendi eşi dururken başka kadınlara heves edenlere doksan dokuz tarik vurulur.

17. Bir sufi bir başka sufünün gönlünü incitse; o incittiği gönlü tamir etmeden onu ne mürşit, ne mürebbi, ne pir, ne rehber ne de sufiler kabul edip aralarına alırlar.

18. Bir talipte kul hakkı olması durumunda, hak sahibi razı olmadıkça o talip görülmez.

⁷⁴ *Gökçeler*, s.412–415. Burada şöyle bir şiir tanık olarak getirilmiştir: Ali, yâre sır söyle/Talip, dinle pir söyle/Ehl-i irfan meclisinde/Binbir dinle bir söyle. *a.g.y.*, s.413. Bu Şiirin son kıtasında “binbir”, eski söyleyişe uygun olarak “birbin” olarak söylenmiştir, düzeltmeyi biz yaptık.

⁷⁵ *Gökçeler*, s.415.

⁷⁶ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.53a-53b; *Aytekin*, s.69.

19. Bir sufinin Hak ile kendi arasında bir günahı olsa da pir huzuruna gelip onu bağışlatmak istediğinde ona günahının ne olduğu sorulmamalıdır. Ve pirin huzuruna gelen herhangi bir sufiyi yarlığanmadan mahrum göndermesi erkân değildir.

20. Evine gelen bir sufi kardeşine izzet-i ikramda bulunan talibin, misafirine “ben de seni ziyaret ettiğimde bu şekilde bana izzette bulun,” demesi asla erkân değildir. Çünkü erkân Muhammed Ali’nindir. Sufi verdiği lokmayı, Allah, Muhammed, Ali için verendir, aksi davranış riya olur, Yezid işi olur.⁷⁷

21. Bir yıl kırk sekiz hafta olup sufinin her Cuma günü ve Cuma gecesi pir nazarına varıp Zülfikar altına yatması/görülmesi boynuna farzdır.⁷⁸

22. Haset, buğz, adavet, kin, kibir, inat, xxap, fitnelik, gıybet, münafıklık, bühitan, iftira, xx, fısk, zulüm, yalan, katil gibi bütün çirkin sıfat ve fiiller Yüce Allah tarafından yasaklanmıştır. Bunları tamamen terk etmelidir.

23. Sözün olmadığı yerde laf söylememeli, eli ile koymadığı şeyi izinsiz yerinden kaldırmamalı, gözüyle görmediği şeyi gördüm ve kulağıyla işitmediğini işittim ve bilmediği şeyi bilirim dememelidir.

24. Kendinden büyük olana hizmet ve hürmet ve küçük olana riayet ve izzet etmelidir.

25. Daima doğru harekette bulunup yoldan sapmamalı; hakkı hak, batılı batıl bilmelidir.

26. Herkesi kendi gibi bilmeli ve öylece sevmelidir.

27. Kendisine nasıl acırsa başkalarına da acımalı; kimseye azap, meşakkat, ukubet ve rencide etmemelidir. Gönül kırmamalıdır, çünkü gönül beytullahtır, Allah’ın evi yıkılmış olur.

28. Keramet satmamalıdır, çünkü keramet Allah’ındır, kişinin değildir.

29. Cömert olmalı, cimri olmamalıdır.

30. Bir kişinin ayıbını yüzüne karşı veya başkasına söylememelidir ve daima hayâ etmelidir.

31. Sırr-ı faş etmemelidir, aksi takdirde kendisini faş etmiş olur; sakla beni saklayım seni.

32. Hak Muhammed Ali’nin dostlarını dost, düşmanlarını düşman bilip şehvetperest olmamalı, nefsinı iyice zapt etmelidir.

33. Sohbet ederken tatlı ve yumuşak olmalı, muhataplarını nefret ettirmemelidir. Usandırmayıp kendine çekmelidir.

34. Erenler huzurundayken edep ile oturmalı, sorulmadan söylememeli, tama ve hırs etmemelidir.

35. Cefaya ve meşakkate tahammül etmeli ki sefaya vasıl olsun, ayrıca sabretmelidir.⁷⁹

⁷⁷ Aytekin, s.134–136; Aytekin-Alaca, s.168–170; Bozkurt, s. 34–35.

⁷⁸ Aytekin, s.129; Bozkurt, s.49.

Genel kurallar ile ilgili bölümü Şeyh Safi'nin hak ehli olmak ile ilgili hikâyesiyle bitirelim. Talip hak ehli olmalı ve tüm davranışlarını buna göre ayarlamalıdır. Şeyh Safi, hak ehli olmayı, "kim bir kavme benzerse ondandır,"⁸⁰ hadisiyle açıklayarak tarikat içinde olan bir kimsenin rızasız hiçbir iş yapmamasını tavsiye etmiştir. Hatta talip, bir bahçede düşmüş elmayı bahçe sahibi verse bile değerini vermeden almamalıdır. Eğer böyle yaparsa tarikat mürtedi olur demiştir. Nitekim Şeyh Safi bir gün talipleriyle beraber dolaşırken bir bahçede üç elması olan bir ağaç görmüş, gezinti dönüşü o ağaçta iki elma kaldığını görünce bahçe sahibine elmanın akıbetini sormuştur. Aralarında şu konuşma geçmiştir:

Şeyh Safi: Bu ağaçta üç elma vardı, birisi şu an yok, ne oldu?

Bahçe sahibi: Şahım, düştü.

Şeyh Safi: Kopardılar mı, yoksa kendi mi düştü?

Bahçe sahibi: Şahım, kendi düştü.

Şeyh Safi: Peki o düşen elmaya ne oldu?

Bahçe sahibi: Bir sufiye verdim.

Şeyh Safi: Peki o mu istedi, yoksa o istemeden sen mi verdin?

Bahçe sahibi: O istemeden ben verdim.

Şeyh Safi: Pahasını (değerini) verip mi aldı, yoksa vermeden mi aldı?

Bahçe sahibi: Şahım, değerini verip aldı.

Şeyh Saf: Elhamdulillah, Aliyyun veliyullah, sufilerim rahmaniymiş şeytani değilmiş.⁸¹

5. Öğretiye Gizlemek ya da Sırrı Fâş Eylememek

Alevilik deyince akla gelen kavramlardan biri de *sır* ya da *sırrı fâş eylememektir*. Bektaşilik için *Bektaşî Sırrı* olarak da ifade edilen bu konuyla ilgili çeşitli değerlendirmeler olmuştur.⁸² Aleviliğin tarihsel varlığını kapalı bir toplum hâlinde sürdürmesi nedeniyle dışarıdan

⁷⁹ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.253–256; *Bozkurt*, s.39–43.

⁸⁰ Ebu Davud, *Sünen*, Libas, 4 (4031); İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, s.639; Abdurrezzak, *Musannef*, XI, s.454; Meclisi, *Bihâr*, XI, s.174; Muhaddis en-Nûri, *Mustedrakü'l-Vesâil*, XVII, s.440.

⁸¹ *Gölpınarlı 181*, vr.14a-14b; *198*, vr.37a-38a; *199*, vr.63a-63b; *Gökçeler*, s.164–166. *Gölpınarlı 199* hariç, tüm yazmalarda, bu konunun ardından, "Lütfuna çok şükür yarabbi" mısraıyla başlayan bir Hataî Şiiri devam etmektedir. 199 nolu buyrukta bu şiir olmadığı gibi Şeyh Safi'nin son cümlesi de yer almamakta sadece "Hak Teâlâ'ya şükürler olsun," cümlesiyle bitmektedir.

⁸² Alevilik ve Bektaşilikteki *sır* anlayışı ile ilgili açıklamalardan birini Bektaşî araştırmacısı John Kingsley Birge (ö.1952) yapmıştır. Ona göre bu sır anlayışı, teolojik, politik, ahlaki-toplumsal ve sembolik olmak üzere dört açıdan incelenebilir. Bektaşilikte, insanın, Tanrı'nın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğu ve insanda tecellisini çağrıştıran inançları sırrın teolojik düzeydeki boyutudur. Siyaseten Osmanlı karşıtı durum, mezhebi olarak Caferiliği benimsemek ve ilk üç halifenin meşruiyetine inanmamak dolayımında oluşan durum, sırrın politik tarafıdır. Kadının diğer tarikatlarda ve dinî anlayışlarda olmadığı kadar eşit kabul edilmesi ve ayinlere erkeklerle birlikte girebilmesi

bakanların olumsuz anlamlar yükledikleri bu kavramın temeli acaba nedir? Nasıl ortaya çıkmıştır? Alevilik düşüncesinde böyle bir yaklaşımın karşılığı var mıdır?

Öğretisini saklama ve belli hiyerarşik usullerle öğretme geleneğini İslam düşünce tarihi boyunca ortaya çıkan fikir, akım ve mezheplerde aradığımızda karşımıza İsmaililik çıkmaktadır. İslam toplumu içinde ilk batını hareket sayılabilecek İsmaililiğin erken dönemine baktığımız zaman, Defteri'nin ifadesiyle “batını ve içerdiği hakaiki yüceltmekle Bâtiniye arasında ön plana çıkarak içine kapanık yapının ve gnostizmin İslamiyet içindeki en önemli temsilcisi,” olduklarını görürüz. Kısaca “İmam” ve “hudud” denilen İsmaili din anlayışına göre, dini emir ve yasaklar peygamberler tarafından ilan edilir, ancak bu hükümlerin gerçek anlamının (hakaik) açıklanması işi peygamberlerin vasileri olan imamların uhdesindedir. Bu gizli gerçek bilgi, aşamalı bir şekilde erginlenme sürecinden geçenler dışında hiç kimseye açıklanmaz.⁸³ Burada amacımız, Kızılbaşlıktaki “sırrı nâ-ehle söylememek” gizlilik ilkesinin İsmaililikten kaynaklandığını söylemek değil, ancak ortaya çıkan bir fikrin, genel İslam toplumu düşünüldüğünde tekabül ettiği düşünce ya da sistemi ortaya koymaktır.

Aslında *sır* anlayışının genel olarak tasavvufi düşünce içinde yer alan bir olgu olduğunu da söyleyebiliriz. Sufilere göre tasavvuf, kâl (söz) değil hâl ilmi olduğu için, tasavvufta herkesin anlayamayacağı konular vardır ve bunların avamdan saklanması gerekmektedir. Örneğin Eşrefoğlu Rumi, çeşitli bağlamlarda bu duruma; “Bu aralıkda söz çoktur, ammâ ziyade söylemek reva değildir. Bunlar ehl-i hâlidir, bu makama ermeyen bunları fehm idemez”⁸⁴ ve “Bu aralıkda sır çoktur, lakin keşf müşkildir, setr ahsendir”⁸⁵ sözleriyle işaret etmiştir.

Buyruklara baktığımız zaman, bu kavramı çağrıştıran ifadelerle rastlamaktayız. *Şeyh Safi Buyruklarında*, Şeyh Safi'nin ağzından talip olan kişilerin evliya menâkıbını okuyup dinlemeleri ve içinde yazılanlara göre edep-erkân sürmeleri istenirken bunların münkir ve münafığa gösterilmemesi talep edilir. Çünkü bunlar evliya kelimidir ve Ali'nin sırrıdır. Eğer gösterirlerse içinde bulundukları sohbet halkası onlara haramdır ve orada bulunan herkes zalim olmuş olur.

dolayısıyla ortaya çıkan durum, bunun ahlaki ve toplumsal boyutudur. Son olarak toplum içinde birbirlerini tanımak için ortaya çıkan simgesel bazı işaretler de sırrın sembolik boyutudur. bkz. Birge, *Bektaşilik Tarihi*, 177–179. Yakup Kadri Karaosmanoğlu(ö.1974) da Bektaşî tarikatının son durumuyla ilgili yazdığı *Nur Baba* romanının önsözünde *Bektaşî Sırrı* ile ilgili şunları söylemiştir: Netekim *Nur Baba*'nın bundan sekiz dokuz sene evvel yazılmış olmasına rağmen, meydana ancak şimdi çıkabilmesinin yegane sebebi bir zamanlar benim de böyle bir ahlaki endişeye kapılışım, yani gerek cehalet, gerek sade-dillik sâikasıyla hakikatde bir “Bektaşî Sırrı” mevcut bulunduğuna inanışımıdır. Hâlbuki bir taraftan şahsi görgülerim, diğer taraftan bu tarikat hakkında yaptığım tedkik ve tettebbu'lar bana isbat itdi ki, “Bektaşî Sırrı” yalnız avamın beyninde yer bulan esassız mefhumlardan biridir. Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Nur Baba*, 2.Baskı, (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1339/1923), s.6.

⁸³ Defteri, *İsmaililer*, s.211. Defteri, İsmaililiğin bu noktada, “Şiiliğin takiiye ilkesini, inananlara tehlike karşısında olduğunda başka türlü görünme görevinin yanı sıra, mezhebin saklı sırlarını, mezhep dışından kimseye açıklamama yükümlülüğü de getirecek şekilde yeniden yorumladığını,” söyleyerek “gizlilik esasını” takiiye ilkesiyle özdeşleştirmiştir.

⁸⁴ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.16b.

⁸⁵ Eşrefoğlu, *Tarikatnâme*, vr.21a.

Menâkıbı; talipler, müridler ve muhibler yanında okuyan, Şeyh Safi'nin ve Tanrı'nın dostu; münkirler ve münafıklar yanında okuyan ise hem Şeyh Safi'nin hem de Tanrı'nın düşmanıdır ve kıyamet gününde cehenneme müstahak olur. Bu nedenle evliyaı tasdik eden ve inananlar bu vasiyetleri ve erkânı saklayıp ehli olmayan nadanlara göstermemelidirler. Ancak hak ehli kardeşlerinden de uzak tutmayıp onlara göstermeliler ve bir nefes dahi olsa öğretmelidirler.

Şeyh Seyyid Safi buyurur ki, şeyh ve talip ona derler ki evliyanın menâkıbın okuyup dinleye ve onun manasın anlaya, ne derse ona göre amel edip kâdir olduğu kadar edebinden ve erkânından tutup kalbinde saklaya, onu münkire ve münafığa göstermeye. Zîrâ evliya kelamıdır, münafık bilmez, sırr-ı Ali'dir. Eğer gösterecekler ol halka-i sohbet onlara haramdır ve onda cemi' olup oturanlar hep zalim olmuş olur. Dahi bir kimse evliyanın menâkıbını talipler, müridler ve muhibler yanında okusa ol benim dostumdur ve hem Tanrı dostudur. Eğer münkirler ve münafıklar yanında okursa ol benim düşmanımdır ve hem Tanrı düşmanıdır, yüzü karadır kıyamet gününde cahime müstahak olur, didi. İmdi her kimin evliyaı sıdkı ve itikadı var ise bu vasiyetleri erkân saklaya, ehli olmayan nâdanlara göstermeye. Amma hak ehli kardaşlardan deriğ etmeye, göstere ve bir talip bir ehl-i hak kardaştan bir nefes öğrenmek murad eylese kemâl-i marifet kesb etmek için müracaat edip niyaz eylese gerekdir ki bahillik itmeye vire, deriğ tutmaya evliyanın nefesin ol talibe talim eyleye, Hak Teâlâ ona bin ecr-i hasenât vire, ol öğrenen talibe bin hasenât vire.⁸⁶

Yine bu Buyruklarda Şeyh Safi'nin ağzından Hak Teâlâ'nın talibin gönlünü yetmiş katlı muhkem bir kale yaptığı söylenerek münkirden ve münafıktan sırrını saklamayan, lokmasını münkir ve münafığa yediren talibin o kaleyi yıkmış olacağı söylenir.⁸⁷ On iki hizmet anlatıldıktan sonra, bu erkânın Muhammed Ali'den kaldığı söylenerek özünü bilmeyenlere bunun açılmaması ve bu sırrın nâ-mahreme gösterilmemesi, gösterenlerin On İki İmanın ve On Dört Masumun kanlısı olacağı söylenir.⁸⁸ Bazen de konu sonlarında, evliyanın edebinin nâdâna verilmeyip saklanması talep edilmektedir.⁸⁹

Gökçeler Buyruğunda, evliya sırrını ehl-i zahire söyleyip halka gösteren kişinin Hz. İmam Cafer-i Sadık kavline göre katl-i helaldir. Böylelerinden sakınmayıp, bunlarla birlikte olan ve

⁸⁶ *Gölpınarlı 181*, vr.14a; *198*, vr.36a-36b; *199*, vr.62b; *Gökçeler*, s.161-163. *Gölpınarlı 198*'de "sırr-ı Ali" yerine "sırdır" ifadesi yer almaktadır. Buyruklarda rastlamadığımız ancak Hatayi divanında yer alan bir şiirde *Sırrı sırr eylemek Ali'den kaldı/Sırrı durmaz beyan eyler ba'zılar/Âşıklık nihâyetsiz bir deryâdır/Dalga geçer yüreciğim sızılar* ifadeleri de sırrın Hz. Ali'den kaldığını vurgulanmaktadır. Bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Hatayi Divanı*, s.69, Onbir Heceli Şiirler, no: 35.

⁸⁷ *Gölpınarlı 181*, vr.10a; *198*, vr.23a-23b; *199*, vr.54a-54b; *Gökçeler*, s.123-124.

⁸⁸ *Gölpınarlı 199*, vr.133b.

⁸⁹ *Gölpınarlı 199*, vr.97a.

lokma yediren kişiler de mürşid emriyle dergâhtan sürgün olurlar.⁹⁰ *İmam Cafer Buyruğunda*; musahipsiz, mürebbisiz, muhabbetsiz ve mücerret (bekâr) olan kimselerin yanında Menâkıp okumanın zararlı olacağı; zira Menâkıbın nutuklarını işitip de inanmayan ve uygulamayan taliplerin ve sufilerin dört kapı, kırk makam ve on yedi erkânda nasipleri olmadığı söylenir.⁹¹ *Aytekin-Hacı Bektaş II*'de de yolda uyulması gereken ilkelerden biri olarak sırr-ı fâş etmemek sayılmıştır. Çünkü kişi sırrını gizleyince kendisini de gizlemiş olur; sırrını açığa vuran kendisini de açığa vurmuş olur.⁹²

Buyruklarda çeşitli konular anlatılırken, anlatılanların zahirlere (yol içinden olmayana) anlatılmaması istendiği gibi örneğin musahiplerin birbirlerinin küfürlerini imana çevirebilecekleri vb. konuların yolun daha başlangıcında olan mübtediye de söylenmemesi istenir. Çünkü yolun başındakine yolun sonunda erişilecek bir konuyu söylemek “doğan lokmasını serçeye yedirmek” gibidir, hazmedemez. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber de, “insanoğullarıyla akılları ölçüsünde konuşunuz” buyurmuştur. Evliyanın edebini saklayanı da Allah saklar.⁹³

Dini olduğu kadar siyasi bir yönü de bulunan Kızılbaşlığın, siyasi tarihi açısından yaklaşıldığında öğretisini gizlemesinin makul tarafları da bulunmaktadır. İnalıcık'ın da dediği gibi devlet baskısı Kızılbaşlar arasında gizliliğe yol açmış ve Sünni devlet ve topluma karşı eskiye nazaran çok daha kapalı bir hayat sürdürmelerine neden olmuştur.⁹⁴ Nitekim bazı Buyruklarda talibe On İki İmam mezhebinden olduğunu başkalarına söylememesi telkin edilmiştir.

B. Tarikat Otoriteleri: Pir-Mürşit-Mürebbi-Rehber

Hemen her tasavvufi oluşumda ya da tarikatta, bir yola, tarikata girmiş olan kişinin yol içinde gelişim süreci (seyr-i süluk) boyunca kendisine kılavuzluk edecek, kendisini yetiştirecek rehber, mürşid, pir vb. hiyerarşik bir *seçilmişler* grubu bulunur. Buyruklarda da pir, mürşit, mürebbi ve rehberden oluşan bir tarikat otoritesi mevcuttur. Esasen her birinin görevi farklı olabilmesine karşın Buyruklarda bu durum, çoğu zaman ayırt edilmeksizin genel olarak verildiği için biz de burada bu dinî otoriteleri ayrı başlıklar halinde değil, topluca değerlendireceğiz.

Bir yola giren kişinin rehber ihtiyacı olduğu şüphesizdir. Rehber, tarikata girecek kişiye yol gösteren kişidir.⁹⁵ *Risâle-i Şeyh Safî*'de “Kendini bilen rabbini bilir”⁹⁶ yine “Eğer mürebbim

⁹⁰ *Gökçeler*, s.449.

⁹¹ *Aytekin*, s.65.

⁹² *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.254.

⁹³ *Gökçeler*, s.313–314. *Gölpınarlı 198*, vr. 89a-b öncesine bak.

⁹⁴ İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.204.

⁹⁵ *Gölpınarlı 198*, vr.59a; 199, vr.76b; *Gökçeler*, s.218.

⁹⁶ Bkz. Meclisi, *Bihâr*, II, s.32; İbn Ebu'l-Hadid, *Şerhu Nehcî'l-Belâğa*, XX, s.295. İmam Nevevi bu rivayetin sabit olmadığını, İbn Teymiyye ise uydurma olduğunu söylemiştir. Çoğu tasavvufi kitapta hadis olarak geçen bu sözle ilgili

olmasaydı, Rabbimi bilemezdim”⁹⁷ ifadeleri hadis olarak kullanılarak konu temellendirilmiştir. Hz. Peygamberin mürebbisi Cebail idi. Mürebbisi olmayan kişinin hakkı ve hak yolu bulamayacağı söylenir.⁹⁸ Herkese bir mürşid gereklidir zira şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.⁹⁹

Şeyh Safi Buyruklarında, yola giren kişinin özünü bir mürşid-i kâmile teslim etmesinin ve bir musahip bularak yola öyle girmesinin Muhammed Ali’nin kavli olduğu söylenmiştir. Yola bu şekilde girmeyen kişinin yediği ve içtiği her şeyin haram olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁰ Ayrıca bu Buyruklarda geçen Seyyid Abdülbaki hazretlerinin gönderdiği mektupta müritlere “mürebbim olmasaydı, rabbimi bilemezdim” kavli uyarınca bir mürşit bulunması, onun yolunda can ve baş verilip ikrardan dönülmemesi tavsiye edilmektedir.¹⁰¹

Yine bu Buyruklarda mürebbinin farz, musahibin ise sünnet olduğu söylenir. Buyruklara göre mürebbi farzdır. Çünkü bir mürebbiye sahip olmak Hak Teâlâ’nın buyruğudur, nitekim Hz. Musa’ya var mürşid bul diye emretmiş, Musa (a.s.) da gidip Hızır’ı bulmuştur. Bundan dolayı mürebbi farz olmuştur. Tarikat içinde mürebbi din ise, musahip imandır. Bir kimsenin dini muhkem olmayınca imanı dahi muhkem olmaz. Öyle olunca mürebbisiz kişi dinsiz imansız olur.¹⁰² Üç talip bir araya geldiğinde üçler makamıdır, rehber Muhammed, mürşid Ali makamıdır ki Muhammed Ali kırkların başıdır. Rehber, mürşid taliplerin başıdır, başsız ayak yürümez olmaz, rehbersiz ve mürşidsiz bir araya gelip erkân sürülmez hatadır, başsız ayak atan pişman olur.¹⁰³

Şeyh Safi Buyruklarında, taliplerin dinî konularda yetecek ölçüde bilgi sahibi olmaları istenmiş oruç (savm), namaz (salat) ve hac gibi ibadetlerin yapılması belirtilmiş, ancak bunları yaparken asıl önemli olanın, aynı zamanda, kurtuluş ehlinin (ehl-i necât) şiarı da olan doğru sözlü olmak, güzel ahlak sahibi olmak ve helal lokma yemenin önemi üzerinde durulmuş ve bunların tersinin (yalan söylemek, kötü huylu olmak ve haram lokma yemek) cehennem ehlinin davranışları olduğu söylenmiştir. Burada “dünya âhiretin ekinliğidir,” hadisi açıklanmış, ancak kuru sözün fayda etmeyeceği, şeker demekle bir kişinin ağzının tatlanmayacağı söylenerek tarik-ı Hakk’a süluk etmeye talip olan kardeşlerin bir mürşid-i kâmile ve akıllı bir musahibe sahip

Muhyiddin İbn Arabi, bu rivayetle ilgili “bu hadis her ne kadar rivayet yoluyla sahih olmasa da bizim indimizde keşfen sahihtir,” demiştir. bkz. Aclûni, *Keşfu’l-Hafâ*, II, s.262. Ayrıca bu sözün rivayet ilimleri açısından detaylı bir incelemesi için bkz. Yusuf Açıkel, “‘Nefsini Bilen Rabbini Bilir’ Hadis mi, Kelâm-ı Kibar mı?” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1998/5), s.173–200.

⁹⁷ Bu ifade, Gölpınarlı Buyruklarında Hz. Ali’nin sözü olarak geçmektedir. Bkz. *Gölpınarlı 199*, vr.135b.

⁹⁸ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.10a.

⁹⁹ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.17b-18a. Böyle bir hadise kaynaklarda rastlayamadık. Bu sözün Bayezid Bistami’ye ait olduğu söylenmektedir.

¹⁰⁰ *Gölpınarlı 199*, vr.126a; *Gökçeler*, s.450.

¹⁰¹ *Gölpınarlı 199*, vr.124b; *Gökçeler*, s.446.

¹⁰² *Gölpınarlı 199*, vr.112a; *Gökçeler*, s.390–391.

¹⁰³ *Gölpınarlı 199*, vr.135a.

olmalarının gerekliliği anlatılmıştır.¹⁰⁴ Yine aynı Buyruklarda Şeyh Safi'nin "her talibi mürebbisinden isterim, mürebbisinin kabul etmediğini ben de kabul etmem, mürebbisiz ve musahipsiz kişi dergâha makbul değildir, pirlar ve halifeler bu yolda 'niçin, nasıl?' demeden mürebbisiz ve musahipsiz kişilere tarik çalıp tercüman yedirmesinler, çünkü böyleleri dergâha makbul değildirler"¹⁰⁵ dediği söylenir. Ayrıca gerçekten Hakk'ı bulmak isteyenlerin ikrar verip bir pirin eteğinden tutmaları tavsiye edilir. Çünkü hakkı isteyen hak ehli biriyle yoldaş olmayınca hakkı bulamaz; ne kadar gayret ederse etsin menzile varamaz. Bu yüzden ikrar, imandır; ehl-i imanın yeri de cennettir.¹⁰⁶

İmam Cafer-i Sadık Buyruğunda, şariat, tarikat, marifet, hakikat ve pirlığın Muhammed Ali'den kaldığı ve bu nedenle evlad-ı Resul'den başkasının pirlık, şeyhlik, meşayihlik yapması ve talip tutmasının caiz olmadığı söylenir. Böylelerinin yedikleri haram, yıkadıkları murdar ve müfsittir, yezidirlar ve yoldan sürgündürlar.¹⁰⁷ Pir olanın dört kapıda kâmil olması, tarikat bablarını, hikmetlerini, beyanlarını ve ayetlerini bilmesi gerekir. Aksi takdirde böyle bir kişinin pirlığı caiz olmadığı gibi erkân yürütmesi de caiz değildir.¹⁰⁸ Yine aynı Buyrukta musahip cesede, mürebbi cana, meşrep ikrara, muhabbet imana ve mürşid dine benzetilerek musahibi olmayan sufinin cesetsiz, mürebbisi olmayanın cansız, meşrebi olmayanın ikrarsız, muhabbeti olmayanın imansız ve mürşidi olmayan sufinin de dinsiz olacağı söylenmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁴ *Gölpınarlı 199*, vr.84b; *Gökçeler*, s.247–250. Bu bölümde, esasen "bu risale" denerek Buyrukların da yeterli olabileceğine karşın yine de bir mürşid-i kâmil ve akıllı bir musahibin gerekliliğinden bahsedilmiştir. Ayrıca *Gökçelerde*, konu sonunda mürşidin önemiyle ilgili bir Hatayi nefesi yer almaktadır.

¹⁰⁵ *Gölpınarlı 198*, vr.73a-73b; *199*, vr.92a; *Gökçeler*, s.287.

¹⁰⁶ *Gölpınarlı 198*, vr.74b-75a; *199*, vr.93a; *Gökçeler*, s.292.

¹⁰⁷ *Aytekın*, s.12–17; *Hafik İmam Cafer*, vr.211a; *Bozkurt*, s.17–20.

¹⁰⁸ *Hafik İmam Cafer*, vr.214a.

¹⁰⁹ *Aytekın*, s.129. Aytekın'ın yayınladığı *Alaca* nüshasında mürşidin önemi, meyveli bahçe metaforuyla açıklanır. Hikâye o dur ki; eski zamanlarda doğuya batıya hükmeden kudretli bir padişah varmış. Bu padişah bir gün bir çölü, içinde her türlü meyvenin bulunduğu büyük bir bahçeye çevirmiş. Ancak bu bahçedeki bazı meyveler acı, bazıları tatlı, bazıları yiyeni delirten bazıları da akıllı yapan meyvelermiş. Bu yüzden padişah, bahçesinde hizmet eden bin bahçivana, "Bu bahçe vakıftır, gelen giden yesin. Ancak dikkat edin! Acı meyve yiyenlere panzehir verin ki ölmesin, deli eden meyveden yiyene akıllı eden meyve yedin," diye tembihlemiş. Derken bir gün bir grup insan gelmiş ve bahçeye dalmadan, acısına tatlısına bakmadan dışarıda ne bulmuşlarsa yiyip gitmişler. İkinci bir grup gelmiş, onlar bahçenin içine dalmışlar acısından tatlısından ne buldularsa yemişler. Onlardan kimi delirmiş kimi zehirlenmiş ve "ölüyoruz!" diye bağırmağa başlamışlar. Bahçivanlar gelip biraz tıyak/panzehir vermişler ve onları sağlıklarına kavuşturmuşlar. Derken üçüncü bir grup daha gelmiş, onlar da bahçenin içine dalmışlar ve önerine gelen ne varsa yemişler ve sonunda onlar da zehirlenmişler. Ancak bunlar, bahçivanların getirdiği panzehiri, "Daha önce duymuştuk, sizin bahçenizde zehir varmış, siz şimdi bu zehirli şerbeti bize verip bizi zehirleyeceksiniz," diyerek kabul etmemişler ve hepsi de murdar olarak ölmüşler. Bu hikâyede bahçe dünyayı, bahçivanlar mürşitleri simgelemektedir. Bahçeye gelen ilk grup, dünyaya bel bağlamayıp bir hırka bir lokma anlayışında olup haram yemeyen insanlardır. Bunlar doğru gelip doğru gitmişler ve bir âlim ya da mürşide ihtiyaç duymamışlardır. İkinci grup ise dünyaya dalıp bulunduğunu yiyen ve yanlış yola gitmekteyken bir mürşit (bahçivan) kendilerini uyardığında yanlışlarını görüp ona uyanlardır. Mürşidin nefesi panzehir gibi olduğu için mürşitleri, "Gelin bu kötü davranışı bırakın, Hz. Allah'ın emri, nehyi budur; Hz. Resul'ün sünneti budur; Hz. Ali'nin tarikatı bu şekildedir," dediğinde bahçedeki bu grup misali talipler de bunlara uymalıdır. Üçüncü grup ise nasipsizlerdir. Bkz. *Aytekın-Alaca*, s.175–177. Krş. *Bozkurt*, s.26–27.

1. Mürebbilik Şartları ve Nişanları

Şeyh Safi Buyruklarında mürebbiliğin şartları ve nişanları olduğu söylenerek öncelikle mürebbilik edip talip sürmek isteyen kişinin halka-i sohbetle olan hak ehli kardeşleri tarafından zahiren ve batınen bu işe ehil olup olmadığının tespit edilmesi gerektiği vurgulanır. Çünkü işe ehil olmayan birinin talip sürmesi tarikat içinde erkân değildir, yol bilmeyenin kılavuzluğu boşa emek çekmekten başka bir işe yaramaz.¹¹⁰ Yol içinde mürebbinin üç şartı vardır. Mürebbiliğin birinci şartı, mürebbinin köprü olmasıdır. Çünkü mürşit su, mürebbi köprü, halife de köprünün korkuluğu olunca talip o köprüden düşmeye korkmaz. İkinci şartı, mürebbinin kalbi geniş olmalı, kimseye darılmamalı, ekşi surat göstermemeli, güler yüzlü, şirin sözlü, nefsi halim, kalbi selim olmalıdır. Üçüncü şartı, mürebbi hiçbir şeyden ikrah etmemeli, kimseye kötü nazarla bakmamalı, kimsenin hatırını ve gönlünü yıkmamalı, bütün yaratılmışlara bir gözle bakmalı, yapabildiği kadar herkesin gönlünü etmelidir.¹¹¹

Mürebbiliğin şartlarında başka dört de nişanı vardır. Mürebbiliğin birinci nişanı, kişinin hâinden âgâh olması dünyada her ne varsa arayıp kendinde bulması ve ne sıkıntı varsa Hak katında hâsıl olması; ikinci nişanı, dili yalın (zebanı arı) olup kimseyi azarlamamak ve kimsenin ondan incinmemesi, ayrıca ağzından aykırı söz çıkmamasıdır. Mürebbiliğin üçüncü nişanı, mürebbi yurdunda olan kişinin settar-sıfat olup kimsenin ayıbına bakmaması, gözüyle gördüğünü eteğiyle saklaması, kimsenin ayıbını yüzüne vurmaması. Dördüncü nişanı, mürebbi olan kişinin dünyaya meyl ve muhabbet etmemesi ve Hak yolunda varını-yoğunu sarf etmesi, can ve baştan geçip fena şerbetini içmiş olmasıdır. Bu nişanlar kimde bulunursa o ehl-i hâldir. Mürebbinin kapısı, sayılan bu üç şart ve dört nişandan oluşan yedi nesne üzerinedir, kim bu yol üzerine amel edip bu terbiye üzerine yürürse mürebbilik onun hakkıdır.¹¹²

Mürebbi olan, edep-erkânı bilmeli, yetmiş iki millete bir nazarla bakmalı, başında tâc-ı ârif olup silsilesi Hz. Ali'ye ve evladına erişmeli ve şeriatı iyi bilmeli ve uygulamalı. Bu özelliklere sahip olmayanların Hz. Peygamber'in makamında oturmaları ve erkân traş eylemeleri caiz değildir.¹¹³ Ayrıca rehber ve halife olabilmesi için erkân-ı tarikatda yer alan yirmi sekiz soruyu bilmesi gerekir. Bu soruları bilmeyen kişinin ne pirligi, ne mürebbiliği ne de halifeliliği caiz olur.¹¹⁴

¹¹⁰ *Gölpınarlı 181*, vr.16a-16b; *198*, vr.43b-44a; *199*, vr.66b-67a; *Gökçeler*, s.182.

¹¹¹ *Gölpınarlı 181*, vr.16b; *198*, vr.44a-44b; *199*, vr.67a; *Gökçeler*, s.183-184. Bu yazmalarda konu sonunda, Ne bakarsın ötürü/Pazar eyle götürü/Sev yaradılmış hep/Yaradandan ötürü, dörtlüğüne yer verilmiştir ki bu dörtlük Yunus Emre adıyla özdeşleşmiştir.

¹¹² *Gölpınarlı 181*, vr.16b; *198*, vr.44b-45a; *199*, vr.67b; *Gökçeler*, s.184-185.

¹¹³ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.10a-10b.

¹¹⁴ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.10b; *Yapı Kredi*, vr.32a-32b. Tarikat içinde mürebbinin bilmesi gereken yirmi sekiz soru meselesi sadece bu iki Buyrukta yer almaktadır. Yirmi sekiz sorunun ne olduğuyla ilgili karşılaştırmalı tablo için bkz. Ek: 3.

Herkes rehber olamaz, rehber olan; cömert, gönül kapısı açık olmalı, cimri olmamalıdır. Allah'ın yaratıklarına karşı şefkatli olmalı, hâlinden, dilinden, elinden ve yolundan hiç kimse incinmemeli; güzel ahlak sahibi, saf-duru olup kötü ahlaklı olmaktan sakınmalıdır. Kendisi için ne isterse başkaları için de onu istemeli, her türlü sıkıntıya sabretmelidir. Bir kişi bu özelliklere sahip olduğunda ona rehberlik helal, evliya postunda oturmak caiz olur ve o zaman Muhammed Ali dergâhına layık olur.¹¹⁵ Rehber olan şeriati yerine getirmelidir, şeriati yerine getirmeyen derviş olamaz, bir de âlim olursa bu nur üstüne nur olmuş olur. Rehberde tekebbür ve kendini beğenmişlik olmamalıdır. Kibirlik şeytanın özelliğidir. Şeytan çok büyük bir melekken bu özelliği sebebiyle mel'un olup kovulanlardan oldu. Rehber, sürekli ilerleme (terakki) içerisinde olmalıdır. Yine rehber, tarikat içerisinde suçlu olanın sitemini adaletle görmeli, zulmetmemelidir. Çünkü şeriatta ve tarikatta zulüm yoktur. Ma'rifetde ve hakikatde ise asla olamaz. Çünkü zulüm Yezidin ve şeytanın bir özelliğidir, mümine yaraşır bir hal değildir.¹¹⁶

İmam Cafer Buyruğunda ise bir kişinin pir olabilmesi için Muhammed Ali soyundan olması dışında, ilmi ile âmil olması, dört kapı, kırk makamı, on iki erkânı, on yedi kemerbesti, üç sünnet ve yedi farzı bilmesi, tarikat ile oturup kalkması ve hakikat ile yola varması gerektiği söylenir.¹¹⁷ Pir olan kişiler; kâmil olmalı, dört kapı nedir bilmeli; aslını, edebini, erkânını, tövbesini, farzını, sünnetini, nfilesini bilmelidir. Şariat kaçır, tarikat kaçır, marifet kaçır, hakikat kaçır ve bunlar ne ile tamam olur bilinmelidir.¹¹⁸ Pir olan kişi âlim ve kâmil olmalı, karadan bilmezse (okuma-yazma bilmek) ilm-i ledün sahibi olmalı, gecenin iki yarısından sonra kalkıp kibleye karşı oturup gün doğuncaya kadar Hakka niyaz ibadeti etmelidir.¹¹⁹ Ayrıca sadece pir olmanın dedesoylu olmanın tek başına yetmeyeceği önemli olanın kişinin davranışları/amelleri olduğu da Buyruklarda İmam Zeynelabidin'den bir örnekle açıklanmıştır.¹²⁰ Ayrıca pir ve rehber olanların okur-yazar olup manaya aşına olması gerekir.¹²¹

¹¹⁵ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.52a-52b; *Aytekin-Alaca*, s.164; *Bozkurt*, s.29. Bu konu *Risâle-i Şeyh Safî*'de bir de evliyanın on iki kavli başlığında geçmektedir. Buna göre evliyanın on iki kavli vardır; altısı talibin, altısı da mürşidindir. Mürşidin altı şartı şunlardır: Mürşid cömert, sahib-i irşad, nesebi Murteza Ali'ye ulaşmalı, erkân-ı evliyayı bilmeli, ecir eylemeli ve halim-yavaş olmalıdır. Bunu üstad buyurmuştur, gaflet göstermemelidir. Bkz. *a.g.y.*, vr.60b. *Yapı Kredi Buyruğunda* da evliyanın on iki kavli/şartı olduğu söylenmesine rağmen, talibin altı kavli sayılmış, evliyanın ki sayılmamıştır. Bkz. *Yapı Kredi*, vr.7b.

¹¹⁶ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.52b; *Aytekin-Maraş*, s.164.

¹¹⁷ *Aytekin*, s.12; *Bozkurt*, s.18.

¹¹⁸ *Aytekin*, s.18.

¹¹⁹ *Aytekin-Alaca*, s.184-185; *Aytekin-Hacı Bektaş I*, s.223. Burada her iki yazmada da pirlere eleştiri sadedinde zikredilen şu cümleler manidardır: Ahir zaman dedeleri yiyip içip kuşluğa değin merkep gibi yatıp, demezler ki "Kur'an-ı Azimuşşan bizim dedemize indi. Bakalım ne buyurmuş. Biz buraya niye geldik. Yarın ne yüz ile varırız. Bu taliplerin sualini, bizden isterler; ne cevap veririm," demezse vay ol pirin haline, başına ne gele. Üstadın sırr-ı nefesi budur." bkz. *Aytekin-Alaca*, s.185; *Aytekin-Hacı Bektaş I*, s.223; *Bozkurt*, s.25.

¹²⁰ Daha önce ikinci bölümde, "*Buyruklarda ehl-i beyte yaklaşım*" başlığında ayrıntılı bir şekilde geçmişti.

¹²¹ *Aytekin-Alaca*, s.194. Burada "şeriatta müfti veya molla olanlardan hiç ümmi olan gördün mü?" diye sorularak kıyaslama yapılmıştır.

2. Mürebbilik Görevleri

Mürşid ve rehber kelimeleri yerine bazen şeyh kelimesinin de kullanıldığını gördüğümüz *Şeyh Safi Buyruklarında*, şeyhin vazifesi olarak evliya menziline oturması, talibin gönlüne nazar etmesi, levh-i mahfuza ve levh-i insana bakması yani yanına gelen kişiye velayet nuruyla bakıp ihtiyacına göre terbiye etmesi ve gönlü pak olmayan talibi yanında bulundurmaması sıralanır.¹²² Bu Buyruklarda kâmil bir mürşidin yapması gerekenler şu şekilde ifade edilmiştir: Mürşit, talibin aynasını silip temizlemeli, yol içinde her ne müşkülü varsa çözmeli, terbiye edip talibi hakka erdirmeli, talibe matlubunu göstermeli, eğer kabiliyeti varsa onu dostuna ulaştırmalı murad-ı maksudun hâsıl etmelidir. Eğer bir mürşit bunları yapmazsa, dünyada ve âhirette yüzü kara olur, böyle biri evliya guruhundan değildir. Mahşer günü Muhammed Ali, On İki İmam huzurunda şerm-sar (utangaç) olur Hak dîdâr-ı müşahedesinden mahrum kalır.¹²³

Yine bu Buyruklarda bir mürebbinin, talibi zulumat cehâletinden nur hidayetine erdirtirip imanını son nefesinden şeytanın şerrinden kurtaramazsa o kişinin mürebbiliğe layık olmadığı söylenir. Hatta bu konuda şeyhu'l-muhakkikin ve kutbu'l-ârifin Şeyh Seyyid Safi (rh. a.), “bütün bir âlem bir şeyhin müridi olsa ve bir süre içinde Azrail herkesin canının alacak olsa o şeyh, bütün o müritlerin imanını şeytanın şerrinden koruyabilmelidir,” dediği nakledilir.¹²⁴ Mürşid ve rehber kavramlarının aynı anlamda kullanıldığı *Risâle-i Şeyh Safi*'de rehberin; şariat ile amel edip, hakikatte kâmil olması ve talibe bütün erkânı öğretmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.¹²⁵

İmam Cafer Buyruğunda, pir olanların şariat, tarikat, marifet ve hakikat ilimlerini bilmelerinin vacip olduğu söylenerek bu konularda ortaya çıkabilecek müşkülâtı kelimullah (Kur'an) ve Hz.Peygamberin hadisleriyle çözmeleri istenir.¹²⁶ Eğer rehber, talibin hakkından gelemese, pir o rehberi boşlayıp talibi başka bir rehberle teslim eder. Eğer rehber ocakzade/dedesoylu ise yeni rehberi onun kardeşlerinden ya da amcazadelerinden tayin etmek gerekir.¹²⁷ Pir, sitem süreceğinde talibin günahına göre sitemini sürmelidir. Eğer talibin suçu küçükse ona “Bizim gözümüze iyisin, Hak Teâlâ'nın indinde iyi olasın, biz senin kusurundan geçtik” der ve uygun bir ceza verir. Ancak talibin kusuru büyük olmasına rağmen pir talibin malına aldanıp ya da hatır için ona “senin günahından geçtik,” derse kendisi büyük bir suç işlemiş olur. Pirin yapması gereken ayete, hadise göre davranıp Muhammed Ali yolunu uygulamaktır, yoksa yarın mahşer günü sıkıntıya girecek olan pir olur. Talip de pirinin Kur'an ve sünnete göre

¹²² *Gölpınarlı 181*, vr.8a-8b; *198*, vr.17a; *199*, vr.49b-50a; *Gökçeler*, s.117-118.

¹²³ *Gölpınarlı 199*, vr.126a-126b; *Gökçeler*, s.450.

¹²⁴ *Gölpınarlı 199*, vr.135a-135b; *Gökçeler*, s.448-449.

¹²⁵ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.51b.

¹²⁶ *Aytekin*, s.84.

¹²⁷ *Aytekin-Gümüshacıköy*, s.196; *Aytekin-Hacı Bektaş I*, s.220.

mi yoksa nefesine göre mi davrandığını düşünmeden “tamam ben bağışlandım,” derse büyük bir yanılığa düşmüş olur.¹²⁸ Talip, kitaba uymayan pirini terk edip başka bir Alisoylu pir tutmalıdır; çünkü kitaba uymayan pir şeytandır.¹²⁹

C. Musahiplik

Musahip kelimesi etimolojik olarak Arapça’da shb (صحب) fiil kökünden gelip dost, arkadaş edinmek anlamlarına gelir, musahip (مصاحب) ise fiilin özne (ism-i fâil) hâli olup dost ve arkadaş anlamına gelir.¹³⁰ Hz. Muhammed (s.a.v.)’in dostları, arkadaşları anlamına gelen sahabe (صحابه) ve ashab (أصحاب) kelimeleri de bu kökten türetilmiştir.

Buyruklarda talip ve sufi kavramlarından sonra en çok kullanılan kavram musahipliktir. Alevilik-Bektaşilikde çok önemli yere sahip olan musahiplik, tamamlı bedri noyandan,

1. Musahipliğin Ortaya Çıkışı: Tarihsel Kökeni

Şeyh Safi Buyruklarında musahipliğin tarihsel kökeni ile ilgili birbirine benzer bir anlatım vardır. *Risâle-i Şeyh Safi*’de marifetin beşinci makamı olarak musahiplik zikredilir. Musahiplik Muhammed Ali’den kalmıştır. Burada musahipliğin Hz. Muhammed ve Hz. Ali’den kalışı şu şekilde anlatılmaktadır: Hz. Peygamber’in son haccından dönüşte Cebrail, “Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez,”¹³¹ ayetini getirir. Bunun üzerine Hz. Muhammed ashabına bir minber hazırlamalarını ister, minber olacak kereste bulunamayınca deve palanından minber hazırlarlar. Minbere çıkan Hz. Muhammed, Hz. Ali’nin elinden tutar ve insanlara hitaben, “Ey insanlar! Ben sizin efendiniz değil miyim?” diye sorar. “Evet, öylesin” cevabını alınca Hz. Ali’ye döner ve “Ya Ali ben ilmin şehriyim, sen de kapısısın” der ve Hz. Ali’yi kendine musahip kılar. Bu esnada cennetten bir gömlek getirmiş olan Cebrail gömleği verir. Hz. Ali gömleği giyince Hz. Peygamber “etin etimdir, bedenim bedenimdir, kanın kanımdır, ruhun ruhumdur,” der. Daha sonra yine Hz. Muhammed, “Ben sendenim, sen bendensin, tüm peygamberlerin çocukları kendi sulplerinden geldi, benim çocuklarım senin sulbünden gelsin,” der. Daha sonra Hz. Peygamber ve Hz. Ali o gömleği beraber giyip, bir baş bir ten olmuşlar, ikinci kere giydiklerinde iki baş iki ten olmuşlar, son bir kez daha giydiklerinde baş

¹²⁸ *Aytekın-Alaca*, s.190; *Aytekın-Hacı Bektaş I*, s.227–228; *Bozkurt*, s.90–92.

¹²⁹ *Bozkurt*, s.93.

¹³⁰ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, I, 519–521 (shb).

¹³¹ Mâide 5/67.

da ten de bir olmuşlardır.¹³² Aynı yazmada kardeşlikle ilgili bir de şöyle bir anlatım mevcuttur: İslam ortaya çıkıp, Müslümanların sayısı çoğalınca inananların bir araya gelip, yol, erkân ve irşat yürütebilmeleri için Hz. Peygamber'in emriyle bir ev toplanma yeri olarak düzenlenir. Hz. Resul'ün emriyle Hz. Abbas tüm müminleri o eve davet eder, Hz. Ali ve tüm inananlar eve vardıklarında, Hz. Peygamber Hz. Ali'nin elinden tutar ve "ey kardeşim Ali!" der ve Hz. Ali'yle kardeş olurlar. Orada hazır bulunan müminler de birbirleriyle kardeş olurlar. İşte bu sebeple müminler birbirlerine "kardeş" diye seslenirler.¹³³

Gölpınarlı ve Gökçelerde musahip tutmanın Hz. Muhammed'den kalan bir sünnet olduğu, söylenir.¹³⁴ Bu yazmalarda musahiplik olayı, İmam Cafer-i Sadık'ın Hz. Ali'den rivayetiyle yukarıdakine benzer bir anlatımla fakat daha ayrıntılı bir şekilde betimlenir: Bu olay Hz. Peygamber'in son haccından dönüşünde Bedr-i Huneyn denilen konaklama yerinde sabah namazını kıldıktan sonra olmuştur. Mâide suresinin 67.ayeti "Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır,"¹³⁵ nazil olduktan sonra minber hazırlatmış, odun bulunamayınca toplam yirmi sekiz deve palanından bir minber hazırlanmıştır. Yedişerli üst üste konan bu palanlar sağlı-sollu yerleştirilmişlerdir. Hz. Muhammed, minberin üzerine Hz. Ali'yi de davet etmiş ve ona "Ya Ali! Gel sen benimle biat eyle, ashap seninle biat eylesinler, her kim senin biatinden yüz döndürürse benden yüz döndürmüş gibidir. Ve her kim benden yüz döndürürse Allah'tan yüz döndürmüş gibidir. Her kim Allah'tan yüz döndürürse ezel ve ebed giriftâr-ı nâr ve tuzah ola" der. Hz. Ali minbere çıktığında Hz. Muhammed elinden tutar ve "Ey insanlar! Ben size nefsinizden daha değerli değil miyim?" der, evet cevabını alınca "Ben kimin efendisiysem, Ali de onun efendisidir," diyerek Ali'yi kendi kaim makamı tayip edip ona itaati asil ashaba vacip kılar. Çünkü Yüce Allah, "Allah'a itaat edin, Resul'e itaat edin ve sizden emir sahiplerine itaat edin,"¹³⁶ diye buyurmuştur; dolayısıyla Ali'ye itaat vaciptir. Daha sonra Hz. Peygamber birkaç hadis-i şerif daha irad etmiştir. "Ben ilmin şehriyim Ali de kapısıdır," "Ben ve Ali bir nurdanızdır," "Ya Ali! Sen bana Musa'nın yanındaki Harun gibisin, ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir," "Ya Ali! Âdem peygamber zamanından bu deme gelince cemi enbiyanın evladı kendi sulbünden geldi benim evladım senin sulbünden gelsin" der. Daha sonra mübarek kuşağını açar ve Muhammed Ali bir gömlek içine girip ikisi bir yakadan baş gösterirler. O zamanda Hz. Peygamber, "etin etim,

¹³² *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.31b-37b.

¹³³ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.49b-50a. Tirmizi de, "Ya Ali! Sen benim dünyada ve âhirette kardeşimsin," şeklinde bir rivayet mevcuttur. bkz. Tirmizi, *Sünen*, Menâkıb, 19 (3720).

¹³⁴ *Gölpınarlı* 199, vr.112a; *Gökçeler*, s.381.

¹³⁵ Yazmalarda bu ayet şöyle yorumlanmıştır: "Yani bu ayet-i kerimenin manası budur ki Hak Subhanehu ve Teâlâ hazretleri buyurur, Ya Muhammed, eriştir Ali'ye emaneti, bu kavme imam olsun." bkz. *Gökçeler*, s.188.

¹³⁶ Nisâ, 4/59.

bedenin bedenim, kanın kanım, ruhun ruhum, sen bendensin ben sendenim,” der. Daha sonra müminlere şimdiye kadar küçük cihat (gaza-yı sağır) yaptık artık büyük cihat (gaza-yı kebir) yapalım der ve büyük cihadın nefisle mücadele olduğunu açıklayarak sizde birbirinizle kardeş olun, bizim gibi dirlik birlik içinde olun der ve sonra “Allahım! Ona dost olana dost, düşman olan düşman ol, ona yardım edene yardım et, ona eziyet eden eziyet et” der ve minberden iner.¹³⁷

İmam Cafer Buyruğunda, musahiplik konusu, “Peygamber ile Ali’nin Musahip Olması” başlığında sade bir şekilde işlenmiştir. Hz. Muhammed, miraçtan döndükten sonra kırklarla tanıştıktan ve Ali’yi pir olarak işaret ettikten sonra, bütün sahabe koşup Hz. Ali’yi tebrik etmişlerdir. Hz. Peygamber o esnada Hz. Ali ile musahip olmuşlardır. Peygamber kuşağını açıp Ali’yi bağrına basmış ve ikisi bir gömlekten baş göstermiştir. Hz. Peygamber; Ali hakkında, “lahmuke lahmi, demuke demi, ruhuke ruhi, cismuke cismi” hadisini buyurmuştur.¹³⁸ Sefer Aytekin’in hazırladığı Buyruğun ilave ikinci *Hacı Bektaş nüshasında* bu olay Gölpınarlı Buyruklarındakine paralel bir anlatımla ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.¹³⁹

Bozkurt buyruğunda da musahiplik olayı yukarıdaki Buyruklarda geçtiği haliyle işlenmiştir. Yalnız bu buyrukta onlarda olmayan ayrıntılara da yer verilmiştir. Hz. Peygamber minberden indikten sonra Mirac gecesi Cebrail’in belini bağladığı kuşağı Ali’nin beline bağlamış, “*lâ ilâhe illallah, muhammedun resulullah, aliyyun veliyullah,*”¹⁴⁰ demiş ve yerine oturmuştur. Ardından, sahabeye birbiriyle kardeş olmalarını söylemiş; hepsi birbiriyle kardeş olmuşlardır, Hz. Ali’yi de Hz. Peygamber kardeş edinmiştir.¹⁴¹

2. Musahiplik Erkânı

İki kişi birbiriyle musahip olmadan önce adaylar bir süre karşılıklı gözlemde bulunurlar. Çünkü Şeyh Safi, birbiriyle musahip olmak isteyen iki talibin, musahip olmadan önce birkaç gün birbirlerini gözlemelerini tavsiye eder. Tarikat içinde *kazanç*, *kazanç kazanmak* ve *kazanç halinde olmak* olarak tanımlanan bu aşamada, talipler birbirlerini iyice tanımak için çeşitli konularda birlikte hareket ederler, birlikte yük taşırlar, davranışlarını görürler. Çünkü musahiplik, gerekirse musahiplerin birbirleri uğrunda canlarından ve mallarından geçtikleri, musahibin biri cennetlik biri cehennemlik olsa, musahipliğinin yüzü suyu hürmetine cehennemliğin cennete gireceği önemli bir kurumdur, bu bakımdan herkes musahibini seçerken özenli olmalıdır. Kazanç hali içinde olan

¹³⁷ *Gölpınarlı 181*, vr.17a-18a; *198*, vr.45b-49b; *199*, vr.68a-70b; *Gökçeler*, s.187-197.

¹³⁸ *Aytekin*, s.11; *Aytekin-Maraş*, s.161.

¹³⁹ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.234-236.

¹⁴⁰ Bkz. Kuleyni, *el-Kâfi*, IV, s.220; Muhaddis en-Nûri, *Mustedrakü'l-Vesâil*, II, s.228, 329; III, s.385; VII, s.366; XIII, s.393; Meclisi, *Bihâr*, VIII, s.144; XXV, s.174; LXVI, s.64; Allâme Hilli, *Keşfu'l-Yakîn*, s.459. Burada geçen rivayetlerde Hz. Peygamber’in bu ifadeleri Miraç’ta cennet kapılarından birinde görmüş olduğu söylenir.

¹⁴¹ *Bozkurt*, s.12-16.

talipler anlaşılırsa ve cemiyet erenleri de tarikat gereğince bu kişilerde musahip hali görürlerse, bunları erkândan geçirip, kurbanlarını yiyip musahip kırlarlar.¹⁴² Birbiriyle musahip olanların musahibiyle haline haldaş, yoluna yoldaş olmaları, birbirleri uğrunda canını verebilecek bir seviyede olmaları, yine ehl-i hâl ve ehl-i kemâl olmaları gerektiği vurgulanır. Aksi takdirde olgun olanın musahibi üzerine kendisi gibi kemal sahibi başka bir kişiyi kazanç kazanması tarikat içinde caiz olur.¹⁴³

İmam Cafer Buyruğunda musahiplik erkânı şöyle anlatılır: Bir kişinin musahip olabilmesi için yaşının yirmiye ulaşmış olması gerekir. Yirmi yaşına basan kişinin yapması gereken ilk farz bir rehber bulmak, ardından pir, mürşit ve musahip tutmaktır. Birbiriyle musahip olmak isteyen iki kişi eşleriyle beraber rehber eşliğinde pirin huzuruna gelirler ve Hû derler. Pir, “Niye geldiniz?” diye sorar; Rehber, “Bugün Mansur gibi dârî, Nesimi gibi bıçağı, Fazlî gibi hançeri ihtiyar edip, tarikat-ı evliyaya ikrar verip can verip canan almağa geldik,” derler. Pir, “Ey talip bu bir uzak yoldur gidemezsin. Demirden yay, oddan gömlektir, giyemezsin, gidin.” der. Bunun üzerine onlar geri çekilirler, eşîge varıp yine gelirler. Bu durum üç kere böyle devam eder. Dördüncüde pir, musahiplerin sağ ellerini birbirine tutuşturur ve onlar da ikrar verirler. Daha sonra pir, taliplere tövbe telkin eder, [İlâhi ya Rabb! Eğer elimden ve dilimden ve gözümden elfâz-ı küfür sadır olduysa, ben onları bir dahi işlememesine tövbe ettim, pir önünde ikrar verdim.] Pir de “Ey İman Edenler! Samimi bir tövbe ile (bir daha yapmamak üzere) Allah’a dönün”¹⁴⁴ ve “Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir,”¹⁴⁵ ayetlerini okuyarak el-Fatiha der. Hepsini ellerini yüzlerine sürerler ve ardından hutbe okunur. Sonra pir; “Allah Allah, ikrarları kadim ola, muratları hâsıl ola. Verdiği ikrardan dönmeyeler, birbirinden usanmayalar. Rûz-ı mahşerde oda yanmayalar. Dünyada melâmet ahirette dalâlet görmeyeler. Şeytanın izine, münafığın sözüne uymayalar. [Hak Teâlâ gelmiş, gelecek kazalardan emin eyleye. Katardan azmaya, cemimizi bozmaya, duvarımızdan taş düşürmeye. Gönlümüze kış düşürmeye.] Gönlünüzü gümandan, başınızı dumandan halas eyleye. Dünyada Kur’an, ahirette iman nasip eyleye. [Demeden kalkan avrat, buyurmadan tutan evlat nasib eyleye.] On iki imam katarından ayırmaya. Allah, Muhammed, Ali,

¹⁴² *Gölpınarlı* 199, vr.94a-97b; *Gökçeler*, s.302–303, 305–307. *Gölpınarlı* 198’de *kazanç* ile ilgili bir bilgi yoktur. Musahiplik ile ilgili bir Hatayı nefesi çin bkz. *Seçme Nefesler*, no.6.

¹⁴³ *Gölpınarlı* 199, vr.109a; *Gökçeler*, s.303, 377.

¹⁴⁴ Tahrîm, 66/8.

¹⁴⁵ Fetih, 48/10.

Hünkâr Hacı Bektaş Veli, gerçeğe hû,” diye gülbank çeker.¹⁴⁶ Ardından pirin komutuyla musahip olmak isteyen dört kişi yan yana yere yatarlar. Pir, Zülfikarı alır niyaz ederek dördüne on iki Zülfikar çalar ve onları diriltip ayağa kaldırır. Onlar; “Allah Allah, evvelin, ahirin, zahirin, batının, bende-i şah-ı Merdana kabul-i dergâh; ikrarı kabul beli, Allah, Muhammed, Ali, gerçeğe hû,” diye gülbank ederler. Daha sonra tecellâ, temennâ, tevellâ ve teberrâ edip otururlar; mürşidin hakkını, üstadın kurbanını getirerek; “Niyaz şahı kabul-i dergâh. Allah, Muhammed, Ali, gerçeğe hû” derler. Kurban duasını tekbirle okurlar: “Kurban-ı Halil, ferman-ı Celil, can-ı İsmail, yeturdi Cebraîl Peyk Sultan Allahu Ekber, Allahu Ekber lâ ilâhe illallahu vallahu ekber, Allahu Ekber velillahi'l-hamd.” Tekbirler üç kere söylenir, böylece musahiplik erkânı tamamlanmış olur.¹⁴⁷

3. Musahiplik İle İlgili Hükümler

Hem *Şeyh Safî Buyruklarında* hem de *İmam Cafer-i Sadık Buyruğunda*, musahiplik ile ilgili çeşitli hükümler benzer bir şekilde anlatılmıştır. Örneğin Şeyh Sadreddin'in “talipler nasıl kişilerle talip olsunlar?” sorusuna Şeyh Safî şu cevabı vermiştir: Hakk'a talip olanlar bu tarik/yol içinde kendi musahibini seçerken mertebeye kendinden üstün olanı seçmelidirler. Çünkü salih bir kişiyi musahip seçen de salih olur. Bir miktar misk-i anber ya da gül, bir avuç toprak ile musahib kılınsa o toprak gül gibi kokar. Hz. Musa'nın elindeki kuru bir ağaç ejderhaya dönüşebilir. Bülbül ile olanın yeri gülüstanken baykuş ile olanın yeri viranelerdir. Tutu ile yoldaş olanın gıdası şekerken karga ile yoldaş olanın gıdası murdardır. O yüzden kabiliyetsiz kişilerle de yoldaş olmaktan sakınmak gerektir. Suyun yoldaşı taş olsa hiç o su, taşı yumuşatabilir mi? Bir yere bulut gelse nasıl ki azametli güneşin ışığını engeller, marifetsiz kişiler de itikat bozucu olurlar. O yüzden bir kişinin hemdemi ve musahibi kemal ehli olmalıdır. Böyle olmasa şeriata ve tarikata muhalif olsa o kişinin dinini yıkmış olur.¹⁴⁸

Kişi yol içinde musahip tutarken kendi akranı ve emsalini seçmelidir; aksi bir davranış erkân değildir. Buna göre âlim cahil ile zalim mazlum ile mürşid mürid ile şeyh derviş ile mümin münafık ile pirli kişi pirsiz kişi ile pirinden dönmüş pir tutmuş ile evli mücerret ile genç yaşlı ile musahibi ölmüş yeni musahip tutacak ile musahip olmamalıdır. Böyle yapanların tuttukları erkân fasit, amelleri batıldır; hayırları kabul olmaz, âhirette gazaba müstahak olurlar. Ayrıca Allah'ın

¹⁴⁶ *Aytekin-Alaca*, s.186–188; *Aytekin-Gümüşhacıköy*, s.198–200. Yukarıdaki metinde [] parantez içi bilgiler ikinci kaynaktan ilave olarak yer almaktadır. Ayrıca bu ikinci kaynaktan, musahiplik erkânı anlatılırken pirin huzuruna musahip olmak için çıkan sadece kişidir, burada eşlerden bahsedilmez.

¹⁴⁷ *Aytekin-Alaca*, s.188.

¹⁴⁸ *Gökçeler*, s.435–438. Burada şöyle bir şiir tanık olarak getirilmiştir: Gevher toprakda dursa paslanır mı/Balık kafeste durup beslenir mi/Marifetsiz âdem taş benzer/Taşa yüzbin su koysan ıslanır mı

rahmetinden ve Resulullah'ın şefaâtından mahrum kalıp dört kapının sürgünü on yedi erkânın lanetlisi olurlar.¹⁴⁹

Bu makam ehl-i hâl makamıdır ve bu makamda musahipler hem marifet hem de hakikat kardeşi olurlar. Aralarında eşleri hariç, malları ve kazançları bakımından teklif yoktur. Eşleri hariçtir, çünkü ayet-i kerimede, “*zinaya yaklaşmayın*,”¹⁵⁰ buyrulmaktadır ki, bir kişi nâ-mahreme baksa mertebesi arştan yukarı olsa aşağı iner.¹⁵¹

Kardeşlerin (musahipler) aralarında sen ben davası olmamalı, yemek-içmek için birbirleriyle kardeş olmamalıdır. Malı olan kardeşe iyi davranıp, fakir olan kardeşi hor görenler Muhammed Ali dergâhından mahrumdurlar ve mel'undurlar. Çünkü Hz.Peygamber “dünya melundur, peşinden koşan aldanmıştır” ve “dünya bir leştir, peşinden koşanlar köpeklerdir,” buyurmuştur. İmam Cafer-i Sadık, “bir güzel, bir çirkin ve bir de ihtiyar olsa da o kadınlardan ihtiyar ve çirkin olanına hor bakanlar Yezid olurlar. Çünkü o hor bakan Hakk rızasında değil, nefsinin rızasındadır. Erenler, âşıklar ve ârifler nazarında şehvet olmaz hepsi hak olmalıdır, hakka eğri bakan mutlak kâfirdir,” demiştir.¹⁵²

Musahip, musahibiyle aynı yerde olmalıdır; aynı köyde, aynı şehirde. Eğer böyle olmazsa musahiplik olmaz, çünkü musahip cesettir, erkân candır. Can, cesetten dışarı çıksa ölür.¹⁵³ Musahip musahibinin evine teklifsiz gitmelidir, yiyecek-içecek gibi gıda ve diğer eşyalarını serbestçe kullanabilir, çünkü artık kardeş olmuşlardır. Ancak musahiplerin utangaç olabilmelerine karşın yine de birbirlerini davet etmelidirler, haftada üç kere birbirlerine misafir olmalıdırlar.¹⁵⁴

Bir talip biriyle musahip olduğu zaman meşâyih erkânına göre (erkân-ı meşâyih kavlince) yola varmalı, aralarında senlik-benlik olmamalı, can-baş verme noktasında kusur göstermemelilerdir. Kusur gösterirse musahipliğe layık değildir. Musahip o dur ki yola gide, evliyanın izin izleye, mürşidin rızasın gözleye. Musahibi yolda olmayan bir kişinin o musahibini bırakıp yolda olan bir başkasıyla musahiplik tutması caizdir.¹⁵⁵

Ârifler birbirlerine iyi bakarlar ve huzur bulurlar. Zengin olan kardeşin fakir olana malından vermesi hem Resulullah'ın hem de evliyanın sünnetidir. Vermeyenin hakikat kardeşliği

¹⁴⁹ *Aytekin*, s.63–64; *Aytekin-Alaca*, s.179; *Aytekin-Gümüşhacıköy*, s.195; *Aytekin-Hacı Bektaş I*, s.216; *Bozkurt*, s.52–53. Bu ikili karşılaştırmalarda tarafların niçin birbiriyle musahip olamayacakları ilginç benzetmelerle anlatılmıştır. Örneğin, âlim şahindir, cahil kargadır; zalim kurttur, mazlum koyundur; mürşid altındır, mürid bakır; şeyh deryadır, derviş o deryanın katresidir; mümin tutudur gıdası şekerdir, münafık kargadır gıdası necistir; pırlı kişi rahmanidir, pırsız kişi şeytanidir; pirinden dönmüş kişi Yezittir, pir tutmuş kişi müriddir; evli olanın dini-imanı tamdır, mücerred olanın tam değildir; gençler yazdır, yaşlılar kıştır; musahibi ölmüş kişi duldur, yeni talip tutacak bakiredir. Bkz. *Aytekin*, s.63–64.

¹⁵⁰ İsrâ, 17/32.

¹⁵¹ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.34b.

¹⁵² *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.35a-35b.

¹⁵³ *Aytekin*, s.120; *Aytekin-Malatya*, s.206.

¹⁵⁴ *Aytekin*, s.149.

¹⁵⁵ *Gökçeler*, s.449–450.

haramdır ve âhirette birbirlerinden fayda görmezler.¹⁵⁶ İki musahipten birisi fakir diğeri zengin olursa, zengin olanın kardeşine malının yarısını vermesi gerekir; zira birinin gönlünün hoş olup diğerinin melul ve mahzun olması doğru değildir. Bu durumda olan taliplerin birbirlerine ikrarları dürüst olmaz. Malına kıymayıp fakir kardeşine vermeyen musahip de yol içinde yalancı olur ve güttüğü davanın bir anlamı olmaz.¹⁵⁷

Musahip farz olup, musahiplerden biri düşkün olsa sadece diğer musahibi onu kaldıracabilir; onun dışında pir, rehber kimse kaldıramaz, dermanları birbirlerindedir. Yine bir musahip, “musahibimin evine gideyim de Hak kelamı konuşalım,” diyerek evine gitse eve ulaşınca kadar adım başına on sevap yazılır.¹⁵⁸

Şeyh Safi, mürebbisiz ve musahipsiz kişinin dergâha makbul olmadığını söylemiştir, bu nedenle eğer musahip talibin gittiği yoldan gitmiyorsa musahibini değiştirmesi tavsiye olunmuştur.¹⁵⁹ Musahiplerden biri yol oğlu ve erkân ehli olup edebini sakınıp, erkânını gözleyip, yol içinde erenler izini sürse de diğeri hiç orali olmayıp lakayt olsa bu durumda o yol ehli musahibin kendine yeni bir kazanç bulması doğru olur (dürüst erkândır). Buna karşın üzerine kazanç bulunan musahibin cemiyette musahibine karşı davacı olması da caizdir. Eğer davacı musahip yaramaz damarlarını kesip kötü huylarını terk ederse davası doğru olur ve cemiyet erenleri onu musahibine verirler, aksi takdirde davası manasız olur.¹⁶⁰

İki musahipten biri ölürse geriye kalan musahibin kendine yeni bir kazanç (musahip) bulması erkândır, ancak ölen musahibinin geride ehl-i hal ve ehl-i kemal bir oğlu varsa ve musahibi yoksa o zaman, musahibinin oğluyla musahip olması erkândır. Eğer musahibi varsa kendine başka bir kazanç bulması erkândır.¹⁶¹ Musahibin kızı musahibin oğluna düşmez.¹⁶²

Buyruklarda musahipliğin önemiyle ilgili birçok nefes de tanık olarak getirilmiştir. Şu Hatayi nefesi bu örneklerden biridir:

Musahib davasın kılan
Evvel başdan hali gerek
Ruhu ruha ol şevk
Cesed dahi ölü gerek

¹⁵⁶ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.36b-37a. Ayrıca aynı yazmada *musahiplik ahvâli* adıyla geçen bölümde de musahiplerin tercümanı birbirlerinden ayır yememeleri vb. birbirlerine karşı edepi anlatılmaktadır. Bkz. *a.g.y.*, vr.42b-43a.

¹⁵⁷ *Gökçeler*, s.308-309.

¹⁵⁸ *Aytekin-Alaca*, s.180; *Aytekin-Gümüştacıköy*, s.195; *Aytekin-Hacı Bektaş I*, s.218; *Bozkurt*, s.71.

¹⁵⁹ *Gölpınarlı* 198, vr.74a-74b; 199, vr.92a-92b; *Gökçeler*, s.291.

¹⁶⁰ *Gölpınarlı* 199, vr.104a-104b; *Gökçeler*, s.350-352.

¹⁶¹ *Gökçeler*, s.375-376.

¹⁶² *Aytekin-Gümüştacıköy*, s.195. Bu hüküm bugün de Aleviler arasında geçerliliğini korumaktadır. Birkişi musahip olduğu kişinin usul ve furuundan hiç kimseyle evlenememektedir. Hatta ailesinin evlenmek istediği bayanın uzak akrabalarından biriyle musahiplik ilişkisi olsa bile aileler bu evliliğe *musahipliğe ters* olduğu gerekçesiyle karşı çıkabilmektedirler.

Gönül ayinesin silub
Kendi kemalini bilub
Hırsla nefsi ölüb
Aşkla can diri gerek

Gönül ayinesin açana
Hakkı batıldan seçene
On iki der-bendi geçene
Hakka gider yolu gerek

Gönlünde kibir tutmaya
Sevdicağın unutmaya
Yar ki dege yare atmaya
Çerahlıktan eli gerek

Şah Hatayi'nin bendine
Şah gerek şah menendine
Lahmuke lahmi yurduna
Şah Murteza Ali gerek¹⁶³

II. Dört Kapı-Kırk Makam ve İnsan-ı Kâmil

Orta Asya kaynaklı Türk Tasavvufunun ortaya koyduğu dört kapı-kırk makam anlayışı Aleviliğin anlaşılmasında kilometre taşlarındandır. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olarak ortaya konan dört kapı, hamlıktan kemale ya da tasavvuf literatüründeki adıyla çiğlikten insan-ı kâmil olmaya kadar var olan süreçleri ifade eder. Amaç üstün insan olmak, ahsen-i takvime ulaşmaktır.

İlk dönem tasavvuf kaynaklarına baktığımız zaman dört kapı anlayışıyla ilgili bir bilgiye rastlamıyoruz. Ebu Nasır Serrâc (ö.378/988) *el-Luma'* adlı tasavvuf tarihi eserinde tasavvufun doğuşundan bahsetmiş, ayrıca tasdik, iman, yakın, sıdk, zikir, şükür, takva, tevbe, vera, zühd, fakr, sabr, tevekkül, rıza, murakabe, kurban, muhabbet, havf, reca, şevk, üns, tuma'niye, müşahede, hüzn, pişmanlık, teslim, tefviz, kurban, vecd vb. hal ve makamlardan bahsetmiştir.¹⁶⁴ Keza Ebubekr Muhammed Kelâbâzi (ö.380/990) *et-Taarruf* adlı eserinde tasavvufun doğuşundan, ilk sufilerden bahsetmiş ve onların marifetullah, ruh, iman, haller, tövbe, zühd, sabır, fakr, tevazu, havf, takva, ihlâs, şükür, tevekkül, rıza, yakın, üns, kurban, ittisal, muhabbet, tecrid-tefrid, vecd, galebe, sekr, gaybet-şühud, cem-tefrika vb. tasavvufi kavramlarla açıklamalarda bulunmuştur.¹⁶⁵ Abdulkerim Kuşeyri'nin (ö.465/1072) *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*'si de yukarıdaki iki kitapla benzer içeriğe sahip

¹⁶³ *Gökçeler*, s.304–305.

¹⁶⁴ Bkz. Ebu Nasr Serrâc, *el-Luma' fî Tarihi't-Tasavvufi'l-İslâmi*, thk. Kamil Mustafa Hendavi, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001).

¹⁶⁵ Bkz. Ebubekr Muhammed Kelâbâzi, *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, thk. Abdulhalim Mahmud-Taha Abdalbaki Surur, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1960).

olmakla birlikte *Şeriat ve Hakikat* konusu sistematik olmasa da birlikte işlenmiştir.¹⁶⁶ Ebu Hafs Şihabuddin Sühreverdi'nin (632/1234) *Avârifü'l-Maârif*'inde ise tasavvufun ortaya çıkışı, sufilerin ahlakı, müridin şeyhine karşı edepi vb. konular işlenmiştir. Ancak bu eserlerin hiçbirinde dört kapı anlayışı yer almamaktadır.¹⁶⁷

Sufiliğin tamamlanması gereken aşamaları olarak görülen dört kapı-kırk makam anlayışı, ilk olarak Ahmed Yesevi'ye (ö.562/1167) nispet edilen *Fakr-nâme* adlı eserde görülmektedir. Yesevi, bu anlayışını Hz. Ali'ye dayandırmaktadır.

Hz. Ali radiyallahu anh rivayet kılurlar kim, dervişlik makâmı kırk turur. Eğer bilip amel kılsa, dervişliği pâk turur ve eğer bilmese ve öğrenmese, dervişlik makâmı anga haram turur ve câhil turur. Ol kırk makâmın onı makâm-ı şeriatda turur ve onı makâm-ı tarikatda turur ve onu makâm-ı marifetde turur ve onı makâm-ı hakikatda turur.¹⁶⁸

Fakrnâme'de dört kapının makamları şu şekilde sıralanmıştır. Şeriatın on makamı: Hak Teâlâ'nın varlığına, birliğine, sıfatlarına ve zatına iman getirmek. Namaz kılmak (okumak). Oruç (ruze) tutmak. Zekât vermek. Hac kılmak. Yumuşak (mülayim) konuşmak. İlim öğrenmek. Hz. Peygamber'in sünnetlerini yerine getirmek. Emr-i marufu yerine getirmek. Nehy-i münker kılmak. Tarikatın on makamı: Tevbe kılmak. Pire el uzatmak. Korku (havf). Allah'ın rahmetinden ümitli olmak (recâ). Günlük virdini (vird-i evkât) yapmak). Pirin hizmetinde olmak. Nasihat işitmek. Tecrid olmak. Tefrid olmak. Marifetin on makamı: Fena olmak. Dervişliği kabul etmek. Her işe tahammül kılmak. Helali istemek. Marifet kılmak. Şeriat ve tarikatı ayakta (ber-pây) tutmak. Dünyayı terk etmek. Âhireti seçmek. Vücut makamını bilmek. Hakikat esrarını bilmek. Hakikatin on makamı: Alçakgönüllü (hâk-râh) olmak. İyi kötüyü bilmek (yahşı yamanı tanımak). Bir parça lokmaya el uzatmamak. Kendisini ve lokmasını Hak yolunda sebil etmek. Kimseyi incitmemek. Fakirliği inkâr etmemek. Seyr-i süluk kılmak. Herkesten sırrını saklamak. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamını bilmek ve buna göre amel etmek.¹⁶⁹

Dört kapı-kırk makam anlayışının yer aldığı diğer bir kitapta Hacı Bektaş Veli'nin (ö.670/1271) Makâlât'ıdır. Burada makamlar şöyle sıralanmıştır. Şeriatın on makamı: İman getirmek. İlim öğrenmek. Namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücü yeterse hacca gitmek,

¹⁶⁶ Bkz. Abdulkerim Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmud ve Mahmud b. Şerif, (Kahire: Matâbiu Müessese Dâri's-Şuab, 1989). Kuşeyri, şeriatı ubudiyete devam etmek; hakikati ise rububiyeti müşahede etmek olarak tanımlamıştır. Ona göre hakikat ile desteklenmemiş şeriat makbul olmadığı gibi şeriat ile sınırlanmamış hakikat de makbul değildir. bkz. *a.g.e.*, s.168.

¹⁶⁷ Bkz. Şihabuddin Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, thk. Edip Kemdâni ve Muhammed Mahmud Mustafa, (Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2001).

¹⁶⁸ Kemal Eraslan, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXII, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1977), s.66. Eraslan, yayınladığı bu Fakr-nâme'nin *Divân-ı Hikmet*'in Taşkend ve bazı Kazan baskılarında yer aldığını söylemektedir.

¹⁶⁹ Eraslan, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi," s.67.

gaza eylemek, sura üfrülse bile savaştan kaçmamak ve cenabetten yıkanmaktır. Helal kazançtır ve ribayı haram bilmektir. Nikâh kılmaktır. Hayızlı ve nifaslıyken cimanın haram olduğunu bilmektir. Sünnet ve cemaat ehlinde olmaktır. Şefkatli olmaktır. Arı yemek ve arı giymektir. Emr-i maruf ve nehy-i münkerdir.¹⁷⁰ Tarikatın on makamı: Pirden el alıp tevbe kılmaktır. Mürid olmaktır. Saç kesmek ve libas döndürmek. Mücahede kılmaktır. Hizmet eylemektir. Korku (havf). Ümitli olmaktır. Hırka, zenbil, mikras, seccade, ibret, hidayettir. Sahib-i makam, sahib-i cemiyet, sahib-i nasihat ve sahib-i muhabbet olmaktır. Aşk (ışk), şevk, safa ve fakirliktir.¹⁷¹ Marifetin on makamı: Edep. Korku. Perhizkârlık. Sabır ve kanaat. Utanmak. Cömertlik. İlim. Miskinlik. Marifet. Kendini bilmektir.¹⁷² Hakikatin on makamı: Toprak olmak. Yetmiş iki milleti ayıplamamaktır. Eline geleni men kılmamaktır. Dünyada yaradılmış her ne varsa ondan emin olmalıdır. Mülk ıssına yüzün sürüp yüz Suyun bulmaktır. Sohbet hakikat esrarını söylemektir. Seyr-i sülûkdur. Sırdır. Münacatdır. Çalap Teâlâ'ya ulaşmaktır, vusûl bundadır.¹⁷³

İbn Haldun (ö.808/1406), *Mukaddime* adlı meşhur eserinde tasavvuf ilminin ortaya çıkışını anlatırken mürid veya sâlikin ibadet ve mücahede sonucunda bir hale ulaştığı ve bu halin onda kökleşmesiyle makamın ortaya çıktığını ve makamlardan makamlara geçerek nihai hedef olan tevhit ve marifete ulaştığını söyler. Yine o tasavvufun tefsir, hadis, fıkıh vb. gibi sistematik (müdevven) bir ilim dalı haline geldiğini ve sufilere has olduğunu söylerken sufi olmayan şeriat ehlinde bahsetmiştir. Ancak bu şeriat-tarikat ayrımı anlamına gelmemektedir.¹⁷⁴

Necmeddin Kübra'ya (ö.618/1221) nispet edilen bir yazmada Kübra'nın şeriat, tarikat ve hakikat üçlemesini kullandığı bilinmektedir.¹⁷⁵ Necmeddin Kübra, *Usûlu Aşere*, adlı risalesinde tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikr, Allah'a teveccüh, sabır, murakabe ve rıza kavramlarını açıklamıştır.¹⁷⁶ Kübra'ya göre makam, yolculuk yorgunluğunu atmak için istirahat ve konaklamak; hâl, yolculuğun sebepleri (âlet ve edevâtı), makam ise yoldaki konaklar gibidir.¹⁷⁷

¹⁷⁰ Mahmud Esad Coşan, *Makâlât Hacı Bektaş Veli*, (İstanbul: Seha Neşriyat, t.y.), s.19–22.

¹⁷¹ Esad Coşan, *a.g.e.*, s.23–28.

¹⁷² Coşan, *a.g.e.*, s.29.

¹⁷³ Coşan, *a.g.e.*, 30. İçerik itibarıyla diğer Buyruklardan farklılık arz eden *Kangal İmam Cafer Buyruğu*nda da kırk makam burada sayılanlarla örtüşen bir şekilde ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bkz. *Kangal İmam Cafer*, vr.43a-48a.

¹⁷⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, s.1113–1118.

¹⁷⁵ Mustafa Kara, “Giriş” *Tasavvufî Hayat, Usûlu Aşere, Risâle ile'l-Hâim, Fevâihu'l-Cemâl* içinde, s.18. Kübra'ya göre; şeriat gemi, tarikat deniz, hakikat inci gibidir. İnciyi elde etmek isteyen gemiye biner, denize açılır ve onu elde eder. Bu sıralamaya uymayan inciye ulaşamaz. Bkz. *a.g.y.*

¹⁷⁶ Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat, Usûlu Aşere, Risâle ile'l-Hâim, Fevâihu'l-Cemâl*. Haz. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980, s.33–70.

¹⁷⁷ Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, s.123.

Azizuddin Nesefi'nin (ö.686/1287) *Kitâbu İnsânî'l-Kâmil* adlı eserinin birinci bölümü “der beyân-ı şeriat ve tarikat ve hakikat” başlığını taşımakta olup Buyruklarda da geçen “şeriat akvalim, tarikat ef'âlim, hakikat ahvâlîm” hadisini kullanarak dervişe tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁷⁸

Şeyh Safi Buyruklarına göre, dört kapı anlayışı Hz. Muhammed'in ölmeden önce Hz. Ali'yi yanına çağırıp ona bir takım vasiyetlerde bulunması olayına dayanır. Burada Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye şöyle demiştir:

İmdi şeriat enbiyanın, tarikat evliyanındır, marifet sülukdur onların yoluna sâlik olup gitmekdir, hakikat vuslat makamıdır, Hakk'la hak olmaktır. Pes bu cevherleri ben sana yâdigâr vireyim, mü'min-i pâk itikad ve ümmet-i hâs olan karındaşlara bu vasiyetler ki lü'lü-i mercandır, her biri bir candır, muhkem saklayıp bu söz-i dürrîni can kulaklarına koyalar, enbiyanın sırrını bilip duyalar, evliyanın erkânına uyalar, mü'min-i pâk itikad olan muhibler rûz-ı mahşerde kıyamet kopacak bizim alem-i sancağımız dibinde bulunup şefaatomızdan mahrum kalmayalar inşaallâhu teâlâ.¹⁷⁹

İmam Cafer Buyruğuna göre dört kapı anlayışını Hz.Ali ortaya koymuştur.¹⁸⁰ Şeriat, Hz. Muhammed'e, tarikat ve hakikat Hz. Ali'ye gelmiştir.¹⁸¹ Bu Buyrukta, şeriatın Hz. Peygamber'e, tarikatın da Hz. Ali'ye ait olduğu söylenerek şeriat ile amel edilmesi gerektiği; zira kişinin zahiri Müslüman olmasa, batını sufi olmaz denmiştir.¹⁸²

Neredeyse tüm Buyruk metinlerinde işlenen dört kapı anlayışı türlü metaforlarla anlatılmıştır.¹⁸³ Ancak Buyrukların geneline bakıldığında sadece dört kapı anlayışının yer aldığı, kırk makamın yüzeysel bir şekilde işlenerek ayrıntılara girilmediği görülmektedir. Bu Buyruklarda dört kapı vurgusuna değişik bağlamlarda zaman zaman rastlanmaktadır. Sözelimi az yemek ve az uyumak hak yolundaki talibin şeriat, tarikat, marifet ve hakikat babında kâmil ve mükemmel olması için son derece önemli iki özellik olarak verilmiştir.¹⁸⁴ Yine sorulu-cevaplı bölümlerde talip olduğunu söyleyen kişiye neye talip olduğu sorusuna “evvela şeriata, ikinci tarikata, üçüncü

¹⁷⁸ Azizuddin Nesefi, *Mecmûa-i Resâil-i Meşhur be-Kitâbi'l-İnsani'l-Kâmil*. Thk. Marijan Molé. (Tahran: Kitaphâne-i Tahûri, 1983). s.3-4.

¹⁷⁹ *Gölpınarlı 181*, vr.7a; *Gökçeler*, 108-109; *Yörükân*, 1.

¹⁸⁰ *Aytekîn*, s.74.

¹⁸¹ *Aytekîn*, s.15, 93-94. Benzer ifadeler, Aytekîn'in hazırladığı *Maraş* nüshasında da yer almaktadır. Buna göre “Âdem'den Hatemu'l-Enbiyaya gelinceye değin yol erkân yoktu. Muhammed Mustafa ve Ali el-Murteza rahmet olarak gelip dini ve erkânı ortaya koymuşlardır. Şeriat zahir olup tarikat ve hakikat sır oldu. Şeriat, Muhammed'in tarikat ve hakikat Ali'nin şanına geldi.” Bkz. *Aytekîn-Maraş*, s.161.

¹⁸² *Aytekîn*, s.93-94.

¹⁸³ *Risâle-i Şeyh Safi*'de, şeriat ağaç, tarikat dalı, marifet yaprağı ve hakikat yemişidir. Şeriat bir gemi, tarikat o geminin rüzgârı, marifet ve hakikat okyanustur. Bkz.*Risâle-i Şeyh Safi*, vr.24b. *Aytekîn* ve *Bozkurt* Buyruklarında; şeriat gemi, tarikat deniz, marifet dalgıç (gavvas), hakikat incidir (dürr). Buna göre pir olan kişi şeriat gemisine binip, tarikat denizinde yüzmeli, marifet dalgıcı olup hakikat incisini çıkarmalıdır. Bkz.*Aytekîn*, s.18; *Bozkurt*, s.21.

¹⁸⁴ *Gölpınarlı 199*, vr.83a. *Gölpınarlı 198*'de bu konuyla ilgili bir bilgi yoktur.

marifete, dördüncü hakikate talibim” cevabı verdirilmiştir. Tanımlarıyla ilgili soruya, “şeriat şartım, tarikat terkim, marifet derdim, hakikat merdim,” cevabı verilmiştir. Yine “şeriat, tarikat, marifet ve hakikatte kimin oğlusun?” sorularına; “şeriatı âdemoğluyum, tarikatı yol oğluyum, marifette kemal oğluyum, hakikatte gök atam, yer anamdır,” cevaplarıyla karşılık verilmiştir.¹⁸⁵

İmam Cafer Buyruğunda, “kimin oğlusun?” sorusuna “yolun oğluyum” cevabı verilerek “yol nedir?” sorusu ise, “Birinci şeriat, ikinci tarikat, üçüncü marifet, dördüncü sırr-ı hakikat; yol bunlardır,” diye cevaplanmıştır.¹⁸⁶ Şeriat Hz.Muhammed’in ahkâmı, tarikat ef’âli; hakikat ahvâli ve marifet erkânıdır.¹⁸⁷ Şeriat, yakın olmaya derler; tarikat, talibin kendi halini ispat etmesine derler; marifet, sözün mefhumunu bilmeye derler ve hakikat ise vâsıl olmaya derler.¹⁸⁸ *Aytekın Buyruğunda* abdest, cünüplük gibi kimi kavramların dört kapıdaki, kırk makamdaki karşılıklarının ne olduğuyla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre şeriat abdesti su ile olurken tarikat abdesti pire biat etmektir; marifet abdesti nefsini bilip rabbini tanımakken, hakikat abdesti kendi ayıplarını görüp başkalarınınkini örtmektir.¹⁸⁹ Yine şeriatı cünüplük rüya görmek (ihtilam) veya cinsel ilişkiyle (cima) olurken tarikatı cünüplük pirsizlik veya ikrarında durmayıp ahdini bozmakla olur; marifette cünüplük nefsini bilmemekken hakikatte kendi ayıplarını örtüp başkalarının ayıbıyla meşgul olmak, aklı ile bildiğine ve kalbi ile tanıdığına inanmamakla olur.¹⁹⁰ Yapılması istenmeyen bir davranış anlatılırken de o davranışın kötülüğü dört kapıdaki karşılığıyla birlikte ifade edilmiştir. Örneğin, altı kişinin yaptıklarını sorgulamak şeriatı küfür, tarikatı şirk, marifette hata ve hakikatte merduddur.¹⁹¹

¹⁸⁵ *Gölpınarlı 198*, vr.64b-65a; *199*, vr.88a; *Gökçeler*, s.265–266. Ayrıca benzer ifadeler için bkz. *Aytekın-Hacı Bektaş II*, s.250–251.

¹⁸⁶ *Aytekın*, s.80. Benzer ifadeler için bkz. *Aytekın-Malatya*, s.204.

¹⁸⁷ *Aytekın*, s.70. Yine bu Buyrukta “mümin kardeşlere” tavsiyede bulunulduktan sonra son cümlede geçen, “Gelin bu bed fiili bırakın. Hazret-i Allah’ın emri budur, nehyi budur; Hazret-i Resul’ün sünneti budur; Hazret-i Ali’nin tarikâtı budur,” ifadesi de şeriatın Hz.Muhammed’e, tarikâtın Hz. Ali’ye ait olduğu düşüncesinin bir başka göstergesidir. Bkz. *Aytekın-Alaca*, s.177.

¹⁸⁸ *Hafik İmam Cafer*, vr.212b. Bu Buyrukta dört kapıyla ilgili buna benzer başka tanımlamalar da yapılmıştır. Şeriat kulluk etmeye derler; tarikat bilmektir; marifet ermekdir ve hakikat görmektir. Başka bir kavilde, şeriat ilimdir, tarikat imandır, marifet dindir ve hakikat amel kılmaktır. Yine şeriat tendir, tarikat ettir, marifet tuzdur ve hakikat candır. Şeriat kapıdır, tarikat eşiktir, marifet sövedir ve hakikat kilittir. Şeriat çerağdır, tarikat delildir (fitil), marifet yağdır ve hakikat şu’ledir. Buna göre talipler çerağ gibi doğru duralar, fitil gibi yanalar, yağ gibi eriyeler ve nur gibi şu’le vereler. Erenler meydanından dönmeyeler, tarikat halinde duralar, hakikatten çıkmayalar.

¹⁸⁹ *Aytekın*, s.141.

¹⁹⁰ *Aytekın*, s.61–62; *Bozkurt*, s.130–131. Ayrıca bu yazmalarda ki değerlendirme dört kapıyla kalmamış; cünüplüğün on yedi erkânda, musahiplikte, rehberde, muhabbette ki durumlarıyla ilgili de yorum yapılmıştır. Buna göre, on yedi erkânda cünüplük edepsizlik ve hayâsızlık; kırk makamda dört kapının hizmetini terk edip rızasız iş yapmak, musahibin ki birbirine kin tutmak ve musahibinin evine ihanet etmek, rehberin ki meşrebinin gıybetini yapmak ve sırrını açığa çıkarmak, muhabbetin cünübü ise cevriye u cefa, zulm u sitemkâr olmaktadır. Sûfi oldur ki yedi adım taharetsiz ve abdestsiz cünüp yürümeye, abdestsizlik merduddur. Bir sûfi anılan özelliklere sahip olursa yedi deryada yıkansa pak olmaz.

¹⁹¹ *Aytekın*, s.64–65. Bahsedilen altı kişi şunlardır: Yüce Allah, Hz.Peygamber, halife, evliya, üstad, ata, padişah. Tabii son dört kişiyle ilgili, müridin halifeyi, talibin evliyayı, şakirdin üstadını, oğlun atasını, kulun padişahını sorgulaması olarak geçmektedir.

Risâle-i Şeyh Safî gibi Hurufilik etkisinin açıkça görüldüğü bazı Buyruklarda ise, dört kapı-kırk makam değil, dört kapı-yirmi sekiz makam anlayışı esas alınmıştır.¹⁹² Bu Buyruğa göre şeriat halk (avam) için; tarikat yola yeni girenler (mübtediler) için marifet ve hakikat sonuç noktasında olanlar (müntehiler) içindir.¹⁹³ Yine bu Buyrukta şeriat-tarikat ve marifet-hakikat birlikte değerlendirilerek, hakikat makamındaki bir kişinin tarikatı işlememesi gerektiği söylenir.¹⁹⁴

Kırk makamın ne olduğu konusuna tekrar gelecek olursak, Buyruklarda bu konuda net bir tutum görülmemektedir. *Şeyh Safî Buyruklarında* makam ve hallere göndermede bulunulmakta, makam ve hallerin ne olduğuyla ilgili değerlendirmeler yapılmakta, ancak toplu bir şekilde makamlardan bahsedilmemektedir. *İmam Cafer Buyruğunda* ise dört kapıyla ilintisi kurulmaksızın *makamlar beyan olunur* başlığı ile makamların on beş olduğu söylenerek bunlar ayetler ve hadislerle açıklanmıştır.¹⁹⁵ Bu makamlar şunlardır: Tövbe,¹⁹⁶ iradet,¹⁹⁷ havf etmek (korkmak),¹⁹⁸ sabır,¹⁹⁹ hayâ,²⁰⁰ züht,²⁰¹ kanaat,²⁰² izzet,²⁰³ ilim,²⁰⁴ teslim,²⁰⁵ rıza,²⁰⁶ tevekkül,²⁰⁷ ibadet,²⁰⁸

¹⁹² *Risâle-i Şeyh Safî* bu anlayışla telif edilmiştir. “Fasl-ı evvel şeriatdır yedi bâbdır, ikinci tarikatdır yedi bâbdır, üçüncü ma’rifetdir yedi bâbdır, dördüncü hakikatdır yedi bâbdır. Cümlesi yigirmi sekiz bâb olur. Zîrâ Kur’ân-ı Azîm’in dahi hurûfları yigirmi sekiz olur ve yine Hak Subhânehu ve Teâlâ gökleri ve yerleri yedişer kat yaratmıştır. Hurûf adedince ol ecilden biz dahi ebvâbı yedişer bab eyledik.” *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.4a.

¹⁹³ Bkz. *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.2a.

¹⁹⁴ “Eğer bir kimesne hakikat işlese tarikat işlemeye. Zîrâ nazarı hakikat ve ma’rifet içindedir, şeriat ve tarikat sığmaz. Zîrâ şeriat bir ev gibidir, her hâli seyr eylemek anın kapusudur ve tarikat yoldur, her yere yol gösterir varır. Ammâ ma’rifet ve hakikat bir derya sır ve şeriat bir gemidir ve tarikat ol geminin rûz-i gâridir. Ve bir kavilde şeriat bir ağaçdır, tarikat anın dalıdır, ma’rifet yaprağıdır, hakikat anın yemişidir.” *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.24a-24b.

¹⁹⁵ *Aytekî*, s.21–24; *Hafîk İmam Cafer*, vr.213a-214a.

¹⁹⁶ Burada “Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile (bir daha yapmamak üzere) Allah’a dönün...” Tahrîm, 66/8.ayetinden ilgili bölüm kullanılmıştır.

¹⁹⁷ Burada biat ayeti olarak bilinen, “Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.” Fetih 48/10, ayeti getirilmiştir.

¹⁹⁸ Burada her iki Buyrukta da benzer şekilde “Ve cahidu fi sebilillahi havfen ve recâen/Allah yolunda korku ve ümit arasında mücadele edin” sözü delil olarak getirilmiştir. Ancak böyle bir ayet yoktur, fakat ahlaki olarak müminin havf ve recâ arasında olması tavsiye edilmiştir.

¹⁹⁹ “Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir.” Bakara 2/153. ayetinde ilgili ifade kullanılmıştır.

²⁰⁰ “Haya imandandır.”

²⁰¹ “Onlar zaten ona değer vermemişlerdi.” Yusuf, 12/20. ayetinde ilgili ifade kullanılmıştır.

²⁰² “Kanaat bitmez-tükenmez bir hazinedir.”

²⁰³ “Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve müminlerindir” Münâfikûn, 63/8. ayetinden ilgili ifadeler kullanılmıştır.

²⁰⁴ “Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!” Bakara, 2/201.ayetinden ilgili ifade zikredilmiştir.

²⁰⁵ “Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların emin olduğu kimsedir.” Hadisi zikredilmiştir.

²⁰⁶ “Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah’tan hoşnut olmuşlardır. Bu söylenenler hep Rabbinden korkan (O’na saygı gösterenler) içindir.” Beyyine, 98/8.ayetinin son kısmı örnek verilmiştir.

²⁰⁷ “Kim Allah’a güvenirse (tevekkül ederse) O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.” Talâk, 65/3. ayetinin son kısmı delil olarak verilmiştir.

²⁰⁸ “Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.” Kehf, 18/110. Ayeti örnek verilmiştir.

tefekkür²⁰⁹ ve heybet.²¹⁰ Bir talip bu makamları bilmek zorundadır. Eğer bilmezse talipliği boşunadır.

Bu konuda sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Buyruklar, her ne kadar dört kapı anlayışından bahsetseler ve tarikat özelliklerini bu anlayış çerçevesinde kurgulasalar da sistemli bir şekilde dört kapı-kırk makam anlayışından bahsetmezler. O nedenle Buyruklarda bu anlamda bir birliktelik yoktur, sadece bazı Buyruklarda dört kapının makamlarının ayrı ayrı zikredildiği görülmektedir. Ancak kuvvetli bir dört kapı vurgusunun varlığı göz ardı edilmemelidir. Özellikle dört kapının dört unsura (anasır-ı erbaa) benzetilerek bir açıklama yoluna gidildiği görülmektedir.²¹¹

A. Şeriat

Şeriat kelimesi (شريعة) kökünden gelmekte olup, suyu ağzıyla içmek anlamındadır; şeriat (الشريعة) ise suyun aktığı kaynak, suyun kaynağı, suyun kesintisiz ve hazır olması anlamlarına gelmektedir.²¹² Şeriatın terim anlamı ise ibadete devamlılığın emredilmesi olup Kur'an ve hadisteki bilgi ve hükümlerin tamamını içermektedir.²¹³ Bu anlamda şeriat, din olan İslam ile eşanlamlıdır ve bu anlamda tarikat, marifet ve hakikat bir bütün olan şeriata dâhildir.

Ancak dört kapı anlayışı içerisinde şeriat bu genel anlamında değil, Kur'an ve hadisteki zahiri hükümleri ve fıkıh ilmini karşılamaktadır; tarikat, marifet ve hakikat ise bu anlamda şeriatın mukabilidir ve batın ilmini karşılamaktadır.²¹⁴ Tehânevi de tarikatı açıklarken tarikatın sufiyenin bir ıstılahı olduğunu şeriat gibi tarikatın da Allah'a ulaştıran bir yol olduğunu ifade etmiştir. Ancak o, tarikatın şeriatın ibadetlerini (bedenen yapılan salih ameller) ve haramları terk etmek gibi esaslarını içerdiği gibi kalbi ameller ve Allah'tan başka her şeyi bırakmak gibi bir takım özel hükümleri de içerdiği için şeriattan daha özel olduğunu vurgulamıştır.²¹⁵ Nitekim Buyruklarda da

²⁰⁹ “Bir anlık düşünme, yetmiş yıllık ibadetten değerlidir.” Rivayeti hadis olarak zikredilmiştir.

²¹⁰ “Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş göürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.” Haşr, 59/21.

²¹¹ *Şeyh Safî Buyruklarında* şeriat havaya (yel), tarikat ateşe, marifet suya ve hakikat toprağa benzetilmiştir. bkz. *Gölpınarlı* 199, vr.123a-123b; *Gökçeler*, s.438-439.

²¹² İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, VIII, s.175-179.

²¹³ Cürçâni, *Kitâbu't-Ta'rifât*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), s.127.

²¹⁴ Ayrıca bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili I*, (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006), s.257-259.

²¹⁵ Tehânevi, *Mevsûatu Keşşâfi Istılâhâtî'l-Funûn ve'l-Ulûm*, II, s.1133. Tehânevi burada şeriat, tarikat ve hakikat ile ilgili bir takım tanımlamalara yer vermiştir. Buna göre şeriat, muamelata riayet etmek; tarikat ise batını kötü özelliklerden ve beşeri pisliklerden arındırmaktır. İnsan üç âlemden oluşmaktadır; nefis, kalp ve ruh. Şeriat nefisle, tarikat kalp ile ve hakikat de ruh ile ilgilidir. Hakikat ancak şeriat ile elde edilir. Şeriat akvâl, tarikat ef'âl ve hakikat ahvâldir. Salık, şeriattan öğrenmesi gerektiği kadarını bilmesi ve hakikate ulaşması için de tarikata ermesi gerekir. Resulullah'ın (s.a.v.) emrettiklerini yerine getiren şeriat ehli, yaptıklarını yapan ise tarikat ehli olur. Resulullah'ın gördüğünü gören ise hakikat ehli olur. Bir şiir de şöyle geçmektedir: Şeriatsız tarikat olmaz/Tarikat olmadan hakikat ortaya çıkmaz/Şeriat, namazda ve oruçtadır/Tarikat cihatta artar/Hakikat sevgilinin yüzünü görmektir/Sevgilinin yüzüne bakmaktır. bkz. Tehânevi, *a.g.e.*, s.1133-1134.

dört kapı, dört unsura (anâsır-ı erbaa) benzetilerek hepsinin bir arada olması gerektiği, aksi takdirde terkinin bozulacağı söylenir.²¹⁶ Yine bazı Buyruklarda emir ve yasaklarla ilişkilendirilen şeriat, çiğ şeyleri pişirip olgunlaştıran ateşe benzetilmiştir. Buna göre tarikat, şeriat içerisinde yerine getirilmelidir. Çünkü kişinin olgunluğu eylemlerinden belli olur.²¹⁷ Bir kişi kelime-i şehadet getirmekle yani “lâ ilâhe illallah, Muhammed Resulullah” demekle Müslüman olur. Ancak anlamının ne olduğunu, ne demek istediğini bilmezse ya da diliyle söylediğine kalbi inanmazsa, o zaman imanı dürüst olmaz. Şeriat Muhammed’in, tarikat Ali’nindir, ama birbirinden ayrı değildir. İkisi bir nurdur, cümle âleme şule (ışık) vermiştir, ayrı olduğu mübtediler katındadır.²¹⁸

Şeriatın makamlarına gelecek olursak *Şeyh Safi Buyruklarından* sadece *Risâle-i Şeyh Safi*’de Şeriat kapısının yedi makamı olduğu söylenmiştir. Bunlar; Allah ve Resulüne itaat, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, salih amel işlemek, güç yetirenin hacca gitmesi ve yaramaz işlerden sakınmaktır.²¹⁹

İmam Cafer Buyruğuna göre ise şeriat; Muhammed (s.a.v.)’indir, hakkı batıldan seçer ve ulu bir kapıdır. Şeriat beştir ve beş nesne ile bağlanır beş nesne ile açılır. 1. Ahmaklıkla bağlanır, itaat ve namaz ile açılır. 2. Nefisle bağlanır, ibadet ile açılır. 3. Asilik ve acele ile bağlanır, niyaz etmekle açılır. 4. Küfür ile bağlanır, iman ile açılır. 5.Şirk ile bağlanır, hayır ve ihsan ile açılır.²²⁰ Yine Aytekin buyruğundaki “şeriat kardeşi kimdir?” sorusuna verilen; “Allah bir, Resul hak, Hz. Şah-ı Merdan Ali ve on bir oğlunun imamlığını hak kabul etmekle müminler şeriat kardeşi olur,” cevabı şeriatın tanımıyla ilgili ipucu vermektedir.²²¹

Bozkurt Buyruğunda şeriatın on kapısı şöyle sıralanmıştır: 1.İnanıp iman getirmek. 2. İlim öğrenmek. 3.İbadet etmek. Bu, namaz kılmak, oruç tutmak ve zekât vermekle yapılır. Yüce Allah, ibadet konusunda şöyle buyurmuştur: “De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim, (Şu var ki) bana, ilahınızın, sadece bir ilah olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.”²²² 4.Kazanç yemektir, fahiş faiz yememektir. 5.Haramdan sakınmaktır. 6. Hayız ve nifas durumunda karısına yakın olmamaktır. Bu durumda karısının nikâhının haram olduğunu bilmektir. 7.Şeriat evine girmektir. 8.Şefkattir. 9.Pak yiyip pak giymektir. 10.İyilik buyurma (emr-i bi’l-maruf) makamıdır.²²³

²¹⁶ *Gölpınarlı 199*, vr.123a-123b; *Gökçeler*, s.438–439.

²¹⁷ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.4b.

²¹⁸ *Gökçeler*, s.372.

²¹⁹ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.4b.-6b.

²²⁰ *Aytekin*, s.74.

²²¹ *Aytekin*, s.139. *Aytekin-Malatya*’da; Allah bir, Resulü hak, Hz. Ali ve on bir evladı hak demekle müminlerin şeriat kardeşi oldukları aynı zamanda bu inanışla tarikat ve marifet kardeşi de olacakları söylenir. Hakikat kardeşi ise, hakkı insanda ve insanı hakta gören, ehl-i hak ile ve üstad-ı kâmil nazarında muhabbet edendir. bkz. *Aytekin-Malatya*, s.210.

²²² *Kehf*, 18/110.

²²³ *Bozkurt*, s.125–126.

B. Tarikat

Tarikat kelime olarak (ط، ر، ق) kelime kökünden gelmekte olup dövme, vuruş ve darb bilhasa anlamında mecazi olarak kehanette bulunmak anlamlarına gelmektedir. Bu kökten türeyen tarîk (الطريق) yol anlamına gelmekte olup, tarikat (الطريقة) ise siret, hal ve mezhep anlamlarına gelmektedir.²²⁴ Tarikatın terim anlamı ise yukarıda da ifade edildiği üzere Allah’a yönelmiş sâliklere özgü, menzilleri aşmayı ve makamlarda yükselmeyi içeren bir yöntemdir.²²⁵

Risâle-i Şeyh Safî’de tarikatın erenler katında doğru bir yol olduğu söylenir. Buna delil olarak da, “Gerçekten de bu dosdoğru yoldur”²²⁶ ayetini getirir.²²⁷ Bu Buyruğa göre, tarikat ameli, dinde vacip ve sünnet olan şeyleri yapmaktır. Ayrıca talip, Hak emrine uymalı, Resulüne itaat etmeli ve mürebbisine karşı çıkmamalıdır.²²⁸

Buyruklarda bazen konular karşılaştırmalı olarak da verilmektedir. Bazı Buyruklarda şeriat ve tarikat karşılaştırmalı bir şekilde verilmiştir. Buna göre şeriat ehlinin olan birisinin öncelikle yapması gereken iman getirip Allah’ı birlemesidir. Tarikat içinde olup dervişlik ve sufilik iddiasından olan, yol oğluyum diyen birinin önceliği ise bir şeyhe ulaşmak ve mürebbi bilmektir, el verip etek tutup ikrar vermektir. Çünkü ikrar imandır. Yine şeriat ehlinin namaz kılması, oruç tutması, gücü yeterse hacca gitmesi ve malının zekâtını vermesi gerekir. Tarikat ehli olanın ise meskenet ıssı/eyyisi olup bir kere can-ı gönülden ve derun-ı dilden yüzü yere koyup tazarru-niyaz eylemeli ki Hak katında makbule geçebilsin ve beş vakit namaz kılmışçasına sevap alabilsin. Şeriat kavlince namazı cemaatle kılmanın hayrı ve sevabı çoktur, tarikat kavlince de mürebbi huzurunda cemiyet olup halka-i sohbetle oturmak, günahını ele götürmek ve bin günahına bir özür niyaz eylemek dahi öyledir. Çünkü talibin günahını ele vermesi mizanda tartılmış gibidir, peymançe yerine geçip dara durmak sıratı geçmek gibidir. Çünkü öz sitemine razı olup erkâna düşmek teslim olmak gibidir, ölmeden önce ölmektir, üzerinde Zülfikar yürütmek ettiği amelin cezasını bulmak gibidir. Yani erkândan geçmek gûnahtan bağışlanıp tekrar doğmak gibidir. Şeriat ehli gücü yeterse hacca giderler, beytullahı ziyaret ederler. Allah’ın evi (beytullah) müminlerin gönlüdür. Hz. Peygamber, “müminin kalbi Allah’ın evidir ve arşıdır,” buyurmuştur yani Hak Teâlâ’nın nazargâhıdır, halis gönle günde yetmiş kere nazar eder, inayet, merhamet ve şefkatle

²²⁴ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, X, s.215–225; Tehânevi, *Mevsûatu Keşşâfî Istılâhâtı’l-Funûn ve’l-Ulûm*, thk. Ali Dehrûc, (Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996), II, s.1133.

²²⁵ Cürcânî, *Kitâbu’t-Ta’rîfât*, s.141; Abdurrezzak Kâşânî, *Istılâhâtü’s-Sûfiyye*, s.65.

²²⁶ Kur’an’da bu anlamda birçok ayet-i kerime vardır. Örnek için bkz. Âl-i İmrân, 3/51; Zuhuruf, 43/64.

²²⁷ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.6b.

²²⁸ “ve hem tarîkat ameli her nesne kim vâcibdir ve sünnetdir anı işlemek gerekdir, tarîkat ârifler katında birdir ve illâ nâdân iki ider, üç ider. zîrâ kim Hak emrin dutmaz ve Resulden utanmaz ve evliyadan korkmaz ve fi’li kendüye hoş gelir kendü bilisine gider, merdûd-ı ebedîdir. Meşâyıh emrine mutî olmaz, mürebbisine hilâf eyler hüccet inad ider, bilmez kim kendüyi merdûd idub dergâhdan cudâ düşüb hâşâ kim bîzârdır, neûzubillâh” *Risâle-i Şeyh Safî*, 7a.

nazar eder. Her kimin gönlünde Hak korkusu yahut muhabbeti varsa ol nazarın eseri zahir olur. Eğer yoksa o kişi taş gönüllüdür, taşa su tesir etmediği gibi ona da söz tesir etmez. Tarikat içinde hacca varmak mürebbi gönlüne girmektir, zahir Ka'be'ye varan ayağıyla yürür, ama gönül Ka'be'sine yüz üzerine yürür. Dünya padişahları dahi Ka'be'ye karşı başlarını yere koyup yüzlerini toprağa sürerler yani namaz kılarlar, Hakk'a niyaz ederler, arif olan kişi Hakk'ı bilir kendine secde eder, bilmeyen ebedi müşkil içinde kalır. Öyleyse kişi hemen cehd edip bir gönül ele getirmeye gayret edip Kâ'be'ye varmalı ve Hakk'ı kendi evinde görmelidir.²²⁹ Şariat içinde namazdan, selamdan, taat ve ibadetten bahsedilir, tarikat içinde iradet, icabet, hürmet, izzet ve hizmetten bahsedilir.²³⁰

Buyruklarda, tarikat kapısının sahibi olan Hz. Ali'nin tarikat ile ilgili bir takım açıklamalarda bulunduğu anlatılmaktadır. Buna göre Hz. Ali öğretici olsun diye şu soruları sormuştur: Ehl-i tarik nedir, tarikatın yolu kaçtır, hutbe-i tarikat kaçdır, kelime-i tarikat nedir, gevher-i tarikat nedir, tarikatın hazinesi nedir, tarikatın erkânı nedir, tarikatın yemişi nedir? Bu sorulara yine kendisi şu cevapları vermiştir: Tarikat ehli, tarikat meselelerini bilendir. Tarikatın kilidi sabırdır, seb'u'l-mesani (Fatıha suresi) dir. Tarikatın yolu bin bir makamdır, kim bu makamları bilmezse ona tarikat ehli denmesi haramdır. Kişi bu bin bir makamı bilemezse en azından kırk dördünü o da olmazsa on altısını bilmelidir, asgari bilinmesi gereken ise sekiz makamdır. Tarikatın hutbesi altıdır. Bunlar Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. Şit, Hz. İbrahim-Halilullah, Hz. Muhammed-Mustafa ve altıncısı da Hz. Ali el-Murteza'dır. Tarikatın aslı doğruluktur, gevheri Müslümanlıktır. Tarikatın hazinesi (genci) ilim ve kemâl-i marifettir, tarikatın yemişi mühr-i muhabbettir.²³¹

Tarikat erenleri tarikatın bin bir makamdan oluştuğunu söylemişlerdir. Talipler bu makamların hepsini bilemezlerse bari kırk dördünü, o olmazsa on altısını hiç değilse sekizini bilmelidirler. Aksi takdirde tarikat ehli olmayacakları gibi kıyamet gününde yüzleri kara olup enbiya ve evliya ondan davacı olurlar ve Hak huzurunda cehennem azabına (azab-ı cahîme) müstahak olurlar. Bu sekiz makam ve temsilcisi peygamberler şunlardır: Tayyipler (tayyibân)-Hz. Âdem, âbidler (âbidân)-Hz. İdris, zahitler (zâhidân)-Hz. İsa, sadıklar (sâdikân)-Hz. Musa, razılar (râzıyân)-Hz. Eyüp, şükredenler (şâkirân)-Hz. Nuh, muhipler (muhibbân)-Hz. İbrahim ve arifler (ârifân)-Hz. Muhammed-Ali'dir. Tarikat erenleri ayrıca dört makam daha zikretmişlerdir ki

²²⁹ *Gölpınarlı* 198, vr.81b-83a; 199, vr.106a-107a; *Gökçeler*, s.361-366. Burada şu dörtlüğe yer verilmiştir: Dil bedest âver ki hacc-ı ekberest/Ez hezeran Ka'be yek dil bihter est(beharest)/Kâ'be bünyad-ı Halil Âzerest/Dil nazargâh-ı Celil ekber est. Farsça bilmeyen talipler için ise Hatayi hal çağında/Hak gönül alçağında/Yüz bin Kâ'be yapmaktan/Bir gönül alçağında, beyitlerine yer verilmiştir.

²³⁰ *Gökçeler*, s.368.

²³¹ *Gökçeler*, s.268-271. Konu sonunda Pir Sultan Abdal'ın Serseri girme meydana/Âşıktan ahval isterler ile başlayan beş kıtalık bir dörtlüğü yer alır.

bunlar; makam-ı Ceberût, makam-ı Melekût, makam-ı Lâhût ve makam-ı Nâsût'tur. Bu makamlardan Ceberût şeriatıdır ve ilgilisi Cebrail'dir. Melekût tarikatıdır ve ilgilisi Mikâil'dir. Lâhût marifettir ilgilisi İsrail'dir. Nâsût hakikattir ilgilisi Azrail'dir.²³²

Risâle-i Şeyh Safî'ye göre tarikat kapısının makamları; tövbe, zikir (Allah'ı zikretmek, tevhid-i tarikat), mürebbi, hayâ, ikrar, âlim ve halim olmaktır.²³³

İmam Cafer Buyruğunda şeriatın Hz.Muhammed'e, tarikatın ise Hz. Ali'ye ait olduğu söylenerek bir sufinin tarikata girerek insanlığını göstereceği ifade edilir. Çünkü Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Ya Muhammed! Bu cihanı yarattım, insan için. Ve insanı yarattım, kendim için. İnsan demek, Ya Muhammed! İki âlemdir. Birisi âlem-i kübrâdır, biri âlem-i suğrâdır. Ve biri âlem-i ulvîdir, biri âlem-i suflîdir. Ve biri âlem-i hayâtıdır ve biri âlem-i memâttır.” Öyleyse küçük değil büyük âlemde, aşağı (suffî) değil yüce (ulvî) âlemde, ölümden (memât) değil hayatta olmak isteyen tarikata girmelidir.²³⁴ Bu Buyrukta, tarikatın yedi arşın olduğu söylenerek tarikatın yedi nesne ile bağlanıp yedisiyle de açıldığı söylenir. 1.Tarikat bahillik (cimrilik) ile bağlanır, kerem (cömertlik) ile açılır. 2.Cahillik ile bağlanır, inayet ile açılır. 3.Habislik ile bağlanır, hidayet ile açılır. 4.Dünyalık ile bağlanır, kanaat ile açılır. 5.Şeytanlık ile bağlanır, rahmanlık ile açılır. 6.Kibir ve haset ile bağlanır, akıl, nakil ve batın gözüyle açılır. 7.Gayret ile bağlanır, kerem ile açılır.²³⁵

Bazı Buyruklarda tarikat ile ilgili çeşitli konular ele alınmıştır. Buna göre, tarikatın abdesti dördtür; evvela dervişlerin yanına boş gitmemek, daima taharetli olmak, elinden geldiğince iyiliği emretmek (el-emru bi'l-ma'ruf), dördüncüsü ise kötülükten sakındırmak (en-nehyu ani'l-münker) dir. Tarikatın şartı dördtür: Yalan söylememek, zina etmemek, kumar oynamamak ve eliyle koymadığını almamak. Tarikatın piri de dördtür: İrşat, vasıl, biat ve nazardır. Tarikat erkânı altıdır: 1.Bütün günahların tövbe etmek, 2. Hak nefesine teslim olmak, 3.Her nesneye eylemektir, 4.Takvalı olmaktır, 5.Halk eylemektir ve 6.Terkidir.²³⁶

Bozkurt Buyruğunda tarikatın on makamı direkt şöyle sıralanmıştır: 1.Bir mürşidden el alıp tövbe kılmaktır. Tövbe konusunda Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Ey inananlar yürekte tövbe ederek Tanrı'ya dönün ki Tanrı'nız kötülüklerinizi örtsün,...sizi içinden ırmaklar akan cennetlere koysun.”²³⁷ 2.Talip olmaktır. 3.Saç ve giysilere önem vermeyip dünya nimetlerine bağlanmamaktır. Tanrı bu konuda, “Onu yanlarında alıkoymak istedikleri için ucuz bir fiata birkaç

²³² *Gökçeler*, s.268–270. Son dört makamla ilgili benzer bir değerlendirme için bkz. *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.243.

²³³ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.7b-22b.

²³⁴ *Aytekin*, s.93–94. Sufiler insanı küçük âlem (micro cosmos), evreni ise büyük âlem (macro cosmos) olarak tanımlarlar. Hz. Ali'nin “sen kendisini küçük bir parça mı zannediyorsun sende bir âlem dürüldür,” sözü de bu düşüncenin esin kaynağı olmuştur.

²³⁵ *Aytekin*, s.74–75.

²³⁶ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.240–241.

²³⁷ Tahrir, 66/8.

dirheme sattılar.”²³⁸ 4.Sabırlı olmaktır. 5.Hürmettir. 6.Korkudur. Talip Tanrı’dan korkmalı ve O’na doğru sözlü olmalıdır. Tanrı korku üzerine şöyle buyurmuştur: “Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi; babanız İbrahim’in dininde (de böyleydi). Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, O, gerek daha önce (gelmiş kitaplarda), gerekse bunda (Kur’an’da) size “Müslümanlar” adını verdi. Öyle ise namazı kılın; zekâtı verin ve Allah’a sınıksız sarılın. O, sizin mevlânızdır. Ne güzel mevlâdır, ne güzel yardımcısı!”²³⁹ 7.Tanrı’dan umut kesmemektir. Tanrı’nın hazinesi büyüktür. 8.Hidayettir. Tanrı insanlara kutsal kitaplar aracılığı ile doğru ve eğri yolu göstermiştir. Doğru yolun seçimini insanlara bırakmıştır. 9.Toplum içinde uyumlu olmak, öğüt dinlemek ve sevecen olmaktır. 10.Aşk, şevk ve sefadır. İnsanları sevmek, toplumu sevmek ve bütün bunlar için de yoksulluğu seçmektir.²⁴⁰

Bazı Buyruklarda birçok tarikatta görülen “*râbıta-i mevt*”²⁴¹ anlayışı da görülmektedir. Buna göre mümin “ölmeden önce ölünüz”²⁴² emrine uyup hırsını ve nefsini öldürüp bir pir eteği tutmalı, bir musahip tutup onunla sırat-ı müstakim üzere yola gidip malı mala, canı cana katmalı ve birbirine teslim olmalıdır. Talip musahibiyle birlikte yılda bir kez peygamber ve Cebrail vekili pirin huzuruna varmalı ve pir ona mahşerde karşılaşacağı soruları sorup, talibin haline, davranışına göre durumunu ona bildirmelidir. Eğer talip günahını pirden saklarsa mahşerde o günahı yine karşısında bulacaktır, pir de suçunu itiraf eden talibe doğru davranmalı dünya leşine tamah edip “sen iyisin” dememelidir. “Burada sorulayım da orada sorulmayım,” diye düşünen kullar, Hz. Kur’an ne buyurduysa ona yapışıp dört kapıda kırk makamda ne buyrulduysa onunla amel edip kendini ıslah etmelidir.²⁴³

²³⁸ Yusuf, 12/20.

²³⁹ Hac, 22/78.

²⁴⁰ Bozkurt, s.126–127.

²⁴¹ Râbıta-i mevt: Ölümü düşünmek anlamına gelip, çoğu tarikatta günlük olarak yapılan tarikat derslerinden biridir. Derviş, öldüğünü, yıkandığını, kefenlendiğini eşinin, dostunun arkasından nasıl ağladığını ve sonunda kabre konulmasını tasavvur eder. Kabre konduktan sonra herkesin, çok ağlasalar da üzülseler de sonunda kendisini terk ettiğini ve amelleriyle baş başa kaldığını düşünür. Kabirde yalnızken birden sorgu melekleri Münker ile Nekir’in geldiğini kendisine “Rabbin kim?”, “Peygamberin kim?”, “Dinin ne?”, “Kitabın ne?”, “Kıblen neresi?” gibi sorular sorduğunu ve sorulara doğru cevaplar verdiğini düşünür. Dervişin tesbihat öncesi yaptığı bu ölmeden önce öldüğünü tasavvura *râbıta-i mevt* denir. Ayrıca bununla beraber yapılan *râbıta-i mürşid* denilen ve müridin şeyhinin Allah’tan aldığı ilahî nuru (feyz-i ilahî) bir trafo gibi kendisine ihtiyacı kadar yansıtmayı düşüncesi de bundandır.

²⁴² İbn Hacer, bu rivayetin hadis olarak sabit olmadığını söylemiştir. Ali el-Kârî de sufiyenin sözü olarak değerlendirmektedir. Bkz. Aclûni, *Keşfu’l-Hafâ*, II, s.291.

²⁴³ *Aytekin-Alaca*, s.177; *Bozkurt*, s.89–90.

C. Marifet

Marifet kelimesi (عرف) kelime kökünden gelmekte olup sufiyenin ıstılahında ise marifet, bilinen (ma'lum) Allah'ın zatı ve sıfatları olduğunda, hiçbir şek ve şüphe kabul etmeyen ilim demektir.²⁴⁴

Risâle-i Şeyh Safî'de marifet ve hakikat makamları birlikte değerlendirilmiştir. Buna göre hem marifet hem de hakikat makamları; güzel ahlak ve mürüvvet, hakka teslim, sabır, marifet, musahip, teslim-i tercüman, müntehadır.²⁴⁵

İmam Cafer Buyruğunda dört kapı bahsinde, “marifetin kaç kapısı vardır?” sualine “bin bir cevabı verilmelidir,” denerek marifet konusu işlenmiştir. Marifetin bin bir kapısı vardır, çünkü Hak Teâlâ'nın bin bir ismi, bin bir kelamı, bin bir köşesi ve bin bir kapısı vardır. Bu kapıyı ârifler, âbidler ve kendini bilenler amelleri sebebiyle açarlar. Bunlara cennetin sekiz kapısının açılıp tamunun (cehennem) yedi kapısının kapanması umulur. Halifelerin, pirlerin ve zakirlerin bunu taliplere öğretmesi vaciptir, aksi takdirde isimlerine uygun davranmamış olurlar ve taliplerin vebali de boyunlarında kalır.²⁴⁶

Bozkurt Buyruğuna göre marifet, hakikat kapısının öncüsü olup bin bir köşesi ve bucağı vardır. Ancak marifetin de on ana makamı vardır ve kendini bilen ârifler bu on makamı aşarlar. Makamları şunlardır: 1.Edeptir. 2.Heybettir. Bu konuda Allah, “Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz,”²⁴⁷ buyurmuştur. 3.Sabırdır. Tanrı bu konuda, “Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Çünkü Allah, muhakkak sabredenlerle beraberdir,”²⁴⁸ buyurmuştur. 4.Kanaattir. Tok gözlü ve azla yetinen olmak gerekir ki, insan çoğu bulsun. “Kanaat tükenmez hazinedir”²⁴⁹ denilmiştir. 5.Utanmaktır. 6.Cömertliktir. 7.İlimdir. 8.Teslim ve rızada olmaktır. Hz. Peygamber onun için, “Müslüman eli ile dili ile en iyi Müslüman olan kimsedir,”²⁵⁰ buyurmuştur. 9.Marifettir. 10.Kendini bilmektir.²⁵¹

D. Hakikat

Hakikat ile ilgili *Şeyh Safî Buyruklarında* daha çok teorik açıklamalar bulunmaktadır. Bu Buyruklarda, yolda olmanın (seyr-i sülukun) amacının hakikat mertebesine ulaşmak olduğu

²⁴⁴ Tehânevi, *Keşşâfu Istılâhât*, II, s.1584.

²⁴⁵ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.23b-40a.

²⁴⁶ *Aytekin*, s.76.

²⁴⁷ Haşr, 59/21.

²⁴⁸ Bakara, 2/153.

²⁴⁹ Hadisi göster.

²⁵⁰ Hadise işaret et.

²⁵¹ *Bozkurt*, s.127-128.

defaatle açıklanmıştır. Kişinin kendi fani varlığından geçerek, Yüce Allah'ın varlığında baki olmak olarak ifade edilen hakikat mertebesinde olan kişiye “vâsıl” denir. Tarikat müritleri içinde gerçek salık (salık-i hakîki) olup da hakikat mertebesine ulaşanların (vâsılların) sayısı çok azdır, çoğu yolda engellere (hicab ve akabe) takılıp “munkatı” kalırlar. Müritlerin yolda karşılaşacakları akabe ve hicabların aslı dördttür: Dünyayı sevmek, mevki makam sevdalısı olmak, taklitçi olmak ve günah işlemek. Kişiyi hakikate ulaştıracak yüce makamların aslı da dördttür: Doğru söz, doğru iş, razı olunacak bir ahlaka sahip olmak ve maarif-i levh-i sinvidir. Salık, yüce makamlara ulaşmak istiyorsa önce akabe ve hicabları kat' etmelidir. Çünkü bu engeller abdest, yüce makamlar ise namaz mesabesindedir. Abdest olmadan namaz kılınmayacağı malumdur. Ayrıca bu yüce makama ulaşabilmek için şu dört şeyi yerine getirmelidir: 1. Halktan uzlet ve inkıta, yani avamdan ve masivadan tamamen (bilküllîye) feragat etmek. 2. Az yemek, kanaat eylemektir. Çünkü bütün ayıpların başı çok yemekten kaynaklanır, ancak aşırı derecede az yemek de caiz değildir, vücuda zarar verir. 3. Az konuşmak, malayani sözlerden perhiz etmek, sakın olup konuşmamaktır. 4. Az uyumaktır ve az uyuyarak Hak Teâlâ hazretlerini zikir edip namaz ve niyaz ile ömrü geçirmektir. Ancak “hayru'l-umûri evsatuha/işlerin hayırlısı orta olanıdır” kavlince orta yolu tutmak gerek, yani ne aşırı derecede çok yemeli ne de hiç yememezlik etmelidir. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarında kâmil mükemmil olmak isteyen tarikat salıkları az yemeli ve az uyumalıdır, zira bunlar olmadan vusûl müyesser olmaz. Ayrıca salikin niyeti halis-muhlis olmalı, saf ve sadık olmalıdır, amacı halk içinde itibar sahibi olmak ise yüz bin mücahede ile riyazet çekse dergâha makbul değildir, müşrik ve müraidir. Salık, insan-ı kâmil makamının son noktasına ulaşmasa bile bari kendini cehennem azabından kurtarıp cennetu'l-me'va'ya ve Firdevs-i a'la'ya girebilmek için gayret etmelidir.²⁵²

İmam Cafer Buyruğunda Hz. Peygamber'in Miraç dönüşü Kırklarla tanışması anlatılırken, onlarla yaptığı sohbet Kırkların, Peygamber'e; “Ya Resulallah! Huda aşkına, bize Hak Sübhanehu ve Teâlâ hazretlerinin sizlere beyan eylediği ne ise beyan eyle ki bizler de işitelim,” diye sormuşlar; Hz. Peygamber de, “Ey Ashabım! Hakk'ın sırrı hakikattir. Hakikat oldur ki, dil ile ikrar, kalp ile tasdik edip inanıp iman getirmek” diye cevap vermiştir. Yine Hz. Peygamber, “Ey Ashabım! Gelin talip olun, hakikat kapısında birer rehber tutun ki Hakk'ın sırlarına agâh olasınız” demiştir. Sahabe, “hakikat nedir?” sorusuna Hz. Muhammed; “hakikat oldur ki evvel özünü yâr eyle, andan ehlini yâr eyle o da olmazsa dilini yâr eyle o da olmazsa cesedini yâr eyle kendini bir pire teslim eyle. Onun emrine iradet getir ki, hakikati kabul eylemiş olasın” diye cevap vermiştir. Sahabe hakikatin bir pir bulmak olduğu cevabına karşılık, “Ya Muhammed! Hakikati bildir ki

²⁵² *Gölpınarlı 199*, vr.82b-83b; *Gökçeler*, s.241-246.

bizler biat kılmağa iradet getirmeğe geldik” demelerine “Ey ashabım! Hakikat Şah-ı Merdan Ali hakkında geldi, varın Ali’ye iradet getirin” diye buyurmuştur.²⁵³

Yine aynı buyrukta dört kapı bahsi anlatılırken hakikatin, Yüce Allah’ın olduğu söylenir. “Kapısı kaçtır?” sorusuna, “kapısı birdir, bir nesne ile bağlanır ve bir nesne ile açılır cevabı” verilmiştir. Hakikat, musahipsizlik ile bağlanır, musahiplik ile açılır. Hakikat, Hak Teâlâ üzerine olduğu için, hakikate eren Hakk’a ulaşmış sayılır. Hakikate ulaşmayan Hakk’a ulaşamaz. Marifet, hakikatten hâsıl olur.²⁵⁴

Bozkurt Buyruğunda hakikat kapısının önce tanımı üzerinde durulmuş ardından makamları verilmiştir. Buna göre hakikat, Hak’tır. Hakk’ı bilmeyen inançsızdır, inancını yitirmiştir, inkârcıdır. Hakikat, Cavidan ilmidir. Hakikat kapısı musahiple açılır, musahipsizlikle kapanır. Hakikate ermeyen Tanrı’ya eremez ve birbirine musahip olmayan Hak musahibi olamaz.²⁵⁵

Aynı buyrukta hakikat makamları şöyle sıralanmıştır. 1. Turap olmaktır. Dört kapıya inanan kimselerin alçak gönüllü olması gerekir. Bütün insanları yüce sayıp onlara saygı göstermelidir. Kendini beğenmişlik insan benliğinin urudur. Yetmiş iki milleti bir görmek, kimsenin arkasından konuşmamak gerekir. 2. İradettir. İradet, Tanrı’nın birliğine, Muhammed-Ali’nin yoluna boyun eğmektir. Bu konuda Yüce Allah, “Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir,”²⁵⁶ buyurmuştur. 3. Eline, diline, beline sahip olmaktır. Bu konuda Allah, “Onlar: Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler,”²⁵⁷ ayetini göndermiştir. 5. Tevekküldür. Bu, her konuda Allah’a güvenip O’nun koruyuculuğuna sığınmaktır. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: “Kim Allah’tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah’a güvenirse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.”²⁵⁸ 6. Sohbetir. 7. Sırdır. 8. Rızadır. Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: “Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş ve kazanç

²⁵³ *Aytekin*, s.9–10; *Aytekin-Maraş*, s.159–160; *Hafî-İmam Cafer*, vr.208b-209a.

²⁵⁴ *Aytekin*, s.75–76. Bu buyrukta dört kapı sayılırken, *şeriat-tarikat-marifet-hakikat* şeklindeki bildik sıraya uyulduğu halde, ayrı konu anlatımlarında *marifet* dört kapının sonuncusu, *hakikat* ise üçüncüsü gibi verilmiş ve çelişkili bir durum ortaya çıkmıştır.

²⁵⁵ *Bozkurt*, s.128.

²⁵⁶ Fetih, 48/10.

²⁵⁷ Münâfikûn 63/8.

²⁵⁸ Talâk, 65/2–3.

budur.”²⁵⁹ 9. Düşüncedir (tefekür). Hz. Muhammed, “Bir an düşünmek, yetmiş yıl ibadetten hayırlıdır,”²⁶⁰ buyurmuştur. 10. Tanrı özlemine yürekten çıkarmamaktır.²⁶¹

E. İnsan-ı Kâmil: Nefs-i Emmâreden Nefs-i Mutmainneye Hareket

Yukarıda da bahsedildiği gibi dört kapı anlayışıyla amaçlanan kişinin, ham ervahlıktan kurtularak olgunluğa ermesi yani insan-ı kâmil olmasıdır. Birçok tasavvufi ekolde hedef olarak kullanılan *insan-ı kâmil* kavram olarak bilebildiğimiz kadarıyla ilk defa İbn Arabi (ö.638/1240) tarafından kullanılmıştır.²⁶² Bir kişinin insan-ı kâmil olabilmesi için nefsin en düşük mertebesinde en üstününe çıkması gerekmektedir, yani kişi nefs-i emmâresinden kurtulup sırayla nefs-i levvâme ve mülhimeyi aşarak nefs-i mutmainne mertebesine ulaşmalıdır.

Nefsin dört mertebesi vardır; nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime ve nefs-i mutmainne. Ancak sufiler, zirve sayılan nefsin mutmainne aşamasında mutmainnenin de dereceleri olarak raziye, mardiyeye ve kâmileyi sayarak nefsin yedi mertebesi olduğunu söylerler. Kur'an-ı Kerim'e dayandırılan ve etvar-ı seb'a (أطوار السبعة) da denilen nefsin yedi mertebesi basitten mükemmele şöyledir: 1.Nefs-i emmâre: Kötüyü, günahı emreden nefis (Yusuf, 12/53); zikri: lâ ilâhe illallah. 2.Nefs-i levvame: Kendini kınayan, kötüleyen nefis (Kıyamet, 75/2); zikri: Allah, Allah. 3.Nefs-i mülhime: İlham ve keşfe mazhar olan nefis (Şems, 91/7); zikri: Hû. 4.Nefs-i mutmainne: Huzura kavuşmuş tatmin olmuş nefis (Fecir, 89/27); zikri: el-Hayy. 5.Nefs-i raziye: Razı olan, şikâyetçi olmayan nefis (Fecir, 89/28); zikri: el-Kayyum. 6.Nefs-i mardiyeye: Allah'ın kendisinden razı olduğu nefis (Fecir, 89/28); zikri: er-Rahman. 7.Nefs-i kâmile: Tam, kâmil, temiz nefis; zikri: er-Rahim.²⁶³

Buyruklarda şeriat, tarikat, marifet ve hakikat dört unsura benzetilerek açıklandığı gibi nefsin mertebeleri de bu tür bir analogiyle açıklanmıştır. Örneğin nefs-i emmâre zahitliktir, nefs-i mülhime âşıklıktır ve nefs-i mutmainne ârifliktir.²⁶⁴ Bu benzetmeler Sufilerin çeşitli yaklaşımlarıyla dayanmaktadır. Bazı sufiler mesafeler katedilerek ulaşılan insan-ı kâmil mertebesine ulaşmada Müslüman bireyi, ehl-i zahir (şeriat ehli), zahit (tarikat ehli), arif (marifet ehli) ve âşık (hakikat ehli) olarak sınıflandırır. Ancak bu konuda bir birliktelik olduğunu söylemek güçtür. Çünkü bazen zahit sıfatı şeriat ehli için kullanılabilir.

²⁵⁹ Mâide, 5/119.

²⁶⁰ Rivayeti bul.

²⁶¹ Bozkurt, s.128–129.

²⁶² krş. Birge, *Bektaşilik Tarihi*, 134.

²⁶³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.211–214.

²⁶⁴ bkz. *Risâle-i Şeyh Safî*, vr. 22b-23a

Şeyh Safî Buyruklarında, talibin nefs-i emmâresini öldürüp levvâme aşamasına geçmesi dervişliğin ve sufiliğin gereklerinden biri olarak gösterilmiştir. Çünkü Yüce Allah, “Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder”²⁶⁵ ve “Doğrusu o çok zalim, çok cahildir,”²⁶⁶ diye buyurmuştur. Sufî şehvetinin elinde biçare olmamalı, şehvet ateşini söndürmeli, nefsin arzularına uymamalıdır. Nefsini öldürüp mülhime ve mutmainne aşamalarına geçen kişi el, ayak, göz, kulak, dil, dudak ve nutuktan oluşan kötülüğün kaynağı yedi sıfattan kurtulur. Bu kötü yedi sıfatı terk eden talip insan derecesine layık olur ve nefs-i mutmainne aşamasına geçer. Nefs-i mutmainneye eren bir kişinin gönlü gözü açılır, aşk eri olur, artık muhabbetullah hâsıl olur, kalbi safa bulur. Bu mertebeye ulaşan bir talip artık insan-ı kâmil olmuş olur.²⁶⁷

İmam Cafer Buyruğunda dört nefis mertebesi dört unsura hamledilmiştir. Buna göre nefs-i emmâre ateşe, nefs-i levvâme yele, nefs-i mülhime suya ve nefs-i mutmainne toprağa benzer. Her bir mertebenin on özelliği vardır. Nefs-i emmârenin on özelliği; cehalet, kibir-haşem/hışım (öfkelenmek), buğz (nefret etmek), kahır, bahillik (cimrilik), isyan, nefsanîyet etmek, kin gütmek, küfür ve nifaktır. Yele benzeyen nefs-i levvâmenin on özelliği; zahitlik, takvalık, terk-i salât, ubudiyet (kulluk), namaz, oruç, hac, kaza komak (Allah’ın kaza ve kaderine inanmak), zekât, abdest. Suya nispet edilen nefs-i mülhimenin on özelliği; akıl, hikmet, ilim, nasihat, fikir, hayır, kemal, fazilet, ihsan, sahavettir (cömertlik). *Men arafe nefsehu fekad arafe rabbehu* mertebesi olan ve toprağa benzeyen nefs-i mutmainnenin on özelliği; fukara-yı sâbirîn olmak, hayır öğütli olmak, adl-i adalet etmek, insafî olmak, rızadan geleni nur bilmek, ilim sahibi olmak, hakikati hak etmek, hakka yakın olmak, ahdinde durmak ve vefa nedir fark etmelidir. Ayrıca toprak Hz. Ali’dir, bir ismi de Ebu Turaptır.²⁶⁸

Buyruklarda kişinin insan-ı kâmil mertebesine ulaşabilmesi için yapılan tavsiyeler iyi sıfatlarla kötü sıfatlar karşılaştırılarak da yapılır. Örneğin “*Biz emaneti, göklere, yerlere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.*”²⁶⁹ ayeti zikredilerek, göklerin, yerlerin ve dağların taşıyamadığı emaneti insanın yüklendiği söylenir. Şeyh Sadreddin’in, “yerlerin, göklerin ve dağların tahammül edemediği, ancak insanın yüklendiği o emanet nedir?” sorusuna Şeyh

²⁶⁵ Yûsuf, 12/53.

²⁶⁶ Ahzâb, 33/72.

²⁶⁷ Gölpınarlı 198, vr.25a-25b; 181, vr.10b; 199, vr.55b-56a.

²⁶⁸ AYTEKİN, s.95-97; BOZKURT, s.147-148. BOZKURT burada “nefs-i emmâre”yi “kötü benlik,” “nefs-i levvâme”yi “azarlama,” “nefs-i mülhime”yi “gönül verme,” “nefs-i mutmainne”yi ise “kişi ruhundaki huzur” olarak kavramlaştırmıştır. Ayrıca burada mutmainnenin birinci özelliği olarak sayılan “fukarâ-yı sâbirîn olmak” ifadesini “yoksulları gözetici olmak” olarak sadeleştirmiştir ki bu son derece yanlış bir çeviridir. Halbuki “fukarâ-i sâbirîn” ifadesi Kur’anî bir terim olup “sabreden fakirlerden” olmak anlamına gelmektedir. Burada fakirlikten kastedilen ise kişinin Allah karşısında muhtaç olduğu gerçeğidir.

²⁶⁹ Ahzâb, 33/72.

Safi'nin verdiği cevap; el, ayak, göz, kulak, dil, dudak ve nutuk (konuşma) olmuştur.²⁷⁰ Şeyh Safi'ye göre bu yedi kapı kötü ahlak (ahlak-ı zemime)'ın aslıdır ve ne kadar sıfat varsa bu yedi nesneden ortaya çıkmıştır. Bunlara şehvet-i batıniyye de derler ki sufi bu yedi kapıyı kontrol altına almalıdır. Çünkü cehennem yedi kapısı bunlar üzerine kuruludur.²⁷¹ Sahavet, kanaat, ilim, sabır, ilimde kibir olmamak, hak için hizmet etmek ve cömertlik; bu yedi özellik insanı hidayete ulaştırır. Riya, şehvet, cehalet, hırs, gaflet, nazar, kibir ve batın ise kötü ahlak özellikleri olup kişiyi karanlıklara götürür. Talip bu kötü ahlak niteliklerinden rıyayı zikir ile şehveti helalliğiyle ile cehaleti ilim ile hırsı ölümü kalpten çıkarmamak ile gafleti Allah korkusundan ağlamakla nazarı sözü düşünerek söylemekle kibri nefsin bilmek ile batını kanaat ile defederek menzil kat edebilir.²⁷² Yola girip muhip olmanın amacı hayvanlık mertebesi olan beşeriyetten kurtulup insan olmak, insaniyetten kâmil menziline ulaşmaktır. Yani hayvan iken irfan olup Allah'ı bilmektir.²⁷³ Ahlakın dört mertebesi vardır. Birincisi iyiliğe iyilik etmek ki eşek/merkep ahlakıdır. İyiliğe kemlik etmek, yılan ahlakıdır. Kötülüğe kötülük etmek köpek ahlakıdır, sonuncusu ise kötülüğe iyilik etmek ahlak-ı hamidedendir. Bu ahlak ile ahlaklanan kişi insan-ı kâmil olur.²⁷⁴

Allah'ın arslanı, erenlerin mürşidi ve kırkların piri Hz. Şah Ali el-Murteza, kırkların ikrarını görünce onlara insan vücudu üzerinden bir takım öğütlerde bulunmuştur. Buna göre insan vücudu sağ ve sol olmak üzere iki taraftan oluşmaktadır ve her iki tarafta da birbirlerine zıt davranışlar mevcuttur. Vücudun sağ tarafında, yakaza (uyanıklık), ilm-i marifet, müntehi (zirve), nasihat, himmet ve sahavet (cömertlik) var iken sol tarafında ise gaflet uykusu, cehalet, gaflet, şehvet, gazap (öfke) ve cimrilik-dünya sevgisi vardır. Hz.Ali'nin yolundan gidenler kötü ahlakları terk etmelidirler, böyle olmayanları Hz.Ali dergâhından dışarı atmıştır. Ali'nin yolu mürüvvet ve cömertlik yoludur.²⁷⁵

²⁷⁰ *Gölpınarlı 181*, vr.10b; *198*, vr.24b; *199*, vr. 55a-55b; *Gökçeler*, s.127. *Gölpınarlı 199*'da sadece göz, kulak, dudak ve nutuk kelimeleri geçmekte el, ayak ve dil zikredilmemiştir. Ancak yine diğer yazmalarda olduğu gibi bunların yedi olduğu söylenmiştir.

²⁷¹ *Gölpınarlı 181*, vr.10b; *198*, vr.25a; *199*, vr.55b.

²⁷² *Aytekın*, s.97-98; *Bozkurt*, s.148-149.

²⁷³ *Aytekın-Hacı Bektaş II*, s.252-253; *Bozkurt*, s.42.

²⁷⁴ *Aytekın-Hacı Bektaş II*, s.255; *Bozkurt*, s.43. *Bozkurt*, ahlak-ı hamideyi "övünç ahlak" olarak sadeleştirmiştir.

²⁷⁵ *Gölpınarlı 181*, vr.57a-57b; *199*, vr.146a-146b; *Gökçeler*, s.39-41.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BUYRUKLARDA ELE ALINAN TARİKAT ERKÂNLARI

Buyruklarda önceki bölümde ifade edilen konular dışında, Üç Sünnet-Yedi Farz, tarikatta kemer bağlama, tac, hırka, cem erkânı gibi bir tarikat içinde uygulamaya yönelik erkânlardan ve çeşitli tasavvufi-ahlaki meselelerden de bahsedilmiştir. Esasen önceki bölümde geçen başlıklar içinde de değerlendirilebilecek bu konuları, Buyrukların özgün anlatımına müdahale etmemek için ayrı bir bölümde göstermeyi uygun bulduk.

I. Özgün Kavramsallaştırmalar: Üç Sünnet-Yedi Farz ve On Yedi Erkân

Bütün Buyruk metinlerinde ortak olarak geçen konulardan biri *Üç Sünnet-Yedi Farz* anlayışıdır. Sünnet (السنة) kelime olarak, iyi ya da kötü farkı olmaksızın takip edilen, gidilen yol anlamına gelmekte olup¹ İslami literatürde, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve onayları için kullanılan bir terim olmuştur.² Farz (الفرض) ise, lugatte varsaymak, değerlendirmek, bir şeyi zorunlu kılmak, açıklamak, anlamlarına gelip³ terminolojik olarak ise Kur'an, sünnet ve icma gibi kat'i bir delil ile sabit olmuş, inkârı küfrü gerektiren hükümleri içerir.⁴ Esasen bu iki kavram Buyruklarda, bazen bahsedilen terminolojik anlamlarında da kullanılmasına karşın, *Üç Sünnet-Yedi Farz* anlayışında ortaya konan yeni kavramsallaştırma çerçevesinde klasik İslam terminolojisinde kullanılan anlamlarının dışında bir tarikatta sufiliğin ve dervişliğin uyulması gereken kuralları anlamında kullanılmıştır.⁵

Üç Sünnet-Yedi Farz anlayışına ilk defa Buyruklarda rastlamaktayız. Buyruklarda bu anlayışın geçtiği yerlerde çeşitli bilgiler yer almaktadır. Örneğin bazı *Şeyh Safi Buyruklarına* göre sufiliğin bu esaslarını “Muhammed Ali erkân erenleri,” buyurmuştur.⁶ Bazılarına göre ise bu esasları “Menâkıb-ı Evliya'da Şah,” buyurmuştur.⁷ Yine aynı Buyruğun başka bir yerinde ise açık

¹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 220–229.

² Bkz. Seyyid Şerif Cürçani, *Ta'rîfât*, 122. Caferiler, bu tanıımı kabul etmekle beraber imamların sözlerini de sünnet olarak değerlendirerek biraz daha genişletirler. Bkz. Haşim Maruf Haseni, *Usûlu't-Teşeyyu* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, t.y.), 253.

³ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, VII, 202–206.

⁴ Cürçani, *Ta'rîfât*, 165; Haseni, *Usûlu't-Teşeyyu*, 249.

⁵ Esat Korkmaz, *Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü* adlı çalışmasında, Sünnet'e üç anlam vermiştir. Birincisi, Hz. Muhammed'in söz, davranış, uygulama ve onayları; ikincisi, Hz. Ali ve soyundan gelen imamların söz, davranış, uygulama ve onayları; üçüncü anlamı ise Pir'e ve Mürşit'e itaattir. Esat Korkmaz *a.g.e.*, s.611. Farz'ın tanımıyla ilgili olarak da Korkmaz, tek bir anlam vermiştir. O da, pire, mürşide hizmettir. (Korkmaz, *a.g.e.*, s.234.) Korkmaz, bu tanımları Buyruklardan hareketle ortaya koymuştur.

⁶ *Gölpınarlı* 181, vr.29a; 198, vr.67b; 199, vr.89b; *Gökçeler*, s.273.

⁷ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.40a-40b.

bir şekilde, “erkân-ı üstad oldur ki Şah Tahmas[p] üç sünnet ve yedi farzı buyurmuştur,”⁸ denilerek bu esasların Şah Tahmasp (ö.1576) tarafından ortaya konduğu ifade edilmiştir. *Aytekîn-Hacı Bektaş II. Nüşhasına* göre ise bunları “İmam Cafer-i Sadık hazretleri,” buyurmuştur.⁹

Bu açıklamalardan sonra şöyle bir çıkarsamada bulunulabiliriz: *Şeyh Safî Buyruklarına* göre Üç Sünnet-Yedi Farz anlayışı, erkânın kurucusu Şah Tahmasp zamanında ortaya konmuştur. Safevi etkisinin görülmediği *İmam Cafer-i Sadık Buyruğunda* ise bu esaslar İmam Cafer-i Sadık tarafından ortaya konmuştur.

Buyrukların neredeyse tamamında Üç Sünnet-Yedi Farz sıralandıktan sonra bunları yerine getirmeyenlere ya da teknik ifadesiyle bunlardan düşenlere verilcek cezalar da yazılmıştır. Bu cezalardan dikkat çekici olanı Şaha nezir olarak alınan para (akçe) cezasıdır. Belki de alınan para cezaları Anadolu’dan Safevilere yapılan maddi desteğin kalemelerinden birini oluşturmaktadır.

Şimdi burada mevcut Buyruklarda Üç Sünnet-Yedi Farz başlığında zikredilen esasları maddeler halinde sıralayalım.¹⁰

A. Üç Sünnet

1. Sufi, dilini kelime-i tevhitten (lâ ilâhe illallah) ayırmamalı, sürekli zikir hâlinde bulunmalı,¹¹ Muhammed Ali’yi ve değerli evlatlarını zikretmelidir.¹² Talibin gönlünde kin, kibir olmamalıdır.¹³ Birinci sünnet Tanrı’dır, inananların Tanrı adını dillerinden, sevgisini gönüllerinden düşürmemeleri gerekir.¹⁴

2. Sufi, kalbinden kibri ve beğenmişliği (ucub) atıp kimseye kin tutmamalı,¹⁵ hırsına uyup şeytana gönül katmamalıdır.¹⁶ İkinci sünnet Muhammed’dır. Onun gereği ise kin, büyülenme ve düşmanlığı yürekte atmak, toplumla uyum içinde olmaktır.¹⁷

3. Farzları bilmeli ve yerine getirmelidir.¹⁸ Nutku kudret-i Hak olup kimseye tartışmamalı ve kimseye düşmanlık etmemelidir.¹⁹ Turap olmalıdır.²⁰ Eğer talip bin ise bir kişiymiş gibi

⁸ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.60b.

⁹ *Aytekîn-Hacı Bektaş II*, s.245; *Bozkurt*, s.132.

¹⁰ Buyruklar arası karşılaştırmalı Üç Sünnet-Yedi Farz tablosu ve bunlardan düşenlere verilecek cezaların karşılaştırmalı tablosu Ek 4, Ek 5, Ek 6 ve Ek 7’de gösterilmiştir.

¹¹ *Gölpınarlı 181*, vr.29a; *198*, vr.67b; *199*, vr.89b; *Gökçeler*, s.4, 274; *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.40b; *Aytekîn-Alaca*, s.164; *Aytekîn-Hacı Bektaş II*, s.245.

¹² *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.60b.

¹³ *Aytekîn*, s.114.

¹⁴ *Bozkurt*, s.132. Burada esasen *Aytekîn* Buyruğunun sadeleştirilmiş hâli olan *Bozkurt* Buyruğunu göstermemize gerek yoktu. Ancak sadeleştirme adına yapılanların görülmesi açısından iyi bir örnek olduğu için burada bu Buyruktan da yararlandık.

¹⁵ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.40b, 60b; *Gökçeler*, s.5; *Aytekîn*, s.114; *Aytekîn-Alaca*, s.165; *Aytekîn-Hacı Bektaş II*, s.245.

¹⁶ *Gölpınarlı 181*, vr.29a; *198*, vr.67b; *199*, vr.89b; *Gökçeler*, s.274.

¹⁷ *Bozkurt*, s.132.

¹⁸ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.40b, 61a.

¹⁹ *Gölpınarlı 181*, vr.29a; *198*, vr.67b; *199*, vr.89b; *Gökçeler*, s.274.

oturmali ve bir söylemelidir.²¹ Kendinden öfkeyi gidermelidir.²² Talip olanın yola teslim olmasıdır.²³ Üçüncü sünnet Ali'dir. Onun gereği Muhammed-Ali'nin yoluna gönül rızası ile teslim olmaktır.²⁴ Tarikatın her türlü yolunu yerine getirmektir. Sünnet-i Resul, tarikat-ı Resul demektir.²⁵

B. Yedi Farz

1. Sır saklayıcı olup erkânını zahitten saklamalı,²⁶ bir zahit imanını şeytandan nasıl sakınıyor ise, sufi de erkânını halktan o şekilde gizlemelidir.²⁷ Sırdar olmalıdır.²⁸ Mürebbi tutmalıdır.²⁹ Zahit dinini şeytandan nasıl sakınıyorsa, ehl-i tarikat da yolunu, dinini öyle sakınmalıdır.³⁰ Musahip edinmek; musahiplikte malı mala, canı cana katmak, birbirinden gizlisi saklısı olmamaktır.³¹

2. Talip bin bir ise bir oturup bir dilden söylemelidir.³² Söylenen nefesi hak bilip uymalı, itiraz etmemelidir.³³ Zahitten erkânını saklamalı, söylenen nefesi hak bilmelidir.³⁴ Talipler dört kapıda kâmil bulunup sayılmış olmalı ve ispatları olmalıdır. Sayılmış olmak demek İmam Hüseyin yoluna boyun vermek demektir; ilk sayılanlar Hüseyin ile beraber şehit olanlardır.³⁵ Musahip olmalıdır.³⁶ Dostunu/destini(elini)? Kudret makamına iletmiş olmalı, yani candan geçip haktan dönmemelidir.³⁷ Sırdâr (sır saklayıcı) olup gördüğünü örtmelidir.³⁸ Mürebbiye düşüp Hak kazanında pişmektir.³⁹

²⁰ Aytekin, s.114.

²¹ Aytekin-Alaca, s.165.

²² Risâle-i Şeyh Safî, vr.40b. Bu husus burada ilave bir madde olarak zikredilmiştir.

²³ Aytekin-Hacı Bektaş II, s.245.

²⁴ Bozkurt, s.132.

²⁵ Gökçeler, s.5.

²⁶ Risâle-i Şeyh Safî, vr.40b.

²⁷ Gölpınarlı 181, vr.29a; 198, vr.68a; 199, vr.89b; Gökçeler, s.5-6, 274; Aytekin-Hacı Bektaş II, s.245. Gökçeler s.5-6'da zahit yerine şeriat kavmi ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca, talibin erkânı münafıktan saklaması gerekir. Öyle anlaşılıyor ki, burada erenlerin saklaması gereken sır, onların On İki İmam mezhebinden oldukları (On İki İmam katarına dâhil) olmalarıdır.

²⁸ Risâle-i Şeyh Safî, vr.61a.

²⁹ Aytekin, s.114.

³⁰ Aytekin-Alaca, s.165.

³¹ Bozkurt, s.132.

³² Gölpınarlı 181, vr.29a; 198, vr.68a; 199, vr.89b; Gökçeler, s.274.

³³ Risâle-i Şeyh Safî, vr.40b.

³⁴ Risâle-i Şeyh Safî, vr.61a.

³⁵ Gökçeler, s.8.

³⁶ Aytekin, s.114.

³⁷ Aytekin-Alaca, s.165.

³⁸ Aytekin-Hacı Bektaş II, s.245.

³⁹ Bozkurt, s.133.

3. Mizan-ı Hakk'a itaatkâr olmalı, bir günaha bin özür ve niyaz eylemeli; kimsenin gıybetini etmemeli, yalan konuşmamalı ve yalan yere yemin içmemelidir.⁴⁰ Özüne niyaz ehli olmalı⁴¹ ve her belâya teslim-i rızada olmalıdır.⁴² Mümin ve sufi olan canlar hırs nefsini öldürüp kendilerini bir ölü gibi bile görmemelidirler.⁴³ Tac giymelidir.⁴⁴ Dünyaya zerre kadar bile değer vermemelidir.⁴⁵ Rehber sahibi olmaktır; rehber Hak yolunun kılavuzudur, candan geçip Hak'tan geçmeyen sofu, rehber ile Hakka ulaşır.⁴⁶

4. Mürebbi hakkını bilmeli ve ona itaatkâr olmalıdır.⁴⁷ Gayret kuşağını kuşanıp Hak menzilinde olmalıdır.⁴⁸ Mürebbi hakkına itaatkâr olup itiraz etmemelidir.⁴⁹ Talip, evliyaya iradet getirip mürebbi emrine muti' olup rızasız gezmemelidir. Rıza, cümle ikrar imandır; rızanın ikrarı musahiptir, yer gök ile Muhammed Ali ile musahiptir.⁵⁰ Sırdâr olmalıdır.⁵¹ Halifeden tövbe almalıdır.⁵² Mürşittir, Mürşit hak yolunun güneşidir.⁵³

5. Rabbine itaat edip her türlü emrine boyun eğmelidir.⁵⁴ Kuşak kuşanıp halifeden el alarak tövbe etmelidir.⁵⁵ Musahip hakkını hak bilip cem-i cemiyete gitmelidir.⁵⁶ Musahipli olmak ve musahip hakkını hak bilmektir.⁵⁷ Yâre yâr olup özü ulu olmalıdır.⁵⁸ Halifeden musahip hakkını ceme getirmelidir.⁵⁹ Âşına bulmaktır.⁶⁰ Sofu, iradet getirmeli, musahip tutmalı ve musahip hakkını ceme getirmelidir. Böylece Muhammed Ali, on iki imam ve cümle geçmiş mürşitler gibi sayılmış olur. Musahip hakkını ceme götürüp sayılan erenlerin serçeşmesi Muhammed Ali'dir.⁶¹

6. Musahibini hakikat-ı Hak cemine götürmelidir.⁶² Tövbe ehli olup, sahib-i irşad olmalıdır.⁶³ Daima günahına tövbe edici olmalıdır.⁶⁴ Talipler evliyaya iradet getirip tövbe almalı

⁴⁰ *Gölpınarlı 181*, vr.29a; *198*, vr.68a; *199*, vr.89b; *Gökçeler*, s.274–275.

⁴¹ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.40b; *Aytekî-Hacı Bektaş II*, s.245.

⁴² *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.61a.

⁴³ *Gökçeler*, s.9.

⁴⁴ *Aytekî*, s.114.

⁴⁵ *Aytekî-Alaca*, s.165.

⁴⁶ *Bozkurt*, s.133.

⁴⁷ *Gölpınarlı 198*, vr.68a; *199*, vr.89b; *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.40b-41a; *Gökçeler*, s.275; *Aytekî-Hacı Bektaş II*, s.245.

⁴⁸ *Gölpınarlı 181*.

⁴⁹ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.61a.

⁵⁰ *Gökçeler*, s.10.

⁵¹ *Aytekî*, s.114.

⁵² *Aytekî-Alaca*, s.165.

⁵³ *Bozkurt*, s.133.

⁵⁴ *Gölpınarlı 181*, vr.29a; *198*, vr.68a; *199*, vr.90a.

⁵⁵ *Gölpınarlı 198*, vr.68a; *199*, vr.90a; *Gökçeler*, s.275.

⁵⁶ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.41a; *Aytekî-Hacı Bektaş II*, s.245.

⁵⁷ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.61a.

⁵⁸ *Aytekî*, s.114.

⁵⁹ *Aytekî-Alaca*, s.165.

⁶⁰ *Bozkurt*, s.133.

⁶¹ *Gökçeler*, s.11.

⁶² *Gölpınarlı 181*, vr.29a; *198*, vr.68a; *199*, vr.90a; *Gökçeler*, s.275.

⁶³ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.41a.

⁶⁴ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.61a.

ve biat etmelidirler.⁶⁵ Beli berk olmalıdır.⁶⁶ Halifeden hırka giymelidir.⁶⁷ Halifeden el tutup tövbe kılmaktır.⁶⁸ Peşine olmaktadır.⁶⁹

7. Halifelerden tac ve kisvet kabul etmelidir, ayrıca sufiliğin bir şartı özünü meşayîha götürüp (kendinin bir şeyhi olmalı ya da kendini şeyhlere teslim etmeli) bu yol üzerinde olmayanları sufi olarak kabul etmemelidir.⁷⁰ Tac takmalı, üstadlara itaat etmeli, cem ayınındeki kardeşlerine hak bakmalıdır.⁷¹ Tac takmalı, bu zikredilen erkânları bilmeli; her kemalinde noksanı olmamalı, bu hükümlere muhalefet etmemeli, niyaz ehli ve irşad sahibi olup halim ve mazlum olmalıdır; bu Muhammed Ali sıfatıdır.⁷² Talipler evliyadan setr ve kisvet giyinmiş, meyan kuşanmış, mürebbi ve musahibe yetmiş pir eliyle beli bağlanmış, eli ikrar eteğine yetmiş ve her türlü sayılmış olmalıdır. Emir ve buyruk Muhammed Ali'nindir, vesselam.⁷³ Hakla sohbet etmelidir.⁷⁴ Halifeden tac giymeli ve sufiliğin bir şartı da özünü meşayîha ulaştırmalıdır.⁷⁵ Tac giyinip özünü üstada sunarak kendi nefsinin terk etmek ve yol ehline pây-i mal olmaktadır.⁷⁶ Çeğildeşi olmaktadır.⁷⁷

Yukarıda gösterilen Üç Sünnet ve Yedi Farza bakıldığında, bu esasların Kızılbaşlık tarikatına giren sufi ve dervişlerin öncelikle yapılması gereken hususlar olduğu aşîkârdır. Nitekim bazı Buyruklarda yer alan Hatayi mahlaslı bir nefeste Üç Sünnet ve Yedi Farz “dervişliğin on babı” olarak değerlendirilmiştir. Nefes şu şekildedir:

Dervişliğin on babı var ey mümin
Arif isen gel dinle evvelinden
Evvel budur lâ ilâhe illallah
Kelam-ı tevhid okuya hem dilinden

İkinci budur adâvet etmeye
Hırs-ı Şeytana uyup gönül katmaya
Mü'min isen gönülde küsü tutmaya
Geçiri göre yatlı fikr-i fi'linden

Üçüncü budur nutku hak ola
Silinuben kalbi âyinesi pâk ola

⁶⁵ *Gökçeler*, s.11.

⁶⁶ *Aytekîn*, s.114.

⁶⁷ *Aytekîn-Alaca*, s.165.

⁶⁸ *Aytekîn-Hacı Bektaş II*, s.246.

⁶⁹ *Bozkurt*, s.133.

⁷⁰ *Gölpınarlı 181*, vr.29a; *198*, vr.68a; *199*, vr.90a; *Gökçeler*, s.275.

⁷¹ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.41a.

⁷² *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.61a.

⁷³ *Gökçeler*, s.12.

⁷⁴ *Aytekîn*, s.114.

⁷⁵ *Aytekîn-Alaca*, s.165.

⁷⁶ *Aytekîn-Hacı Bektaş II*, s.246.

⁷⁷ *Bozkurt*, s.133.

Kudretten can kulağı sak ola
Hakikat gevheri zarar halinden

Dördüncü budur hem sırdâr ola
Girup dost bağçesinde gülgarar ola
Asıla Mansur gibi berdâr ola
Bir kez olan ayırık olmaz ölümünden

Beşincisi budur ki bin bir otura
Özünün uğrusun ele götüre
Hem Resulullah'ın kavlin yetüre
Geçmiş ola şeriatın kâlinden

Altıncısı budur ki özür eyleye
Özrün mevlası kabul eyleye
Türlü türlü fesadın terk eyleye
Nasib ola ana rahmet balından

Yedincisi budur ki mürebbisine
Derdle düşmüş ola hevasına
Kondura gönül kuşun yuvasına
Bahir olmuş gevher olur gülünden

Sekizincisi budur kuşak kuşana
Turab olup eyunup pire düşüne
Erenler budur dervişliğe nişane
Emr budur böyle geldi ilimden

Dokuzuncu budur ki tac uruna
Bu yanan kalbi ol hakkın nuruna
İhlâsla gire cennet şadına
Hulle giye evvel/ol İdris'in elinden

Onuncusu budur ki musahib bula
Anınla özüne ameller kıla
Adıyla hakkına hem teslim ola
Geçmiş ola sıratından kılından

Dervişliğin bir babı dahi vardır
Özün mürebbiye yitüren erdur
Hatayı hakikat bir gözlü sırdır
Götürülsün perde hicab yolundan⁷⁸

D.On Yedi Erkân

Buyruklarda özgün kavramsallaştırma çerçevesinde geçen konulardan biri de *On Yedi Erkân* meselesidir. Bazı Buyruklarda geçen bu konu, “üç sünnet-yedi farz ve on yedi erkân” şeklinde ya da “dört kapı-kırk makam ve on yedi erkân “ şeklinde geçmektedir.

Şeyh Safi Buyruklarında geçmeyip sadece Sefer Aytekin'in hazırladığı buyrukta ve Milli Kütüphane A6097/5 nolu Menâkıb-ı Sultan Şeyh Safi başlıklı on altı varaklık buyrukta geçmekte

⁷⁸ Gölpınarlı 198, vr.70a-71b; *Gökçeler*, s.280–283; *Sivas-Hafik*, 69a-69b.

olan bir konudur.⁷⁹ Aytekin buyruğunda “dört kapı, kırk makam ve on yedi erkân” şeklinde değini olarak geçen⁸⁰ erkânların ne olduğu sadece yukarıda adı geçen Menâkıb-ı Sultan Şeyh Safi’de geçmektedir.

Bu yazmaya göre Şeyh Sadreddin, Şeyh Safi’ye; “Ey Şeyh! Bir talip bir ayn-ı ceme vardığı vakitte o talip kaç erkân ile gidip gelmelidir?” diye sormuş; Şeyh Safi de on yedi erkânı yerine getirmesini söylemiştir.

Bu on yedi erkân şunlardır: 1.Niyet eylemek. 2.Kalbini pak eylemek. 3.Avradına dahi sual eylemek, “ırak yakın bir kimse ile yakın yerin var mı?” diye. 4.Müslümanlarla birlikte olmak. 5.Ayn-ı ceme girerken “bismillah” deyip eşiğinden sağ ayağını ileri basmak. 6.Meydanda Dâr-ı Mansur olmak. 7.Mürşit olsun gerek rehber olsun temenna eylemek. 8.Kendi yerini tanıyıp postunda oturmak. 9.Nefes söylenirken kelim söylememek. 10.Hizmet görülürken söylememek. 11.Mürşide gerek rehber arkasını dönmek. 12.Erkân yürürken kelim söylememek. 13.Avradı dahi olsa, yanında oturan müslümana şehvet nazarıyla bakmamak. 14.Gerek mürşit ve gerek rehber söylerken nefesini kesmemek. 15.Post sahibi izin vermeyince cemden gitmemek. 16.Giderken post sahibine arkasını dönmek. 17.Hanesine varınca ayn-ı cemde olan işle gerek hayır ve gerek şer söylememek.⁸¹

II. Tarikat Uygulamaları: İkrar, Cem ve Tac, Kemer gibi Sembolik Unsurlar

Her tarikatta müritlerin yapması gereken bir takım uygulamalar olduğı gibi her tarikatın giyilecek elbise ve başlığın renginden tarikata giriş esnasında ve daha sonra yapılan erkâna ilişkin törenlerinde kendine özgü bir takım uygulamaları vardır. Alevilik-Bektaşilikte bu şekli unsurlardan tarikata girip bir mürşide biat etme olan ikrar, tarikatın sahibi olan Hz.Ali’nin yoluna uyma; cem töreni, esasen Hz. Muhammed’in Hz. Ali’nin sırrına vardığı ve kendisinden sonra onu işaret ettiğı olağanüstü bir olay; tac takma ve kemer bağlama gibi herhangi bir tarikata girişin sembolik unsurları ise yine Hz. Peygamber’in kendinden sonra açıkça Hz. Ali’yi halife ilan edişini simgelemektedir.

⁷⁹ Bu konu Fuat Bozkurt’un hazırladığı buyrukta da geçmektedir, ancak biz daha önce de söylediğimiz gibi Bozkurt’un çalışmasını Aytekin buyruğunun yenedendüzenlenmiş hali olarak gördüğümüz için burada onu ayrıca zikretmedik.

⁸⁰ Örnek için bkz. Aytekin, s.61–65, 150; Aytekin-Alaca, s.179; Aytekin-Gümüşhacıköy, s.195; Aytekin-Hacı Bektaş I, s.216; Aytekin-Malatya, s.210; 213–214.

⁸¹ bkz. Taşğın, a.g.m., s.451–452 (İlgili yazma, vr.10a-10b).

A. Tarikatta İkrar ve İman

Esas itibarıyla Buyruklarda anlatılan konular, genellikle dört kapı sistemi içerisinde ikinci kapı olan Tarikata ilişkindir. İkrar ve iman konuları da bu bağlamda işlenmiştir. İkrar, kişinin şeyhi önünde tarikata girip bunu açıkça ifade etmesidir. Buyruklarda ikrarın yani bir tarikata girip bir mürşitten el almanın önemi sıklıkla ifade edilir. Tarikat içinde dervişlik, sufilik davasında bulunup “yol oğluyum,” diyen kişiye ilk önce lazım olan bir şeyh bulmak, mürebbi bilmek, el verip etek tutup, ikrar vermektir. Çünkü ikrar imandır.⁸²

Aytekin-Hacı Bektaş II’de mürşide ikrar vermenin önemi şu şekilde anlatılmıştır.

Mürşide ikrar vermek ve teslim ve rızasında olup gidince durmak mânâsı budur ki her âşık-ı sadıkın mürşidi gelip görüne, emaneti teslim eyleye ki ikrar verdiği gibi ezelde canın dahi teslim eyleye, *el ele el Hakk’a* gide. Murat budur ki Muhammed Ali ve On İki İmam katarına katılıp ikrar vermek ecel vaktine dahi emaneti mürşidine tapşurmak gerek ol vakit mutlak Muhammed Ali ve On İki İmam ve çarde-i masum pâk [On Dört Masum]ve hak erenler ervahına katılıp ve ebedi zayi olmaz. Ve yine âdem sıfatına mutlak olur. Yoksa şimdi ikrar verip ve dem-i ahirde ecel vaktinde maazallah mürşidini şaşırp emaneti teslim eyler olur ise ervah-ı esfele katılır. Zira, ‘gelme gelme, dönme dönme, gelenin malı, dönenin canı gider.’ Maazallah hak erenler cümlemizi şaşırmaya.⁸³

İkrar tercümanı yani tarikata giriş duası ise şu şekilde verilmiştir:

Bismi Şah. Hamdülillah kim ben oldum bende-i Âl-i abâ. Can-ı dilden aşk ile hem çaker-i Âl-i abâ. Rah-ı zulmetten çıkıp doğru yola bastım kadem. Hab-ı gafletten uyandım can gözümlü kıldım küşa. Mezhebim haktır, Caferidir, gayriler batıldır. Pirim üstadım Hacı Bektaş Veli kutbu’l-evliya. Sevdığım On İki İmam, ben güruh-ı nâcidenim. Yetmiş iki fırkadan oldum beri. Dahi cüda Hak deyip bel bağladım ikrar verip erenlere. Rehberim oldu Muhammed, mürşidim Murteza.⁸⁴

Tarikatta iman, aynen şeriatta olduğu gibi tahkik ve taklit olmak üzere iki kısımda değerlendirilmiştir. Tahkik, talibin yola sıdk ile gelmesi, mürebbiden el alması, mürebbinin kim olduğunu bilmesi, hakka talip olması, yoldaşını ve hâldaşını bulması ve beli deyip ikrar verdikten sonra artık geri dönmemesidir. Talip ölene kadar ikrarı üzerinde durursa yani tarikatta kalırsa,

⁸² Gölpınarlı 199, vr.106a; Gökçeler, s.292. Ayrıca bkz. Gölpınarlı 198, vr.74b-75a; 199, vr.93a; Gökçeler, s.292 Burada Pir Sultan Abdal’a ait ikrar vermenin önemini anlatan bir nefese yer verilmiştir. Nefes için bkz. Ekler, 3.nolu nefes.xxx

⁸³ Aytekin-Hacı Bektaş II, s.250.

⁸⁴ Aytekin-Hacı Bektaş II, s.266.

âhirette de mürebbisi ve musahibiyle evliya katarında Hak huzuruna varır ve Hak cemalini görür. İşte o zaman imanı tahkik olmuş olur.⁸⁵ Ayrıca tahkik, talibin gönlünün pak olmasıdır.⁸⁶

Tarikatta imanın ikinci kısmı olan taklit ise, talibin yola şüpheyle (güman) gelmesi, mürebbiye el verip gönül vermemesi, ikrarını inkâr etmesi, mürebbisini, musahibini ve erenler cemiyetini terk etmesidir. Bu durumda talip dinini de terk etmiş olur. Din, Muhammed dinidir. Bir kişi dinsiz olsa kâfir olmuş olur, şeriatta kâfirin katli helaldir.⁸⁷ Talibin gönlünün hile, desise ve vesvese ile dolu olması da imanının taklidi olduğunun göstergesidir.⁸⁸

Bazı Buyruklarda iman, bir ağaca benzetilerek imanın aslının Allah korkusu, dibinin müminlerin gönlü olduğu söylenmiştir. İmanın gönlü Kur'an'dır, derisi hayâdır, teni şükürdür, budağı takvadır, yaprağı tövbedir ve yemişi de inayet-i ilâhidir. Yine bu konuda Allah'ın inayetinin üzerlerinde olduğu yedi kişinin imanından bahsedilmiştir. Bunlar; mahfuz melekler iman, maruf peygamberleri iman, muhakkık evliyalar iman, mürid-i mutlaklar iman, mevkuf kâfirler iman, Müslümanlar iman ve müminler iman.⁸⁹

Şeyh Safi Buyruklarında, talip olan kişinin tarikatta imanının sağlam olabilmesi için her sabah abdest alıp, On İki İmamı, On Dört Masumu zikrederek onlardan şefaât dilemesi, silsiledeki şeyhlerini zikredip ruhlarından yardım istemesi, ehl-i beyt-i resulün düşmanlarından teberrâ edip, dostlarına tevellâda bulunması, On İki İmama ikrar getirip, mürşide iradet etmesi, aksi takdirde talibin, layık-ı şah ve makbul-i dergâh olamayacağı söylenir.⁹⁰

Görüldüğü gibi Buyruklarda, her seferinde şeriatın sahibi olarak Hz. Muhammed, tarikatın sahibi olarak Hz. Ali zikredilmiş ve Kızılbaşlığın bir tarikat olduğu vurgulanmıştır. Buyrukların vurguladığı mezhep ise yukarıda da geçtiği üzere her zaman Caferilik (On İki İmam Şiiliği) olmuştur.

B. Tarikat İçinde Niyaz, Secde ve Dâra Durmak

Niyaz (نِياز), kelime olarak yalvarmak anlamına gelmekte olup tasavvufta şu terimsel anlamlara gelir: Yalvarmak, tazarru etmek; mürşidin karşısında durup ayak mühürlemek (baş

⁸⁵ *Gölpınarlı 199*, vr.121b; *Gökçeler*, s.432-433. Bu Buyruklarda ikrardan dönmek ile ilgili şöyle bir Şiir tanık olarak getirilmiştir: Beli demek beladır/Bela burc-ı kaladır/Belisine can veren/Şehid-i Kerbela'dır.

⁸⁶ *Gökçeler*, s.117.

⁸⁷ *Gölpınarlı 199*, vr.121b-122a; *Gökçeler*, s.433. İmanın iki kısmının anlatıldığı bölümden sonra Mazlum'a ait bir nefes yer almaktadır. Bkz. *Ekler/Seçme Nefesler* no.19.

⁸⁸ *Gökçeler*, s.117.

⁸⁹ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.242.

⁹⁰ *Gölpınarlı 181*, vr.9a; 198, vr.19b-20a; 199, vr.51b-52a.

kesmek); bir yere girerken baş kesmek ve eşiği öpmek; niyaz ederim sözüyle selam yollamak; verilen para veya armağan.⁹¹

Kızılbaşlıkta bâtınlık-yoğun yorumlardan biri de niyaz ve secde konusunda kendini göstermektedir. “Cem ayinleri sırasında dedeye ya da pire yapılan niyaz ve secdenin gerçek mahiyeti nedir?” diye bir soru sorduğunuzda genellikle “Alevilikte benim kıblem insandır,” anlayışından dolayı böyle olduğu cevabını alırsınız. Buyruklara baktığımızda bu anlayışın temelini Hz. Âdem’in yaratılışına kadar götürüldüğünü ve “meleklerin Âdem’e secde etmesi” olayıyla ilişkilendirilerek, insana yapılan secdenin gerçekte Allah’a yapıldığı tespitin ortaya konduğunu görürüz. Çünkü Allah, kendini insanın kalbine gizlemiştir ve insana secde edildiğinde gerçekte Allah’a secde edilmiş olmaktadır.

Şeyh Safi Buyruklarında niyaz, tarikat içinde kişinin başını, canını ve malını yola feda etmesi olarak tanımlanmıştır.⁹² *İmam Cafer Buyruğunda* ise niyazın terim anlamına uygun bir şekilde uygulaması anlatılmıştır. Buna göre niyaz; ellere, ağza ve gözlere yüz sürmek olarak tarif edilmiş, ayrıca mümin ve Müslim (bayanlar/bacılar) erenlerin pir yanında çignilerine veya dizlerine niyaz etmelerinin de erkân olduğu söylenmiştir. Ancak bakire kızlar ve bekâr (mücerret) erkeklerin niyazlaşmaları doğru değildir. Talip, sufi pirlerin ve meşayih’in isimleri geçtiğinde niyaz etmelidir; çünkü bu, üstadın, halifenin ve evlad-ı âl-i resulün sır nefesidir.⁹³

Şeyh Safi Buyruklarında secde şu şekilde betimlenmektedir: Yüce Allah, Hz. Âdem’in kalbini kendi kudret eli ile yoğurmuş, daha sonra meleklerle “Âdem’e secde edin!” demiştir. Secde emrini verdiği zaman Allah, Hz. Âdem’in kalbinde olduğu için melekler Hz. Âdem’e secde etmişlerdir. Ancak onlar gerçekte Âdem’e değil, Yüce Allah’a secde etmişlerdir. Ancak Allah’ın kendini Âdem’in kalbinde sakladığını bilmeyen Şeytan “yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu”⁹⁴, hâlbuki “Hak’tan başkasına secde etmenin küfür olduğunu,”⁹⁵ bilmedi. Ardından “İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkıncırlar. İşte asıl gafiller onlardır”⁹⁶ ayetleri zikredilerek böyle olanların Hakkı batıldan ayıramadıkları, Âdem’e secde etmedikleri, namaz ve zekât ehli olmadıkları, Hak Teâlâ’nın esrarını taakkul ve teemmül etmeyip hayvan gibi yiyip içmekten başka bir şey bilmedikleri söylenerek “Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahretten ise, onlar tamamen gafilirdirler,”⁹⁷ ayetiyle konu bitirilir.⁹⁸

⁹¹ Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, s.36.

⁹² bkz. *Gölpinarlı 181*, vr.8b; 198, vr.18a-18b; 199, vr. 50b-51a; *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.43b; *Gökçeler*, s.120-121.

⁹³ *Aytekîn*, s.66; *Bozkurt*, s.120. *Bozkurt* buyruğunda Hz.Muhammed, Hz.Ali, on iki imamlar ya da herhangi bir din ulusu ile bir Hak âşığının adı geçtiğinde inananların sağ ellerinin başparmaklarını dudaklarına götürmeleri olarak ayrıntılı anlatılmıştır.

⁹⁴ Bakara, 2/34.

⁹⁵ “Kim Allah’tan başkasına secde ederse, kâfir olur=men secede ligayrillahi fekad kefer

⁹⁶ A’raf, 7/179.

⁹⁷ Rûm, 30/7.

İmam Cafer Buyruğunda da, “secdenin korkudan mı yoksa birinden bir şey ummak için mi yapıldığı,” sorusuna cevap verilirken; Yüce Allah’ın Âdem’i kendi eliyle yaratmasından ve meleklerin ona secde etmesinden bahsedilerek anlatılır. Bütün melekler “Âdem’e secde edin!” emrini yerine getirmişken Ceberut adlı bir melek secde emrini yerine getirmeyerek lanet tasmaını boynuna dolamış ve İblis-i laîn olmuştur. Gerçekte meleklerin secde ettiği Âdem’in kendisi değil, kendini Âdem’in içinde gizleyen Hak Teâlâ’dır, o yüzden de secde etmek ibadet olmuştur. Bu bakımdan kişi niyaz ve secde ettiğinde ne isteyecekse Hak’ta istemelidir, nefsi için secde ve niyaz eden mutlak kâfir olur.⁹⁹ Yine sufiliğin faziletleri anlatılırken, Cenab-ı Hakk’ın birbiriyle sohbet eden sufi kullarını meleklerine övdüğünü ve onların *güruh-ı nâciden* olup başkaları gibi taş, toprağa ve ağaca değil kendilerinde O’nu görüp birbirlerine dolayısıyla da Allah’a secde ettiklerini söyler.¹⁰⁰ Ayrıca secde etmek hemen teslim olmaktır. “Başımı yoluna koydum, benim değil senindir,” demektir. Çünkü meydana/ceme gelen kişi başını top yapıp üstadına al demekte, teslim olmaktadır. Ancak talip her zaman edep üzere olmalıdır, aksi takdirde secdesi tam olmuş olmaz.¹⁰¹

Alevilik ve Bektaşilikte olduğu gibi Mevlevilikte de niyaz ve secde olayı vardır. Mevlevi, ihvan meclisine girince meclisteki büyükle görüşüp, kendisine layık ve münasip yere oturduktan sonra meclisin büyüğü, kendisine “aşk olsun” der. Beraberce yere kapanıp niyaz ederek yeri öperler. Buna *secde-i niyaz* denir, bu ibadet secdesi değildir. Mevlevi, cami veya mescitte namaza kalkarken yere kapanıp öper; bu da, Hakk’ın başarı ihsan etmesine karşılık bir *secde-i şükür*dür.¹⁰²

Dâr (دار) hem Arapça hem de Farsça asıllı bir kelime olup Arapça’da fiil anlamı; dönmek, dolaşmak, deveran etmek; isim anlamı ise evdir. Farsça olarak ise ağaç ve meydan anlamlarına gelmektedir. Şemsettin Sâmî, dâr kelimesinin her iki dildeki anlamıyla ilgili ayrıntılı açıklama yapmıştır. Buna göre, dâr kelimesi Arapça’da şu anlamlara gelmektedir: Büyük ev, birkaç daireyi içeren mesken; mahal, mekân, makam: dâr-ı dünya, dâr-ı âhiret, dâru’l-eman, dâru’l-harb, daru’l-

⁹⁸ *Gölpınarlı 181*, vr.8b-9a; *198*, vr.18b-19b; *199*, vr.51a-51b; *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.44a; *Gökçeler*, s.121-124. *Risâle-i Şeyh Safî*’de başka bir yerde bu konu “secdenin aslı ve kime olmuştur,” başlığı altında şu şekilde betimlenmiştir: Şeytan kovulmadan önce Allah’a yaptığı ibadetten dolayı yüksek bir mertebeye erişmiş, meleklerin halifesi olmuş ve levh-i mahfuzu okuma şerefine ulaşmıştır. Yüce Allah, Âdem’i topraktan yaratmayı dilediğinde; Cebrail, İsrail ve Mikail toprak getirmek için yeryüzüne inmişler ancak başarılı olamamışlardır. Çünkü daha önce levh-i mahfuzu okuyan Şeytan yeryüzüne inerek toprağa Âdem’in onun üzerinde nice kusurlar işleyeceğini haber vererek eğer toprak verirse günahkâr olacağını söylemiş ve onu gelenlere toprak vermemesi hususunda kandırmıştır. Bunun üzerine Allah Teâlâ’dan emir alan Azrail toprağın feryadına bakmaksızın çeşitli toprakları alıp huzura götürmüştür. Cenâb-ı Hak kendi lütfundan toprağı yoğurarak Âdemin kalbini yaratmış ve kuruması için güneşe bırakmıştır. Şeytan yine yeryüzüne inerek Âdem’in kalbına bakmış ve “Arş-ı A’lâ’da ismi halife diye yazılı olan bu küçük şey mi?” diye kibirlenmiş ve onun kalbini büzmeye çalışmıştır. Tam bu esnada Yüce Allah meleklerle “secde edin” diye emretmiş, Şeytan dışında herkes emri yerine getirmiştir. Şeytan gururuna yenilerek, topraktan yaratılmışa secde etmem diyerek karşı çıkmış ve lanet halkası boğazına geçirilerek merdud ve mel’un olmuştur. Bkz. *a.g.y.*, vr.55a-56a.

⁹⁹ *Aytekî*, s.93; *Bozkurt*, s. 117.

¹⁰⁰ *Aytekî*, s.133; *Aytekî-Alaca*, s.174.

¹⁰¹ *Aytekî*, s.92-93; *Bozkurt*, 118. Benzer ifadeler *Şeyh Safî Buyruklarında* niyaz ile ilgili olarak geçmektedir. bkz. *Gölpınarlı 181*, vr.8b; *198*, vr.18a-18b; *199*, vr. 50b-51a; *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.43b; *Gökçeler*, s.120-121.

¹⁰² *Gölpınarlı, Mevlevî Âdâb ve Erkâm*, s.40.

hilâfe, dâru's-selâm, dâru'l-funûn gibi. Aynı kelime Farsça'da ise isim olarak idama mahkûm olanları asmak için dikilen direk, darağacı anlamına gelmekte iken fiil olarak ise dâştên (داشتن) kökünden ism-i masdar olarak tutan, sahip ve mâlik anlamlarına gelir; defterdâr (defter tutan), hazinedâr (hazineci), mâldâr (mal sahibi, zengin) gibi.¹⁰³

Alevilikte ise dâr, ağaç ve meydan anlamlarına paralel olarak; talibin cemde meydana çıkıp durması anlamına gelmektedir. Ayak mühürlemek ve peymançeye durmak olarak da ifade edilen bu duruşta talip sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağı üzerine koyarak mühürler, sağ elini kalbinin üzerine koyarak başı eğik bir vaziyette bekler.¹⁰⁴ Buyruklarda daha dâr diye yalın bir şekilde atıfda bulunulmasına rağmen bazı Buyruklarda dört tarihsel kişiye nispetle dört dârdan bahsedilir; Dâr-ı Fâtıma, Dâr-ı Mansur, Dâr-ı Fazlı ve Dâr-ı Nesimi. Hz. Ali'nin eşi Hz. Fâtıma'ya nispet edilen Dâr-ı Fâtıma, ayak mühürlemek olarak da ifade edilen duruşu simgeler ve esasen İmam Hüseyin'den kalmıştır. Şöyle ki; bir gün İmam Hasan ile İmam Hüseyin birlikteyken Sultan-ı Enbiya Hz. Muhammed (s.a.v.) hazretleri su ister, İmam Hüseyin daha atik olduğu için hemen davranınca sol ayak parmağını taşa vurup kanatır. Hz.Muhammed'e su verince dedesinden hayâ ettiğinden dolayı sağ ayağını sol ayağını üstüne koyarak verir. Bu, yoldaki erenlere ayak mühürlemek olarak yadigâr kalmıştır. Dâr-ı Mansur; ağaca (dâr) asılır gibi doğru bir şekilde pir huzurunda el sallandırarak durmaktır. Burada adı geçen Mansur, ene'l-hakk vb. düşüncelerinden dolayı asılarak idam edilen Hüseyin b. Mansur el-Hallac (ö.309/922)'tır. Buyruklarda yalın olarak ifade edilmesinden sonra adı en çok geçen dâr şekli bu olup bu duruşta talibin yolda Mansur gibi canını vermeye ve kendini sorgulamaya hazır olduğu mesajı vardır. Dâr-ı Fazlı; "aşk ola!" denildiğinde secdeye varmaktır. Hz.Fazlı, yüzü üstü bıçağa bırakılmıştı, bu demektir ki bıçak Fazlı gibi ciğerimdedir. Burada adı geçen Fazlı, Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Esterabâdi

¹⁰³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, (Dersâdet: Çağrı Yayınları, 1317), s.597.

¹⁰⁴ Gölpınarlı'ya göre dâr anlayışı Alevilik-Bektaşiliğe özgü olmayıp Mevlevilik gibi bazı tarikatlarda da olan ve aslen Kalenderilerden kalan ortak bir davranıştır. *Ayak mühürlemek, niyâz vaziyeti ve mühr-pây durmak* olarak da ifade edilen bu duruşta sağ ayak başparmağı, sol ayak başparmağının üzerine konularak ayak mühürlenir. Bu durumda olan kişi sağ elini parmakları açık olarak kalbinin üstüne koyar, sol elini de sol bôğrünün üstüne aynı şekilde koyarak pîrine/mürşidine karşı saygısını ve boyununun kıldan ince olduğu mesajını verir. Her tarikat bu duruşu kendine göre yorumlamıştır. Gölpınarlı, Alevilik, Bektaşilik ve Mevlevilikte bu dâra duruşla ilgili çeşitli menkıbelerin uydurulduğunu söyler. Buna göre Aleviler ve Bektaşiler ayak mühürlemeyi Hz. Ali'nin kendi cenazesini götürmesi olayıyla ilişkilendirirler. Hz.Hasan ve Hz. Hüseyin, Hz. Ali'nin nasihatine uyarak cenazesini ertesi gün gelen yüzü örtülü Araba teslim ederler, ancak o kişiyi merak ettiklerinden peşinden giderler. Bir süre sonra yüzü örtülü kişinin Hz. Ali olduğunu gören Hasan ve Hüseyin koşarlarken Hz. Hasan, sol ayak başparmağını bir taşa çarpar ve başparmağı kanamaya başlar, ancak mahcup olmamak için sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağı üzerine koyar. Yine başka bir rivayete göre ise ayak mühürlemek sol ayak başparmağı olmadığı için hizmet ederken bunu göstermemek için sağ ayağını sol ayağı üstüne koyan Selman-ı Farisi'den kalmıştır. Mevleviler ise bu olayın Ateş-bâz Veli'den kaldığına inanırlar. Ateş-bâz Veli bir gün Mevlana'ya odun kalmadı deyince Mevlana, ayaklarının kazanın altına koy demiş. Ayaklarını kazanın altına koyan Ateş-bâz'ın başparmaklarından çıkan alev kazanı kaynatmaya başlamış. Ancak, Ateş-bâz "acaba ayaklarım yanar mı?" diye şüpheye düşünce sol ayak başparmağı yanmış. Bunu duyan Mevlana, "hay ateş-bâz (ateşle oynayan) hay!" demiş. Bu olaydan sonra Ateş-bâz, yanan parmağını göstermemek için sağ ayağının başparmağını, sol ayağının başparmağı üzerine koymuştur. bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, (İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1963), s.8-9

(ö.796/1394)'dir. Dâr-ı Nesimi ise Fazlullah'ın Hurufiliği şiirleriyle Anadolu'da yayan halifelerinden İmaduddin Nesimi'ye (ö.811/1408) atfen bu adı almıştır. Nesimi derisi yüzülerek öldürülmüştür. Hem Fazlullah hem de Nesimi, Timur döneminde öldürülmüşlerdir. Bu iki ismin Alevilik içerisinde yer alması, Fazlullah'ın halifelerinin Timurluların takiplerinden kaçarak Anadolu'ya gelmeleri ve halk içinde propaganda yapmaları sonucu Hurufilik etkisi ile olmuştur.

Dârın dört çeşidi ilgili Buyrukta şöyle dile getirilmektedir:

Tarikatta dört türlü dâr vardır; Dâr-ı Mansur, dâr-ı Fazlı, dâr-ı Nesimi ve dâr-ı Fâtıma. Dâr-ı Mansur; ağaca (dâr) asılır gibi doğru bir şekilde pir huzurunda el sallandırarak durmaktır. Dâr-ı Fazlı; “aşk ola!” denildiğinde secdeye varmaktır. Hz.Fazlı, yüzü üstü bıçağa bırakılmıştı, bu demektir ki bıçak Fazlı gibi ciğerimdedir. Secdeden doğrulup oturduğunda ise bu dâr-ı Nesimi olur. Nesimi gibi postumu yüzdürdüm demektir. Dâr-ı Fâtıma ise ayağını birbiri üstüne koyup mühürlemektir. İmam Hüseyin'den kalmıştır. Şöyle ki; bir gün İmam Hasan ile İmam Hüseyin birlikteyken Sultan-ı Enbiya hazretleri su ister, İmam Hüseyin atik idi, hemen davranınca sol ayak parmağını taşa vurup kanatır. Hz.Muhammed'e su verince hayâ ettiğinden dolayı sağ ayağını sol ayağına üstüne koyarak verir. Bir sufi sıdk ile dâra dursa bu dört dârın piri o mümine şefa'at eder.¹⁰⁵

Risâle-i Şeyh Safî'de bu son olay, yani Hz.Hüseyin'in, dedesi suyunu huzurlu bir şekilde içsin ve kendisine üzülmessin diye sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağına koyarak yarasını kapatmasını ya da diğer bir tabirle ayağını mühürlemesini; tarikat içinde kardeşlerin birbirlerine lokma sunacaklarında sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağına mühürlemelerinin dayanağı olarak verilmiştir.¹⁰⁶

C. Cem Erkânı

Cem kelimesi Arapça (جمع) fiil kökünden gelip isim olarak toplanma, bir araya gelme anlamına gelir. Buyruklarda cem erkânı, kelime olarak cem¹⁰⁷, ayn-ı cem,¹⁰⁸ cem'iyet,¹⁰⁹ ayn-ı cem cem'iyeti¹¹⁰ ve meydan¹¹¹ şeklinde ifadelerle anlatılmaktadır.

¹⁰⁵ *Aytekin-Alaca*, s.189; *Bozkurt*, s.115–116. Fuat Bozkurt, Fâtıma darını anlatırken, Hz. Hüseyin'in su getirdiği kişinin Hz. Ali olduğunu söyler. Kanaatimizce *Bozkurt*, *Aytekin-Alaca* buyruğunda geçen, “Sultan-ı Enbiya Hazretleri” ifadesini Hz. Ali şeklinde değerlendirmiştir. Hâlbuki “Sultan-ı Enbiya/Peygamberlerin sultanı) ifadesi Hz. Muhammed için kullanılan bir nitelemedir. Ayrıca Alevilikte dâr anlayışıyla ilgili müstakil bir çalışma için bkz. İsmail Kaygusuz, *Alevilikte Dâr, Dârın Pirleri*, (İstanbul: Alev Yayınları, 1993).

¹⁰⁶ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.46b.

¹⁰⁷ *Gölpınarlı 199*, vr.130a.

¹⁰⁸ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.24a, 41a; *Gölpınarlı 199*, vr.131b, 137a.

¹⁰⁹ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.49b; *Gölpınarlı 199*, vr.129b.

¹¹⁰ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.29a.

¹¹¹ *Gölpınarlı 199*, vr.130b, 131a, 131b, 132b.

Cemle ilgili Kuşeyri'den cem ve fark açıklamasından sonra Gölpınarlı, Mevlevilerde *aynu'l-cem* vahdet neş'esiyle ve cezbeyle aşkla ihvanın tam bir birlik hâlinde toplanıp semâ' ve sefâ ile dem sürmesi anlamına kullanılır. Bu terim halk dilinde *ayn-i cem* şeklinde söylenir.¹¹²

Gölpınarlı Buyruklarında cem, taliplerin bir araya gelip evliya erkânını icra etmesi olarak tanımlanmıştır.¹¹³ Cemin icra edileceği yerin adı meydandır.¹¹⁴ Bazı Buyruklarda, cemin kaynağı olarak İslam'ın ortaya çıktığı ilk yıllar gösterilir. Müslümanların çoğalmasıyla yol, erkân ve irşat yürütülecek bir yere ihtiyaç duyulduğu ve bunun üzerine Hz. Peygamber'in emriyle uygun bir evin bu iş için hazırlandığı anlatılır.¹¹⁵

1. Mitolojik Köken: Miraç Olayı ve Kırklar Cemi

Alevilikte Kırklar cemi denince akla, Hz. Muhammed'in Miraç'ta ya da Miraç sonrası Hz. Ali'nin sırrına ermesi ve kırklarla tanışması gelir. *Şeyh Safi Buyruklarında* kırklar meselesi hadimlik başlığı altında şöyle anlatılır: Hz. Peygamber günlerden bir gün suffe-i safanın kapısına gider kapıyı çalar. İçeride sohbet etmekte olan kırklar, “kimsin?” diye sorunca, o da, “ben peygamberim, kapıyı açın içeri gireyim, siz erenler ile dem didar göreyim,” der. Kırklar, “bizim aramıza peygamber sığmaz, git peygamberliğini ümmetine yap,” deyince Hz. Peygamber, hemen geri döner. Bunun üzerine Hak Teâlâ'dan “geri dön” nidası gelir ve tekrar kapıya varır. Aynı durum tekrarlanır, yine Hak'tan dön nidası gelince üçüncü defa kapıyı çalar. Kim o denince, “*seyyidu'l-kavm hâdimu'l-fukarâyım*”¹¹⁶ diye cevap verir. Kırklar, “merhaba merhaba, ehlen ve sehlen hoş geldin, gelmekliğin mübarek olsun,” derler. Hz. Peygamber “*ya mufettiha'l-ebvâb iftah lena hayra'l-bâb*”¹¹⁷ bismillah diyerek sağ ayağıyla içeri girer ve içeride otuz dokuz sahabenin olduğunu görür. İçlerinden Selman-ı Farisi dışarıda parsaya gitmiştir. İçlerinde Hz. Ali'nin de bulunduğu kırklar, Hz. Muhammed'i gördüklerinde ayağa kalkarlar ve yer gösterirler. Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin yanına oturur fakat o zaman yanındaki Ali olduğunu bilmemektedir. “Siz kimsiniz, size kim derler?” diye sorar. “Biz kırklarız, bize cehelten derler, cümlemizin gönlü birdir, birimiz neyse hepimiz oyuz,” derler. Hz. Muhammed, “Nasıl?” diye sorunca, “birimizden kan aksa, cümlemizden kan akar” derler ve Hz. Ali koluna neşter vurarak kanatınca hepsinden kan gelir hatta dışarıda bulunan Selman'ın kanı bile içeri akar. Hz. Ali kolunu bağlayınca hepsinin kanaması da durur. Bu arada Selman-ı Farisi parsadan bir üzüm/engür tanesiyle gelir. Kırklar, “Ey

¹¹² Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkâm*, s.9.

¹¹³ Gölpınarlı 199, vr.130a.

¹¹⁴ Gölpınarlı 199, vr.132b.

¹¹⁵ *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.49b-50a. Hz. Peygamber (s.a.v.) ilk zamanlar gizlilik içerisinde yürüttüğü tebliği sahabeden Erkâm b. Erkâm'ın evinde yapmıştır. Bu ev İslam tarihinde *Dâru'l-Erkâm* olarak anılmaktadır.

¹¹⁶ Toplumun efendisi, fukaranın hizmetçisiyim.

¹¹⁷ Ey kapıların açıcısı, bize en iyi kapıyı aç.

fakirlerin hizmetçisi (hâdimu'l-fukarâ)! Bu üzüm tanesini aramızda paylaşır” derler. Hz. Peygamber bir üzüm tanesini kırk kişiye nasıl paylaşacağını düşünürken Cebrail, Allah'ın emriyle cennetten nurlu bir tabak getirir ve onun önüne koyarak “şerbet eyle ya Muhammed!” der. Peygamberin bölüşümü nasıl yapacağını merak eden kırklar da birden ortaya çıkan nurdan tabağın farkına varırlar. Hz. Muhammed, tabağın içine su koyarak “şakku'l-kamer” parmaklarıyla üzüm tanesini de ezerek tabağa kor ve böylece kırklara üzümü şerbet olarak sunar. Şerbetten içen kırkların tamamı mest u elest olarak kendilerine değişik bir hal gelir ve oturdukları yerden kalkıp bir kere “Ya Allah!” deyip sema'a dururlar. Kırkların sema'ına Hz.Peygamber de katılır, sema' ederken imamesi yere düşer, yere düşen imameyi kırklar, kırk parçaya bölüp bellerine tennure olarak bağlarlar.¹¹⁸

İmam Cafer Buyruğunda Hz.Muhammed'in Kırklarla tanışması, bazı farklılıklar olmakla birlikte *Şeyh Safi Buyruklarıyla* paralel, ancak sade bir şekilde betimlenmiştir. Bu farklar şunlardır: Hz.Peygamber Mirac'a gidince yolda bir aslan görmüş, yüzüğünü/hatemini aslanın ağzına vererek Sidretu'l-Munteha'ya ulaşmış dostu vasil olmuştur. Orada doksan bin kelam söylemiş; otuz bini şariat olmuş, altmış bini Ali'de sır olmuştur. Hz.Muhammed, Miraç'tan gelirken Mina'da bir kubbe görmüş orada kırklarla tanışmıştır. Parsadan gelen Selman'ın getirdiği üzümü ezip şerbet eylemiş; kırklar içmiş ve cuş etmişler; Peygamber sema'a girmiş başındaki şemle düşünce kırk parça olmuş ve Kırklar bunu kuşanmışlardır. Ayrıca Hz.Muhammed, Kırklarla tanıştıktan sonra onlarla sohbet etmiştir. Sohbet; onların pirlerinin Şah-ı Merdan Ali, rehberlerinin Cebrail (a.s.) olduğunu öğrenmiştir.¹¹⁹ Ayrıca bazı Buyruklarda Hz.Peygamber'in kapıdan içeri girdiğinde gördüğü otuz dokuz kişiden yirmi ikisinin erkek, on yedisinin kadın olduğu bilgisi yer almaktadır.¹²⁰

2. Uygulama: On İki Hizmet ve Sohbet Halkası

Cem töreninde on iki hizmet vardır. Buyruklarda bu konu tarikatta on iki erkân ya da on iki farz başlığı altında geçmektedir. Tarikat içindeki on iki hizmet, On İki İmama karşılık olarak ortaya konmuştur. Ancak Buyruklarda cem töreninin ayrıntılı bir betimlemesine rastlanmamaktadır. Buyruklara göre farklılık arz eden on iki hizmetin ne olduğu ifade edildikten

¹¹⁸ *Gölpınarlı 199*, vr.78b-80b; *Gökçeler*, s.226–232. Bu olay buralarda yeryüzünde olmuş gibi anlatılmasına rağmen bu Buyruklarda başka bir yerde Hz.Ali için; “İmdi yedi kat gökleri seyraneyleyen ve Miraç'ta Muhammed'e karşı gelen ve yeryüzünde Tanrı'nın Arslanı olan ve erenlerin mürşidi ve kırkların piri Hazret-i Ali...” ifadeleri de kullanılmıştır. Örnek için bkz. *Gölpınarlı 199*, vr.146a.

¹¹⁹ *Aytekin*, s.7–9; *Hafik İmam Cafer*, vr.208a-208b.

¹²⁰ *Aytekin-Maraş*, s.155–159; *Bozkurt*, s.7–11.

sonra törenin bilindiği varsayılarak bilinen bir bilgi üzerinden törenle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Örnek vermek gerekirse *Gölpınarlı 199*'da tarikat içinde on iki imama karşılık on iki hizmet olduğu söylenerek şunlar sayılmıştır: Mürşid, pir, halife, zâkir, çerağcı, gözcü, tarikcı, cemiyet başı, nakib, saka, ferraş ve hadim.¹²¹ Aynı buyruğun başka bir yerinde ise on iki hizmet olarak şunlar zikredilmiştir: Çerağcı, zâkir, tarikcı, pervane, rıdvan, münadi, sofradar, meydancı, aşçı, sâki, ateşbaz ve semazen.¹²² *Aytekin-Gümüştacıköy* nüshasında ise talibin yola girdikten sonra yapmadan halkaya oturamayacağı on iki hizmet adı altında şu hizmetler sıralanır. Paspant, öznekeçi, seyit ferraş, ibrikçi (Selman-ı Pak'ın hizmetidir), sofradar (Kamber'in hizmeti), çerağcı (Cabir-i Ensar'ın hizmeti), saka, zâkir, kurbançı (Hz. İbrahim), gözcü (İsrafil), peyk (Cebrail), sema'.¹²³ *Aytekin Hacı Bektaş II*'de tarikatın on iki erkânı olduğu söylenerek bunlar yerine getirilmeyince ayin-i cemin tamamlanamayacağı söylenir. Bu menzillerin sahipleri de yerine getirenler de Ali evlatlarıdır. Hz. Şah (Hz. Ali) ayin-i cem vaktinde bu hizmetlerin her birini bir evladına gülbank edip ondan sonra erkânını sürmüştür. Bu hizmetler ve sahipleri şunlardır: Tarikatçı-İmam Hasan, berber-Muhammed Hanefi, saki-Tayyib, süpürgeci-Turab, ferraş-İmam Hüseyin, zâkir-Abdüssamed, sofradar-Abdülvahid, hadim-Abdülmuin, gözcü-Abdülkerim, pervane-Abdullah, çerağcı-Hadi-i Ekber, kapıcı-Abdülceli. Bu adları zikredilen evlatların hepsi Hz. Ali'nin çocuklarıdır.¹²⁴ *Gökçelerde*, on iki hizmetten beşi temsil ettikleri imamlarla beraber şöyle zikredilmiştir. Birinci Pir-İmam Hüseyin, ikinci Zâkir-İmam Cafer-i Sadık, üçüncü Gözcü-İmam Zeynelabidin, dördüncü Tarıkçı-İmam Muhammed Bakır, beşinci Halife/Hadim-İmam Muhammed Taki'dir. Pirin görevi cemi gözlemek, zâkirin ki zikr eylemek, gözcünün ki günahkârı gözlemektir. Tarıkçının görevi tarik çalıp Allah'ı yâd eylemek; hadimin ise hizmet etmesi gerekir.¹²⁵

Şeyh Safi Buyruklarında on iki hizmetin uygulanması ile ilgili bilgi verilirken bazı hizmetler hakkında ayrıntılı bilgi verilirken bazılarına değinilmemiştir. Buna göre, öncelikle meydancı meydanı süpürüp devşirince her talip postuna oturur. Çerağcı çerağı uyarınca meydancı yine meydanı süpürür, sitemden geçen varsa geçer, sonra meydancı sitemden geçenin günahını ateşe atmak için meydanı yine süpürür. Ardından bir fasıl *Menâkıb-ı Evliya* okunur ardından devran tamamlanınca el ele gülbank eder sonra sema ederler sonra yine üçer piyale döner sonra

¹²¹ *Gölpınarlı 199*, vr.116a; *Gökçeler*, s.405–406.

¹²² *Gölpınarlı 199*, vr.132b-133a. Burada mürşid, hizmetten bir kişi olarak zikredilmemiş, ancak aynı yerde meydanın başında bulunan sağına Müslimleri (bayanları), soluna erenleri (erkekleri) oturtur, denmiştir.

¹²³ *Aytekin-Gümüştacıköy*, s.200–201.

¹²⁴ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.244–245.

¹²⁵ *Gökçeler*, s.261–262.

mürşid mümini bir tarafına ve müslimi¹²⁶ bir tarafına alıp hangi lokmayı hangi talibe nazar ederse gelip mürşide niyaz ede mürşid bir talibe noksanı vardır diye lokma vermezse yahut lokmayı tecrit kılıp bazı talibe lokma değmezse yine varup mürşide niyaz edip “erenler gönlümüz ganidir kanaati vardır” diyeler sonra çerağcı ayak üzere gelip batın erenlerine gülbank edip hâb-nazda olalar, işbu erkân Muhammed Ali’den kaldı. Her kim buna münkir olursa Mülcem’dir, lakin özünü bilmezlere bunu açmayalar, bu sırrı nâ-mahreme göstermeyeler, on iki imam ve ma’sum-ı pâk kanlısıdır araya getirmeyip muhkem tuta ve sitem ve tercüman vermeyince merduddur.¹²⁷ Bu hizmetlerden mürşid postu şah-ı keremdir, Hz. Ali’nin sırrıdır. Hizmet talep edene cemiyet başı zahiren ve batınen bakıp o kişinin verilecek hizmete layık olup olmayacağına ve hakkından gelip gelmeyeceğine bakar. Bu nedenle kendisine hizmet verilen bir talip dikkat etmeli ve görevini eksiksiz yapmaya gayret etmelidir. Eğer başarısız olursa onun yerine o işi yapabilecek başka birinin seçilmesi gerekir.¹²⁸

İmam Cafer Buyruğunda her sene yılbaşında yapılan *görgü cemi*yle ilgili şu bilgi verilmiştir: “Bir mümin yılbaşı gelip de pir huzuruna geçtiği zaman, pir olan “Aşk ola!” der. Talip, Fazlı dârına iner. Pir; “Ey talip cesedine can verdi, kalbine iman verdi, söylenmeğe dil verdi, tutmaya el verdi. Ne gördün, ne işittin? Aldığın var ise ver, ağlattığın var ise güldür. Döktüğün var ise doldur, yıktığın var ise kaldır,” der. Eğer görgüden geçen talipte kul hakkı yok ise o zaman ona Hakk’ın emrinden, farzından; peygamberin sünnetinden; Hz.Ali’nin tarikatından sorular sorar. Talibe yaraşan, varsa günahını itiraf etmek, pire yaraşan ise talibin günahı meşayih kavline göre nasıl temiz oluyorsa ona göre muamelede bulunmaktır. Talip, günahını saklarsa Hz.Ali’nin tarikatını yalanlamış, yol haini ve uğrusu olmuş olur. Tarikat ona helal olmaz, yediği lokma haram olur, yaptığı sema haram olur, ceme gelen Müslüman bacılara baksa namahremdir. Şeriatta, tarikatta eli boş olur, mahşerde Arasat meydanında kalır. Pirin yapması gereken de talibin günahına göre sitemini sürüp, “Bizim gözümüze iyisin, Hak Teâlâ’nın indinde iyi olasin,” demesidir. Eğer pir, talibin zenginliğine ya da güzelliğine bakıp; iyisin, senin günahından geçtim,” derse o talip buna aldanıp “işte pirim günahımdan geçti,” diye düşünmemelidir, ancak onun günahı artmış olur.¹²⁹

Bazı Buyruklarda cem erkânıyla beraber bir de halka-i sohbetten bahsedilmektedir. Halka-i sohbet ya da sohbet halkası, taliplerin pirin huzurunda bulunmaları ve sohbetini dinlemeleridir. Şeyh Safi sohbet halkası hakkında şunları söylemiştir: Halka, evliyanın korusudur, her kim evliyanın korusuna girerse o kişi evliyanın bendelerinden olur, yetmiş bin hicabdan kurtulur ve

¹²⁶ Gölpınarlı Buyruklarında da ‘müslim’ ifadesi bayanlar için, ‘mümin’ ifadesi erkekler için kullanılmıştır.

¹²⁷ Gölpınarlı 199, vr.133a-133b.

¹²⁸ Gölpınarlı 199, vr.116a-116b; *Gökçeler*, s.406–407.

¹²⁹ *Aytekin-Alaca*, s.189–190; *Aytekin-Hacı Bektaş I*, s.226–227; *Bozkurt*, s.90.

hemen tecellâ-i zât hâsıl olur, gönlü gözü beşaretle dolar, muradına-maksuduna vâsıl olur. Bu koruda baş ve candan geçen muhakkak şehit olur. Avamdan kesilen, halktan uzlet eden ve evliya korusuna giren talibe ölüm yoktur, tüm korkulardan emin olur, ölümü bir evden başka bir eve taşınmak gibidir, sorgusuz sualsiz cennete girer.¹³⁰ Bir talip evliya halkasında oturmuş olsa, nazarı dışarıda olsa yeziddir, münafıktır, yüzü karadır. Ayrıca bir talip iki gönlü bir etmese haricidir. Yine evliyaya ikrar verip, iman getiren ve mürebbisine iradet getirip teslim olan bir talip, mecliste oturuyorlarken aralarından biri marifet haberi açıp evliya nefesi söylese de biri ben bu söylenenlere inanmıyorum dese, eğer orada bulunan taliplerden biri onu uyarız ve sen günahkârsın demezse onlara dahi o halka-i sohbet haram olur. Orada yenilen içilen haram olur, meclistekilerin hepsi zalim olur. Böyle olan talip eğer boyun verip pişmanlık duyarsa tecdid-i iman getirip müşdidinin emrini yerine uyarak günahı bağışlanır, aksi takdirde diğer talipler onu aralarına almazlar, yoldan sürgün olur.¹³¹

D. Tac ve Hırka

Buyruklarda çeşitli bağlamlarda bahsedilen konulardan biri de tac ve hırka konusudur. Tac ve hırka tarikatlarda temel simgelerden olup tarikata yeni giren kişiye törenle giydirilerek kişinin ilgili tarikata girişi sembolik olarak resmileştirilmiş olur.

Buyruklarda tac ve hırka konusu risalet-imamet-velayet bağlamında sözkonusu edilmekte ve peygamberler dışında kendisine tac inen kişi olarak Hz. Ali her zaman dile getirilmektedir.¹³² *Şeyh Safi Buyruklarında*, tacın yedi kişiye geldiği söylenmiştir. Bu kişiler; Hz. Âdem Safiyyullah, Nuh Neciyyullah, İbrahim Halilullah, Musa Kelimullah, İsa Ruhullah, Muhammed Resulullah ve Ali Veliyyullah'tır. Bu kişilere gelen tacın rengi ise şöyledir: Hz. Âdem'inki beyaz, Hz. Nuh ve Hz. İbrahim'inki yeşil, Hz. Musa'nınki sarı, Hz. İsa'nınki gök (mavi), Hz. Muhammed'inki beyaz

¹³⁰ *Gölpınarlı 181*, vr.12b; 198, vr.31a; 199, vr.59b; *Gökçeler*, s.148–149. Muhammed Sâdık Nâibi'nin Farça-Türkçe çevirisini yayınladığı *Buyruğun* bu konusu, halka-i sohbet (sohbet halkası) yerine yanlışlıkla halka muhabbet etmek olarak çevrilmiştir. Bkz. a.g.e. 46–47.

¹³¹ *Gölpınarlı 181*, vr.13a; 198, vr.32b–33b; 199, vr.60b–61a; *Gökçeler*, s.153–155. “Alevislikte halka namazı vardır” söylemi, pirin huzurunda halka halinde oturup pirin nasihatlerini dinlemek demek olan halka sohbetine dayanıyor olmalıdır.

¹³² Örneğin *Şeyh Safi Buyruklarından Gökçelerde*, “tac-ı şahî” olarak da nitelendirilen tacın hükmünün bütün yeryüzünü kapladığı söylenerek bu humayûn tac için müminlerin ordusunun (leşker-i müminin) saf bağladığı ifade edilir. Feleklerin ve göklerin tüm melekleri bu mübarek tac için secde etmişlerdir. Hz. Şah, emanet tacı başına giyip daima müşrik, münafık ve yezitlerin kanını dökmüş; sonunda gazilik ve şehitlikle dünyadan göçüp gitmiştir. Bkz. *Gökçeler*, s.35–36. Burada konu sonunda, Tac-ı Şah nur-ı şem'i ilahidir/Ve nur-ı şem'i ilahi tac-ı şahidir/Âl-i aba başında renkli Allah/Zahiri şerh-i nübüvvetdir/Batını nur-ı velayettir, şiirine yer verilmiştir

ve Hz. Ali'ninki kırmızıdır. Bu isimleri zikredilen kişiler, kendilerine uyulması gereken kişilerdir. Hz. Ali, üstad-ı nefestir ve On İki İmamların kutbudur.¹³³

Burada, insanoğlunun ilk peygamberi Hz. Âdem zikredilmiş, ardından ikinci Âdem olarak da bilinen tufandan sağ kurtulan Hz. Nuh anılmış, ardından Hz. İbrahim ve İbrahimi dinlerin peygamberleri zikredilerek *âdemden hâteme* düşüncesi yansıtılmıştır. Hâtem olan Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ali zikredilerek yolun üstadının Ali olduğu vurgulanmıştır. Nitekim bazı Buyruklarda tac ile ilgili bölümden sonra şöyle bir Hatayi nefesi yer almaktadır.

Ey Muhammed Mustafa pir-i âl-i abâ
Dinle! İmdi söyleyim men şerh-i tâc-ı evliyâ
Evvelini giydi Âdem, Nuh, İbrahim sezâ
Hem seyyidî giydi Ahmed ol Resul-i Kibriyâ

Ol zaman kim Şah-ı âlem surûr-ı dünya ve din
Kırmızı giydi başına ol Aliyyu'l-Murteza
Hizmet-i pir etdin anda bildin tacın sünnetin
Sünneti çun farza döndü eyledi zevk-i safa

Asl-ı tac estağfirullah eyle bil kıl ey muhib
Fer'i tac uş na-sezalardan kesilmek bi-riya
Pişvasın tacı bildi kim ki Hakkı tanıdı
Zahiri on iki imamdır batını nur-ı Hüda

Küllüsü bil yek elifdir küllü sensin ya Ali
Penbesi oldu halife talib-i Hak rehnüma
Asabesi pire bil kıl zikr-i Hak takririni
Rengi gülgundur anın hon şehid-i Kerbela

Anası hem oldu zakir eyle ki sen taliba
Rah-ı erkânı meşayih kıl özüne pişva
Penbesi mühr-i nübüvvet hale oldu istarı
Başa kim gider hayatı hem mematı ezten cuda

Ehl-i kisvet ger bunu bilmezse hiç âdem değil
Virmiş ola bu cihanda ömrün bâd-ı fena
Bende-i şah velayetdir Hatayi bil yakın
Hâk-ı pâ-y-ı Şah olupdur gözler nice tunya¹³⁴

İmam Cafer Buyruğunda da tacın adı geçen yedi kişiye geldiği söylenmiştir, ancak tacın renkleri konusunda farklılık vardır. Hz. Âdem'e ve Nuh'a ak, Halil İbrahim'e siyah, Hz. Musa'ya sarı, Hz. İsa'ya gök, Hz. Resul'e yeşil ve Emiru'l-mü'minin Hz. Ali'ye kırmızı gelmiştir. Hz. Âdem'in tacı dört terklidir; çar anasıdır, ateş, su, yel ve topraktır. Hz. Nuh'unki altıdır, altı ciheti

¹³³ *Gölpınarlı 199*, vr.85a, 86b; *Gökçeler*, s.252; *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.251; *Yapı Kredi*, vr.32b-33a. Bu son Buyrukta, bu konu tarikat içindeki yirmi sekiz soru bahsinde ve “Yedi kisve kimlere gelmiştir?” sorusunun cevabı olarak işlenmiştir.

¹³⁴ *Gölpınarlı 181*, vr.26b; *Gökçeler*, s.253–255.

simgeler. Hz. İbrahim'inki yedidir, yedi yıldızı simgeler: Kamer (Ay), Utarit (Merkür), Zühre, Şems(Güneş), Merih, Müşteri, Zuhâl. Hz. Peygamberin tacının terki on ikidir, on iki burcu simgeler: Hamel (koç), sevr (boğa), Cevza (ikizler), seretan(yengeç), esed (aslan), sünbüle (başak), mizan(terazi), akrep, kavs (yay), cedi (oğlak), delv (kova), hut (balık). Şah-ı Merdan Ali'nin tacının terki on ikidir, on bir imamın atasıdır. On ikinin birincisi Ali'dir, sonuncusu Mehdi'dir, bunu Hz. Peygamber buyurmuştur. Tacın farzı pirdir, pirin sohbetini tutmak ve pire hizmet etmektir. Tacın sünneti, pire itaat etmektir. Tacın aslı, istiğfar etmektir ve günahına tövbe etmektir. Tacın fer'i, cahille sohbetten sakınıp zinadan kaçınmaktır. Bir kimse tacı giyip de bunları bilmezse o tac ona haramdır.¹³⁵

Şeyh Safi Buyruklarında, İmam Muhammed Bakır'ın *İrşâd-ı Kisvet* adını verdiği ve içinde Hz. Muhammed Mustafa ve İmam Ali el-Murteza evladına muhip olan ve mütâbaat kılan taliplere, muhiplere ve sadıklara tac ve kisvet ile ilgili bilgilerin olduğu bir risale¹³⁶ yazdığından bahsedilerek tac ile ilgili çeşitli konular işlenir. Kısaca ifade etmek gerekirse tacla ilgili konular şunlardır: “Tac nedir, istivası nedir, tacın kubbesi nedir, kenarı nedir, lengeri nedir, imanı nedir, kelimesi, kıblesi, kilidi, farzı, sünneti, hayatı, mematı, aslı, fer'i nedir?” Sonra bu sorulara şöyle verilmiştir: Tacdan murad Muhammed Ali'dir. Tacın istivası, sufliden ulviye geçmek, kubbesi nokta-i hakikat, kenarı iki âleme hükmetmek, lengeri sâlikler istivası, imanı hakikat menzili, kelimesi tekbir, kıblesi pirdir. Tacın guslü halktan uzlet edip halayıktan(alayıktan) beri olmak, kilidi her müşkili hal eylemek, farzı erenler sohbeti, sünneti erenler hizmeti, canı başta giymek, hayatı paklıktır yani hizmet hora geçip erenler nazarında makbul olmaktır. Tacın mematı halk eli değmektir, aslı tövbe istiğfar etmek, fer'i avamdan uzak olmaktır.¹³⁷ Ayrıca tacın kubbesinde “kullu şey'in hâlikun illa vecheh,” ortasında “lâ ilâhe illâ hû,” eteğinde “Yâsîn ve'l-Kur'âni'l-Hakîm,” içinde “senurîhim âyâtına fi'l-âfâki ve fi enfusihim,” dışında “lâ ilâhe illallah Muhammed rasûlullah Aliyyun veliyullah,” yazılıdır.¹³⁸ Tacın içi sırdır, dışı nurdur, iğnesi mürşittir, ipliği taliptir, kubbesi bir Allah'tır, terkleri On İki İmamdır, mührü Muhammed Ali'dir, eni doğudan batıya (maşrıktan mağribe), uzunluğu arştan kürsiye kadardır, kapısı dörttür.¹³⁹

Şeyh Safi Buyruklarında, tac ve hırka dolayımında Hz. Muhammed'in açık bir şekilde kendinden sonra ardılı olarak Hz. Ali'yi bıraktığı ve buna tüm sahabenin de tanık olup onay verdiği anlatılmaktadır. Buna göre, Şeyh Seyyid Safi, İbn Abbas'tan ve İbn Mes'ud'dan şöyle rivayet etmiştir:

¹³⁵ Aytakin, s.81–82; Bozkurt, s.121–122.

¹³⁶ Bu risalenin varlığıyla ilgili yaptığımız literatür taramasından bu isimde bir risaleye rastlamadık.

¹³⁷ Gölpınarlı 199, vr.85b-86a; Gökçeler, s.255–257.

¹³⁸ Gölpınarlı 199, vr.86a; Gökçeler, s.257–258. Gökçelerde bu konudan sonra *Nefes-i Âdili* başlığıyla bir nefes yer almaktadır. Bkz. Gökçeler, s.258–259.

¹³⁹ Aytakin-Hacı Bektaş II, s.252.

Hâce-i Kâinat ve Hulâsa-i Mevcudat Hz. Muhammed (aleyhisselam) Uhud gazasından geri döndüğünde –o zamana kadar ömründen elli üç yıl yedi hafta geçmişti- şu ayetler inmiştir: “İnna fetahna leke fethan mubînâ/Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir.” (Fetih, 48/1–2) “Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram’a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi.” (Fetih, 48/27) Bu ayetler inince Hz. Peygamber ne yapacağını bilemez ve tefekküre dalar, Cebrail gelip ne olduğunu sorunca ona ne yapacağını bilemediğini söyler. Cebrail; “Yüce Allah’ın sana selamı var, ‘innâ fetehna leke’ ayetini oku, habibimin mikrasını al, ‘inşâallahu’ ayetini oku tıraş et,” dedi, der. Hz. Peygamber; Cebrail’e, “Kardeşim Cebrail, bana tac, hırka ve zenbil lazım,” der. Cebrail de Allah’ın emriyle cennet hazinedarlarından o istenenleri alır, ayrıca Yüce Allah ona Cennetten dört terk yaprağı alıp getirmesini kudret nazarıyla o yaprakları başa giyilecek külaha çevireceğini ve bir de İbrahim Halilullah’ın giydiği izarı getirmesini emreder. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber’in kesilecek her kılına karşılık otuz üç bin asiye rahmet edeceğini, ümmetinden tacda ve kemerde ona muvafakat edip tabi olanlar için de her bir kılına karşılık günahlarını affedeceğini ve her birine yüz bin asi bağışlayacağını bildirir. Cebrail, hediyeleri de alıp Hz. Peygamber’in yanına gider, ondan iki rekât şükür namazı kılmasını ve guslünü yenilemesini ister. Daha sonra Fetih suresinin ilgili ayetlerini okuyarak başını tıraş eder. Hz. Peygamber’in kesilen saçının miktarı on iki bin üç yüz on[üç dane on aded] olup, Cenâb-ı Hak kendi kudret hazinesine koymuştur. Cebrail, tıraşı bitirdikten sonra “Sabretmelerine karşılık onlara cenneti ve (cennetteki) ipekleri lütfeder. Orada koltuklara kurulmuş olarak bulunurlar; ne yakıcı sıcak görülür orada, ne de dondurucu soğuk. (Cennet ağaçlarının) gölgeleri, üzerlerine sarkar; kolayca koparılabilen meyveleri istifadelerine sunulur,” (İnsan, 76/12–14) ayetlerini okur. Ardından yine “O insanlardan etrafında öyle ölümsüz genç nedimler dolaşır ki, onları gördüğünde, etrafa saçılıp dağılmış inciler sanırsın.” Ayetlerini okuduktan sonra tac-ı evliya, fark-ı âşıkân ve ruh-ı pîrân ve ruh-ı düvazdeh imamest, ruh-ı çarde masum-ı pâk, hânedân-ı Muhammed Ali tekbir getirerek dua eder ve nurdan tacı başına koyar. Daha sonra hatiften bir nida gelerek, Cebrail’e cennet ağacından aldığı dört terkle yapılan hırkayı, “Ne yana bakarsan bak, (yığınla) nimet ve ulu bir saltanat görürsün. Üzerlerinde yeşil ipektен ince ve kalın elbiseler vardır; gümüş bilezikler takınmışlardır. Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.” (İnsan, 76/19–21) Ayetlerini okuduktan sonra ‘hırka-i perestîş, âşıkân-ı ruh-ı düvazdeh imamest, ruh-ı çarde masum-ı pak, sırr-ı tayyibîn,

tâhirîn ve âl-i tâhâ ve yasîn, hânedan-ı Muhammed Ali, tekbir getirip dua ederek hırkayı giydirmesi emredilir.¹⁴⁰

Cebrail'in Hz. Peygamber'e giydirdiği hırka, ak, yeşil, sündüs ve istibrak olmak üzere dört renk idi. Bu hırka üzüm ağacından dört yaprakken her şeye kadir olan Yüce Allah'ın bir nazarıyla dört renkli bir hırkaya dönüşmüştü. Hırka ve ardından tac da hazır olunca bir kemere ihtiyaç duyulmuştu o da cennetten tedarik edildi. Kemer, İmam Ali kavlinde on yedi renktir ancak dört renk görülür.¹⁴¹

Hz. Peygamber tıraş olduktan sonra Hz. Ali'nin de başını bizzat kendisi tıraş eder ve kendisine gelen tacı onun başına, kemeri beline bağlar ve hırkayı da yine ona giydirir. Ashabı, bizim de sana uymamız gerek diye onları tıraş etmesini isterler. Hz. Muhammed, Hz. Ali'den ashabı tıraş etmesini talep eder. Sahabe arasında bundan dolayı ihtilaf çıkınca Hz. Peygamber, "Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır," "Etin etimdir, kanın kanımdır, cismin cismimdir, ruhun ruhumdur, elin elimdir, sen bendensin ben de sendenim," diye buyurur. Bu sözler üzerine sahabenin gönlü tatmin olur. Hz. Ali, Selman-ı Farisi'nin başını tıraş eder ve kalanları tıraş etmesini ister.¹⁴² Ebu Bekir, Ömer ve Osman, Hz. Peygamber'den hırkayı onlara da vermelerini istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber hırkayı dört terk eylemiş; birini Emiru'l-mü'minîn Ali'ye birini Ebu Bekir'e, birini Ömer'e birini de Osman'a vermiştir. Hepsini de hırkalarını sandıklarına koymuşlar, sabah olunca İmam Ali hariç üçü de sandıklarının içinde hırka parçalarını görememişlerdir. Bunun üzerine Hz. Muhammed, "bu işte bize müzekki gerek," diyerek hırkayı ve tacı havaya atacağını, kimin başına gelirse hakkın onun olacağını söylemiş ve havaya attığı hırka ve tac İmam Ali'nin başına ve önüne gelmiştir. Bunun üzerine onlar Hz. Ali'yi tebrik etmişler ve hikmet-i ilahiye boyun eğmişlerdir. Yol, tarikat, marifet ve hakikat ve erkân-ı tarikat ve tevhid, sır, hepsi de İmam Ali'nin hakkı olmuş ve onlar ve diğer sahabe buna riayet etmişlerdir.¹⁴³

E. Tarikatta Kemer Bağlama ve On Yedi Kemberbeste

Şeyh Safi Buyruklarında Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin musahip oluşu anlatılırken, Hz. Peygamber dua edip minberden indikten sonra beraberindeki sahabeyle birlikte Medine'ye

¹⁴⁰ *Gölpınarlı 199*, vr.148b-151a; *Gökçeler*, s.47-56.

¹⁴¹ *Gölpınarlı 199*, vr.151b-152a; *Gökçeler*, s.56-59. Bu Buyruklarda biat ayeti ve ardından ayetin nazil oluşu anlatılırken *Gökçeler* buyruğunda, "Ey iman edenler! Sabredin; sebat gösterin; hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah'tan korkun ki başarıya erişebilirsiniz." Âl-i İmrân, 3/200.ayeti kemer ayeti olarak nitelendirilmiştir. (Ayette geçen râbitû: bağlayın)

¹⁴² *Gölpınarlı 199*, vr.152a-152b; *Gökçeler*, s.60-62. *Gökçeler*'de Selman'ın Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın başını tıraş ettiği söylenir.

¹⁴³ *Gölpınarlı 199*, vr.153b-154a; *Gökçeler*, s.65-67.

dönmüşlerdir. O gün Çarşamba günü ve Perşembe gecesidir. Hz. Peygamber de eşi Hz. Hatice'nin evine gelmiş ve orada akşam ve yatsı namazlarını kıldıktan sonra Cebrail gelmiş ve Allah'ın emriyle Ali ve Fatıma'nın evine gitmesini söylemiştir. Hz. Peygamber derhal Ali'nin evine gider, evde Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin hazır dırlar. Tekrar Cebrail gelir ve buğday sümbülü şeklinde bir nesne getirip Hz. Muhammed'in önüne koyar. Bu getirdiği nesne Hak Teâlâ'nın kemâl-i kudretinden yaratmış olduğu ve daha önce Hz. Âdem'in ve Hz. İbrahim'in belinde bağlı bulunan murassa kemerdur. Bu kemer Hz. Âdem'i şeytanın vesvesesinden ve Hz.İbrahim'i de Nemrudun ateşinden korumuş, ateş "*berden selâmen*" "serin ve esen" (Enbiyâ, 21/69) olmuştur. Allah'ın emriyle Cebrail bu kemeri Hz. Peygamber'in beline bağlamak istediğini söyleyince Hz. Muhammed oturduğu yerden kalkarak iki rekât namaz kılmış ve secdeyken Hak Teâlâ'ya münacat ederek bu tarikata *belî* diyen kardeşler için dua etmiş, duası kabul edilinceye kadar başını secdeden kaldırmamıştır. Duasının kabul edildikten sonra Cebrail, Hz. Peygamber'in belini bağlar ve "Allah'tan yardım ve yakın bir fetih, müminleri (bunlarla) müjdele" (Saf, 61/13) der. Daha sonra Cebrail, Hz. Peygamber'e Ali'nin belini bağlamasını ister ve uruc eder. Hz. Muhammed, Hz. Ali'yi yanına çağırıp "evvel Hak rızasıyla sonra benim muhabbetimle," diyerek Ali'nin belini bağlar ve ona da Hasan'ın ve Hüseyin'in bellerini bağlamasını tavsiye eder. Bu esnada biat ayeti¹⁴⁴ nazil olur. Hz. Ali, bir ayete'l-kürsi ve üç ihlâs-ı şerif okuyarak oğlu Hz. Hasan'ın belini bağlar ve ona "evvel Hak rızasıyla sonra Muhammed muhabbetiyle ve üçüncü olarak da Ali'nin akdiyle" Hüseyin'in belini bağlamasını ister. Hz. Hasan, kardeşi Hüseyin'in belini muavvizeteyn (felak ve nas sureleri) ve bir fatiha okuyarak bağlar. Daha sonra Hz. Hüseyin oğlu Zeynelabidin'in o da oğlu İmam Bakır'ın belini bağlar. İmam Bakır oğlu İmam Cafer-i Sadık'ın, o da oğlu Musa-i Kazım'ın belini bağlar. İmam Musa Kâzım oğlu Ali Rıza'nın o da oğlu Muhammed Taki'nin belini bağlar. İmam Muhammed Taki, oğlu Ali Hadi'nin o da oğlu Ali Naki'nin belini bağlar. İmam Ali Naki oğlu Hasan Askerinin belini bağlar. İmam Hasan el-Askeri ise oğlu İmam Muhammed Mehdi'nin belini bağlamıştır ki İmam Muhammed Mehdi, Şaban ayının on beşinde Samerra'da gayb olmuştur.¹⁴⁵

Tarikatta on yedi kemerbeste anlayışı tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır ki, Hz. Ali çocuklarının belini bağladıktan sonra, Ashab-ı Suffe, Hz. Muhammed'den risalete kendilerinin de muvafakat etmeleri noktasında icazet isterler. Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye işaret ederek Ashab-ı Suffe'nin bellerini bağlamasını ister. Hz. Ali kimin belin bağlayacağını sorduğunda,

¹⁴⁴ Biat ayeti şudur: "Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir." Fetih 48/10.

¹⁴⁵ *Gölpınarlı* 198, vr.49b-51b; 199, vr.71a-72b; *Gökçeler*, s.197-203.

Hız.Peygamber, “evvel Hak rızası, ikinci Cebrail vahyiyle, üçüncü benim muhabbetimle ve son olarak senin akdinle” diyerek on yedi kemerbestenin belini bağlamasını ister.¹⁴⁶

Hız.Muhammed’in isteğiyle Hız. Ali’nin bellerini bağladığı on yedi kemerbeste şunlardır: 1.Selman-ı Farisi, 2.Kanber, 3.Cafer-i Tayyar, 4.Ebu Zer Gıfari, 5.Cabir Ensari, 6.Malik Ejder, 7.Abdullah b. Abbas, 8.Hasan-ı Basri, 9.Zunnun Mısri, 10.Ebu Derda, 11.Cömerd-i Kassab, 12.Ömer/Amr b. Ümeyye, 13.Ammar b. Yasir, 14.Süheyl-i Rûmi, 15.Ebu’l-Muhsin, 16.Selim, 17.Seyfuddin Şami’dır. Hız. Ali bunlardan Selman, Kanber ve kardeşi Cafer’in bellerini bağlamış, kalan on dört kişinin bellerini bağlama işini Hız. Peygamber’in onayıyla ehl-i beytin hizmetkârı ve kırıklardan Selman-ı Farisi’ye havale etmiştir ki Selman ile ilgili Hız.Peygamber, “Selman bendendir,” diye buyurmuştur. Bu on yedi kemerbeste, Muhammed Ali evladından biat ve inabet kılarak, “elem a’hed ileykum ya beni âdem” ahdini yerine getirmişlerdir. Bunların yapmış olduğu iş, tarikat ehli arasında bir uygulama olarak kalmıştır. Bunu benimseyenler tarikat ehli, yerine getirmeyenler ise münkir ve münafıktırlar.¹⁴⁷

İmam Cafer Buyruğunda, on yedi kemerbeste (heftdeh kemerbest) olayı Hız. Peygamber’in vefat etmeden önce Hız. Ali’nin sağ elini tutarak hutbeye çıktığı ve burada biat ayeti ile “Allahım! Ona dost olan dost, düşman olana düşman ol,” duasını okuduğunu ve Hız. Ali’yi kendinden sonra işaret ettiği anlatılır. Bu hutbeden sonra Hız.Peygamber, seccadesindeki bel bağını (meyan bende) göstererek Cebrail’in ve Ali’nin miraçta onunla belini bağladıklarını ve ardından Selman-ı Farisi’nin on yedi kişinin belini bağladığını söyler. Bu olay üzerine on bağ hurma getirtilip Hız. Şah-ı Velayet’in taliplerine dağıtıldığı, orada olmayan İmam Hasan, İmam Hüseyin ve Fatımatu’z-Zehra’ya Selman’ın paylarını götürdüğü ve böylece tarikatta lokma getirmenin bu olaydan kaldığı söylenerek Hız. Muhammed’in halife, Hız. Ali’nin pir olduğu ifade edilir.¹⁴⁸ *Aytekin-Hacı Bektaş II’de* bu olay, Hız. Peygamber’in Allah’ın emriyle deve palanından yapılma minberde Hız.Ali’yi kendi yerine tayin etmesinden hemen sonra olmuştur. Şöyle ki; Hız. Peygamber minberden inmeden Hız. Ali’ye seccadesini kibleye doğru sermesini ister, inince seccadenin üzerinde Ali’nin kuşağını/durra görür ve bu kuşağın miraçta Cebrail tarafından beline kuşatıldığını kendisinin de Ali’nin belini bağladığını söyler ve tekrar o kuşağı Ali’nin beline bağlar. Kuşağı bağladıktan

¹⁴⁶ *Gölpınarlı* 198, vr.52a; 199, vr.72b-73a; *Gökçeler*, s.203–204. Yukarıda tac ve hırka konusunda da geçtiği üzere Cebrail’in Hız. Muhammed’e giydirdiği tac ve hırkanın aslı dört adet üzüm yaprağıyken Yüce Allah’ın bir nazarıyla bu yapraklar dört renkli bir hırkaya dönmüştü. Tac ve hırkadan sonra bir de kemer ihtiyacı hâsıl olunca kemer de cennetten tedarik edilmişti. Bu kemer de aslen dört renkli görünmesine rağmen Hız. Ali kavlinde bu on yedi renktir. İşte on yedi kemerbeste ve tarikattaki on yedi erkân da buradan gelmektedir. bkz. *Gölpınarlı* 199, vr.151b-152a; *Gökçeler*, s.56–59. Bu Buyruklarda biat ayeti ve ardından ayetin nazil oluşu anlatılırken *Gökçeler* buyruğunda, “Ey iman edenler! Sabredin; sebat gösterin; hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah’tan korkun ki başarıya erişebilirsiniz.” Âl-i İmrân, 3/200.ayeti kemer ayeti olarak nitelendirilmiştir. (Ayette geçen râbitû:bağlayın)

¹⁴⁷ *Gölpınarlı* 198, vr.52b-53a; 199, vr.73a-73b; *Gökçeler*, s.204–206.

¹⁴⁸ *Aytekin*, s.87–88.

sonra, “*lâ ilâhe illallah, Muhammedun Resulullah, Aliyyun veliyullah,*” dedikten sonra, “Ya Ali! Sen dahi, kavmini ve kendi halifelerinin belini bağla,” der. Hz. Ali; Selman-ı Farisi, Kanber ve Süheyl’in bellerini bağlar. Tam o esnada Resulullah’ın önünde peksimet ve hurmayı yağ ile cengal eylerler ve yerler. Hz. Ali, bu cengalden bir parçayı Medine’de bulunan oğulları Hasan ve Hüseyin ile kadınların en hayırlısı/hayrunnisa Hz. Fatıma’ya hanedanın hizmetkârı Selman-ı Farisi ile gönderir. Tarikat içinde şeyh Muhammed Mustafa, nakip emirulmüminin Ali’dir.¹⁴⁹

1. Tarikatta On İki Kelime/Farz

Tarikatta on iki farz vardır. *Şeyh Safi Buyruklarında* “on iki kelime” olarak geçmekte olan bu farzları Selman-ı Farisi, on yedi kemerbeste’den belini bağladığı on dört kişiye telkin etmiştir. Bu farzları onun kulağına daha önce Hz. Peygamber’in izniyle Hz. Ali fısıldamıştır.¹⁵⁰ Bu Buyruklarda halifelerin ve pirlerin ve talip sürmek isteyenlerin silsilelerinin İmam Ali’ye ulaşması gerektiği gibi bu erkânı bilmelerinin de şart olduğu söylenir.¹⁵¹ Benzer bir şekilde *İmam Cafer Buyruğunda* da bu konu yolda bilinmesi gereken “on iki erkân” olarak geçmekte olup bir kişinin pir olabilmesi için Muhammed Ali soyundan olması dışında bilmesi gereken konulardan biri olarak geçmektedir.¹⁵²

Şeyh Safi Buyruklarına göre bu on iki farz ya da orijinal ifadesiyle on iki kelime şunlardır: 1.Tövbe eylemek. 2.Yaramaz işlerden sakınmak. 3.Nefse muradını vermemek. 4.Şehvetten feragat etmek. 5.Hak nefesine muti olmak. 6.İkrarına dürüst olmak. 7.Gönlünden şüpheyi (şekk) ve gümanı kovmak. 8.Hizmetinde edep-adap üzere olmak. 9.Kendi nefsi için halktan makdurunu uzak etmemek. 10.Kimseye kem nazarla bakmamak. 11.Teslim-tevazu ehli olmak. 12.Daim tevekkül üzere olmaktır.¹⁵³

İmam Cafer Buyruğunda ise on iki farz şu şekilde sıralanmıştır: 1.Hak’tan korkmak, talibin doğru sözlü olması, helal lokmalı olması ve şeriatı aziz tutmasıdır. Talip şeriatı aziz tutarak takvalı olur, yolda ve ayin-i erkânda her ne varsa tamamını yerine getirebilir ve böylece Hz.Muhammed’e de itaat etmiş olur. 2.Kimseye nahak (haksız yere) söz söylemeyerek fariğullah (kendini Allah’a adamak) olmak, dosta düşmana, ikrarlı olan-olmayan (inkâr sahipleri) herkese bir gözle bakmak ve kendini herkesten aşağı görmek. 3.Halka şefkat ve nasihat kılmalı ve edep ile olmalı; yola can

¹⁴⁹ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.236–238.

¹⁵⁰ *Gölpınarlı 198*, vr.53a; 199, vr.73b; *Gökçeler*, s.206–207.

¹⁵¹ *Gölpınarlı 199*, vr.76a-76b; *Gökçeler*, s.216.

¹⁵² *Aytekin*, s.13; *Bozkurt*, s.18. Bir kişinin pir olabilmesi için bilmesi gereken diğer konular; dört kapı, kırk makam, on yedi kemerbeste, üç sünnet ve yedi farzı bilmeli, ilmiyle âmil olmalı, tarikat ile oturup kalkmalı ve hakikat ile yola varmalıdır.

¹⁵³ *Gölpınarlı 198*, vr.53a-53b; 199, vr.73b-74a; *Gökçeler*, s.207. Bunların dışında kerem, mürüvvet, lütuf, ihsan, hizmet, sahavet, saadet, takva, kemaliyet, meskenet, izzet, hürmet, riayet gibi özellikler de kemerbestenin şartlarından olarak zikredilmiştir.

ve baş vermeli ki kazancı makbul olup defter-i hidayeti yazıla. 4.Ehl-i tazarru ola; insanı aziz görüp her birine hürmet etmeli, hakir görmemeli. 5.Rızaya teslim olmalı. Tanrı’dan gelene razı ve belalara sabretmeli. 6.Tevekkül etmeli, cihan esbabıyla meşgul olmamalı. 7.Her şeye tahammül etmeli. Çünkü Allah her şeyi görücüdür. 8.Halktan sakınmalı. 9.Kanaat ehli olmalı, aza kanaat etmeli ki çoğu bulsun. 10.Hak’tan gelecek rızık için gam etmemeli. 11.Uzlettir, halka karışmamaktır. 12.Talip olan da hak sermayesi olmalıdır.¹⁵⁴

Aytekin-Hacı Bektaş II’de bu konu Cafer-i Sadık’ın buyruğu olarak; ahkâm-ı tarikatta farz olan altı nesne (sahavet-marifet-yakin-sabır-tevekkül-tefekkür), erkân-ı tarikatta farz olan altı nesne (ilim-hilim-rıza-şükür-zikir-uzlet), beyan-ı tarikatta farz olan altı nesne (iradet-icabet-züht-takva-kanaat-ahlak) ve icabet-i tarikatta farz olan altı nesne (ihsan-zikir-şükür-terk-havf-şevk) olmak üzere toplam yirmi dört farz olarak verilmiştir.¹⁵⁵

2. Tarikatta Kemerbağlamanın Anlamı / Meyanbeste’nin Bağlanmasında Açılan ve Bağlanan Nesneler

Şeyh Safi Buyruklarında, tarikatta beli bağlanan on yedi kemerbeste anlatılırken “beli bağlı” anlamında “meyanbeste” ifadesinin de kullanıldığını görmekteyiz. İşte bu bel bağlama esnasında Hz.Ali kaynaklı telkin edilen on iki farz ya da kelimededen başka, bel bağlanırken on dört nesnenin açıldığı ve on iki nesnenin bağlandığı bilgisi de verilmektedir. Meyanbestenin yani beli bağlanmış olmanın mecazen ne anlama geldiğinin anlatıldığı bu konunun bilinmesi zorunludur. Çünkü bu erkânı bizzat Hz. Ali, tarikat ehli olanlar için ortaya koymuştur.¹⁵⁶

a.Açılan Nesneler

Meyanbestenin bendini açan on dört nesne vardır ki talib-i hak olan kardeşlerin okuyup yararlanmaları ve tarikat içinde kâmil olmaları gerekir. Bunlar:

1. Sofrası açık gerek: Sofra Keramet-i Ali’dir. Günlerden bir gün Hz. Ali’nin huzuruna bazı kişiler gelir ve bize bir keramet göster, derler. Hz.Ali, Kanber’den sofraya hazırlamasını ister.

¹⁵⁴ *Aytekin*, s.72–73. Ayrıca *Aytekin* buyruğunda başka bir yerde tarikatın on iki işleği olarak şunlar zikredilir: Birinci, evvel kendi özün hassas etmektir. İkinci, marifet tohumun ekmektir. Üçüncü meşfuk beslemektir. Dördüncü rıza eteğin tutmaktır. Beşinci hikmet sıfatın cemetmektir. Altıncı özünü hizmet hürmetin saklamaktır. Yedinci özünü mukarribiyle hurdetmektir. Sekizinci özünü sabır eline vermektir. Dokuzuncu muhabbet kilesiyle ölçmektir. Onuncu takva değirmeninde özün darınmaktır. On birinci su ile yuğurmak. On ikinci iradet tennurunda pişmek ve ihlas sofrasına girmek, özün dervişlere ve fıkralara sarfetmektir. Bkz.*Aytekin*, s.89. Yine aynı buyruğun başka bir yerinde ise *İmam Cafer hazretlerine talip olana erkân budur* denilerek on iki erkân şu şekilde sıralanmıştır: Kanaat ehli olmalı, sabır ehli olmalı, yumuşak tabiatlı olmalı, cömert olmalı, gördüğünü görmedim demeli, pirden rızasız iş işlememeli, dövene ve sövene kul olmalı, küfrü iman saymalı, sağ mürebbi, sağ musahip, sağ sohbet ve sağ aşına. Bkz.*Aytekin*, s.116.

¹⁵⁵ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.238.

¹⁵⁶ *Gölpınarlı* 198, vr.53b; 199, vr.74a; *Gökçeler*, s.208–209; *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.239.

Meclistekiler karınlarının tok olduğunu söyleyerek keramet göstermesini isterler. Bunun üzerine Hz.Ali, Kanber'den Zülfikar'ı getirmesini isteyince misafirler Hz. Ali'nin heybetinden korkarak ve kerametın sofra salmak olduğunu anlayarak kaçarlar.

2. Kapısı açık gerek: Gelen misafire (mihman) izzet, hürmet ve hizmet edilmelidir, zira misafir Hakk misafiridir. Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye gelen konuğun gönlünün hoş tutulmasını gelen konuğun kendi rızkıyla geldiği ve gittiği zaman da ev sahibinin günahlarını da götüreceğini söylemiştir. Hatta o günahlar denizlere dökülür ki denizlerin acılığının sebebi budur.

3. Gönlü açık gerek: Sürekli güler yüzlü olup kimseye ekşi yüz göstermemek.

4. Dili açık gerek: Daima zikir ve tespih ile meşgul ola, tatlı sözlü olup kimseyi incitmeme.

5. Hulku açık gerek: Cüz'ü nesne için kakıyıp darılmaya, halim suyunu gazap ateşi üzerine döküp sabır eyleye.

6. Lütü açık gerek: Katına gelen kişinin ihtiyacı neyse elden geldiğince yerine getire.

7. Keremi açık gerek: Kerem issi mürüvvet sahibi olup kimsenin sözünü reddetmemek.

8. Sahaveti açık gerek: Bu tarık/yol içinde olan kişinin cömert ve eli açık (sahî) olması gerekir, elinden geldiğince eli sıkı (mukassir) olmamaya gayret etmeli.

9. Eli açık gerek Namaz kılarken gelen dilenciye rükûdayken parmağındaki yüzüğü veren ve bir ekmek için cevahir yüklü bir katar deveyi veren kişi (Hz.Ali) gibi olmalı. Nitekim o şöyle buyurmuştur; Hak yoluna öz canımı kurban etmemi isteseler ederim işte bu tarık içinde olan kişi Hak yoluna baş ve candan geçmek gerek.

10. Gözü açık gerek: Her neye bakarsa ibret-i nazarla baka, Hakk'ın hikmetini ve kudretini müşahade ede.

11. Kulağı açık gerek: Her işittiği sedayı Hak'tan bile ve her sözden bir hisse ala.

12. Alnı açık gerek: Yani doğru ola yol içinde müstakim ola, şeriata ve tarikata muhalif bir iş tutmaya, Halk içinde anınçun hicaba düşmeye.

13. Kademi açık gerek: Davet olunan yerden muhalefet etmeyip vara, davete icabet ede, Hz.Peygamber bir koyun paçasına bile davet etseler giderdi.

14. Yakini açık gerek: Evliyaya talip olan kişi itikadını muhkem edip, sıdk ile evliyanın eteğini tutmaktır.¹⁵⁷

¹⁵⁷ *Gölpınarlı 198, vr.54b-56b; 199, vr. 75a-76a; Gökçeler, s.211-215; Aytekin-Hacı Bektaş II, s.239.* Bu son yazmada açılan nesneler yukarıda ki gibi ayrıntılı bir şekilde verilmemiştir. Sadece madde madde sayılmıştır, yukarıda sıralananlardan *gözü açık gerek* ve *gönlü açık gerek* yerine on üçüncü olarak *tevekkül ehli olmak* ve on dördüncü olarak da *fatihâ okumak* zikredilmiştir.

b.Bağlanan Nesneler

Meyanbestenin beli bağlandığında şu nesneler de bağlanmalıdır:

1. Gözü bağlı gerek: Kendi ayıbından başka kimsenin ayıbını görmemek, settar-sıfat olmak, gözüyle gördüğünü eteğiyle örtmesi.
2. Kulağı bağlı gerek: Yaramaz haberleri, gıybet sözü işitip dinlememek.
3. Dili bağlı gerek: Üstadı yanında konuşmamak [ve şirkten bağlı gerek.]
4. Eli bağlı gerek: Kimseye el olmaya ve kendisinin olmayan nesneyi almamak(hırsızlık yapmamak).
5. Gönlü bağlı gerek: Hak'tan başkasına meyletmemek.
6. Hırsı bağlı gerek: Tamahı galip olmaya.
7. Şehveti bağlı gerek: Şehvet elinden bıçare zelil olmamak.
8. Boynu bağlı gerek: Davet edildiği yere gitmek.
9. Gazabı bağlı gerek: Kimseyle dava ve niza kılmamak.
10. Beli bağlı gerek: Gayret kuşağıyla Hak'tan gayri kimseye muhtaç olduğunu göstermemek.
11. Ayağı bağlı gerek: Yaramaz yerlere varmamak.
12. Sıdkı bağlı gerek: Yapıştığı yerde muhkem durmak, itikadı muhkem olmak.¹⁵⁸

Bozkurt buyruğunda bu bölüm daha öncede söylediğimiz gibi *tarikatin farzları* başlığında bütün olarak incelenmiştir. Açılan nesneler sayılırken yukarıdakilerle paralel bir anlatım söz konusu olup yalnızca *kötü düzene düşüncesi bağlı olma*, şeklinde bir madde farklı görünmektedir.¹⁵⁹

İmdi, halifeler ve pirlar bu erkânı yerli yerince görelar ve hem şeyhin ve meşrebin silsilesin İmam Ali'ye yetureler, talip geturen kişı gerekdir ki bu suallerde kâmil olalar, mahalli düşünce cevap vireler. Amma şol mahalle kim zikr olundu ona göre cevap virmese ol kimsenin pirliği caiz değildir. İmdi mürebbe ve pir olan ve halife yurdunda olan kimseler bu suallerde hiç kusuru olmaya, gayetle muhim ve lazım ve yol talibi olan kişıye vaciptir ve farzdır.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Gölpınarlı 198, vr.54a-54b; 199, vr.74b; *Gökçeler*, s.209–210; *Aytekın-Hacı Bektaş II*, s.239. Gölpınarlı Buyruklarında sayılan maddelerden farklı olarak bend bağlamanın yedi olduğu faydalarıyla beraber zikredilmiştir. Buna göre; buhul bağlanır sahavet açılır, hırs bağlanır züht açılır, cehalet bağlanır havf açılır, şehvet bağlanır lezzet açılır, tokluk bağlanır açlık açılır, haram bağlanır helal açılır, şeytan bağlanır rahmet açılır.

¹⁵⁹ *Bozkurt*, s.123. Giriş bölümünde de söylediğimiz gibi *Bozkurt*'un yararlandığı buyruk nüshalarını görme şansımız olmadığı için net bir değerlendirme yapamasa da bu konuda da onun *sadeleştirme* bizim ise *tahrif* dediğimiz bir durum söz konusudur.

¹⁶⁰ Gölpınarlı 198, vr.56b-57a; 199, vr.76a-76b.

III. Buyruklarda Muhammed Ali Tasavvuru

Buyruklarda Muhammed ve Ali isimleri sık geçmektedir. Esasen Hz. Muhammed peygamber olarak, Hz. Ali de onun damadı ve müminlerin emiri olarak açık bir şekilde ve isimleri ayrı ayrı geçmesine¹⁶¹ rağmen bazen Muhammed ve Ali olarak bağlaçlı¹⁶² çoğu kere de Muhammed Ali şeklinde bağlaçsız geçmektedir.¹⁶³ Burada şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır. Metinlerde geçen Muhammed Ali kimdir? Tek tek Hz. Muhammed ve Hz. Ali mi kastedilmektedir yoksa Muhammed Ali tek bir kişi midir?

Buyruk metinlerini incelediğimizde Muhammed Ali ifadesinin bileşik geçtiği yerlerde bile bir ve aynı kişiden değil farklı iki kişiden bahsedildiğini görmekteyiz. Bu durum aşağıda örnek olarak seçtiğimiz metinlerde açıkça izlenebilmektedir.

Şeyh Safi Buyruklarından Örnekler:

(Musahiplik konusu anlatılırken) baktılar, gördüler ceset bir baş iki yine etdiler: Ya Muhammed, çünkü birlik âleminden nişan verirsiniz, ceset bir olup iki baş olmanın ne manası vardır, başlarınız dahi bir olmak gerek idi, dediler. Ol zaman Muhammed Ali başlarını gömlek içine çekip bir ceset bir baş oldular.¹⁶⁴

(Cebrail, Hz.Peygamber'in belini murassa kemer ile bağladıktan sonra) Cebrail etdi; Ya Muhammed, ben senin belin bağladım Allah rızasıyla sen dahi Ali'nin belin bağla, dedi uruc etti. Hazret-i Muhammed etdi; Ya Ali, gel ben dahi senin bağlayım evvel Hak rızasıyla ikinci benim muhabbetim ile ki Muhammed'im, dedi. Hazret-i Ali, Hazret-i Muhammed'in yanına geldi Muhammed Ali'nin belin bağladı.¹⁶⁵

İmam-ı Nâtık Cafer es-Sâdık üstad-ı tâlib hakkında buyurur ki ya sufi seyr-i süluk ne nesnedir? Tâliblik, destgirlik, niyazbendliktir. Bu yol kimin, Muhammed Ali'nin; bu seyr kimin, Muhammed Ali'nin; bu yolda ne var, hâlislik, kardaşlık, setrpuşluk var. Evvel tac kime indi, Âdem safiyyullah'a indi. İkinci Nuh

¹⁶¹ Bkz. *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.48b, 49a, 50a, 51a, 56b; *Gölpınarlı 181*, vr.17a, 17b; 198, vr.45b, 46a, 46b, 47a, 47b, 48a; 199, vr.68a, 68b, 69a, 69b, 70a, 70b, 71a, 85a, 85b, 89a, 108a, 112a, 114b, 115b,

¹⁶² *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.10b, 14b, 46a; *Gökçeler*, s.7, 29, 31, 32

¹⁶³ Bkz. *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.11a, 11b, 12b, 17a, 17b, 20b, 23b, 24b, 25b, 30a, 31a, 31b, 35a, 38a, 42b, 51b, 52b, 57a, 58a, 60a, 60b, 61a; *Gölpınarlı 181*, vr.9a, 13b; 198, vr.20a, 35a-35b; 199, vr.51b, 62a, 62b, 88b, 89b, 101a, 101b, 115b, 124a, 124b, 126a, 126b, 129b, 130b, 132b, 133a, 133b, 135a, 136a; *Aytekin-Malatya*, s.203; *Gökçeler*, s.3, 6, 7, 9, 10

¹⁶⁴ *Gölpınarlı*, 199, vr.70a; 198, vr.48a-48b; 181, vr.17b. 198 ve 181 nolu yazmalarda Muhammed Ali ifadesi yerine fahr-i âlem ifadesi geçmektedir.

¹⁶⁵ *Gölpınarlı* 199, vr.72a.

Neciyyullah'a indi. Üçüncü İbrahim Halilullah'a indi. Dördüncü Muhammed Rasulullah'a indi. Beşinci Ali Veliyyullah'a indi.¹⁶⁶

İşbu erkân kırklarındır, Muhammed Ali'nindir. Kırkların başı yani rehber Muhammed, mürşid Ali'dir, erkân erenleri kırklar sırrıdır.¹⁶⁷

Ve dahi bu erkânda ve bu meydanda mürşid huzurunda üç talip bir araya geldi üçler makamıdır. Rehber Muhammed, mürşid Ali makamıdır ki Muhammed Ali kırkların başıdır.¹⁶⁸

(Yirmi sekiz sorudan) onuncu yol kimindir diseler? Eyit kim, yol Muhammed Ali'nindir. On birinci Muhammed Ali'nin yolu kangısıdır diseler? Cevâp vir ki şerîatdır, tarîkatdır, ma'rifetdir, hakîkatdır. On ikinci sorsalar tâc ve hırka kime geldi? Cevâp vir kim evvel Âdem Safiyyullah'a andan Nûh'a andan İbrahîm Halîlullah'a geldi. On üçüncü sorsalar cevâp vir kim donı yeşildir. On dördüncü Muhammed Ali'ye nice geldi dirlerse? Cevâp vir ki Muhammed'e ak, Ali'ye kırmızı geldi.¹⁶⁹

Ayrıca bu düşüncenin temelinde yukarıda musahiplik bahsinde anlatılan, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin bir gömlekten bir ten bir baş ya da bir ten iki baş göstermeleri düşüncesine dayanmaktadır, Ancak aynı metinlerde Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi ve bu nedenle şah-ı nübüvvet/risalet, Hz. Ali'nin ise Allah'ın velisi ve şah-ı velayet olduğuna ilişkin ifadeler de geçmektedir.¹⁷⁰

Her ne kadar Buyruklarda Muhammed ve Ali'nin birbirinden bağımsız kişiler olduğu açık bir şekilde yer almaktaysa da bazı Buyruklarda Muhammed'in Ali, Ali'nin de Muhammed olduğu söylenmiştir. Ancak bunun çok açık bir mecazi yorum olduğu gün gibi açıktır. Şimdi bu durumu, Aytekin buyruğu Malatya nüshasından takip edelim:

Lâ ilâhe illallah, Muhammedun resulullâh, Aliyyun veliyyullah. Zira hâce-i âlem ashapları ile oturmuştu. Emirulmüminin hakkında şöyle buyurdu ki: “Sen bensin, bedenim bedenimdir, ruhun ruhumdur, kanın kanımdır” dedi. Vallahi ben Ali'yim, Ali ben dedi. Bazıları işitmedi ol dem Hazret-i Resul kalktı, kendi

¹⁶⁶ Gölpınarlı 199, vr.85a.

¹⁶⁷ Gölpınarlı 199, vr.133b.

¹⁶⁸ Gölpınarlı 199, vr.135a.

¹⁶⁹ Risâle-i Şeyh Safî, vr.11a-11b.

¹⁷⁰ Gölpınarlı, *Gökçeler* ve Yapı Kredi Buyruklarında, Hz. Ali; “yedi kat gökleri seyreyleyen, miraçta Muhammed ile karşılaşan, yeryüzünde tanrının arslanı olan, erenlerin mürşidi ve kırkların piri,” olarak tanımlanmaktadır. Bkz.Gölpınarlı 199, vr.146a; *Gökçeler*, s.39.

mübarek kuşağın çözdü. Hazret-i Ali dahi kendi kisvetin çıkardı. İki bir gömleğe girip bir yakadan baş çıkardılar. Cümle ashaplar bu hali gördü; azaları bir olmuş, başları iki. Ve yine murakabeye çekilip baş bir, gövde iki gerçekliğini bildirip zann-ı gümandan kurtardı. Hadis dahi buyurdu: “Ene medînetu’l-ilmi ve aliyyun bâbuhâ,” dedi. “Yani ben ilmin şehriyim, Ali kapısı,” dedi. Andan bildiler ki Ali, Muhammed ve Muhammed Ali’dir. Evliya yolunun serçeşmesidir.¹⁷¹

Buyruklarda Muhammed ve Ali’nin bir olduğu düşüncesi Nefes ve Deyişlerde daha barzi olarak yer almaktadır. Bu düşünce aşağıda Âdili, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet’ten gösterdiğimiz dörtlüklerde açık birşekilde görülebilmektedir.

Ali Muhammeddir Muhammed Ali
Kahrına lütfuna demişuz beli
Anlayasın bu erkânı bu yolu
Kırklar meclisine vara bilursın¹⁷² (Âdili)

Mürebbi olan âli gerek
Dört kapuda eli gerek
Musahibin hali gerek
Zira Muhammed Ali’dir¹⁷³ (Pir Sultan Abdal)

Muhammed Ali’dir Ali Muhammed
Sevenin avazı didar-ı cennet
Mürşid-i kâmile getür iradet
Hakk’ın seyyidi saadetidir¹⁷⁴ Kul Himmet)

Buyruklarda dolaylı konu anlatımlarında da, Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin gerçek konumlarının muhafaza edildiğini görmekteyiz. Örnek vermek gerekirse, bazı Buyruklarda Hz. Ali ve Hz. Hüseyin arasında şöyle bir olayın geçtiği hikâye edilmektedir. Bir gün Hz. Ali evinde otururken Hz. Hüseyin yanına gelmiş ve aralarında şu konuşma geçmiş:

Hz. Hüseyin: -Baba! Beni seviyor musun?

Hz. Ali: -Yavrum, sen benim ciğerparemsin, tabii seviyorum.

Hz. Hüseyin: -Peki, annemi seviyor musun?

Hz. Ali: -Tabii seviyorum, hem Resulullah’ın kızıdır hem de benim sırr-ı mihribanımdır.

Hz. Hüseyin: -Baba! Sen bir gönlü iki parçaya böldün, birini bana, diğerini anneme verdin. Peki, Yüce Allah’ı nasıl seveceksin?

¹⁷¹ Aytakin-Malatya, s.203.

¹⁷² Gölpınarlı 198, vr.97a-98a; Gökçeler, s.335-339.

¹⁷³ Gölpınarlı 198, vr.84a-84b; Gökçeler, s.368-371.

¹⁷⁴ Gölpınarlı 198, vr.93b-94a; Gökçeler, s.326-329.

Bu soru üzerine Hz. Ali düşünmeye başlar ve işin içinden çıkamaz. Tam bu sırada, Cebrail, Yüce Allah'ın selamıyla Hz. Muhammed'e gelir ve onu durumdan haberdar ederek Ali'nin evine gitmesini, ortaya çıkan sorunu çözmesini ve sorduğu soruya Hz. Hüseyin'in cevap vermesini söyler. Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin evine gider. Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ayağa kalkarlar.

Hz. Muhammed: - Hüseyin! Ciğer köşem, göz aydınlığım! Cebrail, olup biteni bana anlattı ve sorduğun soruya senin cevap vermeni istedi.

Hz. Hüseyin: -Dedeciğim! Bir kişinin oğlunu sevmesi şefkattendir, karısını sevmesi şehvettendir, Yüce Allah'ı sevmesi ise hakikattendir.

Bu cevap üzerine Hz. Ali, oturduğu yerden kalkar ve Hz. Hüseyin'i kucaklayarak öper, başına basar ve ona dua eder.¹⁷⁵

Bu olayda da görüldüğü üzere, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin gerçek konumları muhafaza edilmiştir; Hz. Muhammed, peygamberdir ve vahiy sadece ona gelmektedir. Hz. Ali ise ne kadar değerli olursa olsun, tarihsel kişiliğine uygun olarak konumlandırılmıştır.¹⁷⁶

A. Nûr-ı Muhammedî ve Muhammed- Ali Nuru

Nûr-ı Muhammedî ya da Hakikat-ı Muhammediye anlayışı tasavvufta, Hz. Muhammed'in nurunun kadim olduğu ve bütün varlıklardan önce yaratılmış olduğu anlayışına dayanmaktadır. Bu düşünceye göre kadim ruh olan Hz. Muhammed, aynı zamanda insan-ı kâmilin en mükemmel örneğidir, buna göre Hakikat-ı Muhammediye ulaşan aynı zamanda insan-ı kâmil de olmuş olur. Erken dönem sufilerinden Sehl et-Tüsteri (ö.283/896) ve Hüseyin b. Mansur el-Hallac (ö.309/922)'da görülen bu düşünce İbn Arabi (ö.638/1240) ve Ömer b. Fârîd (ö.632/1235) ile de felsefi (nazari) tasavvufun temel konularından biri olmuştur.¹⁷⁷

Bu anlayış *Şeyh Safi Buyruklarında* uzun bir şekilde ve Hz. Muhammed ve Hz. Ali nuru olarak anlatılmıştır. Buna göre, Hak Teâlâ, Âdem'i yaratıp ona secde edilmesini emredince şeytan bu emre uymaz, yedi kere emredildiği halde secde etmez ve Âdem'e düşman olur. Yüce Allah, kudretini göstermek için, her şeyi yaratmadan önce yeşil bir derya yaratır; derya coşar, dalgalarır

¹⁷⁵ Bu hikâye birçok buyrukta geçmektedir. Bkz. *Gökçeler*, s.223–226.

¹⁷⁶ Muhammed-Ali tasavvurunu İsmaililerde, natık ve samit peygamber anlayışında görmekteyiz. İsmaililere göre, insanlığın dinsel tarihi yedi konuşan (natık) peygamber tarafından başlatılacak farklı uzunluklarda yedi devirde tamamlanacaktır. Her biri müstakil bir kutsal mesaja sahip bu konuşan (natık) yedi peygamberin getirdiği mesajın için (batın) anlamını açıklamakla görevli birer vasileri bulunmaktadır. Bunlara suskun (samit) peygamber de denilmektedir. Yedi büyük peygamber ve vasileri şunlardır: Hz. Âdem için Hz. Şit, Hz. Nuh için Hz. Sam, Hz. İbrahim için Hz. İsmail, Hz. Musa için Hz. Harun ya da Hz. Yuşa, Hz. İsa için havari Petrus Simon, Hz. Muhammed için Hz. Ali'dir. bkz. Defteri, *İsmaililer*, s.214.

¹⁷⁷ Nur-ı Muhammedî için bkz. Abdülkerim Cili, *el-İnsanu'l-Kâmil*, II, s.39; Şeybi, *el-Anâsır*, s.478–485; Mehmet Demirci, "Nûr-ı Muhammedî," *DEÜİFD*, (İzmir 1983) I, s.239–258.

ve içinden bir gevher/inci çıkar. Hak Teâlâ o gevheri alıp ikiye böler, biri yeşil diğeri de ak kandil olur. Yeşil nur Hz.Muhammed'in, ak nur Hz.Ali'nin nuru olup bütün ruhlardan önce yaratılmışlardır. Daha sonra Allah, bir melek yaratır, adını Cebrail koyar. Cebrail'e "sen kimsin, ben kimim?" diye soru sorar. Cebrail, "sen sensin; ben benim" diye cevap verince onu helak eder. Altı bin yıl sonra yine adını Cebrail koyduğu bir melek yaratır. Aynı soruyu ona da sorar, Cebrail cevap vermez. Ona uç diye emir gelince altı bin yıl süresince uçar. Geri geldiğinde yine aynı soru sorulur ve yine cevap vermeyince yeniden altı bin yıl uçmaya başlar. Artık aciz kalıp düşecekken Hak Teâlâ batın gözünü açar ve Cebrail kudret kandilini görür. Kandile doğru gider, ancak kandilin kapısını bulamayınca niyaza varır, niyazbend olur, ardından kapı açılır. İçeri girince bir vücut olmuş iki nur görür, biri ak biri de yeşildir. Ak nurdan bir ses gelir ve Cebrail'e ilgili soruya; "sen haliksın, ben mahlûkum; sen sultansın, ben senin abd-i mahlûkunum," diye cevap vermesini söyler. Cebrail, bu şekilde cevap verince Rabbu'l-İzzet, "rahmet üstadına ve pirine!" der. Pir, Muhammed Mustafa'dır; Üstad, Ali el-Murteza'dır.¹⁷⁸

Bu olaydan sonra Yüce Allah, dört melek daha yaratır; Mikail, İsrail, Azrail ve Azazil. Bu melekler birbirlerini tanımayıp, rastlaştıklarında, "sen kimsin, ben kimim?" diye sorarlardı. Cebrail onlara kim olduklarını söyleyince, Azazil hariç hepsi kabul ederler. Cebrail, ona ve diğerlerine Allah'ın kudretini gösterir, ayrıca kubbeye benzer kandili asılı olarak görürler. Artık kandilin yedi kapısı olmuştur, hatiften her bir kapıdan bin bir gün hizmet etmeleri emri gelir. Azazil dahi kapıda bin bir gün hizmet eder, kapı açılıp içeri girince bir vücut olmuş iki nuru görür, bir ses nura secde etmesini söyler. Nurdan vücudun da, "yaratılmış" olduğunu fark eden Azazil secde etmez, ancak her kapıda bin bir gün hizmet etmeye devam eder. Artık son kapı açıldığında benliğe düşerek oraya tükürür, o tükürükten bir tavk/tasma biter ki şeytanın boğazında geçmiştir. İşte Şeytan'ın Âdem'e düşmanlığı buradan gelmektedir.¹⁷⁹

Tasavvuf literatüründe "*kenz-i mahfi*"¹⁸⁰ olarak bilinen ve Allah'ın kâinatı niçin yarattığının bir cevabı olan bu anlayış *Şeyh Safi Buyruklarında* ayrıntılı ve biraz farklı bir şekilde geçmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur:

Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim ve bunun için mahlûkatı yarattım ve cemalimden bir avuç nur alıp ona Muhammed ve Ali ismini verdim. İmdi gökler

¹⁷⁸ *Gölpınarlı* 199, vr.140a-141a; *Gökçeler*, s.19-22. Bu son iki buyrukta, yukarıda anlatılanların *tarih-i Caferi* ve *diğer tarih* kitaplarında ayrıntılı bir şekilde geçtiği söylenmektedir. Yaptığımız literatür taramasında *tarih-i Caferi* adında bir eserin kaydına ulaşamadık.

¹⁷⁹ *Gölpınarlı* 199, vr.141a-141b; *Gökçeler*, s.22-25.

¹⁸⁰ *Kenz-i mahfi*; gizli hazine anlamına gelmekte olup; 'Ben bir gizli hazineydim, bilinmek istedim ve âlemleri yarattım' şeklinde meşhur olan rivayete işaret etmektedir. Bu rivayet için bkz. Meclisi, *Bihâr*, LXXXIV, s.198, 344; İbn Ebi'l-Hadid, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, V, s.163. İbn Teymiyye, Zerkeşi ve İbn Hacer, sufilerin çokça kullandığı bu rivayetin uydurma olduğunu söylemişlerdir. Ancak Ali el-Kâri, "insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım" ayetiyle örtüştüğünü ve mana itibarıyla sahîh olduğunu söyler. bkz. Aclûni, *Keşfu'l-Hafâ*, II, s.132.

melâikesi ve levh-i kalem ve kürs ve arş ve cennet ve cehennem ve semavât ve arzın kabza-i kudretiyle halkından üç yüz yirmi dört bin yıl mikdarı mukaddem kabza-i kudretiyle mecalim nurundan bir avuç nur kabz ettim ki Muhammed Ali'nin nurudur. Ve ol nurdan ruh-ı Muhammed Ali'yi yarattım ki mahlûk-ı evveldir. Netekim âhir meb'ûs olacaklardır.¹⁸¹

Her şey yaratılmadan var olan Muhammed Ali nurunun içinde bulunduğu kandil arş yerinde asılı durmuştur. Hazret-i Hakk'ın esmâ-i hüsnasının her birine bin yıl kandil içinde tesbih etmişlerdir. Hatta tespih sırası Rahman ismine geldiğinde Allah, rahmet nazarıyla Muhammed Ali nuruna bakınca onlara hayâ vaki olup terlemişlerdir. İşte bu terin bir damlasından enbiyanın ruhları yaratılmıştır. Tespih sırası Kahhar ismine geldiğinde yine aynı şey olmuş ve Muhammed ve Ali'nin bu seferki terlerinden ise müminlerin, taliplerin, sufilerin ve Müslimlerin (bayanlar) ruhları yaratılmıştır.¹⁸² Nitekim bu bağlamda Hz.Peygamber; “Allah'ın ilk yarattığı benim nurum ve ruhum olmuştur. Allah'ın ilk yarattığı aklım olmuştur ve benden herkesin nefsi, zatu'l-buruc ve ruhlar âlemi yaratılmıştır,” diye buyurmuştur.¹⁸³ Şeyh Seyyid Safi'nin anlatımıyla, Yüce Allah sonunda o iki gevher nurundan yedi kat gökleri ve yedi kat yerleri yaratmıştır. Yeşil nurdan gökleri, günü, ayı, yıldızları ve bütün melekleri yaratmış; ak nurdan yerleri, bitkileri, hayvanları, öküzü, balığı ve yeraltında olan denizleri, ateşi, suyu ve yeli yaratmıştır. Yeşil nur Hz. Muhammed'in nuru olduğu için göklerin rengi ondan gelmektedir. Hz. Ali de kendi ak nurundan yaratılmış olan yerlerden dolayı Ebu Turab (Toprak babası) lakabını çok severdi.¹⁸⁴

İmam Cafer Buyruğunda da daha on sekiz bin âlem yaratılmazdan evvel Muhammed Mustafa ve Ali el-Murteza'nın nurlarının mevcut olduğu söylenerek zamanları gelince Hz.Muhammed'in nuru Abdullah'tan, Hz.Ali'nin nuru ise Ebu Talip'ten zuhura geldiği söylenmiştir. Aslında bunların nurlarının başlangıçta bir olduğunu, doğumlarıyla bu nurların iki olduğunu ancak yine de manaca bir oldukları söylenir.¹⁸⁵

B. Lahmuke Lahmi Anlayışı

Muhammed Ali tasavvuru ile ilgili Kızılbaşlıkta batınlık-yoğun anlayışlardan biri de, Hz.Muhammed'in kendine kardeş yaptığında Hz.Ali'ye söylediğine inanılan *lahmuke lahmi* anlayışıdır. Buna göre Hacc dönüşünde Hz.Peygamber'e, “Ey Resul! Rabbinden sana indirileni

¹⁸¹ *Gölpınarlı 199*, vr.142a; *Gökçeler*, s.25. Rivayeti değerlendirme

¹⁸² *Gölpınarlı 199*, vr.144a-144b.

¹⁸³ *Gölpınarlı 199*, vr.145a; *Gökçeler*, s.34.

¹⁸⁴ *Gölpınarlı 199*, vr.147a; *Gökçeler*, s.41-42.

¹⁸⁵ *Aytekin*, s.150; *Aytekin-Malatya*, s.213-215; *Bozkurt*, s.171-172. Bu Buyruklarda Muhammed ve Ali nuru konusu, yetmiş iki milletin şia ve havariç olarak ikiye ayrılması ve Hz.Ali'nin Hz.Peygamber tarafından kendisinden sonra halife olarak seçilmesi dolayımında işlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için çalışmamızın ikinci bölümünde “Buyruklarda Mezhepsel Unsurlar” kısmına bakılabilir.

tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun.” (Maide, 5/67) ayeti nâzil olur. Bunun üzerine Hz.Peygamber ashabına bir minber hazırlatır. Minberde Hz.Ali'nin elinden tutar ve “Ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir,” diyerek Hz.Ali'ye “Ya Ali ben ilmin şehriyim, sen de kapısısın,” der ve Hz.Ali'yi kendine kardeş/musahip kılar. Bu arada Hz.Ali, Cebrail'in cennetten getirdiği gömleği giyer. Bunu gören Hz.Muhammed, Hz.Ali'ye şöyle der:

Lahmuke lahmî, cismuke cismî, demuke demî, rûhuke rûhî / Etin etim, bedenim
bedenim, kanın kanım, ruhun ruhumdur.¹⁸⁶

Daha sonra Hz.Peygamber ve Hz.Ali o gömleği beraber giyip, bir baş bir ten olmuşlar, ikinci kere giydiklerinde iki baş iki ten olmuşlar, son bir kez daha giydiklerinde baş da ten de bir olmuşlardır.¹⁸⁷

Risâle-i Şeyh Safî'nin başka bir yerinde bu olay şöyle de betimlenmektedir: Hz. Peygamber, müminlerin toplandığı bir evde herkesin huzurunda Hz. Ali'yi kendisine kardeş tutunca, Hz. Ali de Hz. Peygamber'i rehber edinir, Hz. Resul tarikat hutbesini okur ve Hz.Ali'ye dua eder. Bunun üzerine sahabeden bazıları Hz.Ali'ye gelip, “lahmuke lahmi ya Ali” deyip otururlar. Hz. Resul, Ali'nin elini tutup, “Ali benim tarikatda oğlumdur ve hakikatta karındaşımdır”¹⁸⁸ ve “Ya Ali! Sen benim vasimsin ve varisimsin,” diyerek ona talep edenlere erkân-ı tarikat ve hakikat üzerine beyat verme yetkisi verir. Bunun üzerine Selman-ı Farisi, Âmir ve Bilâl-i Habeşi Hz. Ali'den biat alırlar. Hz. Peygamber'in ve Hz. Ali'nin isteği üzerine Selman, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e rehber olur. Daha sonra, Resulullah, Hz. Ali'ye git şükrâne getir yiyelim der. Getirilen şükrâneyi yerler, dua ve gülbank ederler.¹⁸⁹

Evrende her şeyden ve herkesten önce yaratılan ruhun Hz. Muhammed'in ruhu olduğu düşüncesini temsil eden Nûr-ı Muhammedî anlayışının izlerini, *lahmuke lahmi* anlayışında da görmekteyiz. Bazı Buyruklarda bu anlayış anlatılırken, haset içerisinde olan bazı münafıkların bu sözleri şöyle yorumladıkları söylenir: Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye “lahmuke lahmî/etin etimdir,” derken akrabalıklarını ve kardeşliklerini; “cismuke cismî/bedenin bedenimdir,” derken amcaoğlu olduklarını; “demuke demî/kanın kanımdır,” derken bütün ruhların kandan yaratılmış olduklarını; “rûhuke rûhî/ruhun ruhumdur,” derken ruhu olan Hz. Fatıma'yı onunla evlendirmesini ve torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i kastetmiştir. Hâlbuki “rûhuke rûhî,” bütün ruhların Hz.

¹⁸⁶ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.32a-32b; *Gölpınarlı* 198, vr.47b; 199, vr.70b; *Gökçeler*, s.192; *Aytekin-Malatya*, s.203.

¹⁸⁷ Olayın ayrıntılı tasviri için bkz.*Risâle-i Şeyh Safî*, vr.31b-34b; *Gölpınarlı* 181, vr.17a-18a; 198, vr.45b-49b; 199, vr.68a-70b; *Aytekin-Malatya*, s.203; *Hafik İmam Cafer*, vr.209a-209b. Alevilikteki “Bir kisvetten iki baş” düşüncesinin kaynağı budur.

¹⁸⁸ Bu ifade metinde, “hâzâ ehî fi'd-dunya ve'l-âhira” ifadesinin karşılığı olarak geçmektedir. Ancak anlamı yukarıda verilen aksine, “Bu benim dünyada ve âhirette kardeşimdir,” demektir.

¹⁸⁹ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.50a-51b.

Peygamber'den yaratılmış olduğunu gösterir ki bu nedenle şeriatla; “bu senin, bu benim” anlayışı varken, hakikatte; “senin-benim” anlayışı küfürle eşdeğerdir.¹⁹⁰

IV. Buyruklarda Düşkünlük: Suç ve Ceza

Buyruklarda sosyal bir oto kontrol sistemi olarak suç ve ceza konusu da işlenmektedir. Cezalar işlenen suçun/günahın mahiyetine göre değişmekte olup, daha çok belli miktarlarda maddi cezaları içermektedir. Verilen en büyük ceza ise düşkünlük olup, bireyin yaşadığı toplumdan izole edilmesi ve yalnızlaştırılmasıdır. Özellikle kapalı toplumlar halinde yaşayanlar için düşünüldüğünde son derece ağır bir cezadır.

Buyruklarda, suç işleyen bir talibin suçunu itiraf etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Şeyh Safi, tarikat içinde olan, evliya izinden giden ve edep üzere hareket eden bir talibin suç işlediği takdirde, suçunu eline alarak meydana gelmesini, peymançe yerinde durup “mürüvvet” diyerek suçunu itiraf etmesini tavsiye etmiştir. Orada hazır bulunan cemiyet erenleri, o kişinin suçunun büyüklüğüne, küçüklüğüne göre erkân yürütüp sitemini görmelidirler. Böyle bir süreçten geçen talip temizlenmiş olur, suçunu gizleyen talibin ise tarikatta, marifette ve hakikatte eli yoktur, denmiştir.¹⁹¹ İmam Cafer Sadık, günah işleyen ve işlediği gınahtan dolayı sitemli olduğunun farkında olan ve bunu erenler huzurunda itiraf eden talibin günahından arınacağını söylemiştir. Çünkü o mecliste üçler, yediler, kırklar Cebail ve gök melekleri de hazır bulunurlar. Erenlerin o talibin günahından geçmeleriyle, üçler, yediler, kırklar, Cebail ve gök melekleri de o kişinin günahından geçerler. Sonunda Yüce Allah da o kişinin günahını bağışlar.¹⁹² Ayrıca kişinin nasıl bir suç/günah işlediği de önemlidir, sünnetten mi düşmüştür yoksa farzdan mı düşmüştür yoksa bu ikisi arasında bir suç mu işlemiştir ona bakılıp cezasının ona göre verilmesi gerekir.¹⁹³

A. İlgili Terimler: Serdeste, Tarik Çalmak ve Sitem Sürmek

Buyruklarda suç ve ceza konusunda kullanılan tabirler; mürüvvet, serdeste, Zülfikar, tarik, tarik çalmak, tercüman almak ve sitem sürmektir.

¹⁹⁰ Örnek olarak bkz. *Risâle-i Şeyh Safi*, vr.33b-34b. Bu arada Buyruklarda, lahmuke lahmi hadisine hâlâ güvenmeyen bazı münafıkların tutumundan bahsedilir. Bunlar, Hz. Peygamber'e gönülden tatmin olabilmeleri için gömleğini çıkarmasını isterler. Gömleğini çıkardığında cesedin bir başın iki olduğunu görürler. Havariç buna da itiraz eder ve birliğin manası tek baş tek ceset olmaktır deyince Muhammed ve Ali başlarını gömleğin içine koyup çıkarırlar ve bir baş bir ceset olarak görünürler. bkz. *Gölpınarlı* 181, vr.17b; 198, vr.47b-48a; 199, vr.69b; *Gökçeler*, s.192-193.

¹⁹¹ *Gölpınarlı* 199, vr.98a; *Gökçeler*, s.320-321, 323. Bu konuda bir Hatayi Nefesi için bkz. Ekler, Seçme Nefesler, n.9.

¹⁹² *Gökçeler*, s.323-326.

¹⁹³ *Gölpınarlı* 199, vr.110a; *Gökçeler*, s.381. Gölpınarlıda eğer farzdan düşmüşse günah büyük (kebâir), sünnetten düşmüşse küçük (sağâir) ve farz ile sünnet arasında bir günah ise orta (mütevassıt) olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bkz. a.g.y. 199, vr.110b-111b.

Mürüvvet, suç işleyen bir talibin meydana gelip erenler huzurunda suçunu itiraf etmesi sırasında ifade ettiği ve affedilmeyi dilemesi anlamında kullanılmaktadır. Kelime olarak yiğitlik ve cömertlik anlamına gelmektedir. Serdeste, Zülfikar ve tarik ise suçluyu cezalandırmak için kullanılan sopa için kullanılan tabirlerdir. “Hz. Ali’nin Zülfikarına uğrayasın” klişesinin de ifade ettiği üzere Kızılbaşlıkta suçluların cezalandırıldığı araç Zülfikardır. Serdeste ve tarik ise daha sonra Zülfikar yerine kullanılan tabirlerdir. Tarik çalmak, yetkili kişinin sopayla suçluya vurmasını; sitem sürmek ise suçlunun mahkeme sürecini anlatmaktadır. Son olarak tercüman ise genel olarak Alevilik-Bektaşilikte dua ve gülbank anlamında kullanılmakla beraber suçlunun işlediği suça karşılık kefarete olarak ödediği maddi bir cezadır.

Buyruklarda Zülfikar, serdeste ve tarik çalmanın kökeniyle ilgili menkıbevi olaylar anlatılmaktadır. Buna göre Zülfikarın serdesteye dönüşümü şöyle anlatılır: Hz.Ali’nin yiğitliğinden ve kılıcı Zülfikar ile kâfirleri yok edişinden bahsedilerek bu kılıcın Hz.Ali için nazil olduğu söylenir. Zülfikar öyle bir kılıçtır ki Hz.Ali dışında kimse onu kınından çıkaramadığı gibi savaş esnasında kılıçtan *işhed* yani şehadet getir Müslüman olan sesi gelmektedir. Nitekim Cebrail, kılıcı getirip Hz.Ali’nin beline bağladığında *la feta illa Ali la seyfe illa Zülfikar* (Ali gibi yiğit, Zülfikar gibi kılıç bulunmaz) demiştir. Ancak, Hz.Peygamber vefat etmeden önce Hz.Ali’ye artık Zülfikar’ı kimseye karşı kullanmamasını vasiyet eder. Bunun üzerine Hz.Ali, Zülfikar’ı Necef deryasına atar ve onun yerine elinde mızrak şeklinde bazılarının *dest-i çub/el sopası* dedikleri bir ağaç parçası taşımaya başlar. Zülfikar’dan sonra bu ağaçtan sopayı kullanmaya başlayan Hz.Ali onunla da birçok düşmanı yenmiştir. İşte Hz.Ali’den yadigâr kalan bu sopaya tarikat erenleri serdeste demektedirler. Bazıları da serdesteye Zülfikar demişlerdir.¹⁹⁴

Tarikatta tarik tercümanı ise Cebrail’den kalmıştır. Şöyle ki: Cebrail, Hz.Peygamber’e her vahiy getirişinde Yüce Allah’ın selamını söylediğinde Hz.Peygamber ayağa kalkar selamı alır ve Cebrail’e izzet ikramda bulunurdu. Cebrail, bu izzet ve ikramın kendisine yapıldığını vehmedip gurura kapılır, bunu fark eden Hz.Muhammed sonraki gelişlerinde bu sefer Allah’ın selamını söylediğinde ayağa kalkmaz; sebebini soran Cebrail’e de benliğe düşüp kendini beğendiğini ve menzilden geri kaldığını söyler. Hatasını anlayan vahiy meleği hemen Hz.Muhammed’in huzurunda peymançe yerine geçip dara durur ve günahını eline alır. O esnada Hz.Ali çıkagelir. Onu gören Cebrail hemen Ali’den eman ister. Hz.Ali, Hz.Peygamber’den Cebrail için af diler, Hz.Peygamber de Cebrail’in sitemini kendi yoluna göre sürmesi görevini verir. Bunun üzerine

¹⁹⁴ *Gölpınarlı 199*, vr.115a-115b; *Gökçeler*, s.399–404. Cemiyet erenleri serdesteyi Zülfikar olarak kabul etmekte ve tarikat içinde yiğit ve pehlivan olanlara Ali sıfatlı olmaları şartıyla Zülfikar sahibi olmakla onurlandırmaktadırlar. Ali sıfatlı derken, Hz.Ali’nin sahip olduğu ilim-hilm, merhamet-şefkat, izzet-hürmet, hizmet-takva, kemaliyet-edep-erkân, fikir-feraset, fütüvvet-mürüvvet, lütuf-kerem, in’am-ihsan-iz’an, fazilet-fasahat-nasihat, sehavet, şecaat, saadet, mehabet, salâbet, kuvvet, kudret, erlik-dilâverlik, hünerlik, sururluk sıfatlara sahip olmak kastedilmiştir. Bkz. *Gölpınarlı 199*, vr.115b-116a; *Gökçeler*, s.404–405.

Hız.Ali, Cebrail'in sitemini sürüp erkân üzerine tarik çalıp tercüman keser. Cebrail daha sonra Yüce Allah'ın huzuruna çıkıp af diler, Allah cennetten Cefne Helvası almasını ve tercüman çekmesini emreder. Bunun üzerine Cebrail, Cefne helvasını ve cennetten kopardığı kırmızı bir elmayı nurdan tabak içerisine koyarak Hız.Muhammed ve Hız.Ali'nin huzuruna gelip tercüman çeker ve özrüne niyaz ederek günahından kurtulur. Böylece tarikat ehline tercüman Cebrail'den kalır.¹⁹⁵

İmam Cafer Buyruğunda erkânda tarik çalmanın yedi olduğu söylenmiş ve tarik çalmak şöyle anlatılmıştır: Birinci tarikten on iki tarika kadar sufilerin sitemi sürülür ve darb-ı Ali (Ali vuruşu) ile alınır. Tarikçi tarik çalmadan önce Zülfikarı boynuna koyup mürşide secde ve Zülfikarı niyaz edip pirinin eline verip ayağa kalkar. Pir de Zülfikarı niyaz edince, tarikçi elinde Zülfikar şöyle der: “Lâ fetâ illa Ali lâ seyfe illa Zülfikar, üstad nefesi, tarikat-ı iman, destur şah, erkân-ı meşayih, emr-i halife. Göz görenin, yol varanın. Yolca giden yorulmaz. Gerçek gördüğünden ayrılmaz. Eyvallah güzel şahım!” Daha sonra pir ne buyurursa o kadar erkân çalar ve sonra; “Tarik kabullüğüne görgüler muradına Allah diyelim,” der. Ardından Zülfikar altından geçen mümin ve Müslim (bayan) tarikçinin ayağına ve Zülfikara niyaz ederler. Ancak insan, Zülfikardan değerli olduğu için tarikçi tariki boynuna asıp yatar. Pir, taliplerden birine tarikçiye bir Zülfikar çalmasını emreder. Tarikçi ayağa kalktıktan sonra pir şöyle dua eder: “Zülfikar keskinliğine, sır berklğine, yezit helakliğine, münkir körlüğüne, mümin kardaşların gönlü muradına. Üçler, yediler, kırklar, on iki imamlar, er hak, evliya, enbiya, Allah, Muhammed, Ali, hû diyelim hû.”¹⁹⁶

B. Tarikatta Günah

Şeyh Safi Buyruklarında tarikat içinde günahın üç kısım olduğu söylenerek çeşitli örnekler verilir. Buna göre günah, büyük (kebâir), küçük (sağâir) ve ikisi arasında orta (mutevassıt) olmak üzere üçe ayrılır. Eğer talibin işlediği günah/suç farzla ilgiliyse büyük günah, sünnetle ilgiliyse küçük günahdır. İkiisiyle ilgili değilse o da orta günahdır. Günahın derecesine göre sitem sürülüp erkân yürütülmelidir. Ayrıca başlangıç (ibtida) seviyesinde olan ile son noktada (intiha) olanın

¹⁹⁵ *Gölpınarlı* 199, vr.99b-101a; *Gökçeler*, s.329-334; *Gökçeler* Buyruğunda Hız. Peygamber, Cebrail'e “sen benlik edip kendi özüne mağrur oldun, onun için menzilden geri kaldın,” dedikten sonra şu beyit tanık olarak getirilmiştir: Gururdur kişiyi Haktan eden dur/Süleyman'a tarikat sordu bir mur. Bkz. *Gökçeler*, s.331. Bu olay *Aytekın* buyruğunda burada anlatılana paralel ancak çok kısa bir şekilde anlatılmıştır. Bkz. *Aytekın*, s.79. *Bozkurt* buyruğunda da, Cebrail'in “Ben Tanrı'ya Muhammed'den daha yakınım, Muhammed'in bana secde etmesi gerekir,” anlayışında muhtemelen yanlış anlaşılacak şekilde sadeleştirilmiştir. Bkz. *Bozkurt*, s.108. Ayrıca *İmam Cafer Buyruğunda* geçmiş peygamberlerin tarik tercümanını uyguladıkları örneklerle açıklanır. Bkz. *Aytekın*, s.57-60; *Bozkurt*, s.83-86.

¹⁹⁶ *Aytekın*, s.124-125; *Aytekın-Alaca*, s.171; *Aytekın-Malatya*, s.206-207; *Bozkurt*, s.85-86.

günahı derecelerine göredir, gözcünün günah işleyeni cemiyet meydanına getirip sitemini sürmesi gerekir.¹⁹⁷

1. Küçük Günahlar (Sağâir)

Bir talip yol içinde tarikat haberin söyleşirken boğazı damarın kaldırmış olsa ya nutkundan yanlış kelam işitilmiş olsa yahut rehberi izin vermeden destursuz bir iş etmiş olsa ya avam-ı halktan bir kimseye ziyandırızlık edip dil olmuş olsa veya kizb edip yalan söylemiş olsa veya avam-ı halktan bir söz erişmiş olsa ol kişi yol içinde günah-ı sağâir etmiş olur.¹⁹⁸

Eğer talip bu noktada işlediği günahı itiraf edip mürüvvet deyip peymançe yerine durursa cemiyet erenleri ona birkaç nasihatte bulunup suçunu affederler, ömrünü ve niyazını kabul ederler. Eğer talip kendisi meydana gelmezse gözcü olan kişi onu meydana getirir eğer itaat ederse tarikat mucibince sitemini sürüp üç erkân yürütürler. Çünkü günahı küçüktür, tarıkı üçtür ve tercümanı dahi üçtür.¹⁹⁹

2. Orta/Ara Günahlar (Mutevassıt)

Küçük ile büyük arasında olan orta günahlar şunlardır: Bir talip yol içinde giderken ansızın ayağına taş dokunsa yani şunun gibi kim bir kabahat edip halkın gözüne dökmüş olsa ve halk içinde bir noksan yer göstermiş olsa veyahut kendi el kaldırmış olsa veyahut kendine yezidin eli değmiş olsa veya bir mazluma el değirmiş olsa veya bir kimseye gönülden kin tutmuş olsa ya intikam ile garazen/kasten iş işlemiş ya eliyle gömdüğü yerden bir nesne almış olsa veya gözüyle gördüğünü faş etmiş olsa veya bir kimsenin gıybetini ve mesavini etmiş olsa veya bir kimseye zulm ile uğru yeturmuş olsa bunları işleyen tarikat içinde günah-ı mutevassıt işlemiş olur.²⁰⁰

Bu suçlardan birini işleyen talip, suçunu kabul edip peymançe yerine gelir dara durup mürüvvet deyip yola boyun verirse o kimsenin sitemi sürülür, erkânı yürütülür. Ona verilecek ceza beş tariktir, çünkü günah-ı mutevassıttın tarıkı beştir dahi tercümanı beştir.²⁰¹

3. Büyük Günahlar (Kebâir)

Buyruklarda büyük olarak nitelenen günahlar şunlardır:

1. Bir kişi yol talibi olup mürebbi ve musahip sahibi olsa da mürebbisinden destursuz muhabbete gizlenmiş olması.

¹⁹⁷ Gölpınarlı 199, vr.110b-111b; Gökçeler, s.384–385.

¹⁹⁸ Gölpınarlı 199, vr.112b; Gökçeler, s.392–393.

¹⁹⁹ Gölpınarlı 199, vr.112b; Gökçeler, s.393.

²⁰⁰ Gölpınarlı 199, vr.113a; Gökçeler, s.394–395.

²⁰¹ Gölpınarlı 199, vr.113a-113b; Gökçeler, s.395.

2. Talibin rehberinin izni olmadan ya da musahibinden habersiz bir iş işlemesi.
3. Musahibinin evine veya malına dest-dirazlık ve el uzunluğu etmesi.
4. Tarikat içinde sırrı açmış olması, rızaperletmiş olması
5. Mürebbisinin gözünden düşmesi ya da musahibi gönlüne değmesi.
6. Yola geldikten sonra yoldan dönmüş olsa ve tekrar meydana gelse.²⁰²

İmam Cafer Buyruğuna göre sufi; evliya menakıbı okunurken söz söylese, Seyyid Nesimi'nin ilmi ve Kur'an-ı Azimuşşan okunurken konuşsa ve pir karşısında konuşsa büyük günah işlemiş olur.²⁰³ Bir pir avrat boşasa ya da yezide kuşak çözse ya da livata eylese bunlar da büyük günahdır, artık o pirin işi bitmiştir, yoldan düşmüştür.²⁰⁴

Büyük günah işleyen kendi isteğiyle peymançe yerine gelip makam-ı insafta durup mürüvvet derse ona kırk tarik ilzam edilir, çünkü büyük günahın tariki kırktır. Eğer kırktan geçilirse on iki tarik olmalıdır ve hiçbir şekilde bundan taviz verilmemelidir. On iki tarikin tercümanı bir kurbandır, gaziler alıp kabul etsinler.²⁰⁵ *Aytekın-Alaca*'da talip büyük günah işlerse, meydana alınmayıp davasının mahşere bırakılması gerektiği söylenerek pirin göreceği günahın, küçük günah olduğu ifade edilir.²⁰⁶

C. Çeşitli Ceza Örnekleri

Risâle-i Şeyh Safî'de tarikat kapısında olan ve daha henüz tarikatta başlangıç noktasında olan kişinin cezası görece hafiftir. İlk defa suç işleyen öncelikle pirlere huzurunda niyazda bulunmakla ve af dilemekle bağışlanabilir. Ancak günahında ısrar ederse ve tekrar ederse derece farklılığı olmakla beraber verilebilecek en ağır ceza üç akçe tercümandan fazla değildir.²⁰⁷ Marifet ve hakikat kapılarının son noktasında olan kişinin işleyeceği suçlar daha ağırdır. Ceza miktarları işlenen suçun itiraf edilip özür dilenmesine bağlı olarak değişmektedir. Bu makamdaki kişilerin alacağı en hafif ceza niyaz ve üç akçe tercüman; en ağırı ise toplumdan kovulma, seksen sitem vurulması, yüz altmış akçe tercüman alınmasıdır.²⁰⁸

İşlenen suçların mahiyetiyle ilgili bir örnek vermek gerekirse, mesela yol içindeki iki kardeş birbirleriyle kavga edip, gönüllerini kırsalar. Bunlardan biri mürüvvet deyip günahını itiraf etse on iki sitem vurulur ve on iki tercüman alınır.²⁰⁹

²⁰² *Gölpınarlı 199*, vr.113b; *Gökçeler*, s.395–396.

²⁰³ *Aytekın*, s.138; *Bozkurt*, s. 49.

²⁰⁴ *Aytekın-Alaca*, s.182; *Aytekın-Gümüşhacıköy*, s.197; *Aytekın-Hacı Bektaş I*, s.222.

²⁰⁵ *Gölpınarlı 199*, vr.113b-114a; *Gökçeler*, s.396–397.

²⁰⁶ *Aytekın-Alaca*, s.178.

²⁰⁷ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.38a-38b.

²⁰⁸ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.39a-40a.

²⁰⁹ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.39a.

Buyruklarda suçlu olan talibin pişman olup af dilemesi (mürüvvet demesi) ve siteminin görülmesine büyük önem verildiğini görmekteyiz. Bu konuda suçlunun etrafındaki talipler de uyarılmakta ve eğer suçlu bağışlanma dilemiyorsa içlerine sokmamaları istenmektedir. Şu ifadeler dikkate değerdir:

Dahi Şeyh Seyyid Safi etdi: Talibin bin bir hâli vardır, cemî-i kemâl-i ma'rifet ve makâm-ı vahdettir. Cümlesinin vacibi oldur ki, eğer talipler evliyanın tarikın sürüp yol varup edebin ve erkânın gözedup halka-i sohbetde oturur olsalar, içlerinde ol taliplerin birisi sitemli olsa dahi tercümânı hâsıl olsa, ol tercümânı virmeden oturup sohbet etmek haramdır. Ol talipden ol tercümânı almayınca ve ol tercümânı hora geçurup hakkına vâsıl olmayınca sohbet etmeyeler, dahi ol tercümânı ikrar, iman olan karındaşlara vireler. Amma ehl-i zâhirden sakınup göstermeyeler. Eğer ol tercümândan bir münkire ve bir münafığa virseler, yedirseler benim etim yedirmiş gibidir, şöyle bilemez.²¹⁰

Muhibb-i hânedan olan bir kardeşin dergâha nezir olan eşyayı satması durumunda o kişi yol içinde sitemli olur. Eğer mürüvvet deyip makâm-ı insafda durursa doksan dokuz tarik ilzam edip, gazilere doksan dokuz akçe tercüman, halifeye yetmiş beş akçe hak, iki yüz akçe de üstad hakkı olarak Şaha nezir alınması, nezir olarak alınacak nesnenin de değerinin dergâha gönderilmesi istenir. Böyle davranacakların dergâha makbul olacakları söylenir.²¹¹

Şeyh Safi Buyruklarında Cafer-i Sadık'a atfen dillendirilen aşağıdaki alıntı, 'yol'un özelliği, işlediği herhangi bir suçtan dolayı pişman olan kişinin davranış biçimiyle ilgili ilginç ayrıntılara sahiptir:

Hazret-i İmam-ı Natık Cafer-i Sadık, Menâkıb-ı Şerif'inde şöyle ayan beyan eder ki, bir kimse halktan gelse bu yola girse, mürebbiye erse, ikrar verse, talip olsa, el verse, etek tutsa, pirine belî dese, bir nice günden sonra tarikat mucibince üzerine bir yol varsa veyahut sitem görse, kalbine vesvese getirip ben buna sabr ve tahammül edemem deyip izin şaşırса, geri dönse ol kimse Hak'tan dönmüş olur. Zira kendi özünü reddetmiş olur. Bir zaman ol kişi böyle gitse ve kimse dahi söylemese bir müddet sonra kendi insafa gelip özünü dinleyip ettiği işe nadim olup pişman olsa, bilse kim bu yola gelmek var, dönmek yok, gelenin malı, dönenin başı. Pes öyle olsa miskinlik edip varsa, yol talibi olan kardeşlere yalvarsa, mürüvvet eylese, "pirimden beni dilek edin, yine kabul eylesin" dese. Talipler onu cemiyete götürseler, peymançe yerinde dursa, bir nice gün gözden ve

²¹⁰ Gölpinarlı 181, vr.13a-13b; 198, vr.34a-34b; 199, vr.61b.

²¹¹ Gölpinarlı 199, vr.91b-92a; Gökçeler, s.284-285. Gökçeler'de dergâha ait eşyalar at ve katır diye somutlaştırılmıştır.

gönülünden ırak olduğuna mürüvvet deyip erenlere tazarru-niyaz eylese, “öldürün imansız koman” dese, pirinin ayağına düşüp yüzün sürse, ağlasa. Mürüvvet dediği pir ile cemiyet erenleri şefaatt edip söyleseler, pir onu kabul ettiği takdirce bu tarikat mucibince ol kimsenin malı ve rızkı cümle miras olmak gerekdir, ondan makbule geçmiş ola, ya baş kıymak gerek veya mala kıymak gerek kim, işi temiz ve sağ ola.²¹²

Bazı Buyruklarda da ceza miktarı belirtilmeksizin, bazı davranışlar sayılarak bunların yapılması durumunda sufiye tarik çalınması, kurban alınması ve siteminin sürülmesi kadim bir erkân olarak sunulur:

Eğer bir sufi, pirinin ayakkabın giyip ve pirden evvel sofraya el uzatsalar ve seccadesin üzerine otursalar ve atına binseler ve kılıncın kuşansalar ve pirleri yayan yürütüp kendileri atlı olsalar ve pirlerinden ileri yürüseler yahut pirlerin yolda koyup kendileri geri dönseler ve pirler nefes eyleyip kâhil tutsalar. İşbu zikr olan ahvallerin kamusundan sufilere hem tarik çalmak hem dahi kurbanın almak farzdır ki mürşidin erkân yerini bulup evliyanın ayin-i erkânı batmaya. Ölüyü diri kıla ve inkâr eden münkir ola.²¹³

İmam Cafer Buyruğunda, bir sufinin haksız ve rızasız lokma yemesi durumunda şeriatta bu kişiyi eşeğe bindirip yüzüne kara çalarak köyden köye ve şehirden şehre gezdirmek gerektiği söylenir. Böyle kişi tarikatta ise başından tacını ve üzerinden elbisesini ve elinden asasını alıp ebediyen bir daha yola kabul edilmemelidir. Marifet kapısında ve cemde öyle biriyle oturulmamalı, ölürse namazı kılınmamalıdır. Hakikat kapısında ise o kişiye secde ettirilmemelidir hatta böyle bir peygamber bile olsa ona ümmet olunmamalıdır.²¹⁴

D. Üç Sünnet ve Yedi Farzdan Düşenlere Verilecek Cezalar

Buyruklarda tarikat içinde uyulması gereken ilkeleri temsil eden üç sünnet ve yedi farzı yerine getirmeyenlerin ya da Buyruklardaki orijinal ifadesiyle sünnet ya da farzlardan “düşenlerin” suçlarını telafi sadedince yerine getirmesi gereken müeyyideler bulunmaktadır.

Buyruklara göre “Sünnetlerden” düşene uygulanması gereken müeyyideler şunlardır:

1. Birinci sünnetten düşen talip, eğer yola boyun eğmeye devam edecekse, kendi haline/görgüsüne bırakılır ve yapabileceği ne hizmet varsa o kabul edilir.²¹⁵

²¹² *Gölpınarlı 199*, vr.93a-93b; *Gökçeler*, s.294–296.

²¹³ *Aytekın*, s.69.

²¹⁴ *Aytekın*, s.134; *Bozkurt*, s.34.

²¹⁵ *Gölpınarlı 198*, vr.68b; *181*, vr.29a; *199*, vr.90a; *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.41a; *Aytekın*, s.114; *Aytekın-Alaca*, s.165; *Aytekın-Hacı Bektaş II*, s.246; *Bozkurt*, s.132; *Gökçeler I*, s.12; *Gökçeler II*, s.275.

2. İkinci sünnetten düşene bir tarik sitem vurulur ve bir tercüman alınır, ayrıca Şah için üç akçe nezir alınır. Halifenin aldığı evladır.²¹⁶ Bir tarik ilzam edilip bir akçe tercüman alınır, üç akçe halife hakkı alınır.²¹⁷ Üç sırdeste vurulur, üç akçe niyaz alınır; biri halifeye, ikisi gazilere verilir.²¹⁸ Üç sitem tarik vurulur, üç akçe tercüman alınır.²¹⁹ İkinci sünneti terk eden taliplere, kalbinden adaveti gidermek için üç gün hizmet ettirilir.²²⁰

3. Üçüncü sünnetten düşen talibe üç sitem vurulur, üç akçe tercüman alınır, ayrıca üç akçe halifeye alınır²²¹ yine beş akçe üstad hakkı olarak Şaha nezir alınır.²²² Beş sırdeste vurulur, beş akçe niyaz alınır; üç akçesi gazilere, ikisi halifeye verilir.²²³ Bir tarik vurulur.²²⁴ Üç tarik çalınır, üç akçe gazilere ve bir akçe de halifeye alınır.²²⁵ Yedi tarik hak, yedi tercüman alınır; dört akçe üstad hakkı, üç akçe de halife hakkı olarak kabul edilir.²²⁶

“Yedi Farz”dan düşen taliplere verilecek cezalar ise bunlardır:

1. Birinci farzdan düşene yedi tarik vurulur, yedi akçe gazilere tercüman alınır, ayrıca Şah için de dokuz akçe nezir alınır.²²⁷ Beş tarik ilzam edilir, beş akçe tercüman alınır, beş akçe halife hakkı olarak yedi akçe de Şaha nezir alınır.²²⁸ Beş sırdeste vurulur, beş akçe niyaz alınır; ikisi halifeye, üçü gazilere verilir.²²⁹ Üç tarik vurulur, yedi akçe gazilere tercüman alınır; üç akçesi gazilere tercüman verilir, ayrıca on akçe de nezir verilir.²³⁰ Üç tarik vurulur, üç akçe gazilere, bir akçe halifeye ve beş akçe Hacı Bektaş’a tercüman alınır.²³¹ Bozkurt’un hazırladığı buyrukta, ilk üç farzdan düşenlerin cezası aynıdır; kırk yedi tarik vurulur, yetmiş sekiz akçe alınır; yarısı halifeye, yarısı da gazilere verilir.²³² On iki tarik hak edilir, on iki imam hükmünce on iki tercüman, yedi akçe halife, beş akçe de üstad hakkı olarak alınır, ayrıca bir de kurban kabul edilir.²³³

2. İkinci farzdan düşen talibe dokuz akçe tercüman cezası verilir, yedi akçe halife ve on yedi akçe de Şah için nezir alınır.²³⁴ Yedi tarik ilzam edilip yedi akçe tercüman alınır,²³⁵ ayrıca beş

²¹⁶ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.41a

²¹⁷ *Gölpınarlı 181*, vr.29a; 198, vr.68b; 199, vr.90a; *Aytekin-Alaca*, s.165; *Gökçeler II*, s.276.

²¹⁸ *Aytekin*, s.114.

²¹⁹ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.246; *Bozkurt*, s.132.

²²⁰ *Gökçeler I*, s.13.

²²¹ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.41a-41b

²²² *Gölpınarlı 181*, vr.29b; 198, vr.68b; 199, vr.90a; *Gökçeler II*, s.276.

²²³ *Aytekin*, s.114; *Bozkurt*, s.132. Yalnız bu son buyrukta iki akçe “halifeye” değil “pire” verilmektedir.

²²⁴ *Aytekin-Alaca*, s.165.

²²⁵ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.246.

²²⁶ *Gökçeler I*, s.13.

²²⁷ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.41b

²²⁸ *Gölpınarlı 181*, vr.29b; 198, vr.68b; 199, vr.90a; *Gökçeler II*, s.276.

²²⁹ *Aytekin*, s.115.

²³⁰ *Aytekin-Alaca*, s.166.

²³¹ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.246.

²³² *Bozkurt*, s.133.

²³³ *Gökçeler I*, s.13.

²³⁴ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.41b

²³⁵ *Aytekin-Alaca*, s.166.

akçe halifeye, on bir akçe de üstad hakkı olarak Şah için alınır.²³⁶ Yedi sırdeste vurulur, yedi akçe niyaz alınır; dört akçe gazilere, üç akçe halifeye verilir.²³⁷ Yedi tarik vurulur, yedi akçe gazilere, üç akçe halifeye ve on akçe Hacı Bektaş'a alınır.²³⁸ Kırk yedi tarik vurulur, yetmiş sekiz akçe alınır; yarısı halifeye, yarısı da gazilere verilir.²³⁹ On yedi kemerbest-i Şah gibi on yedi tarik hak edilir, on yedi tercüman, on iki akçe halife hakkı, yirmi akçe üstad hakkı alınır, ayrıca bir de kurban kabul edilir.²⁴⁰

3. Üçüncü farzdan düşene on dört sitem vurulur, on akçe halifeye, yedi akçe gazilere tercüman alınır, ayrıca Şah için otuz akçe nezir alınır.²⁴¹ On iki tarik ilzam edip on iki akçe [gazilere] tercüman alınır, ayrıca dokuz akçe halifeye, on yedi akçe de üstad hakkı olarak Şaha nezir alınır.²⁴² Dokuz sırdeste vurulur, on yedi akçe niyaz alınır; on akçesi gazilere, yedi akçesi halifeye verilir.²⁴³ Dokuz tarik vurulur, dokuz akçe tercüman alınır, üç akçe halifeye verilir, ayrıca on altı akçe nezir verilir.²⁴⁴ Dokuz tarik vurulur, on bir akçe gazilere, yedi akçe halifeye, on altı akçe Hacı Bektaş'a alınır.²⁴⁵ Kırk yedi tarik vurulur, yetmiş sekiz akçe alınır; yarısı halifeye, yarısı da gazilere verilir.²⁴⁶ Kırk tarik hak edilir, kırk tarik, kırk tercüman, on sekiz akçe halifeye, yirmi sekiz akçe üstad hakkı alınır, ayrıca bir kurban kabul edilir.²⁴⁷

4. Dördüncü farzdan düşene on yedi tarik sitem vurulur, on yedi akçe gazilere tercüman, on iki akçe halifeye ve kırk akçe Şah için nezir olarak alınır.²⁴⁸ On [yedi] tarik ilzam edilir, on yedi akçe tercüman alınır, ayrıca on beş akçe halife hakkı, kırk akçe de üstad hakkı olarak Şaha nezir olarak alınır.²⁴⁹ On sekiz sırdeste vurulur, yirmi yedi akçe nezir alınır; on yedi akçesi gazilere, on akçesi halifeye verilir.²⁵⁰ On sekiz tarik vurulur, on yedi akçe tercüman alınır; on akçesi halifeye, kalanı gazilere verilir, ayrıca kırk akçe de nezir verilir.²⁵¹ Dokuz tarik vurulur, on yedi akçe gazilere, on akçe halifeye,²⁵² kırk akçe Hacı Bektaş'a alınır.²⁵³ Kırk yedi tarik hak edilir,

²³⁶ *Gölpınarlı 181*, vr.29b; *198*, vr.68b-69a; *199*, vr.90a-90b; *Gökçeler II*, s.276. Ancak *Gökçeler II*'de üstad hakkı olarak Şaha nezir verilecek miktar on akçedir.

²³⁷ *Aytekin*, s.115.

²³⁸ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.246.

²³⁹ *Bozkurt*, s.133.

²⁴⁰ *Gökçeler I*, s.13.

²⁴¹ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.41b

²⁴² *Gölpınarlı 181*, vr.29b; *198*, vr.69a; *199*, vr.90b; *Gökçeler II*, s.277.

²⁴³ *Aytekin*, s.115.

²⁴⁴ *Aytekin-Alaca*, s.166.

²⁴⁵ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.246.

²⁴⁶ *Bozkurt*, s.133.

²⁴⁷ *Gökçeler I*, s.14.

²⁴⁸ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.41b

²⁴⁹ *Gölpınarlı 181*, vr.29b; *198*, vr.69b; *199*, vr.90b; *Gökçeler II*, s.277.

²⁵⁰ *Aytekin*, s.115.

²⁵¹ *Aytekin-Alaca*, s.166.

²⁵² *Bozkurt*, s.133.

²⁵³ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.246.

kırk yedi tercüman alınır, yirmi beş akçe halifeye, kırk akçe üstad hakkı alınır, bir de kurban kabul edilir.²⁵⁴

5. Beşinci farzdan düşene kırk sitem vurulur, kırk akçe gazilere tercüman, on yedi akçe halifeye ve kırk yedi akçe Şaha nezir olarak alınır.²⁵⁵ Gölpınarlı ve benzeri Buyruklarda beşinci, altıncı ve yedinci farzlardan düşmenin cezaları aynıdır; kırk yedi tarik vurulur, kırk yedi akçe gazilere tercüman alınır, otuz [üç/dokuz] akçe halifeye, yetmiş dokuz akçe ise Şah için üstad hakkı olarak alınır.²⁵⁶ Aytekin buyruğunda da kalan üç farzın günahı aynıdır; kırk yedi sırdeste vurulur, otuz dokuz akçe gazilere, otuz dokuz akçe de halifeye niyaz alınır.²⁵⁷ Kırk tarik vurulur, kırk akçe tercüman alınır; on dokuz akçesi halifeye verilir, ayrıca yetmiş akçe de nezir verilir.²⁵⁸ Kırk yedi tarik vurulur, otuz dört akçe gazilere, on dokuz akçe halifeye, yetmiş akçe Hacı Bektaş'a alınır.²⁵⁹ Dokuz tarik vurulur, on yedi akçe alınır; on akçesi halifeye, yedi akçesi gazilere verilir.²⁶⁰ Seksen tarik hak edilir, seksen tarik akçesi, seksen tercüman alınır. Otuz dört halifeye, yetmiş akçe üstad hakkı, bir de kurban kabul edilir.²⁶¹

6. Altıncı farzdan düşene kırk yedi sitem tarik vurulur, yetmiş akçe tercüman, otuz akçe halifeye ve kırk bir akçe Şah için nezir alınır.²⁶² Kırk yedi tarik vurulur, kırk yedi akçe gazilere tercüman alınır, otuz [üç/dokuz] akçe halifeye, yetmiş dokuz akçe ise Şah için üstad hakkı olarak alınır.²⁶³ Kırk yedi sırdeste vurulur, otuz dokuz akçe gazilere, otuz dokuz akçe de halifeye niyaz alınır.²⁶⁴ Kırk tarik vurulur, kırk akçe tercüman alınır; on dokuz akçesi halifeye verilir, ayrıca yetmiş akçe de nezir verilir.²⁶⁵ Kırk yedi tarik vurulur, otuz dört akçe gazilere, on dokuz akçe halifeye, yetmiş akçe Hacı Bektaş'a alınır.²⁶⁶ Yedi tarik vurulur, on dört akçe alınır; yedi akçesi gazilere, yedi akçesi de halifeye verilir.²⁶⁷ Seksen tarik hak edilir, seksen tarik akçesi, seksen tercüman alınır. Otuz dört halifeye, yetmiş akçe üstad hakkı, bir de kurban kabul edilir.²⁶⁸

²⁵⁴ *Gökçeler* I, s.14.

²⁵⁵ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.41b-42a

²⁵⁶ *Gölpınarlı 181*, vr.29b; *198*, vr.69b; *199*, vr.90b; *Gökçeler* II, s.277–278. Yalnız *Gökçeler* II'de 47 akçe halifeye, 39 akçe gazilere verilir.

²⁵⁷ *Aytekin*, s.115.

²⁵⁸ *Aytekin-Alaca*, s.166.

²⁵⁹ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.247.

²⁶⁰ *Bozkurt*, s.133.

²⁶¹ *Gökçeler* I, s.15.

²⁶² *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.42a

²⁶³ *Gölpınarlı 181*, vr.29b; *198*, vr.69b; *199*, vr.90b; *Gökçeler* II, s.277–278. Yalnız *Gökçeler* II'de 47 akçe halifeye, 39 akçe gazilere verilir.

²⁶⁴ *Aytekin*, s.115.

²⁶⁵ *Aytekin-Alaca*, s.166.

²⁶⁶ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.247.

²⁶⁷ *Bozkurt*, s.133.

²⁶⁸ *Gökçeler* I, s.15.

7. Yedinci farzdan düşene seksen sitem vurulur, kırk yedi akçe gazilere tercüman, dokuz akçe halifeye ve kırk akçe Şaha nezir alınır.²⁶⁹ Kırk yedi tarik vurulur, kırk yedi akçe gazilere tercüman alınır, otuz [üç/dokuz] akçe halifeye, yetmiş dokuz akçe ise Şah için üstad hakkı olarak alınır.²⁷⁰ Kırk yedi sırdeste vurulur, otuz dokuz akçe gazilere, otuz dokuz akçe de halifeye niyaz alınır.²⁷¹ Kırk tarik vurulur, kırk akçe tercüman alınır; on dokuz akçesi halifeye verilir, ayrıca yetmiş akçe de nezir verilir.²⁷² Kırk yedi tarik vurulur, otuz dört akçe gazilere, on dokuz akçe halifeye, yetmiş akçe Hacı Bektaş’a alınır.²⁷³ Beş tarik vurulur, beş akçe alınır; iki akçesi halifeye, üç akçesi gazilere verilir.²⁷⁴ Seksen tarik hak edilir, seksen tarik akçesi, seksen tercüman alınır. Otuz dört halifeye, yetmiş akçe üstad hakkı, bir de kurban kabul edilir.²⁷⁵

Buyrukların neredeyse tamamında, üç sünnet ve yedi farz konusunun sonunda bu sünnet ve farzları yerine getirmeyenlerin “yoldan sürgün” olacakları ifade edilmektedir.

Dahi bundan sonra bilmiş olası kim bir kişi bunca farzdan düşse ana derman yokdur, sürgün olur. Andan ol dergâha varup kendi özin meşâyıha yitirmek gerek, mürşid kabul iderse tâlip dahi kabul ide, mürşidin kabul itmediğine tâlipden derman yokdur, yüzü karadır, sürgündür, hiçbir cem’iyyetde yeri yokdur. Eğer mürşid kabul iderse ol kişinin cümle malın miras itmek gerek, bu tarik içinde her kim inad ve muhalefet iderse bu tarika göre amel itmezse sürgündür. Ol bu tarikdan değildir, dünya ve âhiretde yüzü karadır. On iki imam katarından ve hak dîdârından mahrum kalur, kıyamet gününde cemi enbiyalar ve evliyalar andan bîzâr olurlar. Amma bir kimse fakiru’l-hâl olsa tercümanı anın rızasıdır, her ne geturse alup kabul ideler.²⁷⁶

²⁶⁹ *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.42a

²⁷⁰ *Gölpınarlı 181*, vr.29b; *198*, vr.69b; *199*, vr.90b; *Gökçeler II*, s.277–278. Yalnız *Gökçeler II*’de 47 akçe halifeye, 39 akçe gazilere verilir.

²⁷¹ *Aytekin*, s.115.

²⁷² *Aytekin-Alaca*, s.166.

²⁷³ *Aytekin-Hacı Bektaş II*, s.247.

²⁷⁴ *Bozkurt*, s.133.

²⁷⁵ *Gökçeler I*, s.15.

²⁷⁶ Bkz. *Gölpınarlı 181*, vr.29b; *198*, vr.69a-69b; *199*, vr.90b-91a; *Gökçeler II*, s.278–280. Metin *Gölpınarlı 181*’e aittir. Krş. *Risâle-i Şeyh Safî*, vr.42a-42b.

SONUÇ

Kızılbaşlık kavramı bugün yaygın olarak kullanılan Alevilik ya da Anadolu Aleviliği kavramlarından önce Alevi toplulukları tanımlamak için kullanılan şemsiye bir kavramdır. Kızılbaş ismi Şah Haydar'ın taraftarları için alâmet-i fârika olarak seçtiği kızıl börtkten gelmektedir. Haydar'ın müritlerinin Tac-ı Haydari de denen bu kızıl başlığı takmalarıyla onlara “Kızılbaş/serh-sur” denmeye başlamıştır. Kızılbaşların tarihsel olarak Safevileri desteklemeleri ve Safevi Devleti'ni kuran asıl unsur olmaları sebebiyle Kızılbaşlık kavramı zamanla bir topluluğa isim olmanın ötesinde siyasi-dinî içerikli bir anlam dünyasını karşılar olmuştur.

Safevi Devleti'ni kuran Safevi hanedanının kökeni Erdebil Tekkesinin kurucusu Şeyh Safiyüddin Erdebili'ye (ö.735/1334) dayanmaktadır. Sünni-Şafii çizgide olduğu kesin olarak bilinen Erdebil Tekkesi, Şeyh Cüneyd (ö.864/1460) zamanında şeyhlikten gelen nüfuzunu siyasi emelleri için kullanmaya başlamasıyla politize olmuştur. Tekkenin politize olmasında Şeyh Cüneyd'in babası Şeyh İbrahim'den (ö.851/1447 sonra tekkenin başına getirilmeyip Erdebil'den kovulması sonrası yaşadığı bir dizi olay yardımcı olmuştur. Örneğin Anadolu'da kendine yakın bulduğu Türkmenler arasında propaganda yapması, Türklerin “gaza” kültürüne uygun şekilde yağmalar yapması, Diyarbakır'a gidip Uzun Hasan'ın himayesine girerek ortak düşmanları Karakoyunlulara karşı güç birliği içine girmesi ve Uzun Hasan'ın kızkardeşi Hatice Begüm ile evlenmesi gibi. Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan'ın kızkardeşiyle evlenmesiyle Safeviler, Akkoyunlu Devleti'yle akrabalık kurmuşlar, Cüneyd'in oğlu Şah Haydar'ın (ö.894/1488) dayısı Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm ile evlenmesiyle de artık Akkoyunlu Devleti'nin doğal varisleri arasına girmişlerdir. Böylece Safeviler, tekke şeyhliğinden gelen manevi nüfuzlarına bir de Akkoyunluların varisi olmak gibi çok önemli bir siyasi pozisyon ilave etmişlerdir. Nitekim Şah İsmail, 1501'de kurduğu Safevi Devleti'ni, Akkoyunluları yıkarak kurmuştur.

Bir siyaset anlayışının ya da bir devletin ayakta kalabilmesi için bir ideolojiye dayanması gerektiği olgusu, Ortaçağlar sözkonusu olduğunda dinî mezhep olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Şah İsmail'in, 1501'de Tebriz'i alarak devleti kurduktan sonra daha şahlık tacını giymeden yaptığı ilk iş, On İki İmam Şiiliğini devletin resmi mezhebi ilan etmesi olmuştur. Safevilerin, Şiiliği devletin resmi mezhebi olarak seçmesinde Şah İsmail'in yedi yıla yakın bir süre saklandığı Gilan Lahican'da Zeydi Şii Kiya hanedanının yanında Şii eğitimden geçmesinin yanı sıra devleti meydana getiren Kızılbaş unsurların Şiiliğe eğilimli olmaları da etkili olmuştur. Ancak Şiiliğin tercih edilmesinde, aşağı yukarı aynı tabana hitap eden Sünni Osmanlı ve Sünni

Özbeklerden ayrılmak ve farklılaşmak isteği de göz ardı edilmemelidir. Şah İsmail'in, Gilan'da Zeydi Şii eğitimden geçmesine rağmen On İki İmam Şiiliğini tercih etmesinde ise doğuda Özbek batıda Osmanlı'dan çevrili siyasi rakiplerine karşı mücadelede bu mezhebi uygun görmesi yatmaktadır. Ancak tarihi kaynakların gösterdiği üzere Şah İsmail, Caferiliği resmi mezhep ilan ettiğinde bu mezhebi öğretecek doğru dürüst literatür ve insan kaynağı bulamadığı için Irak Şiilerini özellikle de Cebel-i Âmil (Güney Lübnan) bölgesi Arap Şiilerini Caferiliği öğretmek üzere ülkesine davet etmiştir. Şah İsmail, Şiiliği resmi mezhep ilan ettikten sonra bu mezhebi zorla benimsetme yola gitmiş ve ilk üç halifeye sövülmesi mecburiyeti getirmiştir. Şah İsmail'in Şiilik adına yaptığı bir uygulama da soylarında seyyidlik olduğu iddiasını ortaya atarak, ailesini zorla seyyidlik şecerelerine koydurmak olmasıdır. Böylece tekke şeyhliği, Akkoyunluların doğal varisi ve peygamber sülalesine mensubiyetle Şah İsmail'in "karizmatik kişiliği" tamamlanmıştır.

Şah İsmail'in kurduğu devletin asıl unsurları Şamlu, Rumlu, Tekelü, Ustaclu, Dulkadir, Varsak gibi Türkmen oymaklarıdır. Bu Kızılbaş Türkmen kabileleri olmasaydı Safevi Devleti kurulamazdı. Bugün ülkemizde yaşayan Alevilerin de ataları sayılan bu Kızılbaşlar, Anadolu kökenli olmalarına rağmen göçebe kültürüne sahip olmaları, yerleşik düzene alışık olmamaları vb. sebeplerle birlikte kendilerine daha cazip gelen Safevi propagandası sonucunda Erdebil Tekkesi şeyhlerini destekleyerek onların Safevi Devleti'nin kurmalarına yardımcı olmuşlardır. Kızılbaşların Safevileri desteklemelerinde, şahlarını mürşid-i kâmil ve mehdi olarak kabul etmelerinin de büyük rolü olmuştur. Kurulan devlette Şah İsmail'in yakınında olan Kızılbaş kabile reisleri, Çaldıran savaşında yenilgiye uğradıktan sonra "karizmatik kutsal şah" düşünceleri yerle bir olmasına rağmen Şah İsmail'in ardılı Şah Tahmasp'ın (ö.984/1576) çocuk olmasını fırsat bilip devleti yönetmişlerdir. Ancak bu yönetim devleti paylaşma şeklinde olduğu için ülkeyi on yıl sürecek bir iç savaşın içine sürüklemişlerdir. Şah Tahmasp dizginleri eline aldıktan sonra devleti kabile anlayışıyla yönetemeyeceğinin farkına vararak yönetimde merkezîyetçi politikalar uygulamaya başlamıştır. Bu uğurda Osmanlı politikalarını taklit eden Safeviler, "kapıkulu" sistemine benzer şekilde devşirme sistemi uygulayarak Gürcü, Çerkes, Ermeni vb. Kafkas unsurları "gulamân" sınıfı altında Kızılbaşların yerine sisteme dâhil etmeye başlamışlardır. Şah Tahmasp'la başlayıp Büyük Şah Abbas (ö. 1037/1628) zamanında tamamlanan süreçte Kızılbaşlar idareden peyderpey uzaklaştırılmışlardır.

Safevi hanedanının etnik kimliği tartışmalı olmakla birlikte kurucu unsurları itibarıyla bu devletin bir Türk Devleti olduğu kesindir. Ancak daha sonra Şah Tahmasp ve özellikle de Şah Abbas zamanında devletin merkezîyetçi politikaları paralelinde devlete İran (Fars-Tacik) ve Kafkas (Gürcü, Çerkes ve Ermeni) unsurlar dâhil edilmiştir.

Tarihin garip bir tecellisi olarak önce Osmanlı'da ardından da kurucusu oldukları Safevi Devleti'nde muhalefete düşen Kızılbaşlar tecride mahkûm olmuşlardır. Zira varlık sahnesine Safevi Erdebil Tekkesi'nin temsil ettiği bir tarikat olarak ortaya çıkan Safeviyyenin zamanla politize olarak devlet kurması sonucunda en büyük destekçileri Kızılbaşlar da siyasileşmişlerdir. Şah Abbas zamanında artık tamamen bir devlet cihazına dönen Safeviliğin, tarikat özelliği kaybolmuştur. Safevilerin devletleştiği oradan yönetimden uzaklaştırılan Kızılbaşlar, kurucusu oldukları devletin tarikat özelliklerini terk etmesi sonucu boşlukta kalmışlardır. Göçer yaşam tarzlarına ilaveten bir de *iki arada bir derede kalan* Kızılbaş topluluklar, deyim yerindeyse, kendi yağlarıyla kavrulmuşlardır. Zira siyaseten destekledikleri Safevi Devleti'nden dışlanırken topraklarında yaşadıkları Osmanlı Devleti'nde ise cemaat dışı/Rafızî ilan edildikleri için merkezlere uzak ücra köşelerde varlıklarını “kapalı toplum” halinde devam ettirmişlerdir. Şehrin imkânlarından yoksun kaldıkları için öteden beri sahip oldukları Halk İslamına uygun bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kızılbaşlardan şehre gelenler ise 17. Yüzyılda Bektaşilik çatısı altına girmişlerdir.

Kızılbaşların beslendikleri dinî metinlere bakmak gerekirse öncelikli olarak karşımıza Buyruklar çıkmaktadır. Kelime anlamının da çağrıştırdığı üzere yolun adâp ve erkânını öğreten bu eserler Şah Tahmasp zamanında Safevi müritleri olan Kızılbaşlar için hazırlanmış tasavvufi-ahlaki kitaplardır. Buyruklarda yolun erkânının açıkça Şah Tahmasp zamanında ortaya konduğu ifade edilmektedir. Şah Tahmasp'ın Kızılbaş müritlerin büyük saygı duyduğu Şeyh Safi ve Şeyh Sadreddin'in yaşayan hatırasına dayalı olarak hazırlattığı bu metinlerde, tamamen bir tarikat olarak ortaya konan Kızılbaşlığa/yola giriş erkânı, taliplerin tarikat içinde sahip olması gereken edepler, musahip tutmak, bir mürşit ve mürebbi tutmanın önemi, dört kapı kırk makam anlayışı, tarikat içinde üç sünnet ve yedi farz, kemer, tac, hırka vb. konular tasavvufi çerçevede işlenmektedir. Ancak konular işlenirken Safevi şahlarına sık göndermelerde bulunmaktadır. Örneğin tarikata giriş ritüelinin sonunda yola giren talibe biat ayeti okunur, sonra da geçmiş Safevi Şahlarına rahmet dilenir ve en son hayatta olan şahın da, elimizdeki metinlere göre yaşayan şah, ya Şah Tahmasp, ya I. Şah Abbas ya da I. Şah Süleyman'dır, devletin bekası için dua edilerek tören tamamlanır.

Aleviler arasında Buyruklar, *Şeyh Safi Buyrukları* ve *İmam Cafer-i Sadık Buyrukları* isimleriyle bilinmektedir. Ancak bugün Aleviler arasında en yaygın olan Buyruk, *Şeyh Safi Buyrukları*dır. Esasen her iki Buyruk türünde de İmam Cafer-i Sadık belirleyici bir aktör olarak bulunmasına karşın, özellikle bugün Tahtacı Alevilere ait olan *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*nda Safevi izine rastlanmamaktadır. Sadece birkaç Hatayi nefesinin yer aldığı bu Buyruk türünde Safevilerin olmayışı, bize göre vaktiyle Safevilerin en büyük destekçilerinden olan Tekelü

oymağının Şah Tahmasp ve Şah Abbas zamanlarında Safevi Devleti'yle çatışma içerisine girmesi ve sonucunda devletten tamamen uzaklaştırılmaları yatmaktadır. Tekelü oymağının Tahtacılarla irtibatı tam olarak bilinemese de en azından her iki topluluk da aynı bölgeye aittir.

Buyruklar içerikleri itibarıyla analiz edildiğinde Kızılbaşlık, bir tarikat olarak görünmektedir. Ancak Safevi Devleti'nin köklerinde var olan tarikat özelliklerini terk etmesi sonucu Kızılbaşlık için de tarikatın sürekliliği kaybolmuştur. Şah Tahmasp zamanında taraftarları için yazdırılan Buyruklarda tarikat özelliğiyle beraber devletin resmi politikasına uygun olarak Caferilik mezhebi de işlenmiştir. Bu nedenle Buyruklarda işlenen konular itibarıyla tercih edilen mezhep On İki İmam Şiiliği/Caferilik olmuştur. Bu eserlerde Caferilik izleri, Şiiliğin aynı zamanda varlık sebebi olan imamet meselesinde açıkça görülmektedir. Buyruklara göre Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sonra halife olması gereken kişi Hz. Ali ve onun ardından gelen on bir evladıdır. Bu konu tac, hırka, kemer ve Muhammed-Ali nuru gibi tasavvufi simgelerin kullanılması yoluyla dolaylı olarak anlatıldığı gibi açıkça Gadir-i Hum, Kırtas Hadisesi gibi tarihi olaylar zikredilerek de anlatılmıştır. Yine Caferilikte görülen tevellâ ve teberrâ anlayışı da Buyruklar da ihmal edilmemesi gereken bir ödev olarak vurgulanmıştır. İlk iki halife Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e karşı nötr bir tavır sergilenen Buyruklarda Hz. Osman, Hz. Aişe, Muaviye, Mervan ve Yezid gibi isimler lanetle anılmakta ve kendilerine lanet edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Konuların genellikle yumuşaklıkla ve tasavvufi-ahlaki bir seyrinde anlatıldığı bu eserlerde imamet konusunda sert bir tavır söz konusudur.

Genel olarak Alevilik-Bektaşilikte Allah-Muhammed-Ali ya da Hak-Muhammed-Ali olarak ifadesini bulan üçlemeye Buyruklarda rastlanmaz. Bu eserlerde ağırlıklı olarak Muhammed-Ali birlikteliğinden bahsedilmektedir. İslam tasavvufundaki Nur-ı Muhammedi anlayışından esinlendiği açık olan bu anlayışta kâinat yaratılmadan önce yaratılan nurun Muhammed ve Ali'nin nurları olduğu anlayışına dayanmaktadır. Ancak konuya genel olarak bakıldığında Buyruklarda, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bir peygamber olarak ve Hz. Ali'nin de onun damadı ve halifesi olarak ayrı iki tarihi şahsiyet kabul edildikleri açıktır.

Sonuç olarak Alevilerin başucu kaynaklarından olan Buyruklara bakıldığında Kızılbaşlık, On İki İmamı önceleyen, ehl-i beyt sevgisini bayraklaştırmış bir tarikat olarak görünmektedir.

EKLER

EK 1: Hutbe-i Duvazdeh İmam¹

On iki imam hutbesi –Allah’ın rızası hepsinin üzerine olsun- Bismillahirrahmanirrahim. Peygamberlerinin kabirlerini/meşahidini ariflere kıble yapan, evliyasının merkadlerini tavaf yapanların kıblesi yapan, onların yolundan gitmeyi kıyamet günü kurtuluş vesilesi kılan, illiyyin cennetlerinde derece artırmaya vesile kılan ve hepsinin yolundan gitmeyi bütün insanlara farz kılan Allah’a hamd olsun. Ey merhametlilerin en merhametlisi! Ahmed Mahmud Ebu’l-Kasım Muhammed Mustafa –Yüce Allah ona salat u selam etsin-. Allahım! Peygamberlerin en şerefli, muttakilerin ve arınmışların (asfiya) efendisi, Arapların ve Acemlerin özü, peygamberlerin sonuncusu, arınmışların biricik örneği, Âdem ile Havva’nın göz bebeği Muhammed’e rahmet et. “Âdem su ve çamur içindeyken ben peygamberdim,” diyen kuds-i hadisin sahibi, kâinatın efendisi, varlığın özü (hulâsa-i mevcudat) ve Bihter-i âlem sultân-ı tahtgâh-ı nubuvvet ve risâlât-ı poşt u penah-ı şeriat ve tarikat resânende-i nâmı la raybe guzarende-i ahvâl-i âlem-i gayb, suffet-i safa ve bedr-i behter-i ictiba ve ahter-i beruh-ı vefa yani Muhammed Mustafa sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem salavâtü’r-rahman sâhibu’l-vahyi ve’t-tenzil. Allahumme lena âkıbete’l-hayr şefâaten hâtıfeten bi’r-rahmeti ümmetine Muhammed ve isna aşera imamen.

Allahumme salli ala seyyidina nur-i Muhammed Mustafa, “ve’d-duha ve’lleyli iza seca” ve nübüvvet-i sahibi’l-a’la.

Allahumme salli ala seyyidina nur-i imam Ali el-Murteza, şe’nuhe hel etâ, hatemullahi ale’l-a’la.

Allahumme salli ala seyyidina nur-i İmam Hasan hulk-i rıza, “rabbi el-fevâhişe ma zahara minha ve ma batane.

Allahumme salli ala seyyidina nur-i İmam Hüseyin mazlum-ı şehid-i deşt-i Kerbelâ, “ve en tekûlu ale’llahi feiza cae eceluha”

Allahumme salli ala seyyidina nur-i İmam Zeynelabidin ma’sum pak. “huvellezi bease fi’l-ümmiyyine rasula.”

¹Gökçeler Buyruğu (*Hâzâ Kitâbu Makam-ı Menâkıb-ı Şerif Kutbu’l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safi kaddesallahu sırrahu’l-aziz*), s.101–106.

Allahumme salli ala seyyidina nur-i İmam Muhammed Bakır. “ve misluhum meahum ve edhilnahum fi rahmetina.”

Allahumme salli ala seyyidina nur-i İmam Cafer Sadık, “asli ilm ilellahi ve amelen saliha.”

Allahumme salli ala seyyidina nur-i İmam Musa Kazım, “keennehu veliyyun hamidun ve yulekkaha”

Allahumme salli ala seyyidina nur-i İmam Heştum kible-yi heftom Sultan-ı Horasan Şah Ali Musa Rıza. “fettebeani ehdeke seviyen lirrahmani”

Allahumme salli ala seyyidina nur-i İmam Muhammed Taki, “men la yemutu bela vaden aleyhi”

Allahumme salli ala seyyidina nur-i İmam Ali Naki, “ve en teuddu nimetallahi la tuhsuha”

Allahumme salli ala seyyidina nur-i İmam Hasan Askeri, “kul la es’elukum aleyhi ecran illa’l-meveddete fi’l-ekriba”

Allahumme salli ala seyyidina nur-i İmam nur-ı Muhammed Mehdi

Allahumme salli ala seyyidina nur-i İmam daveti’n-nebevi ve’l-usûli’l-Haydari ve’l-mişkâti’l-fâtım ve’l-mekârimi’l-Hüseyni ve’ş-şecâati’l-Hüseyni ve’l-kâidi’s-Seccâdi, ve’l-ulûmi’l-Bâkırı ve’l-mucizâti’l-Caferi ve’l-âfâti’l-Kâzımı ve’l-hicazi’r-Radavi, ve’l-meşrûhi’l-Cevâdi ve sirati’l-Mihadi ve’l-heybet fi sıdkillahi’l-Askeri ve’l-hakku’d-dâin bi’s-sıdk ve’l-kelimatillahi ve emanillah fi sıdkillah nuru’l-iman ve mazharu’r-resa seyyidu’l-insani ve’l-cinni ve’l-cânn...

/154a/ Bu okunan Kelâm-ı Kadîm'in ve Furkân-ı Azîm'in nurunu ve sevabını ve hasenâtını ve berekâtını ve âsâr-ı rahmetini Hak Subhânehu ve Teâlâ, seyyidu's-sâdât ve muhibbeyn-i mevcûdât a'ni bihi imâmân-ı şehidân-ı deşt-i Kerbelâ Hazret-i İmam Hasan ve İmam Hüseyin **/154b/** ervâh-ı şeriflerine vâsıl olmaklığıyçun ve duvazde imam ve çeharde-i masum-ı pâk ervâh-ı mukaddeslerine vâsıl olmaklığıyçun ve bahusûs Sultân-ı Evliyâ ve Burhânu'l-Etkiyâ Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin pâk, aziz, şerif, latif ruh-ı şerifleriyçun ve evladından olan erenler ruh-ı şerifleriyçun ve bâki erenler selâmetiyçun ve cümle tarikat erenleri içün Ak Kubbe komşuları içün ve bahusus çerağı dibinde ervâhlarıyçun hizmeti hora geçen pirler içün ve erenle ruhi içün ve bâkide olan pirler ve erenler safasıyçun iklim erenleri içün ve Horasan pirleri içün ve üçler, yediler, kırklar ve üç yüzler, binler birikup ve yol erkân erenleri ervâhıyçun ve meclisde hâzırân ve gâibân selâmetiyçun okuyan ve dinleyen ve ağlayıp anlayanlar selametliğıyçun ve duaya muhtaç olan garip canlar içün, bizi duadan ve gülbankden ve himmetden ve niyyetden unutmam deyu dua emanet edenler içün, hayrın ve ihsanın ve sadakasın ve nezirin ve kurbanın ve çerağın ve tercümanın **/155a/** aldığımız muhib müminler içün, onlara sadaka bize helal olmasıyçun cemi enbiyâ ve evliyâ ve asfiyâ ve etkiyâ ve âbidîn ve zâhidîn ervâhıyçun, Şahımız selâmetiyçun mülk-i imtilakı içün ve ömr-i devleti ve adl-i adâleti ve fursantı ve nusreti yevmen fe-yevmen müzdâd olmasıyçun ve kılıcı üstün olmasıyçun, gökten rahmet, yerden berekât vermekliğıyçun, hacılar kuvvetiyçun, gaziler fursantı içün Muhammed Mustafa'nın münevver, mutahhar, mukaddes, mücellâ, musaffâ, müzekkâ, aziz, latif ruh-ı şerifleriyçun, âliyçun, evlatlarıyçun, ashabı içün ervâhıyçun ve etbâiyçun, yedi kat yeri ve yedi kat göğü arş ve kürs ve levh-i kalem ve on sekiz bin ve on sekiz bin âlemde olan isnleri ve cinleri ve devleri ve pirleri ve yeryüzünde uçan kuşları ve deryaları ve deryada olan balıkları ve haşeratları ve cümle mahlukatları sen yarattın, senin bin bir ulu adların hürmeti hakkıyçun, Ya Rabbi! Senin tanrılığın, birliğin, varlığın, lütfun, ve keremin ve in'âmın ve ihsanın, kadimliğın ve hakimliğın ve azametliğın ve faziletliğın ve inayetliğın hürmetiyçun, yedi kat yerde ve yedi kat **/155b/** gökde, arşda ve kürside, levhde ve kalemde ve on sekiz bin âlemde olan melâikeleri ve ferîştahları ve pirlerinin ve zakirinin ve tesbihlerinin ve tehlillerinin ve ibadetlerinin ve iradetlerinin ve ettikleri hizmetlerinin ve kulluklarının, izzetlerinin ve azametlerinin hürmeti hakkıyçun, *nâdi aliyyen mazhara'l-acâibi tecidhu avnen leke fi'n-nevâibi ila'llâhi hâceten aleyha kullu hemmin ve gammin seyenceli bi-inâyetike Ya Allah! Ve bi-nübüvvetike Ya Muhammed! Ve bi-velâyetike Ya Ali! ve aleyha muhavvilî edrikni (4) eğisni (4) lâ*

² Gölpınarlı 199 (Kitab-ı Makam Menâkıb-ı Kutbu'l-Ârifîn Hazret-i Şeyh Seyyid Safî), vr.154a-158b.

fetâ illa Ali lâ seyfe illa Zulfikâr, bu zikr olunan nadi Ali'nin izzeti ve şevketi ve hürmeti hakkıyçun, iki cihan serveri Muhammed Mustafa'nın ve Şah Ali el-Murteza'nın ve Fatımatu'z-Zehra ve Hadicetu'l-Kübra'nın ve İmam Hasan Hulk-i Rıza'nın ve İmam Hüseyin şehid-i mazlum deşt-i Kerbelâ'nın ve İmam Zeynelâbidin masum-ı pâk ve İmam Muhammed Bâkır'ın ve İmam Cafer-i Sâdık'ın ve İmam Musa-i Kâzım'ın ve İmam Ali Musa Rıza'nın ve İmam Muhammed Taki'nin ve İmam Ali Naki'nin ve İmam Hasan Askeri Liğa'nınx ve İmam Muhammed Mehdi-yi Sâhib-i Zaman'ın ve bu zikr olunan ulu azim imamların hürmeti hakkıyçun ve Âdem peygamberin ve Havvâ ananın /156a/ ve Âdem peygambere olan hürmetin ve izzetin ve azametinin ve buyruk tutup secde eden Melâikelerin ve ona olan ulu azim secdenin ve ulu ihsanları ve cümlelerin evladının ve evladı olan peygamberlerin hürmeti hakkıyçun, Eyyub peygamberin tenine kurtlar yürüyüp bedenine sıhhat bulduğunun ve Yakup peygamber oğlu Yusuf'dan ayrılıp ağlaya bağıri biryan ve cekeri giryan ve iki gözleri kör olup Yusuf dahi Hak Teâlâ Mısır'a sultan edip bunca zaman hasret birbirine kavuşup buluşup Yakup peygamberin dahi gözleri açılıp şaz-ı hurrem olduğunun hürmeti hakkıyçun Musa a.m Tur dağında her dâim Hakk'la ettiği kelimatların ve münacatların ve elinde olan asası evran ve asa ile gösterdiği mucizatların ve İsa a.m. nefsiyle Hak Teâlâ ölülere diri kıldığının hürmeti hakkıyçun, Davud'a nazil olan Zebur'un, Musa'ya nazil olan Tevrat'ın, İsa'ya nazil olan İncil'in, Muhammed'e nazil olan Kur'an-ı Azim'im ve Furkan-ı Kerim'in ve bu zikr olunan dört kitabın ve yedi suhufun yüz on dört sure-i /156b/ kelamın ve otuz iki siparenin, yirmi dokuz hecenin hürmeti hakkıyçun ve hameletu'l-arş melâikeleri Cebrail, Azrail ve Mikail, İsrail ve bunların ululukları ve azametleri ve hizmetleri hürmeti hakkıyçun Mekke'nin ve Medine'nin hürmeti hakkıyçun, Mekke'ye ve Medine'ye cemi' olan seksen bin hacının, doksan bin duacının ve Arafat'da kesilen İsmail peygamber kurbanının ve Kabe-i şerif kapısında haceru'l-esved taşının ve âb-ı zemzem suyunun ve Kabe-i şerifde kılınan kabul olmuş namazların hürmeti hakkıyçun iki cihanın güneşi Muhammed Mustafa'ya Hak Teâlâ ihsan edip verdiği şefaatin ve inayetin ve hürmetin ve mizanın ve kerâmetinin ve Şâh-ı Merdân İma Ali el-Murteza'nın mucizatının ve kerâmetinin ve azametinin ve şevketinin ve Düldül'ünün ve Zülfikâr'ının ve Kanber'inin ve Zülfikâr ile ettiği gazanın hürmeti hakkıyçun, yedi tamu, sekiz uçmak cennet-i 'a'la'nın içinde olan dört ırmağın biri süt, biri bal, biri hamir biri âb-ı kevserdir ve ona saki olan Şâh-ı Merdân İmam Ali el-Murteza'nın hizmetinde olan gılmanların ve Vildanların ve hurilerin ve hulle donların /157a/ biçen İdris peygamberin ve âb-ı Kevser nasib olan mümin-müslim kullarının hürmeti hakkıyçun, iki cihan serveri Muhammed Mustafa'nın, İmam Ali el-Murteza'nın vardıkları miracın ve urundukları tacın ve ol miraca giderken bindikleri Burak'ın ve Burak'ı götüren Cebrail-i Emin'in ve ayağı altında bile kalkan muallak taşının ve ol miracda Hakk'la vuslat olup merhaba edip ellerin ve söyleşilen doksan bin kelimatların ve onda olan

sohbetlerin ve onda dilenen hacetlerin ve onda olan ibadetlerin ve iradetlerin ve onda kabul olan duaların ve onda olsun secdelerin ve onda olan secde-i temennaların ve ziyarete gelen Melâikelerin ve ferîştahların dahi kırklar cemiyetinde içilen şerbeti engürün ve onu getiren Selman-ı Farisi'nin ve onda olan meclis-i irfanın ve onda olan kırklar sema'ının ve Hazret-i Habib'in şemlesini, kırklar şak edip Tennur ettiğinin ve ol Hakk'ın divan-ı dergâhında kabul olan ulu azim cemiyetin hürmeti hakkıyçun yüz yirmi dört bin peygamberlerin /157b/ üç yüz on üç mürsellerin ve nebilerin ve velilerin, alçakta, yücede, zahirde, batında yatan erenlerin, evliyaların, azizlerin, şehitlerin, gözcülerin, bekçilerin, şehide bahş canların, dört köşede, yedi iklimde, levhde, kalemde, on sekiz bin âlemde saklayıp bekleyenler yüzü suyu hürmeti hakkıyçun ve yalnızlar yoldaşı olan ve çağırınca gelen, yetişen boz atlı, boz ak donlu, eli altın çevganlıx, başı yeşil kisvetli Hazret-i Hızır İlyas ve Hızır Nebi'nin karanlık ikliminde içtiği âb-ı hayat ve ol âb-ı hayatı bulup kendine içiren hürmeti hakkıyçun ve Hakk'a yakın olan mümin kulların ve duası müstecab olan canların ve Halep'de yüzülen Seyyid Nesimi'nin ve Bağdad'da asılan Mansur'un ve dâr-ı Mansur olan mümin-müslim kulların ve çekilen Ali gülbenginin hürmeti hakkıyçun, Ya Rabbi! Yüzümüz kara, günahımız çoktur, divan-ı dergâhında duamızı sen kabul eyle, reddeyleme, ol senin Haklığının hakkıyçun, fazl-ı muhabbet zât-ı Mustafa hakkıyçun, cemali pertevi şevki hakkıyçun, kemal-i kudret-i aşkı hakkıyçun, kelam-ı ilm-i esması /158a/ hakkıyçun, dahi İsa müsemması hakkıyçun, mualla arş-ı ferş-i kürs hakkıyçun Muhammed Ali ve nebi hakkıyçun, velilerin hırka-i donu hakkıyçun, nebi seyr ettiği mirac hakkıyçun, Mekke, Medine, Hacc hakkıyçun, seraser cümle enbiya hakkıyçun, tarik-ı müzdemizxx evliya hakkıyçun, müdam çağırdığım ol şah hakkıyçun, hacet kabul olan dergâh hakkıyçun, İmam Hasan şehid canı hakkıyçun, dökülen İmam Hüseyin kanı hakkıyçun hem on iki şahzâdeler, imamlar, çağırınca yetişen erenler hakkıyçun, ene'l-hakk söyleyen Mansur hakkıyçun, şehitlere dökülen nur hakkıyçun, Seyyid Gazi, Hacım Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin hakkıyçun, erenlerin ettiği ikrar hakkıyçun, üçler, yediler, kırklar hakkıyçun, budala kavm-ı sermsar hakkıyçun, Mecnun u Leyla hasretler hakkıyçun, erenler hırkası yolu hakkıyçun, safa ehl-i sufi-Sâfi hakkıyçun, eyvallah insafi hakkıyçun, Horasan Pirleri'nin nutkı hakkıyçun, nihan dervişlerin sırrı hakkıyçun, bu yoldaki pirlere hakkıyçun, Rum Abdallarının sıdkı hakkıyçun, âşıkların ateşi ehix hakkıyçun, tesbih sehergâh hakkıyçun, suçum bağışla Şâh-ı Kerbelâ hakkıyçun /158b/ kamu müminlerin şah-ı evliya hakkıyçun kabul et bu duamı! Ya İlâhi! Sensin cümlelerin poşt-ı penâhı hürmeti hakkıyçun, varda belde yatan Şeyh Seyyid Safi ve Sultan Hatayi padişahın ve sürdükleri yollarının ve erkânların, tevhidlerin ve ulu azim cem'iyetlerinin zevki ve safasının ve cümle tahta geçen evlatlarının ve mürşid-i kâmil Süleyman-ı Zaman Şahımızın dem-i devleti ve dem-i devranı hürmeti hakkıyçun, gerçeğe Hû.

**EK 3. Karşılaştırmalı Bir Mürebbinin Bilmesi Gereken 28 Soru ve Cevabı
Tablosu**

<i>Risâle-i Şeyh Safî</i> 1021/1612 vr.10b-13b.	<i>Yapı Kredi</i> (<i>Şeyh Safî Menâkıbı</i>) 11/17.yüzyıl vr.32b-33b.
Tevhid	Tevhid
Adalet (Adil)	Adalet (Adil)
Nübüvvet	Nübüvvet
Emanet	İmamet
Emr-i Ma'ruf	Emr-i Ma'ruf
Nehy-i Münker	Nehy-i Münker
Tevellâ	Teberrâ
Teberrâ	Tevellâ
Kimin oğlusun? Yol oğluyum	Kimin oğlusun? Yol oğluyum
Yol kimindir? Yol, Muhammed Ali'nindir.	Yol kimindir? Muhammed Ali'nindir.
Muhammed Ali'nin yolu hangisidir? Şeriatdır, Tarikatdır, Marifetdir, Hakikatdır.	Muhammed Ali'nin yolu kangıdır? Evvel şeriat, ikinci tarikat, üçüncü marifet, dördüncü ilm-i hakikat.
Tâc ve hırka kime geldi? Önce Âdem Safîyullâh'a sonra Nuh'a ondan da İbrahim Halilullah'a geldi.	Kisve kaçdır? Yedidir.
Sorsalar...Cevap vir ki, donu yeşildir.	Yedi kisve kime geldi? Evvel Âdem Safîyyu'llâh'a geldi. İkinci Nuh Nebiyyu'llâh'a geldi. Üçüncü [.....] Beşinci İsâ Rûhullâh'a geldi. Altıncı Muhammed Resûlu'llâh'a geldi. Yedinci Ali Velîyyu'llâh'a geldi.
Muhammed Ali'ye nice geldi? Muhammed'e ak, Ali'ye kırmızı geldi.	Kisvetin rengi nedir? Âdem Safîyyu'llâh'a evvel ak geldi. İkinci Nuh Neciyyu'llâh'a sarı geldi. Üçüncü İbrahim Halîlu'llâh'a siyâh geldi. [Dördüncü] Mûsa Kelîmu'llâh'a sarı geldi. Beşinci İsâ Rûhu'llâh'a gök geldi. Altıncı Muhammed Resûlu'llâh'a yeşil geldi. Yedinci Ali Velîyyu'llâh'a kırmızı geldi.
Tâcın sünneti nedir? Pîre hizmet etmektir.	Tâcın farzı nedir? Cevap vir ki sohbet-i pîrdir.
Tâcın aslı nedir? İstiğfardır.	Tâcın sünneti nedir? Eyit ki hizmet-i pîrdir.
Tâcın fer'i nedir? Yaramaz işleri bırakıp, iyi ameller işleyip erenler cemiyetine ulaşmaktır.	tâcın aslı nedir? Di ki istiğfardır.
Bir sahib-i nasihat olmaktır ve halktan kendini sakınmaktır ve rehberine âsi olmayıp, âşıklara ve âriflere yetişip her ne derler ise gücü yetdiği yerden görünmektir.	On sekizinci deseler ki tâcın fer'i nedir? Eyit ki yamân huylardan geçüp yahşılara ulaşmaktır.
Tâcın kapısı nedir? Halifedir. Hiçbir şekilde halifeye asilik göstermemektir.	On dokuzuncu deseler ki tâcın kıblesi nedir? Cevap vir ki halifedir.
Tâcın kelimesi nedir? Pîre erişmektir.	Yirminci deseler ki tâcın asabesi nedir? Eyit ki pîrdir.
Tâcın terkleri nedir? Murteza Ali'nin işlemediği amelleri işlememektir. Onun emrini tutmak, Allah ve Resûlüne asi olmamaktır.	Yirmi birinci deseler ki tâcın içi nedir? Eyit ki nûrdur.
Tâcın dairesi nedir? On iki imama erişmektir.	Yirmi ikinci deseler ki tâcın taşrası nedir? Eyit ki

	duvâz imâmıdır.
Tâcın imanı nedir? İman-ı üstâddır.	Yirmi üçüncü deseler ki tâcın ta'zîmi nedir? Diye ki hilmidir. Ve hem küllüsü elifdir.
Pîr nedir? İkrardır.	Yirmi dördüncü deseler ki tâcın on iki imâmıdır. Ammâ terk ma'nâsıdır ki İmâm Ali el-Murtezâ men' eylemiştir. Zîrâ ki pişvâ-yı fahrimizdir.
İhtiyarlığı nedir? Ölmeden önce ölmektir.	Yirmi beşinci deseler ki tâcın bünyesi nedir? Eyit ki hakîkatdır.
Tâcın hayatı nedir? Pîr elinden giymektir. Pîr ariftir, Muhammed Ali'ye ikrar edendir.	Yirmi altıncı deseler ki tâcın astârı nedir? Eyit ki eyit ki kefendir.
Tâcın memâtı nedir? Pîr elinden giymeyip taklidâne giyip taklit olmakdır.	Yirmi yedinci deseler ki tâcın hayâtı nedir? Eyit ki başa komakdır.
Tâcın hakikatı nedir? Kimseye horluk ile bakmayıp, yetmiş iki millete tek nazar ile bakıp, herkese muhabbet göstere. Bu iyi, bu kötü demeye. Daima adap üzere ola, mâlâyânî cevap söylemeye, emir-nehiy üzere ola. Beş vakte kâim ve şer'i muhkem ola.	Yirmi sekizinci deseler ki tâcın memâtı nedir? Eyit ki yere komakdır.

EK 4: Karşılaştırmalı Üç Sünnet Tablosu –Kronolojik Sıraya Göre-

Buyruk Adı	Birinci Sünnet	İkinci Sünnet	Üçüncü Sünnet
<i>Gölpınarlı 198 (Kitâb-ı Menâkıb-ı Şerif)</i> 1010/1601'den sonra vr.67b-69b.	Sûfi olan kimesne dilini kelime-i tevhidden hâli itmeye.	Kalbinden adâveti götüre kimseye kin giz tutmaya buğz ve hased itmeye hırsa uyup şeytana gönül katmaya.	Nutk-ı kudret hak ola kimesne ile cenk ve cidal itmeye ve kimseye düşmanlık itmeye.
<i>Gölpınarlı 181 (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr Hz.İmam-ı Nâtk Cafer-i Sadık a.s. te'lif-i Seyyid Hatayi)</i> 1017/1608 vr.29a-30a.	Sûfi olan kimesne dilin kelime-i tevhidden hâli itmeye.	Kalbinden adâveti götüre kimseye kin kibir tutmaya, buğz ve hased itmeye, hırsa uyup şeytana gönül katmaya.	Nutk-ı kudret hak ola kimesne ile cenk ve cidal ve kimseye düşmanlık itmeye
<i>Risâle-i Şeyh Safî</i> 1021/1612 Birinci Tablo vr.40a-42b.	Sûfi dilin kelime-i tevhidden irmeye.	Sûfi kalbinden kibri ve ucub-ı tekekkbüri gidere.	Farzları bile ve eda eyleye. Öykeyi kenduden gedere.
<i>Risâle-i Şeyh Safî</i> 1021/1612 İkinci Tablo vr.60b-61a.	Sûfi dilin kelime-i tevhidden ayırmaya. Muhammed Ali'yi ve değerli evlatlarını zikrede.	Gönlünden öfkeyi gidere ve derûnunu/içini pâk ide.	Buyurulan farzları bile ve ol hüküm üzerine ola.
<i>Gölpınarlı 199 (Kitâb-ı Makâm Menâkıb-ı Kutbu'l-Ârifîn Hazret-i Şeyh Seyyid Safî)</i> 11/17.yüzyıl vr.89b-91b.	Sûfi olan kimse dilini kelime-i tevhidden hâli.	Kalbinden adâveti götüre kimseye kin kibir tutmaya, buğz ve hased itmeye, hırsa uyup şeytana gönül katmaya.	Nutk-ı kudret hak ola kimesne ile cenk ve cidal itmeye ve kimseye düşmanlık itmeye.
<i>Yapı Kredi (Şeyh Safî Menâkıbı)</i> 11/17.yüzyıl vr.16a	[Ehl-i tarikat] kelime-i tevhidden dilin hâli eylemeye.	Tâlip bin ise bir otura.	Kalbinden adâveti götüreler.
<i>Gökçeler Buyruğu (Sivas Kangal Yellice Köyü)</i> 1265/1823 Birinci Tablo s.2–12.	Mümin dâima kelime-i tevhidden hâli olmaya.	Mümin olan sûfi kalbinden adâveti götüre. Yani daima mahlûkattan bir mahlûk kendinden incinmeye.	Tarikatın her türlü yolunu yerine getirmektir. Sünnet-i Resul, tarikat-ı Resul demektir. Tarikatta farz yedidir.
<i>Gökçeler Buyruğu (Sivas Kangal Yellice Köyü)</i> 1265/1823 İkinci Tablo s.273.	Sûfi olan kimesne dilini kelime-i tevhidden itmeye.	Kalbinden adâveti götüre, kimseye kin ve kibir tutmaya, buğz, haset itmeye, hırsa uyup şeytana gönül katmaya.	Nutku kudret-i Hak ola, kimse ile cenk ve cidal etmeye ve kimseye düşmanlık etmeye.
<i>Sefer Aytekin İzmir Nüshası</i> 1309/1891 s.114–115.	Gönlünde kin-kibir olmaya.	Kalbinde adavet olmaya.	Turab ola.

<i>Sefer Aytekin Alaca Nüshası t.y. s.164–166.</i>	Daima Allah'ın kelâmı dilinden ve kelime-i tevhid kalbinden gitmeye.	Kalbinden adâveti gidere.	Eğer talip bin ise bir gibi otura ve bir söyleye.
<i>Sefer Aytekin Hacı Bektaş II. Nüsha t.y. s.245–247.</i>	Zikr-i Hak ı dilinden hali olmaya.	Adâvet var ise kalbinden gidere.	Talip olan yola teslim olmaktır.

EK 5: Karşılaştırmalı Yedi Farz Tablosu –Kronolojik Sıraya Göre-

Buyruk Adı	Birinci Farz	İkinci Farz	Üçüncü Farz	Dördüncü Farz	Beşinci Farz	Altıncı Farz	Yedinci Farz
<i>Gölpınarlı 198 (Kitâb-ı Menâkıb-ı Şerif) 1010/1601’ den sonra vr.67b-69b.</i>	Sâfi olan kimesne gayetle sırdâr ola, zâhid imanının şeytandan nice sakınursa sufi dahi sırrını halkdan öyle sakına.	Talip bin ise bir otura ve birden söyleye	Mîzân-ı Hakka mutî’ ola, bir günahına bin özür ve niyaz eyleye. Kimsenin gıybetin itmeye ve yalan söylemeye ve hem yalan yire and içmeye.	Mürebbi hakkına mutî’ ola, emrine fermân ola.	Kuşak kuşana, halifeden el alup tövbe eyleye.	Musâhibi ni hakikat-ı hak cem’iyet e yiture.	Halifeden tâc ve kisvet kabul eyleye. Sufiliğin bir şartı dahi budur ki özünü meşâyıha yitüre ve tarikat üzerine olmayana sufidir deyu inanmayasız.
<i>Gölpınarlı 181 (Menâkıbu’l-Esrâr Behcetü’l-Ahrâr Hz.İmam-ı Nâtık Cafer-i Sadık a.s. te’lif-i Seyyid Hatayi) 1017/1608 vr.29a-30a.</i>	Sâfi olan kimse gayetde sırdâr ola, zâhid imanının şeytandan nice sakınursa, sufi dahi sırrını halkdan öyle sakına.	Talip bin bir ise bir otura ve bir dilden söyleye	Mîzân-ı Hakka mutî’ ola, bir günaha bin özür ve niyaz eyleye. Kimsenin gıybetin itmeye ve yalan söylemeye ve hem yalan yere and içmeye.	Gayret kuşağın kuşanup hak menzilin de ola.	Rabbisin e mutî’ ola, emrine fermanb or ola.	Musâhibi ni hakikat cem’iyet e yiture.	Halifelerde n tâc ve kisvet kabul eyleye.
<i>Risâle-i Şeyh Safi 1021/1612 Birinci Tablo vr.40a-42b.</i>	Sır saklayıcı ola ve erkânın zâhiden saklaya.	Bir nefes ki söylene, haklayub hak bile, hüccet ehli olmaya.	Özrüne niyaz ehli ola.	Mürebbi hakkına mutî’ ola.	Musâhib hakkını hak bilub cemi’ cem’iyyet e yeture.	Tevbe ehli ve sâhib-i irşâd ola.	Tâc uruna ve üstadlara mutî’ ola ve ayn-ı cem kardaşları hak baka, haklı bile bula.
<i>Risâle-i Şeyh Safi 1021/1612 İkinci Tablo Vr.60b-61a.</i>	Sırdâr ola.	Zahidden erkânını saklaya. Bir kimse bir nefes eylese anı hak bile.	Özrüne niyaz ehli ola ve her belâyâ teslim-i rızâda ola.	Mürebbi hakkına mutî’ ola, hüccet ehli olmaya.	Musâhipli ola ve musâhip hakkını hak bile.	Daima günahına tövbe edici ola.	Tâc uruna ve bu zikr olunan erkânları bile ve ecir eyleye ve her kemâlinde noksânı olmaya ve bu

							hükümlere muhalefet eylemeye ve niyâz ehli ola ve sâhib-i irşâd ola ve halim ve mazlum ola. Muhammed Ali sıfatı budur.
<i>Gölpınarlı 199</i> (<i>Kitâb-ı Makâm Menâkıb-ı Kutbu'l-Ârifîn Hazret-i Şeyh Seyyid Safî</i>) 11/17.yüzyıl Vr.89b-91b.	Sûfî olan kimesne gayetle sırdâr ola, zâhid imanın şeytandan nice sakınursa, sufi dahi sırrını halkdan öyle sakına.	Talip bin bir ise bir otura ve bir dilden söyleye.	Mîzân-ı Hakka mutî ola, bir günaha bin özür ve niyaz eyleye. Kimsenin gıybetin itmeye ve yalan yire and içmeye ve yalan söylemeye.	Mürebbi hakkına mutî' ola, emrine fermân ola.	Kuşak kuşana, halifeden el alup tövbe eyleye.	Musâhibi ni hakikat-ı hak cem'iyete yitüre.	Halifeden tâc ve kisvet kabul eyleye. Sufiliğin bir farzı dahi budur ki özünü meşâyıha yitüre bu tarik üzerine olmayan sufidir deyu inanmaya-sız.
<i>Yapı Kredi</i> (<i>Şeyh Safî Menâkıbı</i>) 11/17.yüzyıl Vr.16a-16b.	Zâhid dinin nice sakınur ise şeytandan , âşık dahi imanını öyle sakına.	Dostunu kudret makamına iletmiş ola.	Hak yoluna bin niyâz itmiş ola; bu kadar mürüvvet kendude buluna.	Musâhib ve mürebbi hakkına mutî' ola.	Musâhib hakkını cem'iyete yitüre.	Halifeden tevbe itmekdur .	Halifeden tac urunmaktadır.
<i>Gökçeler Buyruğu</i> (<i>Sivas Kangal Yellice Köyü</i>) 1265/1823 Birinci Tablo s.2-12.	Talipler sırdaş gerektir. Şeriat kavmi şeytandan dinlerini nice sakınırsa talip dahi imanını münafıkta n öyle	Talipler dört kapıda kâmil olup sayılmış olmalı-lar ve ispatları olmalıdır. Sayılmış olmak	Mümin ve sufi olan canlar hırs nefsinin öldürmelidirler. O kadar ki kendilerini bir mevta gibi bile görmeyeler.	Talip, evliyaya iradet getirip mürebbi em-rine mutî' olup rızasız gezmeme-liler. Rıza cümle ik-	Sofu iradet getirmeli, musahip tutmalı ve musahip hakkını ceme getirmeli ve böylece Muhammed Ali, on	Talipler evliyaya iradet getirip tövbe almalı ve biat etmelidirler.	Talipler evliyadan setr ve kisvet giyinmiş, meyan kuşanmış, mürebbi ve musahibe yetmiş pir eliyle bağlanmış, eli ikrar

	sakınmalıdır.	demek İmam Hüseyin yoluna boyun vermek demektir		rar iman- dır ve rızanın ikrarı mu- sahiptir. Yer gök ile Mu- hammed Ali ile musahipti	iki imam ve cümle geçmiş mürşitler gibi sayılmış olmalıdır.		eteğine yetmiş ve her türlü sayılmış olmalıdır.
<i>Gökçeler Buyruğu</i> (Sivas Kangal Yellice Köyü) 1265/1823 İkinci Tablo s.273.	Sûfi olan kimse gayetle sırdâr ola, zahid imanın şeytandan nice sakınırsa, sufi dahi sırrını halktan öyle sakına.	Talip bin bir ise bir otura ve bir dilden söyleye.	Mizan-ı Hakk’a muti’ ola, bir günahına bin niyaz eyleye. Kimsenin gıybetini etmeye, yalan and içmeye ve yalan söylemeye.	Mürebbi hakkına muti’ ola, emrine ferman ola.	Kuşak kuşana, halifeden el alup tevbe eyleye.	Musâhibi ni hakikat-ı Hak cem’iyete yiture.	Halifeden tâc ve kisvet kabul eyleye. “Ve sufiliğin bir şartı dahi budur ki, özünü meşâyıha yetüre, bu tarik üzere olmayan sufidir deyu inanmayası z.” Vallahu a’lem.
<i>Sefer Aytekin İzmir Nüshası</i> 1309/1891 s.114–115.	Mürebbi- sine düşe.	Musahip ola.	Tac uruna.	Sırdar ola.	Yâre yâr ola ve özü ulu ola.	Beli berk ola.	Hakla sohbet kıla.
<i>Sefer Aytekin Alaca Nüshası t.y.</i> s.164–166.	Zahit dinini şeytandan nice sakınırsa ehl-i tarikât dahi yolunu, dinini öyle sakına.	Desti kudret makamın a iletmış ola, yani candan geçe haktan dönmeye .	Dünya kendine zerre kadar gelmeye.	Halifeden tövbe ala.	Halifeden musahip hakkını cemiyete yetire.	Halifeden hırka giye.	Halifeden tac urunmaktır. Ve dahi sufiliğin bir şartı dahi vardır. Şart oldur ki; özün meşâyıha yetüre.
<i>Sefer Aytekin Hacı Bektaş II. Nüsha</i> t.y. s.245–247.	Hep varlığı ıxx kudreti hak bile, sırrını izhar eylemeye,	Sırdar ola, gördüğü nü örte.	Daim özü ile niyaz eyler xx her kande ise. Zira her fesat hakkı unutmakla	Uğrun dirlik etmektir. Xxxma. Mürebbi hakkına kail ola.	Musahip hakkını ceme getire xx sahip hakkın yitirmeye.	Halifeden el tutup tövbe kılmaktır.	Tac urunup üstada özünü yetürüp kendi bilisin terk etmektir.

	zahid imanını şeytandan nice sakınır ise sen dahi öyle sakın.		xxx				Yol ehline pay-i mal olmaktır.
--	---	--	-----	--	--	--	--------------------------------------

EK 6: Karşılaştırmalı Üç Sünnetten Düşenlere Verilecek Cezalar Tablosu

Buyruk Adı	Birinci Sünnet	İkinci Sünnet	Üçüncü Sünnet
<i>Gölpınarlı 198 (Kitâb-ı Menâkıb-ı Şerif)</i> 1010/1601'den sonra vr.67b-69b.	Evvelki sünnetten düşen tâlibin üzerine yol vardıkda eğer yola boyun virirse anı kendü görgüsüne koyasız, ne hizmet kılursa anunla kabul idesin.	İkinci sünnetten düşen tâlibe bir tarik ilzam idup bir akçe tercüman alasin, üç akçe halifeye hak idesin.	Üçüncü sünnetten düşen tâlibe üç tarik ilzam idup üç akçe tercüman alasin, üç akçe halifeye hak edup beş akçe üstad hakkı Şaha nezir alasin.
<i>Gölpınarlı 181 (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr Hz.İmam-ı Nâtk Cafer-i Sadık a.s. te'lif-i Seyyid Hatayi)</i> 1017/1608 vr.29a-30a.	Evvelki sünnetten düşen tâlibin üzerine yol vardıkda eğer yola boyun virirse anları kendi görgüsüne koyasin, ne hizmet kılursa anınla kabul idesin.	İkinci sünnetten düşen tâlibin üzerine yol vardıkda bir tarik ilzam idup bir akçe tercüman alasin, üç akçe halife hakkı alasin.	Üçüncü sünnetten düşen tâlibe üç tarik ilzam idup, üç akçe tercüman alasin, üç akçe halifeye hak idup, beş akçe üstad hakkı Şaha nezir alasin.
<i>Risâle-i Şeyh Safî</i> 1021/1612 Birinci Tablo vr.40a-42b.	Birinci sünnetten düşen tâlip olsa kendü hâline koyalar, her ne hizmete kâdir ise anı işlemeye gücü yokdır, hemân niyaz ile görüle.	İkinci sünnetten düşene bir tarik sitem ve bir tercüman ve üç akçe Şaha nezir alasin. Amma halife aldığı evlâdır.	Üçüncü sünnetten düşene üç sitem ve üç akçe tercüman ve üç akçe halifeye alasin.
<i>Gölpınarlı 199 (Kitâb-ı Makâm Menâkıb-ı Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safî)</i> 11/17.yüzyıl Vr.89b-91b.	Evvel sünnetten düşen tâlibin üzerine yol vardıkda eğer yola boyun virirse anı kendü görgüsüne koyasin, ne hizmet kılursa anınla kabul idesin.	İkinci sünnetten düşen tâlibin üzerine yol vardıkda bir tarik ilzam idup bir akçe tercüman alasin, üç akçe halife hak idesin.	Üçüncü sünnetten düşen tâlibe üç tarik ilzam idup, üç akçe tercüman alasin, üç akçe halifeye hak idup, beş akçe üstad hakkı alasin Şaha nezir.
<i>Yapı Kredi (Şeyh Safî Menâkıbı)</i> 11/17.yüzyıl vr.16b-17a.	Evvelâ birinci sünnetten düşen tâlibi kendü görgüsüne salasın, gör nice hizmet iderse anunla makbul idesin.	İkinci sünnetten düşene üç akçe tercüman yitüresin.	Üçüncü sünnetten düşen tâlibe bir serdeste lâzım idesin.
<i>Gökçeler Buyruğu (Sivas Kangal Yellice Köyü)</i> 1265/1823 Birinci Tablo s.2-12.	Evvel sünneti terk eden talipleri kendi görgüsüne koyasız, kuvveti yeterse yine onunla kabul edesiz.	İkinci sünneti terk eden taliplere üç gün hizmet ettiresiz ta ki kalbinden ol adaveti gideresiz.	Üçüncü sünneti terk eden taliplere yedi tarik hak, yedi tercüman alalar; dört akçe üstad hakkı alalar, üç akçe halifeye alıp kabul idesiz.
<i>Gökçeler Buyruğu (Sivas Kangal Yellice Köyü)</i> 1265/1823 İkinci Tablo s.273.	Evvelki sünnetten düşen tâlibin üzerine yol vardıkda eğer yola boyun virirse anı kendü görgüsüne koyasin, ne hizmet kılursa anınla kabul idesin.	İkinci sünnetten düşen tâlibin üzerine yol vardıkda bir tarik ilzam idup bir akçe tercüman alasin, üç akçe halife hakkı alasin.	Üçüncü sünnetten düşen tâlibe üç tarik ilzam idup, üç akçe tercüman alasin, üç akçe halifeye hak idup, beş akçe üstad hakkı alasin Şaha nezir.

<i>Sefer Aytekin İzmir</i> Nüshası 1309/1891 s.114–115.	Birinci sünnetten düşen talibi görgüsüne koyasınız, nasıl hizmet ederse onunla kabul edesiniz.	İkinci sünnetten düşen talibe üç sırdeste vurasınız. Üç akçe niyaz alasınız. Birini halifeye ikisini gazilere veresiniz.	Üçüncü sünnetten düşen talibe, beş sırdeste urasınız. Beş akçe niyaz alasınız. Üç akçesini gazilere, ikisini halifeye veresiniz.
<i>Sefer Aytekin Alaca</i> Nüshası t.y. s.164–166.	Evvel sünnetten düşen talibi kendi gönlüne salasız. Nice hizmet ederse kabul idesiz.	İkinci sünnetten düşen talipten bir akçe tercüman alasız.	Üçüncü sünnetten düşen talibe bir tarik uralar.
<i>Sefer Aytekin Hacı Bektaş II. Nüsha</i> t.y. s.245–247.	Evvelki sünnetten düşene sitem edip ihtiyacı ile kabul edeler.	İkinci sünnetten düşene üç sitem tarik urup üç akçe tercüman alalar.	Üçüncü sünnetten düşene üç tarik çalıp üç akçe gazilere ve bir akçe halifeye alalar.

EK 7: Karşılaştırmalı Yedi Farzdan Düşenlere Verilecek Cezalar Tablosu

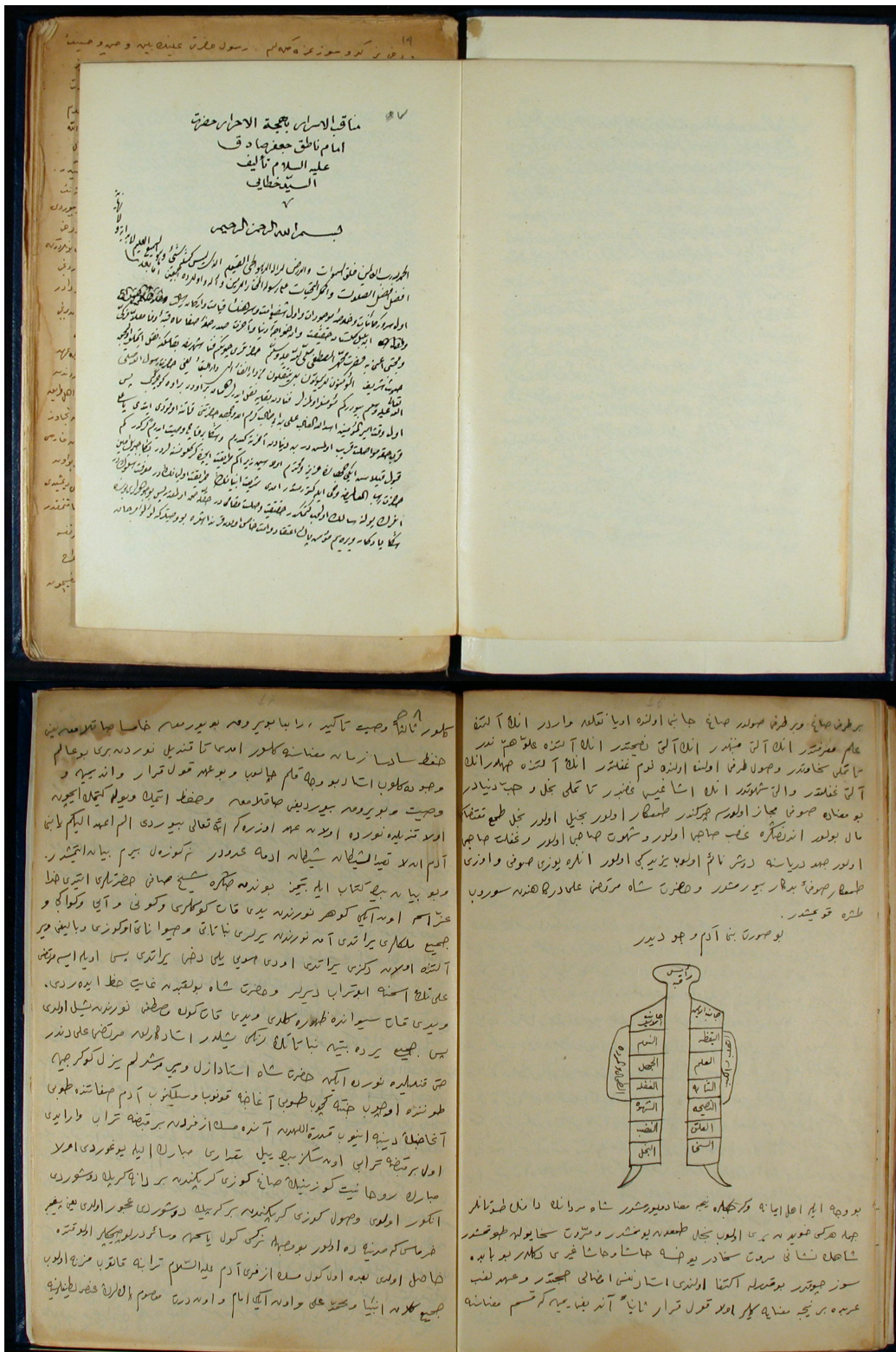
Buyruk Adı	Birinci Farz	İkinci Farz	Üçüncü Farz	Dördüncü Farz	Beşinci-Altıncı ve Yedinci Farz
<i>Gölpınarlı 198 (Kitâb-ı Menâkıb-ı Şerif) 1010/1601'den sonra vr.67b-69b.</i>	Bir tâlip kim evvel farzdan düşse, beş tarik ilzam idup beş tarik, beş akçe tercüman alasz, beş akçe halifeye hak idup yedi akçe üstad hakkı Şaha nezir alasz.	İkinci farzdan düşen tâlibe yedi tarik ilzam idup yedi akçe tercüman alasz. Beş akçe halifeye hak idup on bir akçe üstad hakkı Şaha nezir alasz.	Üçüncü farzdan düşen tâlibe on iki tarik ilzam idup on iki akçe gazilere tercüman alup dokuz akçe halifeye hak idup on yedi akçe üstad hakkı Şaha nezir alasz.	Dördüncü farzdan düşen tâlibe on yedi tarik ilzam idup, on yedi akçe gazilere tercüman alup on beş akçe halifeye hak idup kırk akçe üstad hakkı Şaha nezir alasz.	Kalan üç farzın günahı birdir. Eğer mürebbi gözünden düşse ve eğer musahib gönlünden düşse eğer başından tacı alınmış olsa bu üç farzın günahı birdir. Kırk yedi akçe gazilere tercüman alasz, otuz üç akçe halifeye hak idup yetmiş dokuz akçe Şaha nezir alasz, üstad hakkıdır.
<i>Gölpınarlı 181 (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr Hz.İmam-ı Nâtik Cafer-i Sadık a.s. te'lif-i Seyyid Hatayi) 1017/1608 vr.29a-30a.</i>	Bir tâlip ki evvelki farzdan düşerse, beş tarik ilzam idup beş tarik, beş akçe tercüman alasz, beş akçe halifeye hak idup yedi akçe Şaha nezir alasz.	İkinci farzdan düşen tâlibe yedi tarik ilzam idup yedi akçe tercüman alasz.Beş akçe halifeye hak idup onbir akçe üstad hakkı Şaha nezir alasz.	Üçüncü farzdan düşen tâlibe on iki tarik ilzam idup, on iki akçe tercüman alasz. Dokuz akçe halifeye hak idup on yedi akçe üstad hakkı Şaha nezir alasz.	Dördüncü farzdan düşen tâlibe on tarik ilzam idup on yedi akçe tercüman alasz. On beş akçe halifeye hak idup kırk akçe üstad hakkı Şaha nezir alasz.	Dahi bundan sonra Kalan üç farzın günahı birdir. Eğer mürebbi gözünden düşse ve eğer musahib gözünden düşse, başından tacı alınmış ise bu üç farzın günahı birdir: Kırk yedi tarik ilzam idup kırk yedi akçe gazilere tercüman alasz, otuz akçe halifeye hak idup yetmiş dokuz akçe Şaha nezir alasz, üstad hakkıdır.
<i>Risâle-i Şeyh Safî 1021/1612 vr.40a-42b.</i>	Farzdan düşene yedi tarikve yedi akçe	Farzdan düşene dokuz akçe Tercüman	Farzdan düşene on dört sitem ve on akçe	Dördüncü farzdan düşene on yedi tarik sitem	Beşinci farzdan düşene kırk sitem ve kırk akçe gazilere tercüman ve on yedi akçe halifeye ve kırk yedi akçe Şaha nezir alasz.

	gazilere tercüman ve dokuz akçe Şaha nezir alasız.	ve yedi akçe halifeye ve on yedi akçe Şaha nezir alasız.	halifeye ve yedi akçe gazilere tercüman ve otuz akçe Şaha nezir alasız.	urasın ve on yedi akçe gazilere tercüman ve on iki akçe halifeye ve kırk akçe Şaha nezir alasız.	Altıncı farzdan düşene kırk yedi sitem tarik urasın ve yetmiş akçe tercüman ve kırk bir akçe Şaha nezir alasız ve otuz akçe halifeye alasın. Yedinci farzdan düşene günahı ne diseler tâcî alınmış ola veyahut musâhibden düşmüş ola. Eğer kabul olursa seksan sitem uralar, ve kırk yedi akçe gazilere tercüma dokuz akçe halifeye ve kırk akçe Şaha nezir alasın.
<i>Gölpınarlı 199</i> (<i>Kitâb-ı Makâm</i> <i>Menâkıb-ı</i> <i>Kutbu'l-Ârifîn</i> <i>Hazret-i Şeyh</i> <i>Seyyid Safî</i>) 11/17.yüzyıl Vr.89b-91b.	Bir tâlip kim evvel farzdan düşse, beş tarik ilzam idup beş akçe tercüman alasız, beş akçe halifeye hak idup yedi akçe üstad hakkı Şaha nezir alasız.	İkinci Farzdan Düşen Tâlîbe yedi tarik ilzam idup yedi akçe tercüman alasız. Beş akçe Halifeye hak idup onbir akçe üstad hakkı Şaha nezir alasız.	Üçüncü farzdan düşen tâlîbe on iki tarik ilzam idup, on iki akçe tercüman alasız. Dokuz akçe halifeye hak idup on yedi akçe üstad hakkı Şaha nezir alasız.	Dördüncü farzdan düşen tâlîbe on yedi akçe ilzam idup on yedi akçe tercüman alup on beş akçe halifeye hak idup kırk akçe üstad hakkı Şaha nezir alasız.	Dahi bundan sonra kalan üç farzın günahı birdir. Eğer mürebbi gözünden düşse ve eğer musahib gönlünden düşse, eğer başından tacı düşse bu üç farzın günahı birdir: Kırk yedi tarik ilzam idup kırk yedi akçe gazilere tercüman alasız, otuz üç akçe halifeye hak idup yetmiş dokuz akçe Şaha nezir alasız, üstad hakkıdır.
<i>Yapı Kredi</i> (<i>Şeyh Safî</i> <i>Menâkıbı</i>) 11/17.yüzyıl vr.17a-17b.	Evvel farzından düşen tâlîbe üç serdeste lâzım idesin; bir akçe halifeye teslim idesin ve üç akçe gazilere tercüman viresin.	İkinci farzdan düşen tâlîbe yedi serdeste lâzım idesin ve yedi akçe gazilere tercüman idesin ve üç akçe halifeye teslim idesin ve on akçe üstaza nezir viresin.	Üçüncü farzdan düşen tâlîbe dokuz serdeste lazım idesin, on bir akçe gazilere tercüman idesin ve yedi akçe halifeye teslim idesin, on altı akçe üstaza	Dördüncü farzdan düşen tâlîbe on sekiz serdeste lazım idesin, on yedi akçe gazilere tercüman idesin, on akçe halifeye teslim idesin, kırk akçe üstaza nezir viresin.	Ve bundan kalanı dahi üç farzun günahı birdür. Eğer tacı alınmış ola ve eğer tevbесinden dönmiş ola ve eğer musâhibinden dönmiş ola; bu üçünün edebi birdir. Kırk yedi serdeste lazım idesiz ve otuz dört akçe gazilere tercüman idesiz, ve on dokuz akçe halifeye viresiz ve dahi yetmiş akçe evliyaya nezir idesiz.

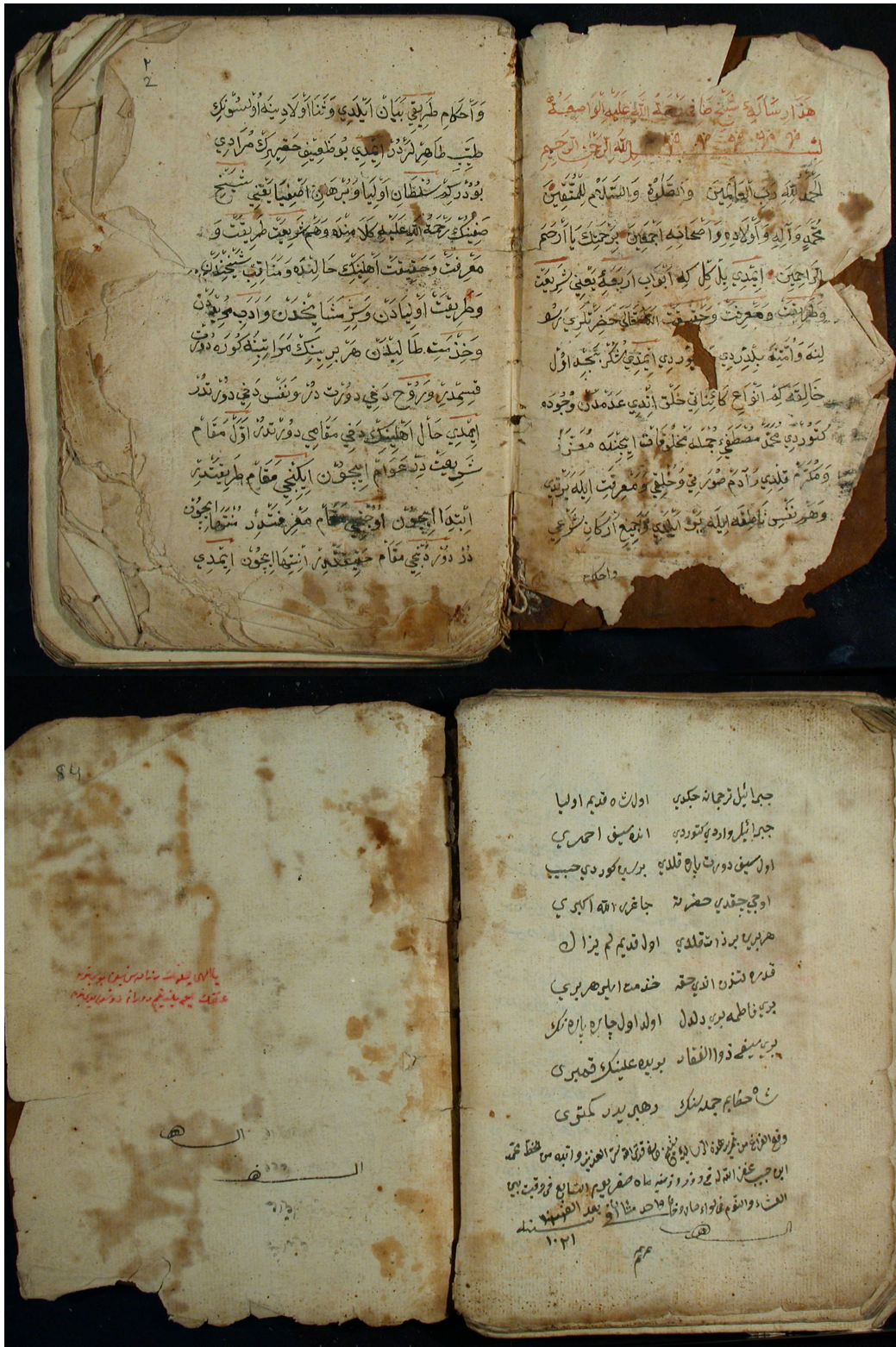
			nezir viresin.		
<i>Gökçeler Buyruğu</i> (Sivas Kangal Yellice Köyü) 1265/1823 Birinci Tablo s.2–12.	On iki tarik hak edilir, on iki imam hükmünce on iki tercüman, yedi akçe halifeye, beş akçe üstad hakkı alıp bir kurban ile kabul idesiz.	On yedi Kemer- best-i Şah gibi on yedi tarik hak idesiz on yedi tercüman, on iki ak- çe halife hakkı, yir- mi akçe üstad hak- kı alıp bir kurbanla kabul ide- siz.	Kırk tarik hak idesiz, kırk tarik, kırk tercüman, on sekiz akçe halifeye ve yirmi sekiz akçe üstad hakkı alıp bir kurbanla kabul idesiz.	Kırk yedi tarik hak idesiz, kırk yedi tercüman, yirmi beş akçe halifeye alıp kırk akçe üstad hakkı alıp bir kurbanla kabul idesiz.	Seksen tarik hak idesiz, seksen tarik akçesi, seksen tercüman, otuz dört akçe halifeye ve yetmiş akçe üstad hakkı ve bir kurbanla kabul idesiz.
<i>Gökçeler Buyruğu</i> (Sivas Kangal Yellice Köyü) 1265/1823 İkinci Tablo s.273.	Bir tâlip ki evvelki farzdan düşse, beş tarik ilzam idup beş akçe tercüman alasın, beş akçe halifeye hak idup yedi akçe üstad hakkı Şaha nezir alasın.	İkinci farzdan düşen tâlîbe yedi tarik ilzam idup beş akçe tercüman alasın. Beş akçe Halifeye hak idup on akçe üstad hakkı Şaha nezir alasın.	Üçüncü farzdan düşen tâlîbe on iki tarik ilzam idup, on iki akçe tercüman alasın. Dokuz akçe halifeye hak idup on yedi akçe üstad hakkı Şaha nezir.	Dördüncü farzdan düşen tâlîbe on yedi tarik ilzam idup on yedi akçe tercüman alup, on beş akçe halifeye hak idup kırk akçe üstad hakkı Şaha nezir.	Dahi bundan sonra kalan üç farzın günahı birdir. Eğer mürebbi gözünden düşerse veeğer musahib gönlünden düşse, eğer başından tacı alınmış ise bu üç farzın günahı birdir: Kırk yedi tarik ilzam idup kırk yedi akçe halifeye hak idup otuz dokuz akçe gazilere tercüman alasın, yetmiş dokuz akçe Şaha nezir alasın, üstad hakkıdır.
<i>Sefer Aytekin İzmir Nüshası</i> 1309/1891 s.114–115.	Birinci farzdan düşen talibe beş sırdeste vurasınız, beş akçe niyaz alasınız; ikisini halifeye ve üç akçe gazilere	İkinci farzdan düşen talibe, yedi sırdeste vurasınız. Yedi akçe niyazın alasınız. Dört Akçesini Gazilere	Üçüncü farzdan düşen talibe dokuz sırdeste vurasınız. On yedi akçe niyaz alasınız. On akçesini gazilere	Dördüncü farzdan düşen talibe on sekiz sırdeste vurasınız. Yiğirmi yedi akçe niyazın alasınız. On yedi akçesini gazilere ve	İmdi kaldı üç farz. Ve dahi baki kalan üçünün günahı birdir. Birinci farz, tacı alınmış ola. İkinci farz tövbeden düşmüş ola. Üçüncüsü musahipten düşmüş ola. Bu üç farzın günahı birdir. Ona lâzım olan, kırk yedi sırdeste vurasınız. Otuz dokuz akçe gazilere niyaz alasınız ve otuz dokuz akçe halifeye niyaz alasınız.

	veresiniz.	ve üç akçesini halifeye veresiniz.	ve yedi akçesini halifeye veresiniz.	on akçesini halifeye veresiniz.	
<i>Sefer Aytekin Alaca Nüshası</i> t.y. s.164–166.	Evvel farzdan düşen talibe üç tarik uralar. Yedi akça gazilere tercüman alalar; üç akçasın halifeye vereler. On akçe nezir vereler.	İkinci farzdan düşen tâlibe yedi tarik uralar, yedi akçe tercüman alalar.	Üçüncü farzdan düşen talibe, dokuz tarik uralar, dokuz akçe tercüman alalar. Üç akçe halifeye vereler. On altı akça nezir vereler.	Dördüncü farzdan düşen talibe on sekiz tarik uralar. On yedi akça tercüman alalar. On akçesin halifeye vereler. Bakisini gazilere vereler, kırk akçe nezir vereler.	Pes, bu üç farzın Günahı birdir. Tacı alınmış Olsa musahibinden düşmüş Olsa. Kırk tarik uralar. Kırk Akçe tercüman alalar. On Dokuz akçesin halifeye Vereler. Yetmiş akçe nezir Vereler.
<i>Sefer Aytekin Hacı Bektaş II. Nüsha</i> t.y. s.245–247.	Evvelki farzdan düşene üç tarik urup üç akçe gazilere ve bir akçe halifeye ve beş akçe Hacıbektaş tercüman alalar.	İkinci Farzdan Düşene Yedi tarik urup ve yedi akçe gazilere ve üç akçe halifeye ve on akçe Hacıbektaş alalar.	Üçüncü farzdan düşene dokuz tarik urup on bir akçe gazilere, yedi akçe halifeye, on altı akçe Hacıbektaş alalar.	Dördüncü farzdan düşene dokuz tarik urup on yedi akçe gazilere on akçe halifeye, kırk akçe Hacıbektaş a alalar.	Baki üç farzın günahı birdir. Gerek tacın terk xx olsun ve gerek tövbeden düşmüş olsun ve gerek musahipten düşkün olsun. Bunların üçünün de günahı birdir. Bunlara kırk yedi tarik urup otuz dört akçe xxere on dokuz akçe halifeye, yetmiş akçe Hacıbektaş alalar.

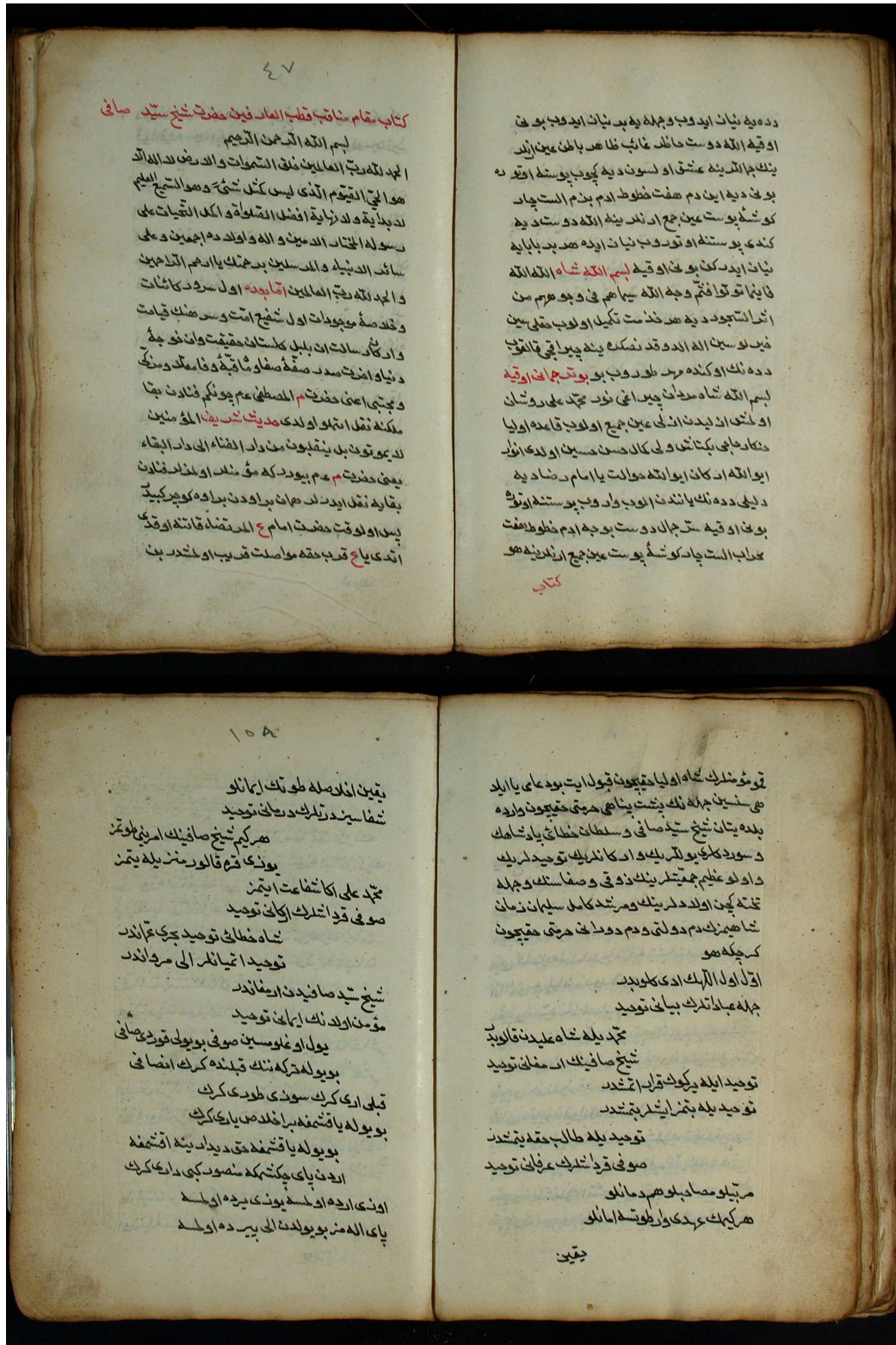

Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr (Gölpınarlı 181), Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi, Mecmua No: 181, vr.7a, 57b-58a.

Risâle-i Şeyh Safî, Konya Mevlana Müzesi Yazmaları, Ferit Uğur Kitaplığı No:1172, vr.1b-2a, 83b.

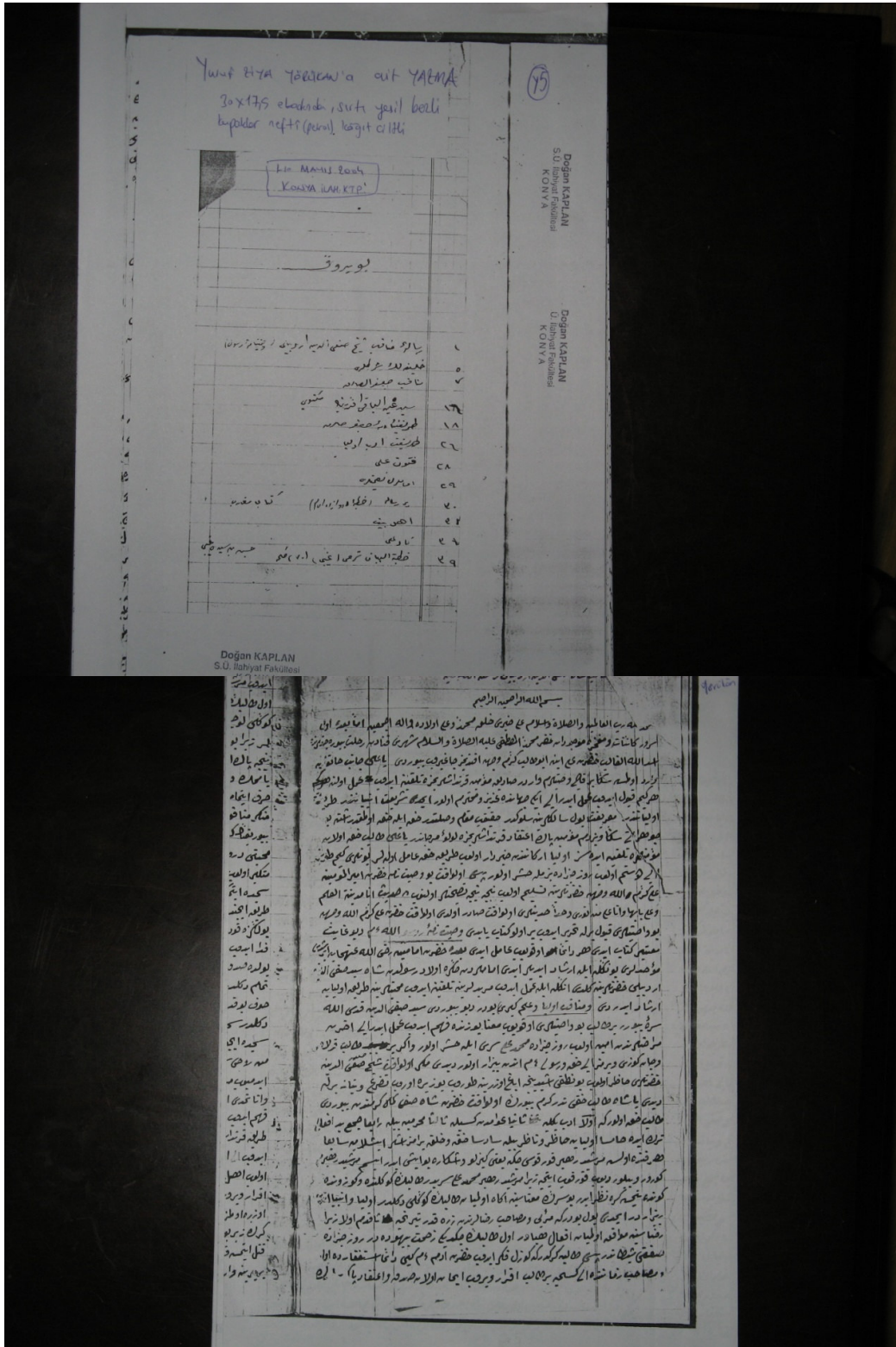

Kitab-ı Makâm Menâkıb-ı Kutbu'l-Ârifin Hazret-i Şeyh Seyyid Safi (Gölpınarlı 199), Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi, Mecmua No: 199, vr.46b-47a, 158b-159a.

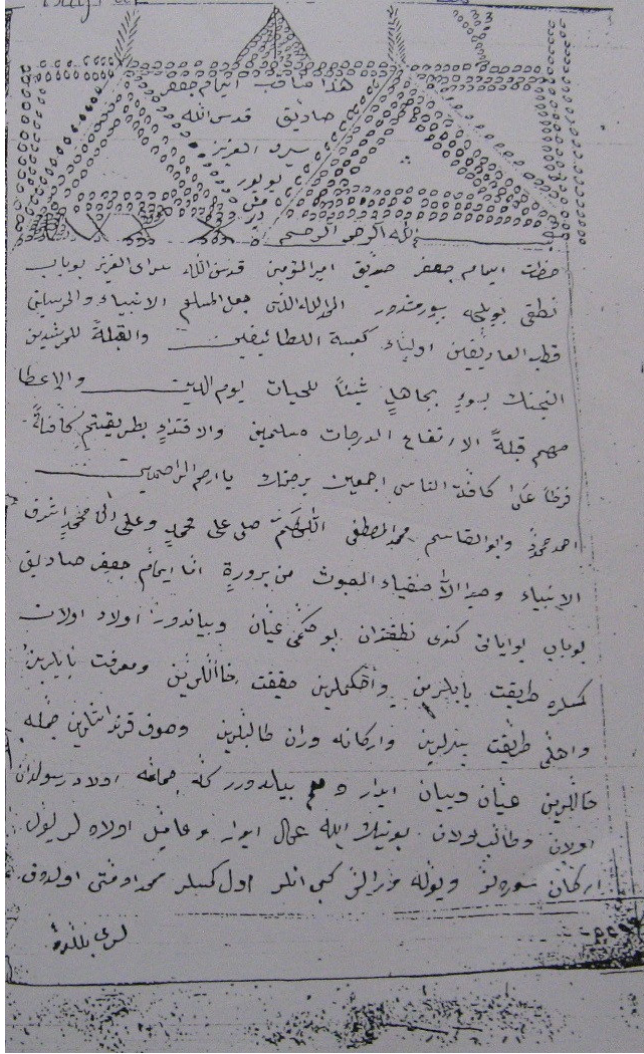

Şeyh Safî Menâkıbı (Yapı Kredi), Yapı Kredi Sermet Çiftlik Araştırma Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü No: 24, vr.44b-45a, 54b-55a.

226

Yörükân Mecmuası, Yusuf Ziya Yörükân'ın (ö.1954) el yazısıyla yazdığı Şeyh Safi Buyruğu, başlangıç sayfası.

Hafik İmam Cafer (Hâzâ Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sadık kaddesallahu sırrahu'l-aziz buyurmuşdur), Sivas-Hafik nüshası. Kaynak kişi: Hafikli Mustafa Dedeye, vr. vr.207b, başlangıç sayfası.

KAYNAKÇA

I. BİRİNCİL KAYNAKLAR: EL YAZMALARI

Burada kütüphanelerden ve şahıslardan elde ettiğimiz buyruk el yazmalarıyla beraber çeşitli araştırmacılar tarafından el yazmalarına dayalı olarak yayımlanmış matbu çalışmaları da zikrettik. El yazmalarını alfabetik olarak değil istinsah tarihlerine göre göre düzenledik. Ayrıca çalışmada kullandığımız yazma eserleri de burada gösterdik.

A. YAZMA BUYRUKLAR

Kitab-ı Menâkıb-ı Şerif (Gölpınarlı 198), Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi, Mecmua No:198, İstinsah tarihi: 1010/1601'den sonra, vr.1a-145b.

Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr (Gölpınarlı 181), Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi, Mecmua No: 181, Müstensihî: Abdülbaki Gölpınarlı (1017/1608 istinsah tarihli Seyyid Abdülkadir-i Belhi'nin oğlu S. Ahmed Muhtar'ın nüshasından), vr.1a-64b.

Risâle-i Şeyh Safî, Konya Mevlana Müzesi Yazmaları, Ferit Uğur Kitaplığı No:1172, İstinsah tarihi: 1021/1612, vr.1b-83b.

Kitab-ı Makâm Menâkıb-ı Kutbu'l-Ârifîn Hazret-i Şeyh Seyyid Safî (Gölpınarlı 199), Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi, Mecmua No: 199, İstinsah tarihi: 17.yüzyıl, vr.2a-161b.

Şeyh Safî Menâkıbı (Yapı Kredi), Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü No: 24, İstinsah tarihi: 17.yüzyıl, vr.1b-58b.

Gölpınarlı 205, Mevlana Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi, Mecmua No: 205, Müstensihî: Abdülbaki Gölpınarlı (Seyyid Ali Garip'in yazdığı 1105/1693 tarihli nüshadan), vr.1a-16b.

Gökçeler Buyruğu: Sivas-Kangal ilçesi Yellice köyünde mukim Gökçeler kabilesi aile kitaplığına ait yazma. Kaynak kişi: Gazi Gökçe, İstinsah tarihi: Cemaziyelula 1238/ Ocak/Şubat 1823, Sayfa sayısı: 492.

Almus Buyruğu: Tokat-Almus ilçesi Kevahlık köyü nüshası. Kaynak kişi: Kemaloğullarından ve Zayıf Yusuf Halife Ocağı'ndan Ali Şahin, İstinsah tarihi: 1278/1862, vr.12a-131b.

Yörükân Mecmuası: Araştırmacı Yusuf Ziya Yörükân'ın bir Alevi dedesi edasıyla dolaştığı yerlerde bulunan yazmalardan kendisinin vücuda getirdiği Buyruk mecmuasıdır, Sayfa sayısı: 128.

Menâkıb-ı Şeyh Safi Mil 5723: Milli Kütüphane nüshası, Yazar, Molla Hamid b. Ali Han, Sayfa sayısı: 64.

Menâkıb-ı Hazret-i İmam Cafer-i Sadık (R.A.): Sivas-Kangal-Yellice köyünde mukim Gökçeler kabilesi aile kitaplığına ait yazma. Kaynak kişi: Yesari Gökçe, Müstensihi: Hacı Bektaş'ta meskûn Muhammed Nuri b.Ali, İstinsah tarihi: Ramazan 1308/Nisan 1891, vr. 1b-87b.

Şabanözü Mart Köyü Buyruğu: Kaynak kişi: Çankırı Şabanözü Mart Köyünden Ali Dedeoğlu, Sayfa sayısı: 205.

Hâzâ Risâle-i Tarikat-ı İmam Cafer-i Sadık: Sivas-Kangal-Yellice köyünde mukim Gökçeler kabilesi aile kitaplığına ait yazma. Kaynak kişi: Yesari Gökçe, Müstensihi: Halil Efendi, İstinsah tarihi 19 Muharrem 1292/25 Şubat 1875, vr. 21.

Sivas Hafik Buyruğu: Sivas-Hafik nüshası. Kaynak Kişi: Hafikli Mustafa Dede. Sayfa sayısı: 436.

Menâkıb-ı Şeyh Safi Aleyhi'r-Rahme: Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Araştırma Enstitüsü'nden alındı. Sayfa sayısı: 53.

B. ÇALIŞMADA KULLANILAN ÇEŞİTLİ YAZMALAR

Burada yazmalar konularına göre sınıflandırılmıştır.

İBN BEZZAZ, Tevekkülü b. İsmail (ö.14.yüzyıl), *Safvetu's-Safa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No: 3099, Müstensihi: Sun'ullâh, İstinsah tarihi: 18 Cemaziyelula 896/24 Mart 1491, vr. 1b-260a.

TERCEME-İ MENÂKIB-I ŞEYH SAFİ. Ulaşılabilen nüshalar:

- Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir Bölümü no:465.
- Süleymaniye Kütüphanesi, H.Mahmud Efendi Bölümü, No:2642.
- Süleymaniyet Kütüphanesi, H.Mahmud Efendi Bölümü, No: 6491.
- Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş Bölümü, No: 247.
- Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş Bölümü, No: 412.
- İran Kitâbhâne-i Âsitân-ı Kuds Kitaplığında “Tezkire-i Şeyh Safiyüddin” adıyla kayıtlı 1145/1732 tarihi öncesine ait yazma, 145 varaktır.

- g. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Gaziantep Koleksiyonu, No: 27 HK 233.
- SAFEVÎ**, Musa. *Sened-i Hırka-i Şeyh Sadreddin el-Erdebili*. Süleymaniye Ktp. Süleymaniye Bölümü, No: 1028, vr.248a-248b.
- ANONİM**. *Risâle ala Ahvali't-Taifeti Kızılbaş*. Beyazıd Devlet Ktp. No:7881, 82–85.
- . *Kızılbaş Taifesine Dair Bazı Malumat*. Süleymaniyet Ktp. Serez Bölümü, No: 4002, 105b.
- . *Risâle fi Beyâni Mezheb Te'lifât Kızılbaşıye*. Süleymaniyet Ktp. Laleli Bölümü, No: 3720, 99b-103b.
- EBUSSUUD**, Muhammed b. Muhammed Yavsi el-İmadi (ö.1574). *Fetvâ fi Kütâli Kızılbaş el-Alevi*. Köprülü Ktp. Ahmed Paşa Bölümü, No: 362, 69a-b.
- İBN KEMAL PAŞA**, Şemseddin Ahmed b. Süleyman (ö.940/1534). *Risâle fi Hakkı Kızılbaş*. Süleymaniye Ktp. Osman Huldi Bölümü, No: 35.
- . *Risâle fi Hakkı Kızılbaş*. Süleymaniye Ktp. Murad Molla Bölümü, No: 1829, 53–57.
- . *Fetvâ fi Hakkı Kızılbaş*. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bölümü, No: 3548, 45–47.
- . *Tercîhu'l-Mezhebi'l-Hanefi ala gayrih*. Süleymaniyet Ktp.
- NAHCIVANÎ**, Küçük Kasım. *Risâle fi Tekfiri Kızılbaş*. Süleymaniye Ktp. Murad Molla Bölümü, No: 1826, 298–301.
- . *Risâle fi Hakkı Kızılbaş*. Süleymaniye Ktp. Veliyüddin Efendi Bölümü, No: 3255, 25b-31b.
- SUNKURÎ**, el-Hac Hasan b. Ömer. *Elsine-i Nasda Kızılbaş Demekle Maruf Taifenin Hezeyanları*. Millet Ktp. Ali Emiri Şeriyi Bölümü, No: 246, 89–94.
- ŞİRVÂNÎ**, Hüseyin b. Abdullah. *Risâle fi Tekfiri Fırkatı Kızılbaş ve Beyâni Dalâletihim*. Süleymaniye Ktp. Reisulküttap Bölümü, No: 1206, 105b–158b.
- YAHYA BEY**. *Kaside der Hakk-ı Kızılbaş*. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bölümü, No: 3436, s.111–112.
- YENİŞEHİRLÎ**, Abdullah Efendi. *Risâle fi'l-Fark beyne Ehli's-Sünne ve'l-Kızılbaş*. Süleymaniye Ktp. Giresun Yazmalar Bölümü, No: 114, vr. 49b–52b.

II. İKİNCİL KAYNAKLAR

A. KİTAPLAR

ABDULBÂKİ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.

ABDURREZZAK, Ebu Bekir Abdurrezzak b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), *el-Musannef*, I-XI, Thk. Habiburrahman el-A'zami, Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983.

ACLÛNİ, İsmail b. Muhammed (ö.1162/1749), *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs ammâ İštehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*, I-II, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1351.

AKA, İsmail, *Timur ve Devleti*, Ankara: TTK Basımevi, 1991.

AKYOL, Taha, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, 4.Basım, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1998.

ÂLİ, Mustafa b. Ahmed b. Abdulmevla Gelibolulu (ö.1008/1600), *Künhu'l-Ahbâr*, I-V, İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, t.y.

ÂLU SAFA, Muhammed Cabir, *Târîhu Cebel Âmil*, Beyrut: Dâru'n-Nehâr, t.y.

ALLÂME HİLLİ, Hasan b. Yusuf b. Mutahhar (ö.726), *Keşfu'l-Yakîn fî Fedâili Emîri'l-Mü'minîn*, Thk. Hüseyin Derkâhî, Muessesetu'n-Neşri't-Tâbia li-Vezarati's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1411.

ALLOUCE, Adel, *Osmanlı-Safevi İlişkileri-Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. Ahmet Emin Dağ, İstanbul: Anka Yayınları, 2001.

ÂMİDİ, Abdulvahid b. Muhammed et-Temîmi (ö.550/1155), *Gureru'l-Hikem ve Dureru'l-Kelim*, Thk. Mustafa Dirâyeti, Kum: Mektebetu'l-İ'lâmî'l-İslâmî, 1366.

ARASLI, Hamid, *Şah İsmail Hatayi*, Bakü: Azerbaycan'ın İran ile Medeni Alaka Cemiyeti Neşri, 1946.

ARJOMAND, Said Amir, *The Shadow of God and the Hidden Imam-Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from the Beginning to 1890*, Chigago: The University of Chigago, 1984.

ARSLANTÜRK, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, 5.Basım, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.

ÂŞIKPAŞAZÂDE, Derviş Ahmed Âşiki (ö.889/1484), *Tevârih-i Âl-i Osman'dan Âşıkpaşazâde Tarihi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.

AŞTİYANİ, Abbas İkbâl, *Tarih-i Mufasssal-ı İran ez Sadr-ı İslam ta İnkıraz-ı Kaçariyye*, Tahran: Kitabhâne-yi Hayam, t.y.

- AZİMLİ**, Mehmet, *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*, Ankara: İlâhiyât, 2004.
- BAHA SAİD BEY** (ö.1939), *İttihat-Terakki'nin Alevilik Bektaşilik Araştırması*. Haz. Nejat Birdoğan, İstanbul: Berfin Yayınları, 1994.
- . *Türkiye'de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, Haz. İsmail Görkem, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ REHBERİ**, Haz. Yusuf İhsan Genç, Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Mustafa Küçük, Sinan Satar, İbrahim Karaca, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2000.
- BAUSANI**, Alessandro, *The Persians from The Earliest Days to The Twentieth Century*. İtalyanca'dan Çev. J.B.Donne, 2.Baskı, London: Elek Books, 1975.
- BEYANİ**, Şirin, *Din ve Devlet Der İran Ahd-i Moğol*, I-II, Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhi, 1371.
- BEYHEKİ**, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin (458/1066), *el-Câmi li-Şuabi'l-İman*, I-IV, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2004.
- BIRGE**, John Kingsley (ö.1952), *Bektaşilik Tarihi*, çev. Reha Çamuroğlu, İstanbul: Ant Yayınları, 1991.
- BROWNE**, Edward Granville (ö.1926), *A Literary History of Persia, -The Tartar Dominion (1265–1502)-* III, Cambridge: Cambridge University, 1951.
- . *A Literary History of Persia -Modern Times (1500–1924)-* IV, Cambridge: Cambridge University, 1930.
- BUHARİ**, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahihu'l-Buhari*, I-VIII, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- BUYRUK**, Der. Sefer Aytekin, Ankara: Emek Basım-Yayınevi, 1958.
- . *Buyruk -İmam-ı Cafer Buyruğu-*, Komisyon, Ankara: Ayyıldız Yayınları, t.y.
- . haz. Fuat Bozkurt, 1.Baskı, İstanbul: Anadolu Matbaası, 1982.
- . *İslam'da Caferi Mezhebi ve İmam Cafer Sadık Buyrukları*, haz. Ahmet Sabri Hemedani, 3.Basım, Ankara: Kadıoğlu Matbaası, 1986.
- . *Şeyh Safi Buyruğu*, haz. Mustafa Erbay, Ankara: Ayyıldız Yayınları, 1994.
- . *Erdebili Şeyh Safi ve Buyruğu*, haz. Mehmet Yaman, 1.Baskı, İstanbul: 1994.
- . *Buyruk -Ehl-i Beyt Erkân-*, Haz. Nazmi Sakallıoğlu, Ankara: Kale Ofset, 1996.
- . *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, haz. Adil Ali Atalay, İstanbul: Can Yayınları, 1998.
- . *Buyruk- Alevi İnanç-İbâdet ve Ahlâk İlkeleri-*, 1.Baskı, İstanbul: Mannheim Alevi Kültür Merkezi Dedeler Kurulu Yayınları, 2000.

- . *İmam Cafer Buyruğu*, (Yayın Sorumlusu: Cemal Şener), İstanbul: Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2001.
- . *Bisati Şeyh Safi Buyruğu*, Haz. Ahmet Taşgın, Ankara: Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevi Kültür Derneği Yayınları, 2003.
- . *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, haz. Fuat Bozkurt, 2.Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.
- CAFER es-SADIK**, Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebu Talip (ö.148/765), *Misbâhu's-Şerîa ve Miftâhu'l-Hakîka*, Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1400.
- CABBÂR KULU**, *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, Haz. Hasan Yüksel-Saim Savaş, Sivas: Dilek Matbaası, 1997.
- . *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, Haz. Osman Eğri, Alevi-Bektaşî Klasikleri 7, Ankara: TDV, 2007.
- CEBECİOĞLU**, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1997.
- CEMALİ**, Muhammed Kerim Yusuf, *Teşkil-i Devlet-i Safevi ve Ta'mim-i Mezheb-i Teşeyyu'* *Düvazdeh İmami be-Unvân-ı Tenha Mezheb-i Resmi*, İsfahan: İntişârât-ı Emir Kebir, 1372.
- CAVANŞİR**, Babek ve Ekber N. Necef, *Şah İsmail Hatâî Külliyyatı-Türkçe Divanı, Nasihat-name, Deh-name, Tuyuğlar, Koşmalar, Geraylılar, Varsağılar ve Bayatılar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.
- CÜRCÂNİ**, Şerif Ali b. Muhammed (ö.816/1413), *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- ÇELENK**, Mehmet, *16. ve 17.Yüzyıllarda Safevî Şiîliği*. Uludağ Üniversitesi SBE (Basılmamış Doktora Tezi) Bursa 2005.
- DALKESEN**, Nilgün, *15. ve 16. Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri*, Hacettepe Üniversitesi SBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999.
- DÂSTÂN-I İBRÂHÎM EDHEM-DÂSTÂN-I FÂTIMA-DÂSTÂN-I HÂTUN**, haz. Mehmet Mahfuz Söylemez, Alevi-Bektaşî Klasikleri 6, (Ankara: TDV, 2007).
- DEFTERİ**, Ferhad, *İsmaililer-Tarihleri ve Öğretileri*, Çev. Erdal Toprak, Ankara: Doruk Yayıncılık, 2002.
- DİLÇİN**, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları, 1983.
- DOĞAN**, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Birlik Yayınları, 1982.
- DÜZDAĞ**, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul: Şûle Yayınları, 1998.
- EBU DAVUD**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), *Sünen*, I-V, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- EKİNCİ**, Mustafa, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka plânı*, İstanbul: Beyan, 2002.
- EMİN**, Seyyid Muhsin, *A'yânu's-Şîa*, I, Beyrut: Dâru't-Teâruf li'l-Matbûat, 1986.
- ERBİLİ**, Ebu'l-Hasan Ali b. İsa b. Ebu'l-Feth (ö.693/1293), *Keşfu'l-Gumme fî Ma'rifeti'l-Eimme*, Thk. Seyyid Hâşim Rasûlî el-Mahallâtî, Tebriz: Mektebetu Benî Hâşimî, 1381.
- ERDEBİLİ**, Şeyh Safiyüddin (ö.735/1334), *Kara Mecmua-Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin Şiirleri, Sözleri, Öğütleri ve Menkıbeleri*, Haz. Hüseyin Muhammedzâde Sadîk, Tahran:Kitabhâne-i Milli-yi İran, 1380/2001.
- . *Risâle-i el-Buyuruk*, Çev. Muhammed Sâdık Nâibi, Tahran: İntişârât-ı Peyâm, 1381.
- . *Risâle-i Yol Ehline Kılavuz*, Çev. Muhammed Sâdık Nâibi, Tahran: İntişârât-ı Peyâm, 1381.
- . *Qara Mecmua*, Haz. İslam Qaribli, Bakı: Cavidan T, 2004.
- ERDEM**, İlhan ve Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi-Siyaset-Teshkilat-Kültür*, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007.
- ERGUN**, Sadeddin Nüzhet, *Hatayî Divanı, Şah İsmail Safevî, Edebî Hayatı ve Nefesleri*, İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1956.
- . *XVII. Asır Saz Şairlerinden Pir Sultan Abdal*, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1929.
- ERKÂNNÂME I**, haz. Doğan Kaplan, Alevi-Bektaşî Klasikleri 5, Ankara: TDV, 2007.
- ERŞAHİN**, Seyfettin, *Akkoyunlular-Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Ankara: 2002.
- EŞREFOĞLU RUMİ**, Abdullah Rumi b. Seyyid Ahmed Eşref b. Seyyid Muhammed (ö.874/1469). *Tarikatnâme*, Haz. Esra Kesinkılıç, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002.
- FELSEFİ**, Nasrullah, *Zindegâni-yi Şah Abbas-ı Evvel*, I-II, 3.Baskı, Tahran: İntişârât-ı Muhammed Ali İlmi, 1364.
- FERİDUN BEG**, Ahmed (ö.991/1583), *Münşeât-ı Selâtin*, I, İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1858.
- FLOOR**, Willem, *Safavid Government Institutions*, California, Mazda Publishers, 2001.
- GAFFÂRİ**, Kadı Ahmed b. Muhammed Gaffâri Kazvini (ö.975/1568), *Tarih-i Cihan-Âra*, Neşreden: Seyyid Ebu'l-Kasım Mer'âşî, Tahran: Kitabfurûşi-yi Hâfız, 1343.
- GANDJEI**, Tourkhan (Turan Gencei), *Il Canzoniere di Sah İsmail Hatayi*, Napoli: Istituto Universitario Orient, 1959.
- GAZZİ**, Ebu'l-Mekârim Necmuddin Muhammed b. Muhammed (ö.1061/1651), *el-Kevâkibu's-Sâire bi-A'yâni'l-Mieti'l-Âşire*, thk. Cebrail Süleyman Cebbur, I, 2. Basım, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 1979.
- GIBB**, Elias John Wilkinson, *A History of Ottoman Poetry*, I, London: Lowe and Brydone Ltd, 1958.

———. *History of Ottoman Poetry*, II, Edit. Edward G. Browne, London: Lowe and Brydone Ltd, 1965.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

———. *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.

———. *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1963.

———. *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.

———. *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Ankara: TTK Basımevi, 1972. I-III.

———. *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Ankara: TTK Basımevi, 1973.

———. *Mevlana Müzesi Abdülbâkî Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar Kataloğu*, Ankara: TTK Yayınları, 2003.

GÜLDİKEN, Kadir, *Moheg Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005.

GÜRER, Dilaver, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

GÜNDÜZ, Tufan, *Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu’da Venedik Elçileri-Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini’nin Seyahatnâmeleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.

HACI BEKTAŞ VELÎ (ö.669/1270), *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Alevi-Bektaşî Klasikleri 2, Ankara: TDV, 2007.

———. *Şerh-i Besmele*, haz. Hamiye Duran, Alevi-Bektaşî Klasikleri 1, Ankara: TDV, 2007.

HASENÎ, Haşim Maruf, *Usûlu’t-Teşeyyu-Arz ve Dirâse-*, Beyrut: Dâru’l-Kalem, t.y.

HÂKİM, Ebu Abdullah el-Hâkim en-Neysâbü’rî (405/1014), *Müstedrek ala’s-Sahîhayn*, I-IV, Haz. Yusuf Abdurrahman el-Mer’âşlı, Beyrut: Dâru’l-Marife, 1986.

HAMMER, Joseph Freiherr Purgstall (ö.1856), *Büyük Osmanlı Tarihi*, I-II, haz. Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1989.

HEZARFEN, Ahmet-Cemal Şener, *Osmanlı Arşivi’nde Mühimme ve İrâde Defterleri’nde Aleviler-Bektaşîler*, İstanbul: Karaca Ahmet Sultan Derneği Yayınları, 2002.

HİCAZİFER, Haşim, *Şah İsmail-i Evvel ve Ceng-i Çaldran*, Tahran: İntişârât-ı Sâzmân-ı İsnad-ı Milli-yi İran, 1374.

HINZ, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd –XV. Yüzyılda İran’ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi-*, Çev. Tevfik Bıyıkhoğlu, Ankara: TTK, 1992.

HOCA SADEDDİN EFENDİ b. Hasan Can (ö.1008/1599), *Tacü’t-Tevarih*, III, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.

HUNCİ, Fazlullah b. Ruzbihan (ö.927/1521), *Târih-i Âlem-ârâ-yı Emîni*. Persian text edited by John E. Woods, London: Royal Asiatic Society, 1992.

- HURR el-ÂMİLİ**, Ebu Cafer Muhammed b. Hasan el-Hurr el-Âmili (ö.1104/1693), *Vesâilu's-Şîa-Tafsîlu Vesâili's-Şîa ilâ Tahsîli Mesâili's-Şerîa*, Kum: Muessesetu Âli'l-Beyt li-lhyâi't-Turâs, 1409.
- İBN BATRİK**, Yahya b. Hasan b. Hüseyin el-Esedî el-Hillî (ö.600), *Umdetu Uyûni Sihâhi'l-Ahbâr fî Menâkıbı İmâmi'l-Ebrâr*, Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1407.
- İBN EBİ'L-HADİD**, Ebu Hamid Abdulhamid b. Hibetullah (ö.656), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru lhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1387.
- İBN EBİ ŞEYBE**, Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe el-Kûfî el-Absî (ö.235/), *el-Musannef fî'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- İBN HACER**, Şihabuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (ö.852/1449), *İnbâu'l-Gumr bi-Ebnâi'l-Umr fî't-Târih*, haz. Abdulvehhab el-Buhari, VIII, 3.Basım, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.
- İBN HALDUN**, Abdurrahman Ebu Zeyd Velîyüddin (ö.808/1406), *Mukaddime*, I-II, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982–1983.
- İBN KEMAL PAŞA**, Şemseddin Ahmed b. Süleyman (ö.940/1534), *Tevârih-i Âl-i Osman*, VIII. Defter, Haz. Ahmet Uğur, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- . *Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, Haz. Şefaettin Severcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- . *Hamsu Resâil fî'l-Fırak ve'l-Mezâhib li'bni Kemâl Bâşâ*, thk. Seyit Bahcivan, Kahire: Dâru's-Selâm, 2005.
- İBN MANZUR**, Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.
- İBN MACE**, Ebu Abdullah Muhammed el-Kazvînî (ö.273/886). *Sünen*, I-IV, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İBN ŞEHRÂSÛB**, Muhammed el-Mâzenderânî (ö.588/1192), *Menâkıbu Âli Ebî Tâlib*, Kum: Muessesetu'l-Allâme li'n-Neşr, 1379.
- İNALCIK**, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- İZ**, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nesir I- XIV. Yüzyıldan XIX. Yüzyıl Ortasına Kadar Yazmalardan Seçilmiş Metinler*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1964.
- . *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, I. I.Bölüm, İstanbul: Küçük Aydın Matbaası, 1966.
- . *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, II. II. Bölüm, İstanbul: Küçük Aydın Matbaası, 1967.
- KARA**, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.

- KARAOSMANOĞLU**, Yakup Kadri (ö.1974), *Nur Baba*, 2.Baskı, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1339/1923.
- KÂŞÂNÎ**, Kemaluddin Abdurrezzak b. Ebu'l-Ganâim Muhammed (ö. 730/1329), *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, Thk. Muhammed Kemal İbrahim Cafer, Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, 1981.
- KÂTİP ÇELEBİ**, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (ö.1067/1657), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Haz. M.Şerefettin Yaltkaya-Rifat Bilge, I-II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- KAYGUSUZ**, İsmail, *Alevilikte Dâr -Dârın Pirleri-*, İstanbul: Alev Yayınları, 1993.
- KAZVİNİ**, Budak Münşi (ö. 1578'den sonra), *Cevâhiru'l-Ahbâr-Bahş-ı Tarih-i İran ez Karakoyunlu tâ Sâl-i 984 hicri*, Thk. Muhsin Behram Nejad, Tahran: Miras-ı Mektub, 1378.
- KELÂBÂZİ**, Ebubekr Muhammed b. İshak el-Buhari (ö.380/990), *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, thk: Abdulhalim Mahmud-Taha Abdalbaki Surur. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1960.
- KESKİNKILIÇ**, Esra, *Eşrefoğlu Rûmi Tarîkatnâme*, İstanbul: Marmara ÜniversitesiTürkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 1996.
- KESREVİ**, Ahmed, *Şeyh Safi ve Tebâreş*, Tahran 1976.
- KEVSERANİ**, Vecih, *el-Fakîh ve's-Sultan-Dirâse fi Tecribeteyni Tarihateyni: el-Osmâniyye ve'-Safeviyye-el-Kaçariyye*, el-Merkezu'l-Arabi ed-Duveli, 1990.
- KIRMAN**, Aydın, *Yemînî'nin Fazîlet-nâme'si-Şekil ve Muhtevâ Tahlili-*, İzmir: Ege Üniversitesi SBE Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2004.
- KİRMÂNÎ**, Ahmed b. Yusuf b. Ahmed b. Sinan ed-Dımaşki (ö.1019/1620), *Ahbârü'd-Duvel ve Âsârü'l-Uvel fi't-Târih*, III, thk: Ahmed Hatit-Fehmi Sa'd, Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1992.
- KİTÂB-I DÂR**. Haz. Osman Eğri, *Alevi-Bektaşî Klasikleri 3*, Ankara: TDV, 2007.
- KURNAZ**, Cemâl ve Mustafa Tatcı, *Yesevîlik Bilgisi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2000.
- KUŞEYRÎ**, Ebu'l-Kasım Abdulkarim b. Hevâzin (ö.465/1072), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Thk. Abdulhalim Mahmud ve Mahmud b. Şerif, Kahire: Matâbiu Muesseseti't-Dâri's-Şuab, 1989.
- KUTLU**, Sönmez, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları, Alevîliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- . *Din Anlayışında Farklılaşmalar, Türkiye'de Alevilik-Bektaşîlik*, Ankara: DİB, 2003.
- KÜBRA**, Necmüddin (ö.618/1221), *Tasavvufî Hayat, Usûlu Aşere, Risâle ile'l-Hâim, Fevâihu'l-Cemâl*, Haz. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.
- KORKMAZ**, Esat, *Alevilik ve Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2005.
- KÖPRÜLÜ**, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: DİB, 1984.

- . *Anadolu’da İslâmiyet*, (Franz Babinger ve Fuat Köprülü’nün makaleleri) çev. Ragıp Hulusi, Haz. Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- KULEYNİ**, Ebu Cafer Muhammed b. Yakup b. İshak el-Kuleyni er-Razi (ö.329/941), *el-Usûl mine’l-Kâfî*, Tahran: Dâru’l-Kutubi’l-İslâmiyye, 1365.
- KÜÇÜK**, Hülya, *Kurtuluş Savaşı’nda Bektaşiler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- . *Tasavvuf Tarihine Giriş*, 2.Baskı, Konya: Nükte Kitap, 2004.
- KÜÇÜK**, Murat, *Horasan’dan İzmir Kıyılarına Cemaat-ı Tahtacıyan*, İstanbul: Nefes Yayınları, 1995.
- KÜTÜKOĞLU**, Bekir, *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578–1612)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993.
- . *Vekayi’nüvis Makaleler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1994.
- MAZZAOUI**, Michel M, *The Origins of The Safawids, Si’ism, Sûfism, and the Gulât*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1972.
- MECLİSİ**, Şeyh Muhammed Bakır b. Muhammed Takî (ö.1110/1700), *Bihâru’l-Envârî’l-Câmiat li-Düreri Ahbâri’l-Eimmeti’l-Athar*, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1983.
- MÉLIKOFF**, Irène, *Uyur İdik Uyardılar*, Çev. Turan Alptekin, 2.Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, 1994.
- . *Hacı Bektaş-Efsaneden Gerçeğe*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1999.
- MOLLAİBRAHİMOĞLU**, Süleyman, *Yazma Eserler Terminolojisi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- MOMEN**, Moojan, *An Introduction to Shi’i Islam –The History and Doctrines of Twelver Shi’ism*, New Haven: Yale University Press, 1985.
- MUHADDİS en-NÛRÎ**, Mirza Hüseyin en-Nûrî et-Tabersî (ö.1320), *Mustedraku’l-Vesâil ve Mustenbatu’l-Mesâil*, Kum: Muessesetu Âli’l-Beyt li-İhyâi’t-Turâs, 1408.
- MUHİBBÎ**, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbullah ed-Dımaşki (ö.1111/1699), *Hulâsatu’l-Eser fi A’yâni’l-Karni’l-Hâdiye Aşer*, II, Beyrut: Dâru Sadr, 1284.
- MUSLİM**, Ebu’l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (261/875), *Sahihu Muslim*, I-III, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- MUSTEVFÎ**, Hamdullah b. Ebu Bekir b. Ahmed Kazvini (ö.750/1350), *Târîh-i Guzîde*, Edit. Edward G. Browne, Leyden: E.J.Brill, 1910.
- . *Târîh-i Guzîde*, haz. Abdülhüseyin Nevâi, Tahran: İntişârât-ı Emir Kebir, 1364.
- . *Nuzhetu’l-Kulûb*, Edit. G. Le Strange, Leyden: E. J. Brill, 1915.

MÜNECCİMBAŞI, Derviş Dede Ahmed b. Lütfullah (ö.1114/1702), *Sahâifu'l-Ahbâr Tercümesi*, III, İstanbul: Matbaa-i Âmire 1868.

———. *Câmiu'd-Düvel (Sahâifu'l-Ahbâr fî Vakâyii'l-A'sâr)-Osmanlı Tarihi (1299–1481)*-Haz. Ahmet Ağırakça, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

NEHREVÂLÎ, Kutbuddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mekki el-Hanefi (ö.990/1582), *Kitâbu'l-Îlâm bi-A'lâmi Beyti'llâhi'l-Harâm*, III, Göttingen: Medresetu'l-Mahruse, 1274/1857. (Ahbârü Mekketi'l-Müşerrefe adıyla üç cilt hâlinde yayımlanmış serinin 3.cildi)

NESEFÎ, Azizuddin (ö.686/1287), *Mecmûa-i Resâil-i Meşhur be-Kitâbu'l-İnsani'l-Kâmil*, Tsh: Marijan Molé, Tahran: Kitaphâne-i Tahûri, 1983.

NICHOLSON, Reynold Alleyne (ö.1945), *fi't-Tasavvufi'l-İslâmi*, Çev. Ebu'l-A'la Afifi, İskenderiye: Lecnetu'-Te'lif ve't-Terceme, 1946.

NİŞATÎ, Muhammed b. Hüseyin Katib (ö.16.yüzyıl), *Şeyx Sâfi Tazkirəsi*, Haz. Möhsün Nağısoylu-Sevâr Cabbarlı-Rauf Şeyxzamanlı, Bakı: Nurlan, 2006.

NOYAN, Bedri, *Bektaşilik Alevilik Nedir*, Ankara 1985.

———. *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, II-III, İstanbul: Ardıç Yayınları, 1999.

OCAK, Ahmet, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

———. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkân-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-Güzel Sanatlar-Modernizm*, Ankara: TTK, 2005.

ONG, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözlün Teknolojileşmesi*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

OSMANLICA-TÜRKÇE ANSİKLOPEDİK BÜYÜK LÛGAT, Haz. Komisyon, İstanbul: Türdav, 1999.

OYMAK, Güner, *Eşrefoğlu Abdullah Tarikatnâme*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1999.

ÖZMEN, İsmail, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, 1–5, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998.

ÖZTÜRK, Mürsel, *Hacı Bektaş Veli ve Çevresinde Oluşan Kültür Değerleri Bibliyografyası (Deneme)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, 1991.

PARSADUST, Menuçehr, *Şah İsmail-i Evvel*, Tahran: Şirket-i Sehami, 1375.

PETRUSHEVSKY, Ilya Pavlovich, *Islam in Iran*, Çev. Hubert Evans, London: The Athlone Press, 1985.

RIZA, Ahmed, *el-Mutâvile ve's-Şîa fî Cebel Âmil*, Mecelletu'l-İrfan II.

RUMLU, Hasan, *Ahsenu't-Tevârih*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 2006.

———. *Ahsenu't-Tevârih: A Chronicle of The Early Safawis Being The Ahsanu't-Tawarikh of Hasan-ı Rumlu vol. I. (Persian Text)*, Edited by: C.N.Seddon. Baroda: Oriental Institute, 1931.

- SALTIK**, Veli, *İz Bırakan Erenler ve Alevi Ocakları*, Ankara: Kuloğlu Matbaacılık, 2004.
- SAMİ**, Şemseddin (ö.1904), *Kâmûs-ı Türkî*, Dersâdet: Çağrı Yayınları, 1317.
- SARIKAYA**, Mehmet Saffet, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.
- . *Anadolu Alevîliğinin Tarihî Arka Planı (XI-XIII. Asırlar)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.
- SARWAR**, Ghulam, *History of Shah Ismail Safawi*, Aligarh: Muslim University, 1939.
- SAYGI**, Hakkı, *Şeyh Safi Buyruğu ve Rumeli Babağan (Bektaşî) Erkânları*, İstanbul: Saygı Yayınları, 1996.
- SEFERNÂMEHA-YI VENİZYAN DER İRAN**-Şeş Sefernâme-Sefernâmeha-yı Venizyani ki Der Zaman-ı Uzun Hasan Akkoyunlu be-İran Âmedeend, Çev. Menuçehr Emiri. Tahran: Şirket-i Sehami, 1349.
- SERRÂC**, Ebu Nasr Abdullah b. Ali es-Serrâc et-Tûsi (ö.378/988), *el-Luma' fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Haz. Kâmil Mustafa Hindâvi, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- SEYYİD**, Kemal, *Nuşû' ve Sukûtu'd-Devleti's-Safeviyye*, Kum: Mektebetu Fedek, 2005.
- SEYYİD** Muhammed Nuru'l-Arabi (ö.1305/1888), *Noktatu'l-Beyan*, Haz. Baki Yaşa Altınok, Ankara: Oba Yayıncılık, 2000.
- SEYYİD HÜSEYİN** b. Seyyid Gaybi (ö.896/1490 sonrası), *Şerhu Hutbeti'l-Beyan*, Haz. Mehmet Saffet Sarıkaya, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004.
- SPULER**, Bertold, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220–1350*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara: TTK Basımevi, 1957.
- SUVEYD**, Yasin, *et-Târîhu'l-Askerî li'l-Mukâtaâtî'l-Lubnâniyye fi Ahdi'l-İmârateyn*, 1980.
- SÜHREVERDİ**, Ebu Hafs Şihabuddin Ömer b. Muhammed (632/1234), *Avârifü'l-Maârif*, I-II, thk. Edip Kemdâni ve Muhammed Mahmud Mustafa, Mekke: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 2001.
- SÜLEMİ**, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin (ö.412/1021), *Tasavvufta Fütüvvet*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- SÜMER**, Faruk. *Karakoyunlular-Başlangıçtan Cihan Şah'a Kadar*- Ankara: TTK, 1967.
- . *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: TTK, 1990.
- . *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü-Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri-*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- ŞAİRÎ**, Şeyh Tacuddin Muhammed b. Muhammed (ö.12.yüzyıl), *Câmiu'l-Ahbâr*, Kum: Dâru'r-Radî li'n-Neşr, 1405.
- ŞEYBÎ**, Kâmil Mustafa, *es-Sıla beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu –el-Anâsıru's-Şîiyye fi't-Tasavvuf*-3.Basım, Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1982.

———. *es-Sıla beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu –en-Nezeâtü's-Sûfiyye fi't-Teşeyyu min ba'di Asri'l-Eimme hatta Sukûti'd-Devleti's-Safeviyye*, 3.Basım, Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1982.

ŞEYH MÜFİD, İmam Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Ukberi el-Bağdadi (ö.413/1022), *el-İrşâd fî Ma'rîfeti Huccetillahi ale'l-İbâd*, Thk. Müessesetu Âli'l-Beyt li-İhyâi't-Turâs, Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li-Elfiyeti's-Şeyh el-Müfid, 1413.

ŞEYH SADUK, Ebu Câfer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Bâbüye el-Kummî (ö.381/991), *Men Lâ Yahduruhu'l-Fakîh*, Thk. Ali Ekber el-Gıfârî, Kum: Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1413.

———. *Emâlî's-Sadûk*, Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1404.

———. *Kemâlu'd-Dîn ve Temâmu'n-Ni'me*, Kum: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1395.

———. *Risâletu'l-İ'tikâdâtî'l-İmâmiyye Şi't-İmâmiyye'nin İnanç Esasları*, Çev. Ethem Ruhi Fıglalı, Ankara: AÜİF Yayınları, 1978.

ŞEYH TÛSÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Hasan (ö.460/1067), *el-İstibsar fîma İhtelefe mine'l-Ahbâr*, Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1490.

———. *Tehzîbu'l-Ahkâm fî Şerhi'l-Mukniati li's-Şeyhi'l-Müfid*, thk. Seyyid Hasan Musevi, Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1365.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964.

ŞÜŞTERÎ, Nurullah b. Şerifuddin el-Hüseyini el-Mar'aşî (ö.1019/1610), *Mecâlisu'l-Mü'minin*, 3.Basım, Tahran: Kitabfurûş-ı İslâmiyye, 1365. c.2.

TABERSÎ, Ebu Mansur Ahmed b. Ali b. Ebu Talip (ö.12.yüzyıl), *el-İhticâc*, Meşhed: Neşru'l-Murteza, 1403.

TABERSÎ, Radiyuddin Hasan b. Fazl (ö.548), *Mekârimu'l-Ahlâk*, Kum: Dâru's-Şerîfi'r-Radî, 1412.

TAHAVÎ, Ebu Cafer Ahmed (ö.321/933), *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1415/1995.

TANSEL, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara: MEB, 1969.

TAPPER, Richard, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler-Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*, Çev. F. Dilek Özdemir. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

TAŞĞIN, Ahmet, *Bisâti Şeyh Safi Buyruğu*, Ankara: Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevi Kültür Derneği Yayınları, 2003.

TEBER, Ömer Faruk, *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması*, Ankara Üniversitesi SBE (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005.

TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali (ö.1158/1745), *Mevsûatu Keşşâfi Istılâhâtî'l-Funûn ve'l-Ulûm*, I-II, thk. Ali Dehrûc, Beyrut: Mektebetu Lubnan Nâşirûn, 1996.

TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed (279/892), *Sünen*, I-V, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- TURAN**, Osman, *Doğu Anadolu'da Türk Devletleri*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1973.
- TÜRKÇE SÖZLÜK**, 1–2, Haz. Komisyon, Ankara: TDK Yayınları, 1988.
- ULUDAĞ**, Süleyman, *İslâm Düşüncesinin Yapısı-Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe-*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.
- . *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.
- . *Tasavvufun Dili I –Mürşid-Mürid-Yol-*, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2006.
- UYAR**, Mazlum, *Şîî Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004.
- UZUNÇARŞILI**, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi-İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, II, 5.Baskı, Ankara: TTK, 1988.
- . *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, 3.Basım, Ankara: TTK, 1984.
- ÜÇER**, Cenksu, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, Ankara: Ankara Okulu, 2005.
- ÜZÜM**, İlyas, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik*, İstanbul: Horasan Yayınları, 2002.
- VELÂYETNÂME**, haz. Hamiye Duran, *Alevi-Bektaşî Klasikleri 4*, Ankara: TDV, 2007.
- WOODS**, John E, *The Aqqyunlu, Clan, Confederation, Empire, A Study in 15th/9th Century Turko-Iranian Politics*, Chigago: Bibliotheca Islamica, 1976.
- YAKIT**, İsmail, *Türk-İslâm Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken, 2003.
- YAMAN**, Ali, *Alevilik-Bektaşîlik Bibliyografyası*, Mannheim: Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yayınları, 1998.
- . *Kızılbaş Alevi Ocakları*, Ankara: Elips Kitap, 2006.
- YAMAN**, Mehmet, *Alevilik, İnanç-Edeb-Erkân*, 6.Baskı, İstanbul: Garip Dede Türbesi Koruma Onarma ve Yaşatma Derneği, 2004.
- YAVUZ**, Nuri, *Anadolu'da Beylikler Dönemi-Siyasi Tarih ve Kültür-*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2002.
- YAZIM KILAVUZU**, haz. Şükrü Halûk Akalın vdğ., 24.Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- YEĞİN**, Abdullah, *Yeni Lûgat –İslâmî-İlmî-Edebî-Felsefî*, İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları, 1992.
- YILMAZ**, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 2.Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.
- YÖRÜKÂN**, Yusuf Ziya, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar*, Hazırlayan: Turhan Yörükân. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- YÜCEL**, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar: Çoban Oğulları Beyliği, Candar Oğulları Beyliği, Mesâlikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri*, 2.Basım, Ankara: TTK, 1991.
- ZEYN**, Ali, *li'l-Bahs an Târîhina fî Lubnan*, 1973.

- ABBASLI**, Mirza, “Safevilerin Kökenine Dair”, *Belleten*, XL, sayı:158. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976, s.287–329.
- AÇIKEL**, Yusuf, “‘Nefsini Bilen Rabbini Bilir’ Hadis mi, Kelâm-ı Kibar mı?” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998/5, s.173–200.
- AKSU**, Hüsamettin, “Hurûfîlik”, *DİA*, XVIII. İstanbul: TDV, 1998, s.408–412.
- AKTAŞ**, Ali, “Kent Ortamında Alevîlerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri ve İnanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi” *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22–24 Ekim 1998)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 1999, s.449–482.
- ALGAR**, Hamid, “Necmeddîn-i Kübrâ”, *DİA*, XXXII, İstanbul: TDV, 2006, s.498–506.
- AZAMAT**, Nihat, “Erdebîlî, Alâeddin”, *DİA*, XI, İstanbul: TDV, 1995, s.279.
- BABINGER**, Franz ve R.M. Savory, “Safî al-Dîn Ardabîlî”, *The Encyclopedia of Islam New Edition*, vol. VIII. Leiden: E.J.Brill, 1995, s.801.
- BAUSANI**, Alessandro, “Religion Under The Mongols,” *The Cambridge History of Iran: vol. V. The Saljuq and Mongol Periods*, Edited by: John Andrew Boyle. Cambridge: Cambridge University Pres, 1968, s.541-
- BAYAT**, Fuzuli, “Bektaşîyye Tarikatının Şekillenmesinde Yeseviyye ve Safeviyyenin Yeri” *Alevilik*, Haz. İsmail Engin-Havva Engin, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s.171–189.
- BAYRAMOĞLU**, Fuat ve Nihat Azamat, “Bayramiyye”, *DİA*, V, İstanbul: TDV, 1992, s.269–273.
- BEAUJEAN**, Anke-Otter, “Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Birkaç Not” *I.AkdenizYöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri 26–27 Nisan 1993 Antalya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s.1–8.
- BİLGİLİ**, Ali Sinan, “Osmanlı Tarih Yazarlarının Algısıyla Türkiye-İran İlişkilerinde Siyasi Karakterin Dinî Söylemi: Kızılbaşlık”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Güz 2003/27, s.21–41.
- CAHEN**, Cl, “Buwayhids or Bûyids”, *The Encyclopedia of Islam New Edition*, I, Leiden: E. J. Brill, 1960.
- ÇAĞATAY**, Neşet, “Tahtacılar” *İslam Ansiklopedisi*, XI, İstanbul: MEB, 1979, s.669–672.

- ÇİFT**, Salih, “Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali” *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu (08–10 Ekim 2004 Bursa)*, Haz. M.Selim Arık. Bursa: Bursa İl Müftülüğü, 2005, s.117–148.
- DEMİRCİ**, Mehmet, “Nûr-ı Muhammedî”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, İzmir 1983, s.239–258.
- FAYDA**, Mustafa, “Âişe”, *DİA*, II, İstanbul: TDV, 1989, s.201–205.
- FELSEFİ**, Nasrullah, “Ceng-i Çaldıran”, *Mecelle-i Dânişgede-i Edebiyyât*, Tahran: Dânişgede-i Edebiyyât, 1332/1953, sayı 2, s.50–127.
- GÖKBİLGİN**, M. Tayyib, “Çaldıran Muharebesi”, *İslam Ansiklopedisi*, III, İstanbul: MEB, 1988 s.329–331.
- GÖLPINARLI**, Abdülbaki, “Kızılbaş”, *İA*, VI, Ankara: MEB, 1977, s.789–795.
- HUART**, Clement, “Haydar” *İslam Ansiklopedisi*, V/I, İstanbul: MEB, 1988, s.387.
- İLGÜREL**, Mücteba, “Celâlî İsyanları”, *DİA*, VII. İstanbul: TDV, 1993, s.252–257.
- KARA**, Mustafa. “Abdüllatif el-Kudsi”, *DİA*, I, İstanbul: TDV, 1988, s.257–258.
- . “Eşrefiyye” *DİA*, XI, İstanbul: TDV, 1995, s.477–479.
- KILIÇ**, Filiz ve Ayşe Yıldız, “Tezkire-i Şeyh Safiyyüddin”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış 2005/36, s.9–104.
- KILIÇ**, Filiz ve Tuncay Bülbül, “Erdebil Dergâhı’nın Anadolu Aleviliğindeki Yeri ve Erdebil Dergâhı’nda Uygulanan Bazı Dinsel Pratikleri İçeren Bir Risale”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Güz 2006/39 s.9–20.
- KILIÇ**, Mahmut Erol, “Ni’metullâh-ı Velî”, *DİA*, XXXIII, İstanbul: TDV, 2007, s.133–135.
- KOÇAK**, Yunus, “Şah İbrahim Ocağı’ndan Gelen Bir Şeyh Safi Buyruğu”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Yaz 2004/30, 63–118.
- KÖPRÜLÜ**, Fuad, “Âzerî”, *İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul: MEB, 1979, s.118–151.
- KUTLU**, Sönmez, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâmi İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes’esi I*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s.391–440.
- . “Aleviliğin Dinî Statüsü,” *İslâmiyyât*, 2003/3, s.31–54.
- . “Tarihsel Süreçte Aleviliğin Yazılı Kaynaklarında Yapılan Metin Tahrifatı: *Safvetu’s-Safa*’nın Türkçe Çevirileri Örnekleme Üzerinden,” *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007/20, Mevlânâ’ya Armağan Sayısı, s.21–32.
- MAZZAOUI**, Michel M. “Tarîhu Îrân beyne’l-Moğol ve’s-Safeviyyîn,” *Mecelle-i Dânişgede-i Edebiyyât ve Ulum-ı İnsânî*, Tahran: Dânişgâh-ı Tahran, 1348, sayı: 71–72, s.88–94.
- MERÇİL**, Erdoğan, “Büveyhiler”, *DİA*, VI, İstanbul: TDV, 1992, s.496–500.
- MINORSKY**, Viladimir, “Müşa’şa’lar”, *İA*, VIII, İstanbul: MEB, 1979, s.839–843.

- MUHAMMEDOĞLU**, Aliyev Salih, “Erdebil”, *DİA*, XI, İstanbul: TDV, 1995, s.276–277.
- NAHCIVÂNİ**, Hüseyin, “Fermâni ez Şah İsmail-i Safevî”, *Neşriyye-i Dânişgede-i Edebiyât-ı Tebriz*, Tebriz: Dânişgede-i Edebiyât-ı Tebriz, 1339/1960, sayı:2, s.229–236.
- OCAK**, Ahmet Yaşar, “Fütüvvetnâme”, *DİA*, XIII, İstanbul: TDV, 1996, s.264–265.
- ONAT**, Hasan, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslâmiyat*, 2003/3, s.111–126.
- ÖZ**, Mustafa, “Ca’fer es-Sâdık”, *DİA*, VII, İstanbul: TDV, 1993, s.1–3.
- PEKOLCAY**, A.Neclâ-Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî”, *DİA*, XI, İstanbul: TDV, 1995, s.480–482.
- ROEMER**, H.R., “The Jalayirids, Muzaffarids and Sarbadârs”, *The Cambridge History of Iran: Vol. 6. The Timurid and Safavid Periods*, Edited by. Peter Jackson and Laurence Lockhart, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, s.1–41.
- . “The Safavid Period”, Aynı eser, s.189–350.
- SARIKAYA**, Mehmet Saffet, “Bektâşî-Alevîlerde Bir Dua: Nâdı Ali”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1998/5, s.17–31.
- . “Fütüvvetname-i Ca’fer Sâdık’a Dair Bir İnceleme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (Güz 2006/40), s.105–132.
- SAVORY**, R.M., “Safawids”, *The Encyclopedia of Islam New Edition*, VIII, Leiden: E. J. Brill, 1995, s.765–774.
- . “Kızıl-bâsh”, *The Encyclopedia of Islam New Edition*, V, Leiden: E. J. Brill, 1979, s.43–245.
- . “The Safavid Administrative System”, *The Cambridge History of Iran: Vol. 6. The Timurid and Safavid Periods*, Edited by. Peter Jackson and Laurence Lockhart, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, s.351–372.
- TAŞĞIN**, Ahmet, “Şeyh Safî Menâkıbı ve Buyruklar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Bahar 2005/33, s. 441–458.
- TOGAN**, A. Zeki Velidi, “Azerbaycan”, *İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul: MEB, 1979, s.91–118.
- ULUDAĞ**, Süleyman, “Fütüvvet”, *DİA*, XIII, İstanbul: TDV, 1996 s.259–261.
- UYAR**, Mazlum, “Safevîler Öncesi İran’da Tasavvuf ve Safevî Devletinin Ortaya Çıkışı”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, VII-VIII (2001), s.85–98.
- ÜZÜM**, İlyas. “Kızılbaş”, *DİA*, XXV, Ankara: TDV, 2002, s.546–557.
- . “Hüsniyye”, *DİA*, XIX, İstanbul: TDV, 1999, s.34–35.
- VORHOFF**, Karin, “Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilikle İlgili Akademik ve Gazetecilik Nitelikli Yayınlar,” *Alevi Kimliği*, Edit. T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, çev. Bilge Kurt Torun-Hayati Torun, İstanbul: Tarik Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.32–66.

YAZICI, Tahsin, “Cüneyd-i Safevî”, *DİA*, VIII, İstanbul: TDV, 1993, s.123–124.

———. “Safeviler”, *İslam Ansiklopedisi*, X, İstanbul: MEB, 1988, s.53–59.

YILDIZ, Harun, “Anadolu Aleviliğinin Yazılı Kaynaklarına Bir Bakış” *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Yaz 2004/30, s.323–359.

YINANÇ, Mükrimin Y, “Cüneyd”, *İslam Ansiklopedisi*, III, İstanbul: MEB, 1988, s.242–245.

YİNANÇ, Refet, “Dulkadıroğulları”, *DİA*, IX, İstanbul: TDV, 1994, s.553–557.